

# MINERVA

SZERKESZTI  
THIENEMANN TIVADAR



## TARTALOM

SZERB ANTAL: Magyar preromantika.

ECKHARDT SÁNDOR: Magyar humanisták Párizsban.

ZOLNAI BÉLA: Körmondat és tiráda. Tanulmány a klaszszikus és romantikus stílus kérdéséhez.

KRITIKAI SZEMLE: Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. *Keresztúry Dezső.*



BUDAPEST, 1929  
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS  
RÉNYI KÁROLY BIZOMÁNYA  
IV., Kossuth Lajos-utca 2.

Ára 4 pengő.

# MINERVA-TÁRSASÁG

névvel 1921-ben tudományos társaság alakult. A társaság célja: a magyar szellemi élet történetének művelése. Tagja lehet a magyar tudomány minden barátja, aki az évi tagdíjat beküldi. A tagok a *Minerva* folyóiratot tagdíjuk fejében kapják.

A társaság vezetésére a következők választották meg: Elnök: Gombocz Zoltán, alelnök: Hóman Bálint, titkár: Farkas Gyula, szerkesztő: Thienemann Tivadar.

A *Minerva-Társaságra* és a *folyóiratra* vonatkozó minden közlemény *Thienemann Tivadar* címére küldendő (Pécs, Központi Egyetem).

---

A *Minerva-Társaság* tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő.

A póstatakarék-pénztári csekkszámja száma: \*38.688.

---

## MINERVA-KÖNYVTÁR

1. *Huszti József*: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. 4.— P.
2. *Thienemann Tivadar*: Mohács és Erasmus. 1924. 4.— P.
3. *Zolnai Béla*: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. *Becker, C. H.* porosz kultuszminiszter és *Székfű Gyula*: Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. *Hóman Bálint*: A magyar történetírás első korszaka. 1927. 2.— P.
6. *Máté Károly*: A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. *Szerb Antal*: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. *Fábián István*: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. *Eckhardt Sándor*: Sicambria. 1927. 3.— P.
10. *Faludi János*: Dudith András és a francia humanisták 1928. 2.— P.
11. *Máté Károly*: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. *Nagy József*: Kornis Gyula mint kulturpolitikus. 1928. 2.— P.
13. *Prohászka Lajos*: Vallás és kultúra. 1928. 5.— P.
14. *Zolnai Béla*: Balassi és platonizmus. 1928. 3.— P.
15. *Tóth Béla*: Rousseaista politikusok. 1928. 2.— P.
16. *Keresztúry Dezső*: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. *Weszely Ödön*: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. *Szerb Antal*: Magyar preromantika. 1929. 5.— P.
19. *Eckhardt Sándor*: Magyar humanisták Párizsban. 1929.
20. *Zolnai Béla*: Körmondai és tiráda. 1929. 3.— P.

# MINERVA

SZERKESZTI  
THIENEMANN TIVADAR



VIII. ÉVFOLYAM

1929.

304205

# MAGYAR PREROMANTIKA

The truth of an idea is constituted by its working.

*W. James.*

## I.

A felujulás: lélektani probléma.

**A** MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉNEK van egy misztikus pillanata: a XVIII. század hetvenes és nyolcvanas évei (a nemzet életében évtizedek a pillanatok). Misztikus ez az időszak, mint Szent Ágoston életének nagy fordulata, mikor a kertben egy hang azt súgja neki: tolle, lege, és az ölében fekvő könyvtekericsben megtalálja az értelmet, melyet eladdig hasztalan keresett: az a pillanat, amikor meddő álmok, tunya rezignációk után egyszercsak a teljesítő csoda elkövetkezik: a kegyelem áttörése; Durchbruch der Gnade, amint a század pietistái nevezték.

Addig a töröktől megváltott magyar földek egy szörnyűbb keletiség álmába dermedve feküdtek elfakult horizontok között és akikben még valami szellemiség élt, vagy elfelejtették magyar voltukat, vagy az utolsó, régi magyar-európai szintézis foszlányaival köntösítették a didergő magyar Múzsát, mint a magányos Faludi. A szellem fagyott kezéből kihullani készült csorbult szerszáma, a nyelv, Balassi és Gyöngyösi nyelve egykor, most már nem alkalmas finom, mesteri csodákra.

A felujulás különös szimultaneitással indul meg egyszerre több helyen, ami misztikum-voltát még erősebbé teszi, éreztetvén, hogy itt nem pusztán kiváló egyesek leleménye, hanem szupraindividuális történelmi erők vannak a játékban. Egymástól függetlenül és egymásról alig tudva, előkelő testőrök a császárnő városában, vidéki kastélyuk magányában ábrándozó nagyurak, szerzetesek rendházuk rejtekében, egyszerre eszmélnek rá ugyanarra.

A misztikus tanítás szerint a misztikus élmény (vallási eksztázis, költői ihlet, nagy tettek elhatározása) nem hoz új



tartalmakat a tudatba, hanem általa az addig is jelenvolt tartalmak rendeződnek, értelmet kapnak és ez által az új értelem által hozzákapcsolódva a lélek centrumához, étellel telnek el, amik addig lárvák voltak. Az a valami, ami a felujulás emberei előtt hirtelen revelálódott, mindég is megvolt bennük és megvolt a magyarságban: a hazaszeretet. De bennük a hazaszeretet új értelmet nyert; és ami előttük csak tehetetlenségi erő, a passzív rezisztencia ereje volt, bennük továbbblendítő erővé, teremtő gondolattá, idéé-force-szá vált.

Hazaszeretet előttük is volt; de azelőtt vagy a magyar királyság évezredes jogi ideáját szerették, vagy a magyar nemesség nagy pátriarchális családját, vagy a magyar földet, vagy a magyar földnek egy darabját — a felujulás új haza-átélése abból állott, hogy ők elsősül szerették a magyar szellemet és szeretetüket a szellem eszközeivel akarták a valóság világában dokumentálni.

Ennek az átélésnek misztikus processzusát, amint Bessenyei, Dugonics, Ráday, Kazinczy lelkében végbement, nem lehet a spekulatív tudomány eszközeivel átjárni. Talán ezért van, hogy az irodalomtudomány oly keveset foglalkozott a felujulás keletkezésével. „Egy reggeli szürkületben... Bessenyei Györgyöt költögetni, serkentgetni kezdte a lelke“, így írja le Beöthy Zsolt a pillanatot, amikor Bessenyei átvette elhivatását.<sup>1</sup> Bessenyeit szólítgatni kezdte a lelke; arról a szép napról, az élmény csodálatos napjáról többet nem igen mondhatunk.

De mert a misztikus élmény nem visz be új tartalmakat a tudatba, a spekulatív megismerés számára nyitva állhatnak azok a tudattartalmak, melyeket a misztikus élmény készen talált, melyek az élménynek mintegy nyersanyagát adták. Gondolatok és érzések rakódtak le Bessenyeiben, Kazinczyban, reakcióként a körülöttük forrongó világra; ezek voltak a premisszák gyötörve, feleletlenül; a misztikus pillanatot megadta a konkluziót.

Ezek a premisszák vizsgálat tárgya lehetnek: a felujulás előfeltévei, melyek olykép követelték a felujulás megtermékenyítő pillanatát, mint a gyúlékony anyag a szikrát, ami beléhull. Egyéni sorsok, szellemi, társadalmi, gazdasági

<sup>1</sup> Beöthy Zsolt: A magyar szépprózai elbeszélés története. 1886: II. 215.

és faji hatóerők: ezek az előfeltevések, melyeknek folyamánnyaként nem következett ugyan be a felujulás (hogy valami miért történt, sosem tudjuk bizonyosan), *hanem be kellett következnie*. Ennek a szükségszerűségnek szeretnők végigjárni az ösvényét.

## II.

### Irodalom és politikum negatív viszonya.

Hogy szűkítsük köreinket, egy negatív megállapítással kezdjük: ez a megállapítás irodalom és politikum viszonyára vonatkozik. A köztudatban úgy él, hogy az irodalom felujulása és a politikai reform „karöltve léptek fel.” Ennek a tévedésnek eloszlatása nem nehéz; egyike azoknak a ritka véletleneknek a szellemtörténetben, amikor a legtényszerűbb adatok, az évszámok beszélnek: 1772 és 1825.

Politikum és irodalom kölcsönhatása háromféle lehet: olykor a politikai világkép változása új csapásokra tereli az irodalmat, pl. napjainkban, amikor a magyar sors új feladatokat tűz íróink elé, akikben még nem tudatosodott az új mondanivaló és nem születtek meg az adekvát formák, de már mint nyugtalanító követelések élnek; olykor párhuzamosan halad irodalom és politikum, mint a reformkorszakban 1825 és 1848 között. De néha az irodalom megelőzi a politikumot: így volt a reformáció korában, külföldön is, nálunk is, így volt a francia forradalom előtt és ez a viszony a nagy fordulatok jele.

Amikor a felujulás írói fellépnek, hogy diadalra vigyék a szellemi Magyarország ügyét, közönségük még egy másik Magyarországon él: a rendi Magyarországon és ennek az érdekeiért vív még egy félszázadon át. A két Magyarország ellenkező világtájak felé feküdt: a politikusok Magyarországa, a rég halott Werbőczyé és az írók Magyarországa, a megszületendő Széchenyié.

Mária Terézia uralkodása alatt, mikor a magyar írók az ország elmaradottságát átélve a lelkiismeretfurdalás tébolyba kergető kínjait, évszázadok mulasztásának terhét viselik, mint Bessenyei, a magyarság zöme, a politikát űző nemes osztályok megvetéssel tekintenek nyugati szomszédainkra. „Meg voltak győződve, hogy egész Európában nincs olyan

jó élet, mint Magyarországon s e korszak nyomorúságai között keletkezett az ismert mondás: *Extra Hungariam non est vita!*<sup>2</sup>

Az írók „jámbor szándékukban“ tudományos társaságok, színházak felállítását sürgetik, a magyar nyelv reformján töprengenek és a politikusok egy félszázadon át a gravámenes politikánál tartanak csak, ami azt jelenti, hogy magyar nemzet alatt a magyar nemesség közjogi helyzetét értik, a magyar nemzet sérelme alatt a nemesi kiváltságok megcsorbítását, és végveszedelem, a haza pusztulása alatt az adómentességnek bármily csekély megcsökkentését. Az ország politikai tendenciája, a közjogi helyzet konzerválása nem lehetett hatással az irodalomra, mert ebben a folytonos status quo ante hangsúlyozásban nem volt semmi lendület, ami művészt magával ragadhatna.

De vannak politikai események, melyek közvetlenül hatnak az irodalomra és rögtönös reagálást váltanak ki belőle, a megütöttek fájdalmas felkiáltását. Látszólag ez történt II. József korában. A nagy felvilágosult monarcha váratlan reformjaira általános elégedetlenség zúdul fel; a magyar nemesség passzív rezisztenciába burkolózik, ami oly adekvát fegyvere keleti természetének; az irodalom is reagál. Ányos Pál megírja *Kalapos Királyát*, igaz, hogy nem adja ki, és *Dugonics kulcsregényében* a patrióták II. József gonosz tanácsadóját, gróf *Niczky Kristófot* ismerik fel az intrikus *Róka* alakjában. De egy kiadatlan *feddő-ének* és egy zavaros *kulcsregény*, mely különben is sokkal lojálisabb, semhogy a király személyét támadná, még nem jelenti, hogy politikum és irodalom antitétikus viszonya megszűnt. Az antithézis újabb és meglepő formát öltött.

Az adóztatástól féltő nemesség egyszerre ráeszmél, hogy nem német, mert a német az, aki adót fizet és hogy II. József el akarja őt németesíteni: erre önérzete feltámad és kéri a királyt, hogy a német nyelv behozatala helyett hagyja meg eddigi vezető pozíciójában — nem ugyan a magyar, hanem a latin nyelvet. Ebből áll a nemzeti felbuzdulás II. József alatt.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. 2. kiadás, 173. l.

<sup>3</sup> L. Szekfű: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, 1926 : 32—34.

Természetesen ez a szembefordulás nem olyan éles, mint a XIX. század ellenzéki történetírása bemutatja. A XVIII. század magyarja a Kalapos Királlyal szemben is lojális és lojalitását megint csak XIX. századi szempontból lehet szerzilizmusnak bélyegezni. Valójában ősi és szent tradíciók valósulnak meg a király személyével szemben érzett áhitat attitűdjében, a magyar nemesség mély belső kultúrája, sajátos éthosza, vallásossága úgy lehet, melyet a XIX. század veszni enged, mikor a nemesség alacsonyabb rétegei és velük a demokratikus szellem uralomra jut.

Az írók is elsősorban lojálisak. De maguktartása II. József komoly és különös alakjával szemben több, mint lojalitás: ők az egyedüliek Magyarországon, akik megértik a nagy uralkodó szándékainak fehéren izzó idealizmusát, akik felismerik benne a magyar történelem egyik legönzertlenebb uralkodóját. Érzik, hogy a közjogi sérelmek semmisek az ország szellemi javához, gazdasági haladásához képest; hogy a német nyelv a művelődés nélkülözhetetlen eszköze és elterjedése csak használhat; érzik a jövőt, ami kialakulhat a császári kalandból, ebből a merész, racionalista játékból.<sup>3</sup>

Kazinczy Ferenc tisztet vállal, vállalja a hazafiatlanság ódiúmát is vele és később sem tagadja meg a király iránt való lelkesedését, sem mély tiszteletét kulturális faktotuma, Van Swieten iránt.<sup>4</sup> Nem érezte hazaárulásnak, hogy eszköze volt II. József németesítő törekvéseinek, mert tudta, hogy II. József nem akarja a magyart fajiságában megtámadni, csak egyszerűen nem számol fajiságával, amikor a monarchia többi népeivel közös kulturnívóra akarja emelni (ami az akkori magyar nivóhoz képest valóságos emelkedést jelentett volna).

Ime az antithézis: Mária Terézia korában, mikor a magyarság legszámottevőbb eleme „letépte fényes nemzeti bélyegét“, a magyar írók külön magyar kultúra megteremté-

<sup>3</sup> V. ö. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei, I. 97.: „...a felvilágosodás magyar hívei Józsefnek nyelvi és iskolai felforgató rendeleteit nem kísérik azzal a szigorú kritikával, melyet tüzes nemzeti érzésüktől várhatnánk. Józsefben elsősorban a fáradhatatlanul dolgozó és a humanizmus szellemétől áthatott uralkodót látják és csak másodsorban azt a tirannust, aki a nemzet legbecsesebb kincsére, nyelvére tör.“

<sup>4</sup> Pályám emlékezete. II. könyv, 6. fejezet. (1879 : 72—74.)

séért hadakoznak, — II. József korában, mikor a nemzet passzive ellenáll a király törekvéseinek, az írók felismerik ezeknek a törekvéseknek a szellemi termékenységét és melléjük szegődnek.

II. József halála után, a II. Lipót uralkodása alatt bekövetkezett nemzeti reakciókor, egy pillanatra úgy látszik, mintha irodalom és politikum, sőt irodalom és társadalom „karöltve járnának.“ Nemzeti öltözetben díszelgő nemes urak és asszonyok lepik el Pest és Pozsony utcáit, minden dekoratív tradíció újjáéled, mintha valami történelmi farsang lenne és az emberek hisznek a történelmi rekonstrukció valóságában; Mátyás király korát vélik újjászületni. Nem az irodalom követte a társadalmi mozgalmat, hanem fordítva; és az írók csodálkoznak rajta legjobban.

Mit kételkedem? A Duna Zúg és visszafelé vette erőszakos Utját!

kiált fel Virág Benedek, talán amint évenként egyszeri sétáját teszi a hajóhidon és ámulva nem találja megszokott németjeit.

Nem is volt egyéb ez a felbuzdulás erőszakos vízi csodánál. Amint jött, oly hirtelen le is folyt az országos Dunán, Fekete-tengerek felé. „Nem nemzeti nyelvükhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemesi szabattságainknak elvesztésétől való félelmünk indította bennünk ezt a forróságot, és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthattuk, mingyárt el-fogunk nyelvünkről felejtkezni, magyar köntöseinket ujjban lehánnyuk testünkről, ismét idegen borbé öltözünk, idegen életnek módját fogjuk követni s betsülni, magunkét pedig megutálni,“ mondja egy elfogulatlan kortárs.<sup>5</sup> Az irodalommal nem volt érintkezése ennek a társadalmi mozgalomnak; az írók sorsa változatlanul mostoha maradt. Egykorú írók panaszkodnak, hogy azon a pénzen, melyet a nemesség a nemzeti viselet arany paszomántjaira költött, fel lehetett volna virágoztatni a magyar irodalmat.

A francia forradalom és a napoleoni háborúk alatt a magyar irodalom a csak ellentálló, csak konzerváló politikumból semmiféle lendületnek nem vehette át a ritmusát; és mégis, ez az időszak, amikor a XVIII. században megszületett

<sup>5</sup> Decsy Sámuel: Pannóniai Féniksz, 1790: 142—45.

autonóm magyar kultúra most már eredményeket hoz létre, értékeket, melyek nem pusztán úttörők többé, hanem értékek önmagukban, nem kultúrára törekvők, *tendenciák*, mint elődeik voltak, hanem kultúrális *jelenségek*, a későbbi szellem permanens részei: Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Csokonai.

Nem keletkezik, hanem van már egy magyar szellem-magaslat: most már megújulhat a magyar politikum is, mert megvan, a valóság világában, az új palladium, amiért harcolhat, amit védhet és ami őt védi titokzatos hatalmával. Így következik el, az irodalom által nem pusztán előkészítve, hanem lehetővé és szükségessé téve, a politikai reform, 1825-ben. Ez a nagy esztendő, amikor irodalom és politikum, szellem és realitás ellentéte feloldódik, a magyar szellem beleinkarnálódik a magyar életbe, Széchenyivel a magyar gondolat és Vörösmartyval a magyar forma.

Az irodalmat nem inspirálta a politikum és nem támogatta a társadalom. A magyar író-pátriárhák, pilgrim-fatherek, a maguk belülről jött önzetlen és tiszta elhívását alázattal követve, elhagyottan és egymásról is alig tudva jártak emberkereső Diogenes-lámpásukkal az éjszakában, szerény szálláscsinálói Széchenyi hadának.

Miért indultak el? Megsemmisítő keleti álomból micsoda gondolat kergette ki őket, kincskeresőkül?

### III.

— Irói öntudat. A felvilágosodás szerepéről.

Az irodalom legfőbb inspirálója maga az irodalom és szellemi átalakulások legtöbbször magából a Szellemből fakadnak. Ez az immár truizmusként ható axióma különösen igaz arra a korra vonatkozólag, amelyről szó van. A XVIII. században minden kezdet az irodalomé, ez az irodalom primátusának a kora. Hogy mit jelent az irodalom primátusa, éreztetik ezek a nevek: Voltaire és Goethe. Talán nem is túlzás Charles Maurras állítása: „mikor a királyi hatalom eltűnt, nem a népfel ségnek adta át a helyét, amint állítják; a Bourbonok utódja: az homme de lettres.”<sup>6</sup> Ezeknek a vezetésre hivatott homme de lettres-eknek sorába tartozott Bessenyei és Kazinczy is.

<sup>6</sup> Ch. Maurras: Romantisme et Révolution, Paris, p. 46.

A magyar felujulás Voltaire és Goethe között születik, Bessenyei Voltaire-en és Kazinczy Goethén tanulja meg, micsoda pretenciókra van egy írónak joga azáltal, hogy kifejezi, sőt felszabadítja a nemzet szellemét. Ez a megnövekedett írói önérzet működésük egyik legfontosabb inspirálója: íróvöltük mint egy elhivatás nehezedett rájuk, ami kötelez. A verseiket elrejtő Balassik kora lejárt; az új író íróvöltára sokkal büszkébb, mint nemességére.

Az írói öntudat megnövekedése is megokolja lélektani szempontból, hogy miért voltak a felujulás írói sokkal fogékonyabbak külföldi kartársaik gondolatai, semmint a magyar politikai élet tendenciái iránt: mert értéktudatuk nem magyar nemesvöltükben, hanem íróvöltükben gyökerezett.

A magyar homme de lettres, amikor belépett az országhatárokon túl terjeszkedő, európai íróköztársaság polgárai sorába, egyúttal szükségképen egy eszme zászlóvivőjévé vált és ez az eszme volt az utolsó a történelemben, ami nemzeti különlegektől meg nem szakított egységbe fogta össze Európát: a Felvilágosodás. A magyar író bármerre is fordult, bármilyen nemzetbeli írotársának a művén keresztül is orientálódott a világban, mindenütt a Felvilágosodás zárt, egységes világfelfogásában találta magát. „Aki magyar megtanult franciául“, mondja Eckhardt Sándor, „az egyenesen belecsöppent a francia felvilágosodás jól kiforrott gondolkodásába.“<sup>7</sup> És ha németül, vagy (amire kevés példa volt) angolul tanult meg, akkor is szemben találta magát a francia felvilágosodással, ami európai felvilágosodás volt.

A Felvilágosodás viszonya a magyar felujuláshoz ismeretes. Voltaire és a wolffiánus iskola gondolatai sugalmazták a Bessenyei-generációnak azt a gondolatot, hogy a magyarság jövőjét műveltségének kiépítésében keressék. A Felvilágosodásnak civilizatórikus gondolatai, nyelvről, irodalomról, mint ismeretes, két forrásból ömöltek Magyarországra: az egyik volt a francia forrás, melyet Bessenyei és köre közvetített, részben eredeti francia hatás alapján, részben a francia által kiváltott osztrák felvilágosodás hatása alatt. A másik forrás a wolffi iskola és főképp Gotsched, a lipcsei irodalmi

<sup>7</sup> Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, 11. l.

diktátor, ki ezidőtájt kezdett Ausztria számára is legfőbb fórum lenni; ennek a hatásnak közvetítője részben újra Bessenyei, részben Gottsched nyelvész-jobbkezőnek, Adelungnak magyar követői, részben pedig a magyarországi német nyelvű írók, kiknek ebben a korszakban nagy gondolat-közvetítő feladat jutott.

Ezeknek a gondolatátvételeknek az útját irodalomtörténetünk és nyelvtudományunk már olyannyira átvilágította, hogy beérhetjük azzal, hogy utalunk Bleyer Jakab, Eckhardt Sándor, Szekfü Gyula, Kornis Gyula, Tolnai Vilmos és mások kiváló munkáira.<sup>8</sup> Ezekből a művekből meggyőződhetünk arról, hogy nyelvművelésünk kialakulásában milyen fontos szerepet játszott a Felvilágosodás; Fináczy Ernő idevonatkozó munkái megtanítanak a pedagógia racionalisztikus átalakulására; más kutatások a politikai röpiratok felvilágosodási hátterét derítik fel.

Hogy a felvilágosodás eszmeköre volt első új íróink eszmeköre hosszú és dicsőséges évtizedeken keresztül, hogy a magyar nyelvért, a magyar irodalomért vívott harcban fegyvereiket a Felvilágosodás arzenáljából kölcsönözték, hogy a magyar felújulás, ha pusztán gondolati elemeit tekintjük, kiindulása pillanatában nem volt más, mint a Felvilágosodásnak a magyar viszonyokra való adaptációja, nem lehet kétségbe vonni. Mi mégis megkockáztatjuk meggyőződésünket, (és a továbbiakban nem akarunk mást, mint épen ezt a meggyőződésünket indokolni), hogy *nem a Felvilágosodás adta meg a magyar felújulás belső élanját, éltető lendületét, harcias sodrát, mely évszázados gátaikon át diadalmaskodott, hanem lázadó gyermeke, a romantika.* A Felvilágosodás úr volt a kor gondolatai fölött, de fázós kezével nem tudott tüzet gyújtani a korokat mozgató emóciók világában; a misztikus élményt, az élet beleáradását a formákba, nem a magyar számára élménytelen, steril felvilágosodás lobbanította fel.

<sup>8</sup> Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon, XVIII. század. Bp. 1920. — Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban, Bp. 1909. — Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. EPhK. 1919—21. — U. a. A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Nyelvtud. Közlemények 1927.

Érezhető a felvilágosodás absztrakt hatalma és a romantika életformáló ereje közti különbség már akkor is, ha a Felvilágosodás legintenzívebb, első nagy képviselőjével foglalkozunk, Bessenyei Györggyel.

A mai szellemtudomány egyik alapvető tétele, hogy nem kultúráról kell beszélni, hanem kultúrákról és hogy egyazon kultúrán belül is különböző kultúra-koncepciók élhetnek. A francia felvilágosodás kultúra-koncepciója, ez a racionalista-ahisztórikus elképzelés, mely a kultúrát valahogy az észértékek quantitativ összegének tartotta, Bessenyein és társain túl nem inspirálja a magyar szellemet. Az a kultúra-koncepció, melynek jegyében az autonóm magyar kultúra kifejlődött, lényegesen más. Csak a legfőbb különbséget akarjuk kiemelni: Bessenyei kultúrfogalma kozmopolitikus, a magyar kultúra megszületése pillanatában már nacionalista. Azt a magát függetleníteni kívánó törekvést, mely annyira a nemzeti karakterben gyökerezik és ami kezdettől fogva színezi az új magyar irodalmat, Bessenyei még nem ismerte. A magyar irodalmat, ha rajta múlik, épúgy az örökérvényűnek látszó francia minta után konstruálja meg, mint ahogy Gottsched akarta a németet. És ha sorsa bihari magányába nem kényszeríti és nem szakad meg minden összekötése az eleven irodalommal, bizonyára époly elkeseredett harcot vívott volna az új írókkal, mint Gottsched. A német diktátor racionalista természetének az felelt meg, hogy hadakozzék mindhalálig; a magyar nemes mégis elsősorban magyar úr volt és csak azután racionalista: elkeseredő, könnyen tétlen bánatba hulló, akinek mikor koncepciói nem teljesültek, nem volt más megoldása, mint csendesen, magyarosan, „elmenni távolra, meghalni.“

„Elmenni távolra, meghalni“, mint ahogy Berzsenyi tette, Kölcsey tette, Vörösmarty tette, Ady Endre szerette volna tenni; Bessenyei Györgyöt temperamentumában, egyéniségében csillagmérnök választhatja el mintaképeitől, Voltaire-től vagy Gottschedtől. Mindjárt szellemi elindulásakor: őt nem szellemi hatalomvágy ösztönzi, hogy olvasson; írjon, hanem valami sokkal emberibb és sokkal magyarabb: a férfi-hiúság. Mária Terézia daliás testőre Bécsben kellemetlen meglepetéssel veszi tudomásul, hogy a finom udvari hölgyek, kiknek társaságába jár, bizonyos jóindulatú elnézéssel te-

kintenek rá, a szép, de tanulatlan emberre, a „csiszolatlan gyémántra.“ Bessenyei elkezd tanulni, eleinte bizonyára csak azért, hogy megállja helyét a bécsi társaságban. Őt is, mint általában erős intelligenciájú embereket, kiknek azonban nincs igazi tehetségük a tudományokhoz vagy a művészetekhez, a filozófia vonzza leginkább; a végső kérdések, melyekre százada oly világos és szellemes válaszokat tudott adni, az „Értelem keresése“, mely immár kecses játékká vált a szalonokban. Felvilágosult gondolkozó lesz, mert kora, környezete ebbe az irányba vezeti; de nehéz magyar véréből mindvégig idegen marad a szalonfilozófia könnyed bája és a gondolatok ösvényén tovább bolyongva olyan problémakomplexumokba, olyan magával való meghasonlásba sodródik, ami nagyon távol áll a felvilágosult bölcse fölényes és irónikus lényétől. Ha még megemlékezünk sokat vitatott konverziójáról és tragikusan sívár utolsó éveiről, melyek orosz regények hangulatára emlékeztetnek, azt lehetne mondani, hogy Bessenyei életformájára nézve már inkább romantikus volt és felvilágosultsága nem volt több, mint tanult költői „mondanivaló“, épen csak mondani való. A misztikus pillanatot, amikor a magyar felújulás belső átélése benne megszületett, a felvilágosodás bizonyára csak igen kis mértékben idézte elő: inkább az említett egyéni okok, a magyar lehetőségek megérzése önmagában és főképp az a nagy európai nyugtalan-ság, mely ezekben az esztendőkből kezd Bécsre is átcsapni és amelyet magas társaságbeli helyzetében ő érzett meg először honfitársai közül.

Általában ilyen a viszony a Felvilágosulás gondolata, a racionalista humanitarizmus és a magyar költő-lélek között később is; a felvilágosult optimizmus elveit romantikus peszszimisták hangoztatják, talán önmaguk vígasztalására. Az egyetlen Kazinczy, akiben megvan a felvilágosult bölcse derűje és gráciája. Berzsenyi is a felvilágosodás híve,<sup>9</sup> de valahogy csak papíron; gondolatai nem vígasztalják, mikor lényének ősi melankóliája, az enyészet fájdalma rászakad. Kölcsey is racionalista, de okossága nem oldja fel magánya gyötrelmeit, melyekben egy misztikus szív panaszkodik.

<sup>9</sup> V. ö. Halász Gábor: Berzsenyi. Symposium. Pécs. 1926.

## IV.

## A preromantikus életforma.

A feljulás igazi inspirátorát nem a kor elvont eszméi közt kell keresnünk. Ideák és ideálok mindég csak másodsorban szoktak hatni, mikor a tudat egész iránya már úgy fordult, hogy befogadhatja őket. Különösen igaz ez a magyar irodalomra vonatkozólag, melynek egyik legnagyobb alakja mondta: „puszta elvont ideállal inkább nem is dallanék.” A felvilágosodás a magyar számára puszta elvont ideál volt. A középkori magyar szellem sem reagált pl. az univerzális nagy vitájára, mely egész Európát átjárta és a szekták közül csak azok találtak visszhangra, melyek az életforma megváltoztatását követelték, mint a hussziták.

A felvilágosodás virágkorában, a XVIII. század közepén, egyszerre számos helyen, számos megnyilatkozási formában jelentkezik a világérzésnek az a gyökeres megváltoztatása, amit újabban gyűjtőnévvel preromantikának neveznek. Ez, az elnevezés hangsúlyozza, hogy a mozgalom, amelyről szó van, lényegében a romantikával azonos; de egyúttal azt is kifejezi, hogy bizonyos fokozati különbség van közte és a romantika között, fejlődési fázisok különbsége.

Ez a distinkció a magyar irodalomtörténet szempontjából igen hasznos lehet. A romantika szó nálunk Vörösmartyhoz és korához fűződik; és nem tudjuk hogyan nevezni a megelőző generációt, melyről mindikább látjuk, hogy nem volt klasszikus, de még nem is romantikus.

Preromantika gyűjtőnév. Heurisztikus fikció, összefoglalása számos szerteágazó szellemi jelenségnek, melyek talán csak utólag látszanak együvé tartozni. Irodalomról és írókról beszéltünk, de a preromantika, valamint a romantika sokkal általánosabb. Valami irodalom-előttit, szellem-előttit jelent, ami megvolt, mielőtt meg lett volna a betűben: az életérzésnek egy irányát, életformát esetleg és régebbi életformák szétfeszítését. Ahogy Lasserre mondja: „A romantika egészen mást jelent, mint egy irodalmi divatot. Ez az emberi lélek általános forradalma.”<sup>10</sup>

Hogy hogyan keletkezett ez az új, preromantikus élet-

<sup>10</sup> Pierre Lasserre: *Le Romantisme Français*, Paris 1907. p. 15.

érzés, ez a csodálatos fordulat, az értékek átértékelése, ezt a problémakomplexumot nem merjük bolygatni. A felelet szükségképen történetfilozófiai spekulációkba bonyolítana, és a történetfilozófiát az újabb német nagyok, Spengler, Keyserling, Ziegler, gyanussá tették. Kezdünk idegenkedni minden „rückwärtsschauendes Prophetentum“-tól. Nem sokkal megbízhatóbb tudomány, mint a jövőbelátás, melyet különben szintén buzgón gyakorolnak korunk történetbölcsei.

Hasonlóképp reménytelen dolog a preromantika, vagy romantika definíciója. A német irodalomtudomány száz éve birkózik ezzel a definícióval és az elért eredményekkel egy külön mű foglalkozik;<sup>11</sup> maguknak a definícióknak a tanulmányozása külön diszciplinává lett.

Mi beérjük azzal, hogy emlékezetbe idézünk néhány adatot; egyelőre minden magyarázat nélkül, abban a chaotikus formátlanságban, ahogy az akkori Európán átzúgott az új érzés sirokkója.

Az 1750-es évek körül sajátosságos divatváltozás megy végbe a kertművészetben, a XVIII. század par excellence művészetében. A Lenôtre-típusú kert, mely Versaillesben nyerte el teljességét, hogy felmutassa a századoknak a klaszszikus látás formatörvényeit, nyirt fáival, fehér istenszobraival, széles derűs vízi játékaival és alléival, melyeknek a végére belekomponálták az ég végtelenjét is, mint egy elemét, nem-nyugtalanító alkatrészét a forma zárt végességének, kezdi divatját múlni. Kiszorítja az angol kert, a kert, mely „olyan, mint a természet.“ Különös alakú fák, durva szirtek, vad vízések, melyeken fantasztikus alakú hidak hajolnak át, barlangok, de nem Cythere barlangjai többé, hanem északi szél járta, visszhangos, kietlen üregek; romok, pásztorkunyhók, szomorúfűz bánata mulandó patakok fölött; és sírok, urnák, egyiptomi istenek.

Amint a Lenôtre-kert zárt geometriája feloldódik, a francia kert-ízlés megnyílik minden nemzet és minden kor számára. Annál értékesebb lesz egy kert, minél távolabbi dolgok levegője leng benne. „Monceau büszkélkedik hollandi malmával, minaretjével, olasz szőlőjével, tatár sátrával, görög temp-

<sup>11</sup> J. Petersen: Wesensbestimmung der deutschen Romantik, 1926.

lomával. Beloeil Ligne herceg ízlését dícséri, tatár, török, görög, egyiptomi, kínai, gót és falusi épületeivel, nem számítva az Orangeriet, három pavillonjával, az egyik gótikus, a másik egyiptomi, a harmadik Flórának van szentelve. Montbéliard herceg parkja díceseszik svájci majorságával, anabaptista kápolnájával, moreszk-gót kapujával, tiroli malmával, lengyel modorú házával, grottájával, melyet török ernyő fedez, és dór oszlopok állnak előtte, egyiptomi hidjával és kínai karikajátékával.<sup>12</sup> A francia kultúra szigorú sorompói megnyitlak, a század nagy nyugtalansága keresésre indul, az egész világon át.

A festészetben már Watteaunál, Bouchernál, Paternál észlelhető az ízlésváltozás azon a helyen, ami egyedül változékony a klasszikus művészetben: a háttérben. Elöl még a hagyományos boldog márkik és fölényes márkinők, de a háttérben már feltűnnek a fehérlő romok, vízesekek, a fák, melyeket egyelőre értelmetlen bánatok szele gyötör és tépdés furcsa alakúvá, szenvedő lombozatukkal. Diderot képkritikái már az horreur sacréet keresik a tájképeken.<sup>13</sup>

A figyelem mindinkább Anglia felé fordul, ahol szavakban és fogalmakban is ki tudják fejezni az új érzést, mely a szíveket nyugtalanítja. Itt már régóta néven tudják nevezni az új keretet, az új tájat, melyben oly otthon érzik magukat az emberek: *romantic*.<sup>14</sup> Joseph Warton 1740-ben, *The Enthusiast or The Lover of Nature* c. költeményében már mintegy elméletét tudja adni a bús kertek lelkivilágának: ő már a miltoni összülők paradicsomát keresi a kertek és erdők mélyén. Thomson *The Seasons*-jában az évszakok elfutó érzelmi tartalmát keresi, az időt, a mulandóságot a természetben; *Castle of Indolence*-jével újra költőivé legitimálja a tétlen ábrándozást.

A puritán szellem melankóliára hajlamossá tette az angol lelket, hozzászoktatta, hogy állandóan szembenézzen a mulandóság, a halál gondolatával. Az intenzív halálátélés az ihletője Young *Éjszakáinak*, a kor egyik legfontosabb, legszélesebb hatású alkotásának (1742—45.). Nyomában egész

<sup>12</sup> D. Mornet: *Le Romantisme en France au XVIII. siècle*. p. 63.

<sup>13</sup> U. o. p. 12—14.\*

<sup>14</sup> U. o. p. 35. A franciában először Letourneur használja Shakespeare-fordításában, 1776-ban.

„temetőiskola“ keletkezik: Blair Grave-je (1743), Herveyé és főképp Th. Gray Elegy written in a Country Churchyard-ja (1751.). Az angol költészet, mint az angol kertművészet, felszabadító, kaputáró hatással van Európára: a puritán halál-gondolat felszabadítja azt a másik világot, melyet a klasszicizmus kizárt kertjeinek fenkölt geometriájából: az éjszaka, az erdő, a holdvilág, a zűrzavar, Spenser és Shakespeare birodalmát.

Az új életérzés formát talál más protestáns népnél is: Németországban egy új színű vallási epikát hoz létre. Svájcban Gessner idilljei, Haller Die Alpenja hirdetik az új természetátélést.

Young, Cazamian szavai szerint, „a dolgok érzékelhető éjszakájára, a sötétségre, a végzetre, a misztikus túlvilágra perspektivákat nyit, melyekben a kereszténység egész mélysége benne van.“<sup>15</sup> Mégis ez a kereszténységtől kölcsönzött mélység immár nem keresztény tendenciájú: a youngi halál-átélés immár „sentiment gratuit“, önmagáért való érzés. Ezt az önmagáért való belső megrázkódtatást keresik az olvasók az angol költészetben. „Anglia a szenvedélyek és katasztrófák hazája“, mondja Muralt már 1725-ben.<sup>16</sup>

Az új életérzés történelmileg a protestantizmusból nő ki, abból a befelé-fordulásból, mely a protestantizmus első gesztusa volt.. A XVIII. században, a titkos társulatok fénykorában, egy misztikus hullám halad át Európán; ennek a misztikus hullámnak a világi lecsapódása a preromantikus ízlésváltozás. Puritanizmus és pietizmus elszakad vallási dogmáitól és mint életforma, mint általános befelé-fordulás, mint az átélt világ elbensőségesítése él tovább.

A misztika a vallási értéket a belső átélés fokában látja; a preromantikus ember világi misztikus, aki a belső átélés vallási értékmérőjét világi élményeire alkalmazza. Az érzelem az igazi érték; az emberek érezni akarnak az érzés kedvéért. Ez az, amit szentimentalizmusnak szoktak nevezni.

Azelőtt is voltak érzések és szenvedélyek és a klasszikus francia dráma is szenvedélyek viharát festette. De azelőtt a szenvedélyeket helytelennek érezték, mert megzavarják a

<sup>15</sup> E. Legouis & L. Cazamian: Histoire de la Littérature Anglaise, Paris, 1925. p. 803.

<sup>16</sup> Béat de Muralt: Lettres sur les Anglais et les Français, 1725.

lélek harmóniáját és előidézik azt, ami a klasszikus ember szemében a legnagyobb szégyen: a désordre-t, az érzelmek összezavarodását. Azelőtt is voltak bánatdúlta emberek, de sztoikus hallgatásba burkolva hordták fájdalmukat. Most a sztoikus hallgatás divatja szétfoszlik és helyét elfoglalja a vallomások divatja. Confidentok és confidenteok lepik el a bánatos emberek kertjeit, ahol görög templomok emelkednek az újonnan felfedezett érzés, a Barátság, tiszteletére. A gyengéd szívek világszövetséget alkotnak. Goethe önéletrajzában megemlékezik egy fiatalkori ismerőséről, Leuchsenringről akinek az volt a foglalkozása, hogy házról-házra járt baráti levelek kollekcijával és mutogatta azokat.<sup>17</sup>

A szentimentalizmus diadalmenetben vonul be az irodalomba: Samuel Richardson regényeivel, melyek könnyek és utáztatok ezerét váltják ki. A comédie larmoyante formájában meghódítja a színpadot is. A szalonokban az új, érzékeny embertípus az egyedül hangadó.

A természet, zordon felségében és idilli bájában, újra megnyilik a szívek előtt; a képzeletre rászabadulnak a kozmikus éjszaka, a halál-tudat, a transzcendens Ismeretlen szorongásai; felkél a vágy az ős paradicsomok egyszerűsége után, a vágy, mindent előlről kezdeni; a szenvedély vad lobogó lesz egy új értékrendszer tornyán; — mindez az új érzés és gondolat chaotikusan és értelem nélkül áll egymás mellett a tudatban, mint a kertekben török ernyők, dór oszlopok, víz nélkül folyó patakok. Egy új szó ül ezrek ajkán, egy szó, ami mindennek értelmet ad; de csak egy embernek adatik kimondani.

## V.

Rousseau. Visszatérés a természetben és az érzésen át önmagunkhoz.

J. J. Rousseau hatalmas munkásságában kevés olyan mű akad, amit a mai ember őszinte érdeklődéssel olvashatna; de a Confessions első kötete mindmáig a legérdekesebb és legkellemesebb olvasmányok közé tartozik. Megelevenedik a régi Svájc és Délfranciaország, melynek festői tájain a fiatal

<sup>17</sup> Dichtung und Wahrheit. IX. 479.

Jean-Jacques az elkényeztetett gyermek és, gondot nem ismerő csavargó paradicsomi életét élte, megvalósítva álmait szabadságról, szerelemről, egyszerűségről. Az olvasó előtt oly természetessé válik, hogy ez a Jean-Jacques hátralévő életében mindegyre az ifjúkor édene után vágyakozott, hogy későbbi élete a visszatekintés, visszatérni akarás alakját öltötte magára.<sup>18</sup>

1750-ben Rousseau kibocsájtja híres pályaművét, melyben kimondja a varázsszót és a romantikus mozgalom felszabadítója, megváltója lesz. Ez a varázsszó: a v i s s z a t é r é s. Az emberiség minden baja ott kezdődött, hogy eltért a Természettől; csak egy dolog segíthet rajta: visszatérni.<sup>19</sup>

A Természet, a nagy bálvány, mely előtt a romantikus század legjobbjai tömjéneztek, a nagy Hitető, talán oly régóta szórja hamis ígéreteit, amióta az emberiséget a civilizáció Nesszus-inge égeti. Visszatérni a természethez: az alexandriai kor, Theokritosék pásztor-hangulata, a renaissance Arkádiája, megannyi irodalmi megnyilvánulása ennek a vágynak. Ez a vágy az egyes ember életében is sokszor fellép, bizonyos anti-szociális érzület kíséretében, valahányszor úgy érezzük, hogy embertársainkhoz való helyzetünk a függések hálózata és a „visszmondások“ tükörrendszere következtében oly reménytelenül bonyolulttá lett, hogy legjobb volna minden relációnkat megszakítani és futva menekülni valami rousseau-i őserdő felé.

Ez az anti-szociális ingerültség, mely a súlyosan neurótikus Rousseauban az üldözési mánia intenzitásával élt, a visszatérés legegyszerűbb pszichológiai magyarázata. „*Mécontent de ton état présent par des raisons qui annoncent à la posterité malheureuse de plus grands mécontentements encore, peut-être voudrais-tu pouvoir rétrograder; et ce sentiment doit faire l'éloge de tes premiers aieux, la critique de*

<sup>18</sup> V. ö. E. Faguet: XVIII. Siècle.

<sup>19</sup> V. ö. „Rückkehr gerade der Grundgedanke der Romantik war. Ihr Blick war immer rückwärts gewendet, bis zum Anfang der Geschichte hin und sie war rückwärtsschauendes Prophetentum in diesem Sinne, dass sie den Weg des Geistes als seine Rückkehr in das verlorene Paradies betrachtete. Ideal ist, was einst Natur war. Dieses Wort von Hölderlin war Losungswort der ganzen Romantik. — F. Strich: Deutsche Klassik und Romantik, 1924. p. 310.

tes contemporains et l'effroi de ceux qui auraient le malheur de vivre après toi."<sup>20</sup>

A társadalomtól való menekülés negatívumát kiegészíti egy pozitív, valahova-törekvő tendencia is a rousseau-i visszatérésben: vágyainknak a természetbe való beelátása, az a processzus, melyet a lélektan projekciónak nevez. A természet békességes, mert életünk az Udvarban és a Városban örök harc; a természet jóságos, mert társaink gonoszak; a természet szép, mint örök kedvesünk, akit meg nem találunk.

Rousseau ezt az előtte is végbement projekciót tudatossá tette: rámutatott arra, hogy az ember, amikor a világ elől menekül, a természetben az önmaga kivetítette vágyakat találja meg, önmagát. „Mais de quoi jouissais-je enfin quand j'étais seul? *De moi, de l'univers entier* . . . Je rassemblais autour de moi tout ce qui pouvait flatter mon coeur, mes désirs étaient la mesure de mes plaisirs.”<sup>21</sup>

*De moi, de l'univers entier*; a kettő egy. Én és Természet egysége, a későbbi német természetfilozófiának mindinkább szubtilizálódó alaptanítása, Rousseau számára a világ leg-egyszerűbb dolga; evidencia. A természet szeretete addig is élt a szívekben, de csak mint lelki fényűzés, magányos órák hangulata vagy pikareszk kalandok ihletője; most ezáltal az evidencia által a természet szeretete alapvető morális törvénnyé emelkedik. Ha az Én és a Természet egyek, akkor mindég hallgatnunk kell Énünk szavára, mert ez a Természet szava. Itt még egy lélektani mozzanatot tekintetbe kell vennünk. Minden gondolkozó ember ismeri a belső zavarnak azt a gyötrő érzését, mikor minden gondolata ellenmondásokba torkollik, a túlságos gondolkodás folytán a realitástól messze elszakadt és nem látszik tovább vinni semmiféle út. Ilyenkor az emberben egy barbár vágy lép fel:

<sup>20</sup> J. J. Rousseau: Discours sur l'inégalité parmi les hommes; préambule. „Elégedetlen lévén jelen állapotoddal oly okoknál fogva, melyek a jövő számára még nagyobb elégedetlenségeket jeleznek, talán vissza szeretnél térni; és ez az érzés arra készítet, hogy dicséred legősibb őseidet, bíráld kortársaidat és iszonyodj azoktól, akik szerencsétlenségökre utánad fognak élni.”

<sup>21</sup> J. J. Rousseau: Rêveries, 7. promenade. „De mit élveztem, mikor végre egyedül voltam? Magamat, az egész mindenséget . . . magam köré gyűjtöttem mindent, ami hízeleghetett szívemnek; vágyaim voltak gyönyöreim mértéke.”

elvetni mindent, amit eddig gondolt, visszatérni a gondolkozás legalapvetőbb elemeihez, az evidenciához. Evidens, azt lehetne mondani, az olyan gondolat, melyet már nem is gondolok, hanem érzek. Gondolat-türelmetlen századában, amikor a voltairei szkepszis, montesquieui relativizmus minden logikai struktúrát kirágott, Rousseau ezt a gondolati visszatérést is sürgette: az érzéshez, az evidenciához. „Sitôt qu'on veut rentrer en soi-même, chacun sent ce qui est bien, chacun discerne ce qui est beau; nous n'avons pas besoin qu'on nous apprenne à connaître ni l'un ni l'autre.”<sup>22</sup>

Így nemcsak korának természetkultusza, hanem érzés-tisztelete is új értelmet nyer Rousseau által és ugyanazt az értelmet: visszatérni önmagunkhoz. Hogy önmagunkban megtaláljuk a világegyetemet és az Igazságot, minden misztika legfőbb tanítása. „Noli foras ire, reddi in te ipsum“, mondja Szt. Ágoston. Mégis a rousseaui visszatérést a keresztényi magábaszállástól világok választják el, az erkölcsi kozmosz két ellentétes sarkán feküsznek. A puritánok ég és pokol közt élnek, válaszütra lépve mindennap; a pietisták, mikor önmagukba fordulnak, nemcsak a kegyelem szavát hallják belülről, hanem a test ellenséges csábításait is. A keresztény misztika dualisztikus; a középkori szenthez váltakozva beszélnek igazmondó angyalok és a Hazugság Atyjának követői; az újkor magában hordoz két ellenséges világot, két törvényt, Szt. Pál szavai szerint.

Rousseau énje csak egy világot hordoz: ami szózat belső önmagából jön, amit az érzés diktál, az mind a természet szava, az mind jó. Helyesen mondja Seillière, hogy Rousseau a quietismust laicizálta;<sup>23</sup> a quietisták azt tanították, hogy a léleknek át kell magát engednie, teljes passzivitásban, Isten útmutatásainak; Rousseau szerint az érzésnek, belső önmagunk útmutatásának. A keresztény misztika útja, minden előre ki nem számíthatósága, kegyelemszerű volta dacára, valami aktív út, örök szimbóluma a zarándok, Dante és Bunyan. Rousseau miszticizmusa, a kor hangulatának töké-

<sup>22</sup> J. J. Rousseau: *La Nouvelle Héloïse*, I. 26. „Mihelyt az ember önmagába tér, mindenki érzi, hogy mi a jó, mindenki megállapítja, hogy mi a szép; nem szükséges, hogy megtanítsanak bennünket az egyikre vagy a másikra.“

<sup>23</sup> E. Seillière: *J. J. Rousseau*, Paris, 1921.

letesen megfelelően, teljesen passzív; visszatérése nem zárándokút, inkább csöndes leereszkedés valami lejtőn, sötét mélyek felé.

A tétlen magát-átengedés elválaszthatatlan a rousseai visszatéréstől és hozzátartozik mindenhez, ami preromantika. A szenvedélyek jogát hirdeti Rousseau és íme annyi harcos, héroikus század után mintha erőt venne a le/keken, ami Larochefoucauld szerint legfőbb szenvedélyünk, a restség. Természetesnek lenni tulajdonképpen annyit jelent, mint restnek lenni. Az ideális ősembereket Rousseau ilyen értelemben képzei el természeteseknek: tétlenek, ambíciótlanak, passzívak. Találón mondja Lasserre: „Ha az ember valaha olyan lett volna, mint amilyennek Rousseau rajzolja eredetkor, mindörökre ostoba maradt volna.”<sup>24</sup>

## VI.

Rousseau. Visszatérés önmagunkon át a gyermekhez. Az anyához. Az enyészethez.

A „magát-átengedés“ továbbvezet bennünket, ha a rousseai visszatérés útját követjük. Visszatérés önmagunkhoz — de „önmagunk“ olyan sok egymással harcban álló emeletből épül fel. Melyikhez kell tehát visszatérnünk? A magát-átengedés gravitációja természetesen a legmélyebb, a legalsó rétegek felé tendál.

A rousseai visszatérés nem az „Én“-hez való visszatérést sürgeti. Énünk, személyiségünk történelmi erők összetevődéséből, nevelő behatásából és a külvilághoz való állandó és tökéletesülő alkalmazkodásból keletkezik. Szerepe az, hogy állandó tevékeny reakcióban a külvilággal szemben fenntartsa és érvényesítse magát. Nem ehhez az aktív, társas Énhez akar Rousseau visszatérni; épen ez az, ami elől menekül.

Talán szellemi lényünkhöz, mely immár a szellem szabadságában trónol a világ fölött, melynek zaja csak finom absztrakt harmóniákban ér el magaslatára? nem; a gondolat hideg, a gondolat tévedhet, a gondolat nem természetes; az érzés primátusban van a gondolat fölött.

<sup>24</sup> Lasserre i. m. p. 58.

A rousseaui visszatérés menekülés a külvilág elől; menekülés önmagunknak a külvilágra való reagálása elől; menekülés a pincékbe, ahová hiába dobálja utánunk nyilait és gránátját az állandó repülőtámadás: a világ.

A lélek veleszületett restsége voltaképpen nagyon fontos, azt lehetne mondani, biológiai célt szolgál és válságos időkben gyakran a lelki élet megmentőjévé válik. Olyankor, amikor az egész világ végtelenül sivár és nincsen benne semmi, ami magához vonzza az ember vágyát és ezzel továbbélésre ösztönözzé, (mert aki nem vágyódik, nem is él), akkor a restség mutatja meg a megoldást: a lélek, saját gravitációját követve, visszasüllyed régebbi vágyaihoz és ezek éltetik. Ez a *regresszió*. A regresszió legerősebb formája az, amikor a gyermekkori állapot elevenedik fel.

„Mécontent de ton état présent... peut-être voudrais-tu pouvoir rétrograder!” mondja Jean-Jacques. Retrogradálni szeretne az ősökhez, az ősemberekhez, valami egészen ősihez, önmaga őséhez az önmaga által átélt reális időben, a kezdetekhez: gyermekkoraéhoz.

Rousseau és gyermekkultusz egyet jelentenek. Ismertes dolog, hogy Rousseau „fedezte fel” a magasabb társadalmi osztályok és az irodalom számára az anyai szeretetet. Felépése előtt a francia arisztokráta csak reggel a lévernél látta gyermekeit, amikor bevezették őket kézcsókra és azután újra kivitték. A gyermekek helyzete a XVIII. században rettenetes volt: hercegi sarjak elszöktek a szülői házból, mert csak ostyát kaptak enni és nem bírták tovább az éhezést.<sup>25</sup>

Rousseau divatba hozta a gyermekeket. Annak az általánosan elhitt és teljesen hamis elképzelésnek, hogy a gyermekkor boldog, Rousseau az egyik alapvetője. A görögök, Aristoteles, szerint a gyermek nem boldog, mert csak az lehet boldog, aki elérte az önmaga entelecheiáját, teljességét. Nem is becsülték sokra a gyermekkort, a gyermek még nem ember az ő szemükben, csak egy ember lehetősége.

Rousseau azonban megfordította a józan ész ítéletét: szerinte éppen a gyermek az, aki elérte az önmaga teljességét, a felnőtt csak visszafejlődik. A gyermek természetes ösztö-

<sup>25</sup> Taine: Les Origines de la France Contemporaine, I.

neire hallgat, míg a felnőtt a konvenciók rabja; a felnőtt gonosz, a gyermek pedig jó, ártatlan, mintaszerű, mert természetes.

Nyilvánvaló, hogy itt is projekció történt, mint a természet-felfogásnál: Rousseau ideálját a szabad, természetes, békességes életről visszavetítette a gyermekkorba. De itt a projekció sokkal mélyebb, mert bizonyos fokig igazat mond: a gyermek csakugyan természetes annyiban, hogy teljesen az ösztöneinek él; a gyermek nincs tekintettel embertársaira, nem korlátozzák szenvedélyét sápasztó gondolatok; a gyermek a szenvedélyek embere. Rousseau szerint ezért boldog; a mai lélektan szerint ezért boldogtalan. Élete folytonos ütközés vas törvényekbe, melyek annál kegyetlenebbek, mint-hogy még nem érti őket.

De Rousseau nem figyelte meg a valóságos gyermeket, hanem csak önmagát, az önmagában lévő gyermeket. Érezte feltámadni magában a gyermeki vágyakat és boldognak mondotta a gyermeket, mert mégis közelebb áll ezeknek a vágyaknak a megvalósításához. Mérhetetlenül tisztának és jónak érezte magát, mert vágyai a gyermek vágyai voltak; több ízben megírta, hogy ő a legjobb ember, aki valaha a világon élt.

Rousseau ezt jóhiszeműen mondta; meg volt győződve, hogy a gyermek vágyai tiszták és jók, mert sosem vette őket közelebről szemügyre. A kérlelhetetlen, meghatottság és kegyelet nélküli önelemzés, mely az önismeret egyetlen módja, lágy természetétől távol állt. Nem tudta, amit egy későbbi preromantikus költő, William Blake, oly világosan látott:

The Infant Joy is beautiful, but his anatomy  
Horrible, ghast and deadly. Nought shalt thou find in it,  
But dark despair and ever-brooding melancholy. (Vala).<sup>26</sup>

Mi nem kerülhetjük el annak boncolását, mi volt az a gyermekkori vágy, amihez Rousseau retrogradált. Vizsgálódásunk abba a sötét és ijesztő tárnába vezet, hová csak a pszichológia Davy-lámpája vet kétes világot. Félve közelí-

<sup>26</sup> „A Gyermek-öröm szép, de anatómiája rettenetes, zord és halálos. Semmit sem fogsz találni benne, hanem sötét kétségbeesést és örökké borongó melankóliát.

tünk ahhoz, ami nekünk igazságnak látszik; pusztán egy mozzanatra szeretnénk rámutatni, melyben szerintünk Rousseau egész sajátos lényének kulcsa fellelhető.

A Confessions egy ismert részletére gondolunk: Mme de Warren Rousseaut végül minden fentartás nélkül kegyeibe akarja fogadni. A fiatal Rousseau azonban ekkor Mme de Warrenban, hirtelen, a tulajdon édesanyját látja és könnyekben olvad föl.<sup>27</sup> Az a gyermeki vágy tehát, melynek kedvéért Jean-Jacques a gyermekkorba kívánt retrogradálni, ami a számára, tudata alatt, a gyermekkort jelentette, az anya után való vágyódás volt. Az, hogy az anyját egész korán elvesztette, semmit sem változtat ezen: életünk legeslegesítő benyomásai rögződnek a legerősebben. Talán mert amikor kellett volna, nem lehetett, épen ezért kívánt Jean-Jacques egész életén át „anyás gyermek“ lenni. Mme de Warren oldalán megtalálta, ami után vágyott és amikor őt el kellett hagynia, ezt kereste egész hátralévő életében: gyöngédséget, oltalmazást, ekszisztenciájának lágy, asszonyos körülvattázását; azt szerette volna, hogy az egész világ olyan legyen iránta, mint egy anya és mikor ez nem akart bekövetkezni, meghasonlott a gonosz világgal és gyermekkori fantáziáiba menekült. Gyermekkorába, amikor ugyan szintén nem volt a világ olyan, mint egy anya; de akkor a realitás még alig bántotta, mert mindent pótolta a gyermeki képzelet omnipotenciája.

A regressziónak ez még nem az utolsó állomása. Az a vágy, ami az anya után való vágyódás mögött rejlik, a preindividuális létezés vágya. A gyermek, aki anyjától még nem szakadt el, akinek minden életaktusát még anyja írja elő, még nem individuum. Még nem nehezedik vállára az egyéni élet rettenetes felelősség-tudata: amint az ág egy a fájával, olyan egy még ő a fajjal, a családdal, az anyán keresztül; tettei még nem pattannak vissza önmagára, a világ még nem özönlik be lelkiségébe félelmek formájában: a szülői mindenhatóság körülöleli gyámolítóan.

A preindividuális létezés tulajdonképpen még nem emberi élet. Az ember élete: magányos harc külső hatalmak

<sup>27</sup> Je ne sais quelle invincible tristesse en empoisonnait le charme. Deux on trois fois, n la pressant avec transport dans mes bras, j'inondai so sein de mes larmes. J'étais somme si j'avais commis un inceste. Conf. Oeuvr. Compl. 1829 : 249—50.

ellen, naponta megújuló kivívása annak a szűk helynek térben és időben, ami az egyesnek rendeltetett. A preindividuális létezés: feladása az embert emberré tevő magányosságnak, hogy visszasüllyedjen az anyával, a fajjal való animális egységbe. Feladása a harcnak, feladása a térnek és időnek, visszasüllyedés a kategóriátlan chaoszba, az ős tengerbe, melyen az ember a schopenhaueri kép szerint a principium individuationis csolnakán evez: ez a nem-élet, a „mé on“, az enyészet, a halál. Aki a preindividuális létezésbe tér vissza, visszatér a „semmisség bús éjszakájába“, honnan kilépett születésekor.

Az ember élete pillanatnyi héroikus küzdelem a kezdet és a vég sötétsége között és az életvágy önt erőt az emberbe, hogy folytassa ezt a végeredményben reménytelen harcot. Akiben az életvágy elhallgat, abban okvetlen a másik vágy lesz úrrá: a vágy a kezdet sötétsége után, mely egyúttal a vég sötétsége is. A halálvágy; ez a rousseau regresszió utolsó állomása.

Csodálatosan megérezte az anya-fogalom és halálvágy összefüggését Lasserre. „Rousseau inzultusa az emberi tevékenység legragyogóbb manifesztációi ellen fokról-fokra egészen a természet teremtő principiumaiig ér, egészen azokig az örök „Anyáig“, akik, Goethe elképzelése szerint, az ismeretlen mélységeiben őrzik minden formáját a létnek.“<sup>23</sup> A goethei Anyák a Faust II. részében Goethe leghomályosabb szimbólumai, melyek a létezés ős titkaiból sejtetnek valamit, amint azok Goethe génusza előtt felderengtek. Őrei és birtokosai a meg-nem-született dolgok életének; a rousseau akarás őhözjuk száll vissza és ő ellenük irányul a rousseau földalatti támadás. Vádolja az anyját, hogy a gyermekfantázia nyelvén beszéljünk, hogy miért hozta őt a világra: vádolja a teremtés erőit, melyek kiűzték a még-nem-létezés paradicsomából, hová nincs többé visszatérés, csak a halálban.

Mitten in dem Leben sind wir vom Tode umfängen. A halál nemcsak kívülről és szembe közelít hozzánk, életünk

<sup>23</sup> L a s s e r r e i. m. p. 35. Lasserre arra is rámutat, hogy Rousseau államelképzelése is ilyen enyészetfantáziákon, a preindividuális létezés után való vágyon alapul: az egyéni akarat szerinte meg kell hogy semmisüljön a volonté généraleban. (I. m. 64. p.)

útján, a homokóra nyugodt biztonságával; hanem bennünk és mögöttünk is közelít, titkos vágyaink által emelve. Költők halálsóvárgó verseit sokszor hazugnak hisszük; pedig legmindennapibb vágyaink fenekén ott lappang a nagyobb vágy, de az életösztön nem engedi meg neki, hogy igazi méltóságában néven nevezze magát. Nem vesszük észre, hogy amikor munkánkban elfáradva nagy pihenés után vágyunk: lefeküdni, napokig feküdni, nem csinálni semmit, nem gondolni semmire, nem beszélni senkivel — akkor ennek a vágynak az emocionális erejét a végső nagy pihenés után való vágy adja meg. A halált kívánjuk, mikor tömegben vagyunk, körmenetkor, politikai felvonulásokkor: mert a tömeglelkesezés mámorában egyéniségünket kívánjuk feladni, mint a halálban; a halált keressük minden mámorban, ami eksztázist ad és énünkből kivetkőztet; a halált keressük legkivált a szerelem mámorában, melyet a költők ősidők óta a halál szimbolumaival fejeznek ki. Halálos szerelemről beszélünk és azt hisszük, azért halálos, mert nem szeretnek viszont. Holott csak akkor halálos, ha viszontszeretnek. És amikor elszántan és furcsa örömmel átengedjük magunkat szenvedélyeinknek, melyek napjainkat megrövidítik, a halálvágy diadalmaskodik az életvágy fölött. Elengedett és lágy szomorúságokban, melyek költészet és zene ihletői, mindég hallgatjuk hívó szavát.

In jeder wahrhaft grossen Stunde

Die schauern deine Erdenform gemacht,

Hab ich dich angerührt im Seelengrunde...

mondja a halál Hofmannsthal drámájában (Der Tor und der Tod).

Nehéz ezt a vágyat tudatosítani, mert a keresztény kultúra immár két évezrede törekszik, hogy kiszorítsa a tudatból. A kereszténység a halálvágyat szublimálta: a földi élet elől menekülni akaró ember fölé odavetítette a menyországot, a túlvilági örök életet. A csüggedt ember megsemmisülni törekvése átalakult a szent sóvárgásává a túlvilág után. Kultúránk hatalmas fegyelmező ereje következtében a halálvágyat valahogy illetlen dolognak érezzük mindmáig; valaminek, amiről normális embernek egyáltalán nem illik beszélni; sőt gondolni sem igen szabad rá.

Az emberben két ellentétes erő küzd folytonosan megújuló csatát: az egyik továbbélni ösztökéli, a másik a nemlétezés nyugalma felé hívja sziréndalával, mely a gyermekkor tavai felől húzódik, varázssosan. Nem lehet azt mondani, hogy az életvágy természetes, a másik vágy nem az; sőt fizikai értelemben az enyészet ösztöne a természetesebb: ez a test szava, a testé, mely napról-napra közelít enyészete felé. „Elemünk deoxydációra törekszenek; az élet erőszakos oxydáció“, mondja Novalis, az enyészet legnagyobb költője. Az élet folytonos erő kifejtés, hogy életben maradjunk, akarat, mely legyőzi a fizikai törvényeket; és az ember-hérosz legnagyobb ellensége, a hydra, kinek megújuló fejét minden nap le kell vágnia, önmagában van, a másik vágy!

Rousseau nagy felszabadító aktusa abból állt, hogy a mélyére hatolt a különböző preromantikus tendenciáknak és felszabadította, mondhatóvá tette, a szellem síkjába emelte az enyészet vágyát és annak szimbolumait, halálos természetet, halálos szenvedélyt, százada rejtett, de annál égetőbb vágyait, a nirvána ezerarcú édességét. Nyomában az európai szellem végigjárja a regresszió útját és a XVIII. század második felének költészete nagy halálszimfónia, amilyent nem hallott a világ a haláltáncok és flagellánsok ideje óta. Ilyen baljóslatú, zordon és mégis titkosan vonzó melódiával indul meg az európai szellem nagy pálfordulása, amit romantikának hívunk.

## VII.

Halál és újjászületés.

Der Mensch sieht bewegt in die tiefe Zeit hinunter, wo seine Lebensspindel fast noch nackt ohne Faden umlief; denn sein Anfang grenzt näher als die Mitte an sein Ende und die aus- und einschiffende Küste unseres Lebens hängt ins dunkle Meer...

*Jean Paul: Titan, II. 115.*

A mai francia kritika a legnagyobb ellenszenvvel nyilatkozik Rousseauról: „ce malheureux“, a legenyhébb jelző, amivel illetik. Rousseau ásta alá a klasszicizmusnak, a par excellence francia kultúrának az alapjait. Rousseau készítette elő theóriában a francia forradalom útját és a rousseaui

hangulat, a passzív magát-átengedés az enyészet felé sóvárgó vágyaknak, annyira meggyöngítette a francia arisztokrácia évezredek energiáit, hogy a forradalom számára nem maradt más gesztusa, mint a passzív héroizmusé: emelt fővel menni a guillotine alá. A francia preromantika az előkelő osztályok grandiózus öngyilkossága volt; a francia romantika pedig, mely a forradalom után kisarjadt, nem francia többé az új kritikusok szerint, mert nem klasszikus és nem arisztokratikus; a germán szellemnek, melynek Rousseau kozmopolitizmusa útát nyitott, barbár behatolása a francia kultúra Lenôtre-kertjébe.

Ami az egyiknek méreg, a másiknak orvosság. A preromantika a francia kultúra számára destruktívot jelentett, más nemzetek számára pedig újjászületést.

Így mindenekelőtt azzal a tanítással, hogy a „természetes“, a műveletlen, az ösztöneire hallgató ember többet ér, mint a konvenciókba kötött, visszaadta a nemzetek önbizalmát, amelyek eddig a francia kultúrfölény nyomasztó tudata alatt szenvedtek, mint kisebb testvérek bátyjuk okosságának terrorja alatt. „A kevésbé művelt Európa el nem mulaszthatta“, mondja Charles Maurras, „hogy fel ne ismerje és meg ne szeresse magát a természet gyermekében, kiből Páris imádot bálványt faragott magának.“<sup>30</sup>

Különösen a kis nemzetekre volt áldásos a rousseau-i gondolat; ezek tulajdonképpen csak most nyernek létjogosultságot az európai szellem együttesében. Amíg a francia kultúra, mint objektív, egyetlen, legmagasabb lehetőség, mint feltétlen paradigma, élt a tudatban, a kis nemzetek nem törekedhettek egyébre, mint hogy a francia kultúra halvány utánzatát adják. A preromantika felszabadítja a kis nemzeteket és visszaadja őket nemzeti kultúrájuknak.

Svájc ugyan már Rousseau fellépése előtt megindítja preromantikus mozgalmát, Gessnerrel és Hallerrel a költészetben, Bodmerrel és Breitingerral a kritikában. Mégis: Rousseau svájci származása felhívja a figyelmet erre a kis országra; az ő rajongása teremti meg a svájci idegenforgalmat, mely megadja a vagyoni alapot ahhoz, hogy a kis parasztköztársaság elsőrangú kultúrállammá fejlődjék.<sup>31</sup>

<sup>30</sup> Ch. Maurras: *Romantisme et Révolution*, p. 6.

Lengyelország Rousseautól kap alkotmányt. Skandináviát és Skóciát a preromantikus hangulat fedezi fel Európa számára. De a nagy germán nemzetek is ekkor szabadulnak fel a francia gyámság alól és visszatérnek nemzeti kultúrájukhoz.<sup>32</sup>

A következőkben ezeknek a nemzeti kultúráknak a rousseau-i gondolatból kinövekvő újjászületését fogjuk vizsgálni, hogy végül is elérkezzünk a magyar újjászületés megértéséhez. Az önbizalom visszatérése magában még nem elegendő magyarázat, bár mindenesetre döntő jelentőségű volt az az előnyösebb helyzet, melyet Rousseau a nemzeteknek a szellemi kozmoszban kijelölt. Valamint az egyes ember életében, a nemzetek életében is csak az önbizalom adhat erőt és bátorságot egy gondolat végiggondolására. Önbizalom, vagy, szebben mondva, hit nélkül, a gondolat ellenkező irányú gondolatokkal szembetalálkozva ijedten megáll a félúton és a félgondolatok végzete éri el: lehull a tudatalattiba, hol gyötrő kényszerképzetté torzul, mint az istenek, akik, ha nem hisznek többé bennük, kísértetekké válnak.

Az önbizalom azonban csak vak lelki erő, még nem szellemi tartalom. A lényeges a gondolat továbbgondolása. Amint követtük a preromantikus gondolatot a mélypontjáig, hová Rousseauban alászállt, most követnünk kell tovább, mert Rousseau még nem az utolsó állomás. Követnünk kell a szellemet belső logicitásának útján; — ami természetesen nem jelenti azt, hogy az itt kifejtendő gondolatsort Rousseau, Herder vagy akárki is a romantikus korban következetesen végiggondolta volna; lehet, hogy igen, lehet, hogy nem, ez nem fontos: itt nem egyesek gondolatairól lesz szó, hanem a szellemről, amint teljesedik, a gondolatról, amint önmagát gondolja és időnkint partiálisan megjelenik egyes gondolkodók tudattartalmában. Mi nem a gondolkodók történetét ke-

<sup>31</sup> 1760-tól a forradalomig Franciaországban Svájcra több mint 80 mű jelenik meg, 130 kiadásban. Mornet i. m. p. 43—44. Ziehen: Die deutsche Schweitzerbegeisterung, 1922.

<sup>32</sup> Így igazolódik Maurras paradoxonja: „La littérature révolutionnaire tendait à dissoudre les nations pour constituer l'unité du genre humain et les conséquences directes de la Révolution furent... de rallumer partout le sentiment de chaque patrie particulière et de précipiter la constitution des nationalités.” i. m. p. 49.

ressük, hanem a gondolat történetét, melynek totális megvalósulása nem az egyesekben van, hanem korok és népek kollektivitásában: Európában.

Rousseau destrukciója, nihilizmusa, bűne abból állott, hogy nem gondolta végig a gondolatát és ezért lett nem isteni, hanem démoni erő a francia szellem történetében. Eljutott a mélypontig és nem volt ereje újra felemelkedni a lelki kauzalitás hullámvonalán. A szellem polarításokban teljesedik, minden gondolat maga után vonja az önmaga ellentétét, a mélység a magasságot és a halál az életet. Rousseau csak az egyik sarkpontig jutott el.

Hogy az enyészet vágya és az újjászületés vágya mily szorosan együvé tartoznak a lélekben, lélektanilag és filológailag egyaránt könnyen dokumentálható. Lélektani bizonyítékot nyújtanak a nagy kétségbeesésekről, a tervezett öngyilkosságokról szóló történetek. A kétségbeesés lélekállapotában az ember visszahúzódik önmagába, szakít a külvilággal, mely értelmét veszítette a számára. Egészséges lelleknél a kétségbeesés egy idő múlva eléri a mélypontját és ekkor hirtelen fordulat áll be: egyszerre, minden külső körülmény közbejátszása nélkül a lélek megvigasztalódik; a világot újra-értékeli, észreveszi, hogy ami az előbb lesújtotta, nem is olyan végzetes csapás, és a világ, melytől az imént idegenül elfordult, még számos vigasztaló értelmet hordoz. Valami titkos rezervoár nyílik fel a végzetes órán, melyből árad a friss életerő.<sup>33</sup>

Filológiai szempontból meggyőző a vallástörténet és mithológia számtalan példája, mely szimbolikus formában fejezi ki halál és feltámadás egységét, így elsősorban a keresztény eschatológia. De kifejezi valamennyi nép alvilág- és túlvilágjárásról szóló mondája. A kínai istenfia-császár leszáll az alvilágba a nagy dögvész idején és onnan hozza fel arany álarcban az új birodalom törvényeit. Az egyiptomi Halottak Könyve leírja a halott bolyongását az enyészet sivatagjain keresztül, hol számos próbát kell kiállnia, mígnem eljut a legfőbb próba, Osiris ítélőszéke elé és a Titkok és Cso-

<sup>33</sup> V. ö. Max Scheler: Reue und Wiedergeburt. (Vom Ewigen in Menschen.) — Kitűnő példája olvasható Marcell Proust nagy regénye első kötetében (Du coté de chez Swann), a Swann nagyapjáról szóló rész.

dák istene, Hermes Trismegistos megméri a szívét; ha tisztának találtatott, beszáll Osiris hajójába, az örök-életbe. A görög Orpheus lemegy az alvilágba, hogy új életre hozza Eurydicét, Demeter, hogy visszahozza Persephonet; az ő alvilágjárásuk a későbbi görög misztériumok középpontja. Csak még egy példát: Dante is az Infernon át jut el a paradicsomba.

A preromantika is megjárta Rousseauval az alvilágot, az enyészet birodalmát, a tudatalatti világot, hol nincs többé egyéniség; sokan nem állták meg a próbát és tisztátalanoknak találtattak Hermes Trismegistos mérlegén. Most fordítunk tekintetünket azokra, akik beszálltak Osiris hajójába, homlokukon a crux ansatával, a feltámadás jelével.

## VIII.

Az igazi „költészet“ felfedezése.

Az önmagába visszatért léleknek, mikor a mélypontig érve körülnéz, első érzése a világ teljes értelmetlenné válása. Minden, amit nagynak tartottak, kicsivé vált, a szellem minden fárosza összeomlott. A csillagok egészen bizonytalanok a ködben; minden metafizikai orientáció csődöt mondott.

Amit az emberi szellem küzdelmes évszázadokon át kiépített és legfőbb diadalának tekintett: a klasszikus, racionális kultúra, a „gondolkozom, tehát vagyok“ gőgje, most a lélek mélyére alászálltnak szemében végtelenül üresnek, hiúságosnak, meddőnek látszik. Úgy látja, hogy az emberiség munkája hiábavaló volt. „In fremden Sprachen quält man sich von Jugend auf, Quantitäten von Silben kennen zu lernen, die uns nicht mehr Ohr und Natur zu fühlen gibt; nach Regeln zu arbeiten, deren wenigste ein Genie als Naturregeln anerkennt; über Gegenstände zu dichten, über die sich nichts denken, noch weniger sinnen, noch weniger imaginieren lässt; Leidenschaften zu erkünsteln, die wir nicht haben, Seelenkräfte nachzuahmen, die wir nicht besitzen — und endlich wurde alles Falschheit, Schwäche und Künstlei. Selbst jeder beste Kopf ward verwirrt und verlor Festigkeit des Auges, und der Hand, Sicherheit des Gedankens und des Ausdrucks: mithin die wahre Lebhaftigkeit und Wahrheit und Andringlichkeit. — *Alles ging verloren.*“ Így panaszs-

codik a fiatal Herder.<sup>34</sup> Ez a hang sokáig megmarad, Schillernek ez az első mondanivalója a világ számára a Räuber első jelenetében és ezzel indul meg, örök formát adva, a Faust első monológja is. A kultúra csődje.

Ezt az egész Faust-monológot idézni kellene, ha nem ismerné mindenki; prózában csaknem lehetetlen körülírni azt a kozmikus bizonytalanságot, mely a kor embereit elfogta. A preromantikus lélek: mintha egy ház volna erdő közepén, melynek a vihar betörte összes ajtóit, ablakait, elfujta minden lámpáját; a ház lakói a sötétségben várják a rablókat, a vadállatokat és a kísérteteket. Jönnek is a rablók, a vadállatok és a kísértetek: Cagliostro, a varázsló, Swedenborg, a látnok, Mesmer az állati magnetizmussal, Lavater a fiziognómiával, Basedow a nevelés csodájával, a csodáknak se szeri se száma és minden csoda elhíhetővé válik. Akik ezekben az esztendőkből élnek át gyermekkorukat, egész életükön át félősek és hallucinálók maradnak: a német és angol romantika első generációja: Novalis, De Quincey, Coleridge.

De a rablókkal, kísértetekkel és vadállatokkal együtt bejön a holdvilág is és szőnyegén az erdei tündér az eddig zárt épületbe: a teremtő képzelet.

A teremtő képzelet azokban a lélekrétegekben lakik, hová a rousseaui regresszió visszavezette a szellemet, miután évszázadokra kiszakadt onnan. A teremtő képzelet anyagát a tudatalatti tartalmakból meríti és erejét a vágyból: a képzelet feladata a megvalósíthatatlant vagy még meg nem valósultat megvalósítani. Vágyakat teljesít a képzelet az álomban és az ébren álmodozásban, de ezek a teljesülések legott megint szétfoszlanak; vágyakat teljesít a képzelet a művészetben, ezek maradandók a forma erejénél fogva.

Aki alászállt az alvilági bírók ítélőszéke elé és akit tisztának talált a Titkok és a Csodák istene, most egyszerre titokzatos csodára eszmél: vágyait, melyek a mélybe húzták, vágyait, melyek a napvilágon soha meg nem valósíthatók, most teljesíteni tudja, kezében a varázseszköz: a költészet. Ráeszmél a költészetre, melyet ugyan eddig is ismert, de mélyebb valósága nélkül; ebben a ráeszmélésben van az újjászületés, a Durchbruch der Gnade.

<sup>34</sup> Herder: Briefwechsel über Ossian und die Lieder alten Völker. Suphan kiadása. V. k. 159 l.

Eddig a költészet előkelő urak boldog időtöltése volt a pihenés óráiban, vagy konok mesteremberek zordon ügyeskedése; türelemjáték, hogy lehet az adott elemeket, formákat és motívumokat új sorrendbe kombinálni. A teremtő vágyakból, a tudatalattiból felszabaduló képekből, melyek egy belső élet realitásától színesek és erősek, kevés bocsájtattott be a jól ápolt sorok közé; zárva volt az út, a lelki regresszió útja. Most, hogy a lélek súlypontja alászáll a tudatalattiba, a vágyrétegekbe, az asszociációs utak felszabadulnak, a költészet a lélek természetes funkciójává válik.

Hogy ez a felszabadulás, a költészet új lélektechnikájának a felfedezése mennyire a kor centrális gondolatából, a visszatérésből következik, semmi sem bizonyítja inkább, mint hogy a theoretikusok sokkal előbb felfedezték az igazi költészet mibenlétét, mintsem a költők.

Az igazi költészet felfedezésében azelőtt az angoloknak tulajdonították az elsőséget. Legújabb kutatások kimutatták, hogy ez az érdem az olaszokat illeti meg.<sup>35</sup> Az olasz *Accademia dell' Arcadia* irodalmi társasága, mely Krisztina svéd királynő környezetéből alapult (és címében furcsa véletlenképpen annak az országnak a nevét viselte, mely a visszatérés-vágy ősi szimbóluma) Aristoteles *Poetikáját* mind tovább és tovább magyarázva, oly megállapításokra jutott, melyek a klasszikus poétikától messze elvezettek: így Gian Vincenzo Gravina *Ragion Poeticájában* (1708) és Muratori *Perfetta Poesia Italiana-jában*. Gravina rámutat Dante igazi jelentőségére; Muratori befolyásolja az angol Addisont és iskoláját. Az ő tanítványuk Gian Battista Vico, a XVIII. század legcsodálatosabb jelensége, a nagy „előfutár“, aki *Scienza Nuova-jával* (1725) megalapította a szintetikus szellemtudományokat, a jog-, nyelv-, történelem- és művészet-filozófiát. Ebben a mindent magában foglaló könyvben már az egész herderi theória az igazi költészetről megellegítő; de ez is, mint többi felfedezése, a maga korában észrevétlen maradt.

Ezekről az olaszoktól filológiaiilag még teljesen fel nem derített szálak vezetnek az angolokhoz és a svájciekhez.

<sup>35</sup> Nev. J.G. Robertson: *Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century*, Cambridge, 1923., továbbá G. Toffanin: *L'Eredità del Rinascimento in Arcadia*. Bologna. 1923.

Angliában Blackwell és Wood új Homérosz-értékelésével, Lowth új bibliafelfogásával és a két Warton irodalomtörténeti működésével indul meg az új mozgalom; első programmszerű manifesztációját az ifjú irodalomnak az akkor már több mint hetvenéves Young írja: *Conjectures on Original Composition* (1759.). A mozgalom további történetére nézve utalunk Van Tieghem összefoglaló munkájára: *Le Preromantisme*, Paris, 1925., I. rész.

A mi számunkra csak a német fejlődés igazán fontos, minthogy az angol mozgalom is német közvetítéssel jutott el hozzánk. A német szellemi újjászületést, amint ismeretes, három név foglalja magában: Hamann, Herder és a fiatal Goethe. Amit Hamann homályos sejtelmekkel profétizált, amit Herder elméletben követelt, azt Goethe megvalósította.

Az enyészet gondolata Herdert is állandóan foglalkoztatta; de megtalálta a vigasztaló továbbgondolást a palingenesis, az újjászületés, hitében, mely az emberiség életének folytonosan megújuló fiataltságot ad.<sup>35</sup>

A preromantikus regresszió útján ők is visszatértek a természethez, az ősemberhez, a gyermekhez,<sup>36</sup> az anyához, a fausti anyákhoz, az ős kezdetekhez. De az anya-fogalom, mely Rousseau számára az enyészettel határos, az ő számukra átváltozott Hermes Trismegistos mérlegén; költők lévén, az anya-fogalmat mindjárt szimbolumba vetítették és ennek a szimbolumnak a neve: *Muttersprache* és *Mutterland*. Rousseau az egész világtól anyai szeretetet követelt; Herder

<sup>35</sup> V. ö. R. Unger: *Herder, Novalis und Kleist, Studien über die Entwicklung des Todesproblems in Denken und Dichten vom Sturm und Drang zur Romantik*. Frankfurt a. M. 1922. „Der Strom der Vergänglichkeit berührt Herder nicht als das trostlose Vorübergehen, sondern umgekehrt mit der überraschenden Offenbarung des immer neuen Lebens.“ Kühnemann, Herder, 447.

<sup>36</sup> V. ö. Werther: „Ja, lieber Wilhelm, meinem Herzen sind die Kinder am Nächsten auf der Erde. Wenn ich ihnen zusehe, und in dem kleinen Dinge die Keime aller Tugenden, aller Kräfte sehe, die sie einmal so nötig brauchen werden; wenn ich in dem Eigensinne künftige Standhaftigkeit und Festigkeit des Charakters, in dem Muthwillen guten Humor, und Leichtigkeit über die Gefahren der Welt hinzuschlüpfen, erblicke, Alles so unverdorben, so ganz! — immer, immer wiederhol ich dann die goldenen Worte des Lehrers der Menschen: Wenn ihr nicht werdet, wie einer von Diesen!“ VI. 26—27.

házában és nyelvében kívánja olyan otthon érezni magát, mint aki anyjától nem szakadt el.

Ezáltal a szimbolizálás által az egész regresszió mintegy megfordult és új értelmet nyert. A nyelv szerintük a primitív lélek spontán reakciója a külvilágra. A költészet, „die Muttersprache der Menschheit“, amint Hamann nevezi, lényegében *erő*, a primitív ember dús életritmusának kiáradása, daloló belekapcsolódás a természeti erők játékába. A mithosz pedig *teremtés*, a teremtő fantázia világképet alkot, melyben az ember otthon érzi magát. Ilymódon a rousseai fogalmak: természet, primitív ember, egészen mást jelentenek a német preromantikában; negatív helyett pozitív előjelet kaptak. A természet nem magát-átengedő nyugalmi állapot, önmagába süllyedés, hanem örök erők színpompás játéka, mozgás; a természetes ember nem a rousseai békés, nem-törődöm ős imbecille, hanem harcós, aki a nyelvvel birtokába veszi a külvilágot, a költészetben kidalolja életkedvét és a mithosszal palotát épít magának a mindenségben. A természetes állapot nem visszahozhatatlanul elmúltak pusztá emléke, melyhez az ember csak egyénisége feladásával, az elmulással térhet vissza, hanem ideál, melyet az ember épen egyéniségének legteljesebb megvalósításával, a költészettel érhet el.

## IX.

Nemzeti mult és népiség.

A preromantikus emberben felnőtt kor és gyermekkor konfliktusban vannak egymással; infantilis elemek szabadulnak fel benne, mikor felnőtt és komoly szeretne lenni, mikor világképét kialakítja,<sup>37</sup> felnőtt, civilizációs gátlások tornyosulnak elébe, mikor gyermekien szabad kívánna lenni. A gyermekkori álmok édes melankóliával kelnek fel a kor minden költőjében.

Mosolygasz, ó barát, hogy érett éveimben  
Gyulladva festem én az eltűnt gyermeket,  
Most is vigasztalást találok képzetimben,  
S könnyebb szárnyon bolyong elmém a föld felett.

(Kölcsey: Ideál. I. 49.)

<sup>37</sup> Egy ilyen jellegzetes preromantikus világképet próbáltam elemezni William Blakeről szóló tanulmányomban: Széphalom, 1928.

Felnőttkor és gyermekkor konfliktusát az egész emberiség történetébe projiciálták; ezzel kezdődik a történetfilozófia roppant szerepe a modern gondolkozásban. Azt a sajátos érzést, hogy egyszer, gyermekkorunkban, már voltunk olyanok, amilyenek lenni szeretnénk: szabadok, őszinték, erős érzelmi életet élők, most átviszik a történelembe.<sup>38</sup> A felnőtt azonos lesz a racionális kultúra emberével, a gyermek a régi emberrel, az eredeti emberrel.

De kétféle régi ember jár haza az európai tudatban: a Rousseaui negatív és a herderi pozitív ős. Mikor a primitív ember elképzelése kilép abból a kezdeti absztrakt stádiumból, melyben az 50-es években, Rousseau Discours-jai korában volt és kezd művészi víziókba realizálódni, a negatív előjelű ősember egész máshol helyeződik el térben és időben, mint a pozitív előjelű és ekkor válik nyilvánvalóvá, hogy két egészen különböző tendenciáról van szó.

A Rousseaui primitív ember megjelenési formája a konkretizáló képzeletben a Bennszülött. Valamelyik tropikus ország lakója, lehetőleg szigetén (a sziget a külvilágtól való elszakadás, a regresszió szimbóluma), nem ismeri a civilizáció átkait, derék, tisztaszívű indián vagy néger. A Bennszülött tárgy-történeti szempontból végtelenül termékeny motívumnak mutatkozott az irodalomban; ez az elképzelés teremti meg az exotizmust, mely napjainkig legalább is quantitative fontos irodalmi jelenség.

A Bennszülött negatív fogalom. Ezekhez a bennszülöttekhez csak annyi köze van az európai embernek, hogy valaha állítólag minden ember bennszülött volt. A bennszülött nem jelent egy ideált, melyhez el lehet jutni, melyhez természetes úton vissza lehet térni, hacsak nem robinsoni módon, lakatlan szigeten, a kultúrától csodálatos módon elszakadva, mint Paul és Virginie és nyomukban a lakatlan sziget roppant kiterjedésű regény- és drámatípusa, Dugonics Etelka

<sup>38</sup> V ö. Legouis-Cazamian i. m.: La renaissance du sentiment sort d'un désir instinctif de renouvellement et de rafraîchissement moral; elle tend à remettre en exercice des facultés spirituelles endormies. La certitude obscure d'avoir jadis éprouvé leur jeu actif et bienfaisant est un élément essentiel de la connaissance que cet âge a de lui-même... Ces modes anciens de la sensibilité, le présentent les projettes dans un passé vague. (p. 805—6.)

Karjelben-éig és Vörösmarty Délszigetéig. A bennszülött-fogalom nem lehet ideál, mert semmiféle pozitív tartalma nincs; csak azt tudjuk róla, hogy milyen nem: nem ravasz, nem önző stb. A bennszülött a kultúra reményvesztettsége.

Amint láttuk, a rousseai regresszió a kategóriák, az idő és a tér chaotikus megsemmisítésére törekszik: ezért az ő primitív embere a térben távol, bizonytalan helyen él és az időn egészen kívül: a bennszülött tegnap, ma és mindig bennszülött marad. A másik, a herderi projekció konkretizált alakja az „ősatyánk“-fogalom (Urvater, forefather), a primitív ember, aki a mi tulajdon földünkön élt, az anyaföldön (vagy Vaterland: atya-országban), ideje a mi tulajdon időnk eleje, az „előidők“ (Vorzeit).

A bennszülött helyett, a lakatlan sziget helyett tehát a nemzeti mult. Ez a projekció nem romboló hatású, mint a rousseai, hanem továbbépítő: mert a nemzeti mult pozitív ideál, melyet rekonstituálni lehet a költészet útján és erőt lehet meríteni belőle. A nemzeti mult rekonstrukciója egyúttal konstrukció is, mert ugyanazok az erők, amelyek a nemzeti multat nagygyá, széppé, kívánatossá tették, mindmáig élnek latensen a fajban, összevagdaltatva a nyelvben, életritmusukat éreztetik a népdalban, nemes érc titkos ere gyanánt húzódnak át a honi talaj alatt és a költővelencés varázspálcája lecsap rájuk; elásott kincsek, melyek fölött a nemzeti mondák kék lángja lobog.

A nemzeti multba való projekció, a történelmi rekonstrukció az 1760-as években indul meg, tehát egy évtizeddel Rousseau fellépése után. Kiindulópontja Anglia. Az angoloknál sosem halt ki teljesen a régebbi, inspirált költészet szelleme, Spenser és Shakespeare a nemzeti multért való entuziazmust mindig ébren tartották, Spensert az angol klasszicizmus fénykorában is utánozza a legsívárabban klasszikus angol költő, Matthew Prior (1706-ban) és Steele 1712-ben felhívja az olvasók figyelmét Spenser szépségeire.<sup>30</sup> Az angol filozófia készíti elő az új hisztorizmus útját: Locke szenzualizmusából itt szervesen következik Hume nagy támadása az okság elve és ezáltal minden racionalizmus, sőt minden intellektualizmus ellen: rousseai regresszió a filozófiában;

<sup>30</sup> Phelps: The Beginnings of the English Romantic Movement. 1895 : 36.

viszont ugyancsak a lockei szenzualizmusból és Hume relativizmusából következik a konkrét tények, tehát a történelem új értékelése.<sup>40</sup> Az új hisztorizmus első nagy reprezentánsa maga Hume, aki történelmi műveivel megindítja az érdeklődést a nemzeti múlt iránt.

Ez az érdeklődés először a történelem látható, fennálló maradványai felé fordul, a régi épületek, templomok, kastélyok, apátságok felé; a gótikus név, mely eredetileg gúnynév volt és annyit jelentett, hogy barbár, most az új művészeti irány jelszavává lesz. 1762-ben megjelenik az első történelmi regény, Leland Longswordja, az első, ami tudatosan egy régibb kor fantáziabeli rekonstrukciójára törekszik, majd 1764-ben a hatására nézve sokkal fontosabb Castle of Otranto, Horace Walpole műve; ez a gótikus épületek sejtelmekkel és félelmekkel teljes légkörét próbálja visszaadni, egy kísértet-história keretében; vele indul meg a járványként elterjedő „gothic novel“, a rémtörténet. 1762-ben Richard Hurd „Letters of Chivalry and Romance“-jában elméletileg megfogalmazza a preromantika középkor-felfogását. Gray Elégiájában, mely a preromantikus líra reprezentáns költeménye, az első kiadásban még Catóról, Tulliusról és Caesarról beszél; a másodikban kijavítja Hampdenre, Miltonra és Cromwellre.<sup>41</sup>

De mindezek még csak a projekcióról tanuskodnak; tudósok és költők tűnődve keresték magának az ősvilágnak, a boldog előidőknek a megnyilatkozását, a múltból jövő revelációt, mely a költészetet megtermékenyítse. Nemsokára ez is megjött: 1765-ben Percy püspök kiadja skót balladagyűjteményét, Mallet az Edda-dalok fordítását, miután már

<sup>40</sup> „Der Intellektualismus, dieses Palladium der Aufklärung, der optimistische Glaube an die Macht der Vernunft in Welt und Menschenleben, der noch bei Locke und seinen nächsten Nachfolgern ein leidliches Kompromiss mit dem empiristischen Sensualismus eingegangen war, obwohl dieser ihm im tiefsten Grunde vielmehr gegensätzlich ist, löst sich zuletzt in einem relativistischen und positivistischen Irrationalismus auf. Die Aufklärung endet hier mit einem skeptischen Fragezeichen, einer Selbstverneinung aller ihrer positiven Momente. So trieb der englische Sensualismus und die Mitte des 18. Jahrhunderts als letzte Konsequenz seiner eigenen Voraussetzungen eine gänzliche Wandlung der gesamten Weltauffassung aus sich hervor.“ — R. Unger: Hamann und die Aufklärung, Jena, 1911. I. 52—53.

<sup>41</sup> Phelps i. m. p. 160.

1760-ban megjelent a *Fragments*, Macpherson első ossziáni közlése. Ezek a publikációk fényesen bizonyítják azt a tételt, hogy ha a szellem egy igazságra rátalált, sohasem késnek a tények sem, melyek azt az igazságot bebizonyítják és az igazság, ha kell, hamis tények által diadalmaskodik, mint a preromantika Macpherson hamisításai által. Igaz az, ami előrevisz, mondja Goethe.

A skót balladák hatása, mely különösen a mi irodalmunkban oly fontos, a preromantikában háttérbe szorult a másik két felfedezés hatása mellett: az Edda új mithológiát adott és Osszián még sokkal többet: új hangot, új stílust, a preromantika tulajdon stílusát. Továbbélésükre nézve megint Van Tieghem műveire utalunk: *Le Preromantisme*, II. és III. rész, továbbá *Ossian en France*, Paris 1917.

Az Edda-dalok és Osszián költeményei a preromantika számára két értelemben voltak ősiek és mintaszerűek: egyrészt mert ősiek voltak az időben (az ossziáni énekek keletkezési korát a Kr. u. III. századba tették), másrészt mert szerintük ősiek voltak valahogy a társadalmi struktúra szempontjából is, a társadalom legrégebb rétegének, a népnek a kifejezői. A „nép” fogalmának a bevezetése a művészetbe, mely a magyar irodalmi gondolkozásban oly nagy szerepet játszott, szintén preromantikus eredetű és a fentebbiekkel a legszorosabban összefügg.

Az individuum feladása sokkal erősebb vágyként élt a korban, semhogy a preromantika pozitív, herderi szárnya teljesen kivonhatta volna magát ez alól a tendencia alól. Rousseau a preindividuális létezészt keresve a létezés antithéziséhez, az enyészethez jutott el, Herder pedig az individuum ellentétéhez, a fajhoz.

A faj: az individuumon túl lévő valami az individuumban, a többszám az egyesben. Az igazi költészet Herder szerint az, ami nem az individuum, hanem a kollektivitás, a faj rétegéből, az egyes emberben lévő közös lélekből énekel.<sup>42</sup>

Amit ma fajnak nevezünk, azt Herder és kora népnek nevezte. Regresszióra beállított, mélybe és visszafelé tekintő

<sup>42</sup> Itt is projekció történt: tudatos és tudatalatti ellentétét individuális és kollektív ellentétére projiciálta: az individuum-költő a tudatos, a racionalista; a kollektív-költő az öntudatlan, ihletett.

világlátásuk számára nem volt probléma, hogy a legmélyebben fekvő társadalmi osztály, melyhez legkisebb mértékben hatolt el a racionális kultúra, egyedül őrzője a faji sajátságoknak. Az ihletett költő, aki a faji kollektivitás lelkéből énekel, népköltő, az igazi költemény népdal. Ismeretes, hogy Herder milyen tág értelemben használta a népdal fogalmát: ahol igaz ihletet érzett, az népdal volt; így lett Shakespeare is népköltő.

Ma tévedésnek tartjuk faj és nép azonosítását; nem hiszszük, hogy a nép tisztábban őrzi meg a fajiságot, mint a többi társadalmi osztály, csak épen a fajnak egy régebbi történelmi fázisát őrzi meg, mint a gyorsabban változó felsőbb osztályok. Még kevésbé hiszszük, hogy az ihletett költő a kollektivitás dalnoka; és legkevésbé, hogy a népdal nem individuális, hanem kollektív alkotás, tehát hogy „népköltészet” és „műköltészet” között lényegkülönbség van. Mégis, ez a hármas tévedés a magyar irodalom számára hatékonyabb volt minden igazságnál és megint „igaz az, ami előrevisz.”

## X.

### Európa és magyar szellem találkozása.

A preromantikus évtizedek voltak a magyar irodalom újjászületésének pillanata. Ezt az újjászületést nem politikai okok, nem is a felvilágosodás térfoglalása, tehát racionális okok, idézték elő, hanem ez volt az a történelmi pillanat, amikor a magyar szellem találkozott az európai szellemmel, új szintézisre jutottak a preromantikában és ezáltal a szintézis által az európai kultúra éltető friss nedvei átjárták a magyar szellem szervezetét. A magyar kultúra mindég ilyen szintézisek útján teljesedett: a megújulást megelőző szintézis a reformáció-barokk kora volt, mely rövid időre egy magas színvonalú magyar-európai kultúrát teremtett: Balassi, Pázmány, Zrinyi, Gyöngyösi magyarságát.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire szintézisről, két erő organikus össze-tevődéséről, egyesüléséről van itt szó, nem pedig kulturális „behatásokról”, „külföldi befolyásokról”, mint ahogy a pozitív filológia terminológiája megfogalmazza. A pozitív filológia nem ismert más viszonylatot két kultúra között, mint a fölé- és alárendelés relációját, amikor

az egyik ad és a másik kap és vagy mindkettő megőrzi eredendő különvalóságát, vagy az egyik feladja egyéniségét és beléolvad a másikba. Mi szintézisről beszélünk, mert a mi kultúra-fogalmunk fluktuáló, körvonalait változtató valami, a kultúrát nem az élőlényekhez hasonlatosnak képzeljük, mint ahogy a romantikus analógia tanította, hanem inkább olyanak, mint az emberi gondolat, mely határtalan, állandó mozgásban, alakváltozásban, elmulásban és újjászületésben teljesedik. A szintézis, melyről beszélünk, gondolatok, lélekállapotok teremtő összetalálkozása: mint ahogy Szent István korában a harcias honfoglalók kifáradtsága, békevágya találkozott a keresztény Egyház békehirdetésével és a nemzet áttért a „belterjes gazdálkodásra“, amit az Egyház világi és lelki értelemben egyaránt megkívánt; mint ahogy Zrinyiben a végvári magyarság hőrozmusa az olasz barokk hős-apotheozisával találkozott.

A pozitív filológia, épen mert nem ismerte a szellemi szintézis fogalmát, hajlandó volt a magyar felujulást inkább autochton jelenségnek tekinteni, melyet kívülről jött befolyások épen csak befolyásoltak. Elfelejtették, hogy ilyen autochton kultúrája egy nemzetnek sincs, amint már Arany János mély tekintete is látta: „hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább a kívülről vett hatás összeolvad az élettelmes belső mozgalommal, oly üdvös harmoniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzetnél megszakad a magából fejlődés fonala; még ahol oly nagyszerűen indult is, mint a Nibelungok és Cid honában.“<sup>44</sup>

A preromantikus gondolat, amint különböző országokon, gondolkodókon, költőkön keresztül korhangulattá teljesült, belső mivoltában mintegy hivatva volt arra, hogy a magyar szellemmel szintézisre jusson. A preromantika nem akart „hatni“, tanítani, átadni, hanem felszabadítani; felszabadítani lelki rétegeket, melyek a nemzet legsajátabb sajátjai. A

<sup>44</sup> Össz. Műv. V. 260. (Ráday Gedeon). Autochton kultúra alatt az olyan kultúrát értjük, mely csak az önmaga régiségéből táplálkozik, mint a kínai a legutóbbi időig. Meg kell különböztetni az autonóm kultúrától, mely szintézisre jut külső kultúrákkal, de mégis belső törvényeit követi, mint a magyar kultúra a felujulás óta.

preromantika nem fejlődést, haladást posztulált, mint a felvilágosodás, hanem újjászületést, mint a misztika. Ennek az újjászületésnek az útját megmutatta ugyan, de olyképen, hogy mégis mindenkinek magának kellett megjárnia: más nemzet multját, más nemzet népköltészetét nem lehetett eltanulni; az ihlet nem uniformizál, mint a ráció. Azáltal pedig, hogy a kis nemzetek önbizalmát visszaadta, erőt öntött beléjük, hogy a megújulás útját végigjárják.

Az európai szellem, az azelőtt gőgösen hódolatot követelő, most mintegy előzékenyen siet a magyar szellemmel való találkozásra. A preromantika kozmopolitikus, mint a kertje, „heureux qui connaît le cosmopolitisme littéraire“, mondja Seb. Mercier, az első preromantikusok egyike. A kor vezető írói fajiságuk külön hangulatával nem színezik műveiket, nem nemzeti írók, hanem az egész Európa számára írnak. Így elsősorban maga Rousseau, aki tulajdonképen nem tartozik egyik nagy nemzethez sem, a franciák szemében germán és a germánok szemében francia. Hasonlóképen Osszián. „Sem túlságosan gaél, sem túlságosan angol nem lévén, nélkülözve a mély eredetiséget, mely a zsenit jellemzi, de ami elszigeteli a nagyság átkaként, Macpherson Európa számára látszott írni“, mondja róla Van Tieghem.<sup>45</sup> Ugyanezt állapítja meg J. Texte Richardsonról, aki az egész európai irodalmat maga után vont, míg nála sokkal kiválóbb honfitársai, Fielding és Smollet, alig jutnak át a csatornán.<sup>46</sup>

Eléggé paradox, hogy egy kozmopolita szellemi irány termékenyítette meg a nemzeti irodalmat. De nem első eset: a humanizmus is kozmopolita, sőt uniformizáló irány volt, mégis a benne rejlő életlendület a nemzeti irodalmakat ragadta magával. Balassi sosem írt volna magyarul, ha nem tud jól latinul, olaszul és németül. A kozmopolita műveltség, más nemzetek irodalmának ismerete kelti fel a nemzetek versengését.

A zárt francia klasszikus kultúra megbénította Európát éppen zártságánál fogva (mint a zárt görög kultúra a rómaid): minthogy mint egyedül lehetséges viselte magát és nem volt benne semmi kohézív vagy expanzív törekvés, a többi nem-

<sup>45</sup> Van Tieghem: Ossian an France, Paris 1907. I. 208.

<sup>46</sup> J. Texte: J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire, Paris, 1895. p. 191—230.

zet kultúrája nem juthatott vele organikus szintézisre, csak hódolattal átvehette. Ez történt Angliában, ahol a francia szellem prokruszesz-ágyába törte száz éven át a tehetségeket.

A preromantikus szellem nyílt, befogadni kívánó és ép ezért expanszív természetű. A visszatérés hangulata, az enyészet-romantika csodálatos gyorsasággal terjed el egész Európában. Ez a preromantikus gondolatnak csak a kezdete, az újjászületésnek mintegy előfeltétele. De maga a nemzeti gondolat és nemzeti irodalom újjászületése is bámulatos, kozmopolita egyszerreessel ment végbe Európa valamennyi országában.

Így Magyarországon is.

## XI.

A magyar kultúra viszonya Európához a XVIII. században.

Nem is lehet azt mondani, hogy a preromantikus hullám, mely kozmopolita voltánál fogva nem volt egyik európai nemzet sajátja sem, átlépte a magyar határokat. Hogy Magyarországon ugyanaz következett be, mint másutt, azért történt, mert a magyar szellem, amint az igen kis számú választottakban még eleven volt, akkor még teljességgel hozzátartozott az európai szellemhez és mint rész átélte azt, ami az egészben végbement.

Azokban a kevesekben, akik a XVIII. században Magyarországon szellemi dolgokkal foglalkoztak, az európai kultúrális egységhez való tartozás tudata sokkal erősebben élt, mint pl. napjaink intellectueljeiben. Az akkori Magyarországnak nemcsak autochton, de saját, autonom kultúrája sem volt; ellenben papjai és főurai igen magas európai kultúra részesei voltak.<sup>47</sup> Ennek a kultúrának a vehiculuma elsősorban a latin nyelv volt, a magyarság második anyanyelve. A latin nyelv a régiségben óriási áldás volt a kis nemzetek számára: nálunk is nagy latinnyelvű irodalom fejlődött ki, mellyel résztvehettünk Európa közös kultúrájában.

A latin nyelv uralma megmarad a XVIII. században is,

<sup>47</sup> L. pl. Gróf Hoffmann segg utazása Magyarországon, 1793—94. Ford. Berkessi István, 1887.

mikor a nyugati országokban már átengedte a helyét a nemzeti nyelveknek és rajtuk kívül csak szomszédaink ragaszkodnak a deákhoz, az osztrákok és a lengyelek. Most a latin nyelvet elsősorban a nehézkedés ereje, a magyarság keleti élettempója rögzíti; minálunk minden lassabban történik. „Az 1790-i országgyűlés XVI. t.-cikkében a gyűlölt némettel, mint *lingua peregrinaval* még a kegyelet és a szeretet símogató hangján állította szembe az idioma latinum-ot, melyet nem érzett idegennek.”<sup>48</sup> De több is van ebben a rögzítésben mint a magyar nemesség veleszületett konzervatívizmusa: az Európához való ragaszkodás ősi tradíciója. Nyilvánvaló lesz ez a reformországgyűléseken, ahol két szenvedélyes párt vív a magyar vagy a latin nyelvért. A későbbi történetírás, melyet a már diadalra jutott romantikus szellem, az Európától függetlenül autonóm kultúra inspirált, igen mostohán bánt a latin nyelv védelmezőivel. Holott ezek közt is voltak mélyen érző hazafiak, csak éppen azt hitték, hogy a latin nyelv elhagyása által Magyarország elszakad az európai szellemi közösségtől és ezáltal a kultúrától. Álláspontjukat igen szépen megfogalmazza az 1807-es országgyűlés diáriuma: „Mind- eddig annyiban szerencsések voltunk, hogy deák nyelven a többi nemzetekkel is érintkezhattünk. Bár minden nemzetek egy nyelven beszélleének. Nekünk különösen kár lészen, ha elfelejtjük azon nyelvet, a mely által eddig a pallérozottabb nemzetekhez hasonlítottathattunk. E nélkül elrekesztjük magunkat a többi európai nemzetek társaságától és vissza megyünk oda, ahol Szent István ideje előtt voltunk.”<sup>49</sup> A tévedésük csak annyi volt, mint ha valaki ma azon búsul, hogy Temesvári Pelbárt, Janus Pannonius és Dudith András miért nem írtak magyarul, miért nem virágozott fel nemzeti irodalmunk már az ő idejükben? Nem vették észre, hogy Dudith

<sup>48</sup> Szerencsés István személynök az 1843-i országgyűlésen az elnöki székéből mélyen meghatva jelenti ki, hogy a régebbi országgyűléseken „mily gyakran hallotta ezen régi és nem éppen megvetendő nyelvet, mellyel századokig éltünk, és ha elválnak is az ember tőle, mégis némi kedves visszaemlékezéssel válik el; és midőn az idő megérlelte azt, hogy ezen nyelv elveszik, megemlékezik az ember, hogy sok jóban, rosszban ezen nyelvvél éltünk, hogy törvényeinket ezen alkottuk.” Id. Kornis. I. 454.

<sup>49</sup> Id. Grünwald i. m.

óta az európai kultúrideál, sőt az európaiság ideálja megváltozott; akkor a latinul író volt európai színvonalon, most a nemzeti nyelven író; 1807-ben latin Európa, humanisztikus Európa már nem volt; romantikus Európa volt.

Hogy a feljulás előtti magyar kultúra mily organikusan Európához tartozott, azt a legkonkrétebb módon akkor látjuk, ha a legközelebbi európai kultúrával, az osztrákkal szemben elfoglalt attitűdjét vizsgáljuk, amit most már minden kurucos elfogultság nélkül tehetünk.

A XVIII. század második felében a kuruc szellem igen kis mértékben élhetett csak a magyar szellemi osztályokban. Ausztriával a lojálisan szeretett uralkodó személye szoros kapcsolatot teremtett és Magyarországnak nem lévén nagy városai, Bécs volt a tulajdonképeni metropolis, ahonnan minden városias civilizáció és minden megújító kultúrális mozgalom ki kellett hogy induljon. Bécs ébresztette önmagára Bessenyeit is, amint lelkes szavakkal írja ő maga német regénye előszavában.<sup>50</sup>

A politikai kapcsolatnál még erősebb volt az, mely a két ország közös szellemtörténetében gyökerezett. Ausztriának és Magyarországnak közös multja a barokk, melynek intenzív átélése bizonyos fokig elválasztja Ausztriát a német szellemközösségtől. Talán nem túlzás azt mondani, hogy Magyarország és Ausztria „történelmi levegője” a barokk: mindkét országban túlnyomóan barokk stílusúak a büszkén őrzött, történelmi hangulatot felkeltő templomok, kastélyok, képek és oszlopok. A barokk volt mindkét ország héroikus és romaneszk idősza, hová a későbbi fantázia legtöbbször visszatér ihletésért: a török elleni harcok, kuruc-labanc küzdelmek minálunk, a vallási háborúk, az ellenreformáció Ausztriában.<sup>51</sup>

A feljulás pillanatában a barokk kétféleképp eleven még mindkét országban: először is az intenzív latin műveltségben, melyet Ausztriában is, mint nálunk, a szerzetes-iskolák buzgalommal ápoltak. A feljulás Ausztriában is virágzó

<sup>50</sup> Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története, 428. o.

<sup>51</sup> Pl. Enrica v. Handel-Mazetti valamennyi regénye ebben a korban játszódik.

latin költészetet talál, melynek művelői közül Denis és Alxinger az osztrák felujulásban nevezetes szerepet játszanak, mint nálunk Baróti Szabó vagy Virág.

A másik barokk maradvány az olasz barokk kultúra hagyományai. Bécs, szellemiségének legmagasabb szintjén, olaszos város: költője Metastasio és festője Canaletto. A Habsburg-udvar olaszos műveltségű. Az olaszos barokk jelentő Ausztria számára mintegy a nemzeti hagyományt, melytől a németes újítók sem akarnak teljesen elszakadni.<sup>52</sup>

Minálunk a régiség két legközelebb álló nagyja, Zrinyi és Gyöngyösi, kik példájukkal ihlették a felujulás költőit, ugyancsak az olasz barokkal való szintézis emlékét őrizték meg; Magyarországon Tasso sokkal elevenebb értéket jelentett, mint máshol; szinte nemzeti multunk egy darabját.<sup>53</sup> A költő, ki a felujulást közvetlenül megelőzte, Faludi Ferenc, ugyancsak olasz barokk kultúrán nőtt fel.

Mindezzel csak azt kívántuk éreztetni, mennyire bizonytalanok, elmosódók, átléphetők voltak Magyarország és Ausztria szellemi határai ebben a korban; Ausztria viszont Németország felé volt nyitva. Ugyanaz a nemzeti felujulás, ami Németországban Klopstockal, majd Herderrel beállt, szükségképen az osztrák irodalom megújulását jelentette, hisz az osztrák irodalom német irodalom volt. Az osztrák irodalom megújulása viszont bizonyos fokig a magyar irodalom megújulását is jelenti. A preromantika és a magyar szellem egymáshoz való viszonyában nincs „kulturális behatás“, nem oltottak be idegen oltványt a magyar fába, hanem a magyar fa önmagából új ágat fakasztott, mikor ugyanazok az esők verték, napok sütötték, mint európai testvéreit.

<sup>52</sup> V. ö. Nagl-Zeidler: *Gesch. der deutsch-österreichischen Literatur* II. 43.: „Alles ist sozusagen durchsetzt mit antiken Elementen und aus der Lateindichtung wuchsen die Poeten der Epoche erst in die Deutschdichtung, aus der ererbten Barocke in die Gottsched—Gellertsche Renaissance hinein.“ Vagy u. o. II. 56.: „Der Zusammenhang mit dem Culturleben Italiens war noch immer lebendig und selbst so eifrige Anhänger Gottscheds, wie Petrasch oder Scheyb, empfiengen ihr besonderes Gepräge durch Einschläge italienischer Bildung.“

<sup>53</sup> Kisfaludy Sándorra, Vörösmartyra és Arany Jánosra gondolunk. De csak össze kellene számolni, hányszor fordul elő az Armida név költészetünkben.

## XII.

Preromantika és magyar fajiság.

Az európai kultúrával való szellemi közösség még nem zárja ki, hogy a kultúra alanyát, a magyar lelket, vérmérsékletében, fajiságában, világok ne válasszák el a többi európai nemzet lelkétől. A magyar nem reagált az európai kultúra valamennyi mozzanatára; voltak, melyek teljesen nyomtalanul multak el felette; miért épen erre reagált? fel kell vetnünk ezt a kérdést is: vajjon a magyar lélek hogyan állott készen a priori a preromantikával való találkozásra?

Nehéz és bizonytalan dolog erre a kérdésre feleletet adni, mert olyan objektíválhatatlan, körül-nem-vonalozható fogalmakkal kell dolgoznunk, mint a fajiság és a romantika. Intuiciós úton azt hinnők, hogy a romantika megfelel a magyar faji karakternek. A XIX. század romantikus mozzanatai azonban mit sem bizonyítanak; ebben a században valamennyi nemzet romantikus volt.

Beszélhetnénk talán arról, hogy a magyar történelem nem mutat klasszikus nagyokat, akik életükben és fennmaradó művükben egyaránt zártak és teljesek, mint a franciák Szent Lajosa és XIV. Lajosa, mint az angol Erzsébet, vagy mint a nagy pápák. A mi históriánk legendás nagyjai céltalan héroszok, mint Nagy Lajos, vakmerő condottierek, mint Mátyás, nagy illuziók, kiknek műve szétfoszlik álomként a reggeli fényben; mártírok, mint az idősebb Zrinyi; félbemaradt ígéretes, mint a fiatalabb; kényszerű lázadók, mint Rákóczi Ferenc; a magyar történelem csupa töredékből áll, mint egy nagy romantikus költő hagyatéka. Beszélhetnénk a magyar lélek nagy önellenmondásairól, mely históriánkat „visszavonások” lajstromává teszi; beszélhetnénk arról számos példával, hogy a magyar elmealkat, bölcs józansága dacára, mily távol áll a realitástól; beszélhetnénk arról, hogy a magyar szellem nem plasztikus, nem épít, fest és farag, hanem zenében és költészetben teljesedik, mint a romantika; beszélhetnénk a magyar zene névtelen bánatáról, örök elvagyódásáról; beszélhetnénk a szalmaláng-temperamentum természetes impresszionizmusáról; és hogy miért nem viszik semmire a magyarok Amerikában. És beszélhetnénk mindenről, amiről csak beszélni szokás, ha magyarok-

ról, magyar sorsról van szó és mindenben fellelhetnők a romantikát.

De mindez nem vezet semmire: két ilyen bizonytalan és tetszés szerint tágítható fogalomnak, mint magyarság és romantika, egymást fedő részeit keresni, mindég csak fogalmak játéka marad.

De talán több játéknál és bizonyos fokig tényszerű, ha csak annyit próbálunk bizonyítani, hogy nem a romantikus, hanem a preromantikus szellem megfelelt a magyar fajiség állapotának abban a történelmi pillanatban, mikor találkoztak, vagy még inkább szűkítve köreinket: a preromantikus regresszió megfelelt a magyar köznemesség akkori életformájának.

A magyar kisnemesség, tehát az a társadalmi osztály, mely a felujulással uralomra jut az irodalomban, hogy a Reformmal uralomra jusson a politikában, a XVIII. század folyamán valósággal rousseau-i életet él. Ez nem regresszió nála, hanem a progresszió hiánya; nem „már itt tart“, hanem „még itt tart“; rögzített egy ősből állapotot, melyhez a rousseauista francia vagy angol vissza szeretne térni; a számára természetes az, ami annak ideál; mondjuk ki nyíltan: egy kicsit még „benszüllött“ és „ősatya.“

A magyar falusi nemesség fölött csaknem nyomtalanul multak el az udvari kultúra századai. Nem kellett arra ráeszmélnie, hogy helye szűkre van kimérve egy kis kozmoszban, az udvarban vagy az államban; nem kellett felépitnie egy önuralommal gyötrő, udvari, civilizációs etikát, mely a szűkre kimért hely dinamikájához alkalmazkodik;<sup>54</sup> nem kellett megállnia széles gesztusa közepén attól való féltében, hogy szomszédját orron üti, szomszédja messze volt és ha orron is ütötte, az sem volt nagyobb baj. Szabad volt és ösztönös, mint a középkorban. A maga földjén patriarchális feltétlen úr és a maga földjén nem igen ment túl, mert nem tudta elviselni azt az érzést, hogy nem feltétlen úr. „Az ilyen falusi nemesnek“, mondja Grünwald, „sejtelve sincs azokról a korlátokról, melyekkel a rendezett viszonyok s magasabb civilizáció körülveszik az embert, s akadályozzák szabad mozgásában. Innen ered az a tömérdek összeütközés, melybe a falusi nemes ember egy fegyelmezettebb társadalom sza-

<sup>54</sup> V. ö. Szerb Antal: Az Udvari Ember, Minerva, 1926.

bályaival jut, ha valamely városba, vagy épen Bécsbe került, ahol még rendőrség is van, amelynek emlékét számtalan jellemző anekdota tartotta fenn.<sup>65</sup>

Szabadságszeretete a magyar nemest tökéletesen elszigeteli. Nehogy tetteiben, úr-voltának érzésében korlátozva legyen, nem lépi át megyéje határait, az országhatárról nem is beszélve. Az idegen dolgokat bizalmatlanul fogadja; külföldi civilizáció alig szállingózik be a hasznavehetetlen magyar útakon. Így áll elő a paradox helyzet, hogy a magyar intellectuel, aki Bécsbe kerül, mint Bessenyei vagy Kazinczy, a Bécsben élő magyar mágnás, oly tökéletesen „európai” tud lenni, mint a mai magyarok közül senki sem, mert nem gátolja asszimilációját egy hazulról magával hozott kultúra; viszont az itthonmaradott mintha egy preromantikus szigeten lakna a melodramatikus oceanban. Izoláltságának a tudata a vérébe átmegy, büszkeségévé válik és lassankint magyar véreivel szemben is elszigeteli: zárkózott és büszke. Ez az izoláció is a preromantikus lélekkel rokon, az irodalmi megújulással tudatosodik és magyar preromantika, majd magyar romantika legfőbb színezője lesz.

A magyar nemes műveltsége vagy műveletlensége szintén ideális preromantikus szempontból. A racionalista, filozófikus, spekuláló és kételkedő kultúrát hírből sem ismeri; világlátása még teljesen problémán-inneni. Montaigne és Descartes a számára sosem éltek. De olvasgatja a latin klasszikusokat és ha kálvinista, a bibliát; a költészet legnagyobb szerű mintáit és lelke őszinte, reflexiótlan üdülést talál bennük. Tehát a herderi primitív emberhez hasonlatos, aki a költészetet át közelíti meg, közvetlen intuícióval, a dolgok lényegét.

Mint a herderi népben, a magyar nemességben is, tunyasága mélvén, héroikus ábrándok rejtőznek és időnkint céltalan virtuskodásban tombolják ki magukat. Nem harcolnak immár, nem is tudják a modern harcot állni, de mégis minden idegszálukkal katonák és a virtus, az erkölcsi érték, a bátorsággal egyértelmű. Ideáljuk a német Sturm und Drang, a Herder-tanítványok ideáljával közeli rokon: Benyovszky Mórictól, Rontó Páltól, János vitézig megannyi Kraftgenie

<sup>65</sup> Grünwald i. m. 109. l. — V. ö. Tóth: Rousseauista politikusok. Minerva 1928, 255. l.

és az idősebb Wesselényi vad és mégis vonzó alakja, amint Kemény Zsigmond tanulmányából kibontakozik, egy Klinger-regény hőse lehetne.

Mindezek a vonások, melyekkel a magyar nemest jellemeztük, infantilis vonások voltakép. A korlátlan szabadság vágyában a gyermeki omnipotencia emléke őrződött meg: a gyermek az, aki azt teszi, amit akar.<sup>56</sup> Az izoláció is talán a gyermek idegen szembenállása a nagyok világával, mely az ő szemében oly értelmetlen gyötrelmekkel teljes. Hogy a kultúra a számára a költészettel egyértelmű, Platont juttatja az ember eszébe, aki a költészet feladatát kisgyermeknek fantáziájának a fejlesztésére redukálta. És héroizmusuk is az egészséges gyermeké, aki játék közben érzi, hogy még nagy feladatok várnak rá.

Az infantilis jelleget természetesen nem érezzük a nemesség nagy reprezentánsaiban, de annál inkább a mulatságos figurákban, a Mokány-Berci-típus számtalan képviselőjében. Épen ezért nem lehet erre a típusra haragudni, ezért őriznek meg valami bájta minden otrombaságukban is; nem lehet mást mondani rájuk, mint hogy *gyerekesek*. A típus első képviselője, Pontyi, sokáig élt a magyar színpadon és furcsa iróniakép nem mint komikus figura, hanem mint „igaz magyar fiú”;<sup>57</sup> így titulálta a darab nem Bessenyeitől eredő alcíme. A magyar publikum elmaradt izlése sajátosképen találkozott itt a preromantika „legmodernebb” izlésével (mint mainapság azok, akik pl. Ibsent még nem szeretik és már nem szeretik); Pontyi preromantikus szempontból sem mulatságos alak: derék bennszülött. A preromantika leglényegesebb mozzanataként épen az infantilis állapothoz való regressziót ismertük meg.

Így történt, hogy a magyar lélek örömmel fogadta a pre-

<sup>56</sup> Nemcsak a magyar nemes őrizte meg ennyire szabadságszeretetében a gyermekkori omnipotencia emlékét, hanem az angol is és nem véletlen, hogy épen ebből az országból indul ki a preromantika. Squire Western pl. Fielding Tom Jonesában minden változtatás nélkül beillenek magyar nemesnek. Ez a dacos függetlenség termeli ki a külön angol, az extrém individualista jól ismert alakját, mely angol preromantikával és romantikával annyira összefügg. Talán ezek a faji tulajdonságok tették az angolt és az angol irodalmat a magyar számára oly rokonszenves és hatékonyá.

<sup>57</sup> Vö.: Bayer József: A nemzeti játékszín tört. 1887: I. 302—03.

romantikát, míg a klasszikus kultúra elől izolálta magát. A preromantika nem támadta meg a magyar nemest önérzetében, sőt épen hogy megnövelte önérzetét, mert tulajdonságait: szabadságszeretetét, izoláltságát, költői és csekély kultúráját, héroizmusát és gyermekiességét legfőbb értékeknek mondta. Európa és a magyar nemes egy pillanatig egy ideál felé haladtak; kellett, hogy ez legyen a magyar felujulás misztikus pillanata.

### XIII.

A franciás iskola. Anyos Pál: Az enyészet-vágy bevonulása a magyar lírába.

Bessenyei<sup>58</sup> és a franciás iskola nem nevezhető preromantikusként; gondolati tartalomban a francia felvilágosodásból indul ki, formája pedig a régi magyar forma. De Bessenyei sem független a korhangulattól; hogy egyéniségében mennyire nem volt az, már érintettük; nem független drámáiban, leginkább irodalmi jellegű és értékű műveiben sem. Első drámája még a klasszicizmus absztrakt, francia Görögországában játszódik; de második és harmadik drámájával már a kor multbaforduló tendenciájának hódol, témáért visszanyúl a magyar őskorba: Attila és Buda harcához és a magyar hőskorba, Hunyadi Lászlóhoz, mindkét művével tárgy-történetünknek egy-egy fontos fejezetét nyitva meg. Ezekben a drámákban egyébként semmi preromantikus nincsen, de a tárgyválasztás mutatja, hogy Bessenyei is megérezte: magyar földre nem lehet a klasszikus francia drámát átplántálni, itt csak a nemzeti multba való regresszió jövőképes.

Ugyanilyen helyes megérzés vezette, mikor Pontyit felléptette a Philosophus absztrakt szalonlevegőjében. A Philosophus mintája<sup>59</sup> valószínűen nem a klasszikus francia vagy német franciautánzó vígjáték, hanem inkább a comédie larmoyante, tehát a preromantika színpadi reprezentációja.<sup>60</sup>

<sup>58</sup> Az itt következő áttekintés teljesen vázlatzerű, feltételezi a tárgyat részletesen feldolgozó, már megírt és főképp még megírandó monografiákat. Különösen Kazinczyra vonatkozólag, kinek rendkívül komplikált szellemtörténeti helyzete még egyáltalán nincs tisztázva.

<sup>59</sup> Petz Gedeon: Bessenyei és Destouches, E.Ph.K. 1884.

<sup>60</sup> A Philosophus alaptémája, a férfikerülő hölgy és nőkerülő úr találkozása, Marivaux Les Fausses Confidences-jára emlékeztet.

A francia iskola egyetlen igazi költője Ányos Pál volt, akit a franciás iskolához nem fűzött semmiféle franciásság, csak személyes kapcsolatok és a régies forma. Egész egyénisége mintegy azt bizonyítja, hogy az új stílustörekvésnek, ha igazi lírai hangokat akart találni, szakítania kellett klasszicizmussal és felvilágosodással és a preromantikához kellett csatlakoznia. Hogy ő az első preromantikus költő irodalmunkban, ahhoz nem fér kétség; jóformán ő az egyetlen, kinek nevéhez az irodalomtörténet már eddig is hozzáfűzte a preromantikus jelzőt.<sup>61</sup> Fontossága nem is tehetségében vagy hatásában, hanem évszámszerű elsőségében áll: ő a korfordulat első kétségbevonhatatlan dokumentációja.

Pap belső hivatás nélkül, tudatosan „meghasonlott lélek“, vívódásainak betegsége, közeledő halála még sötétebb színezetet ad: líráját, melyben gyötrött belső életét kifejezi, szentimentálisnak szokták nevezni; ő vezette be líránkba a rousseai regressziót, az enyészet-romantika formájában. Megtalálhatjuk nála a regresszió valamennyi fokát; a természet nyugodalmas szabadságához való retrogradálást:

O boldog szabadság erdők közepében,  
A hol kiki bátran sírhat keservében,  
Nem úgy, mint halandó társaink ölében,  
Kiknek kegyetlenség lakozik szívében!<sup>62</sup>

Mily furcsa Gyöngyösi nyelvén ez a rousseai érzés, melyben már a mai ember sorsa, a modern magányosság latensen benne búsong! — Azután a természet is csak szimboluma lesz a költő érzésének, az egy érzésnek, a közeledő enyészetnek. Thomson iskolájának áhítatos melankóliájával festegeti a halandók kis világát, természetes egyszerű emberekét, kik között talán élni szeretne:

Az izzadó munkás vissza tér mívéről,  
Tsekély eledelét eszi tűzhelyéről,  
A szomjas tsötsömös tsügg mellyén anyjának,  
S kapálódzva örül kis vatsorájának.

(A lenyugvó naphoz.)<sup>63</sup>

<sup>61</sup> Rajta kívül, tudunkkal, Eötvös Karthauzija van preromantikusnak minősítve: Császár Elemér: A magyar regény története, 1922:140.

<sup>62</sup> „Egy terhes álomtalan éjjelemkor.“ R. M. K. 25. kötet, kiadta Császár Elemér, 84. o.

<sup>63</sup> U. o. 47. o.

Itt a mulatságosan régies és esetlen sorokban képek vannak, melyek akkor az egész újjászülető európai irodalmat ihlették: a naplemente átmeneti fényében a világ idillikus pillanata, a nagy hazatérés, melyre aztán ráhull a szomorú éjszaka. Ányos is, korának igaz fia, csak azért idézi fel a munkás, a tsötsömös, majd a juhász és a pásztor képeit, hogy a mulandóságot társítsa hozzájuk, és a vers mélyről jött, nem esetlen, halált borzongó sorokkal záródik:

Az elfolyt patakok már vissza nem térnek,  
Vén, kiszárodott tölgyfák nyárt soha nem érnek;  
Úgy, ha elaluszik életünk világa,  
Többet fel nem derül, — mert a sír elzárja.<sup>64</sup>

Elmerülve abba a világba, hol az enyészet-fantáziák laknak, ő találkozik elsőül a preromantikus mithológiával, ő honosítja meg a visszatérő lelkeket a magyar irodalomban. A preromantikus kísérteteket általában arról lehet megismerni, hogy a legkisebb mértékben sem ijesztőek, nem jönnek szörnyű csodákat revelálni, mint Hamlet apja, bosszúálló jövendőket jósolni, mint az Ahnfrau; ezek a kísértetek a meghalt szeretettek árnyai, akik mintegy engedélyt kapnak bizonyos előírt órákban, hogy meglátogassák az itt-maradtakat; halvány, kísért, de jóindulatú jövevények, kik azért jönnek, hogy vigasztalják az érettük búsulókat, „hogy töltse szívedet érzékeny vigasság”,<sup>65</sup> amint Ányos Pál Titkos Polyxénája mondja. Vagy egy másik versében:

S a szomorú holdnak bágyadt világára  
Könnyves szemmel nézek haldokló lángjára,  
Akkor hallok szomszéd toronyban huhogni,  
S egy fehér árnyéket mellettem suhogni.  
O tudom, hogy tiéd! — Te jössz barátodhoz.  
(Érzékenységeim egy kedves atyámfiának időnek előtte  
történt halálán.)<sup>66</sup>

A bagolyhuhogás, árny suhogása semmiféle megdöbbenést nem vált ki belőle; megszokta és éjjél felé várja is már. Ebben a furcsa flegmában roppant frappánsan fejeződik ki

<sup>64</sup> U. o. 48. o.

<sup>65</sup> U. o.

<sup>66</sup> U. o. 74. o.

a preromantikus lélek: számára ugyanis a kísértet egy vágykép, megjelenése nem váratlan borzalom, hanem örökké égő kívánság teljesedése, egyesülés a halottak birodalmával, kísértet és élő meghitt beszélgetése nem más, mint az élet-halál antithézis feloldódása az általános enyészet hullámain. A végső regresszióig eljutott preromantikus titkos vágya: kísértet szeretne lenni maga is, test nélkül, aktivitás nélkül létező.

A regresszióban lévő ember számára lassankint az egész világ kísértetivé lesz: minden tárgyhoz hozzálátja képzelete annak az elmulását, a kísértet-voltát is. Ányos, amikor az egyetem tiszteletére ír ódát, „A szép tudományoknak áldozott versek“ címen, azt is így kezdi:

Láttam tegnap Fébust tűnő világával,  
Láttam haldoklani kezdő sugarával,  
Estvélyi felhőkről láttam bágyodtságát,  
Mellyekre festette végső pirosságát.  
S midőn így szemlélném, elaludt szememből,  
O hány sóhajtások követték szívemből.<sup>67</sup>

Ányos Pál olyan érzés-komplexumot, olyan világlátást fejez ki lírájában, mely addig idegen volt a magyar földön. Ha világlátása nem ilyen modern, nem ennyire a preromantikus kor hangulatával egyező, talán nem is gondolt volna rá, hogy magyarul verseljen, hanem pap lévén, évszázados hagyományokat követve, latin költő lett volna; sokkal természetesebb lett volna az ő miliójében, hogy latinul írjon. De új életérzésével Ányos Pál akarva sem lehetett volna már latin költő: nem tudta volna kifejezni azt. A humanista költészet új expressziók megteremtésére már nem hordozott elég vitalitást magában; csak a meglévő, a klasszikusoktól örökölt formulák újra-felhasználásából állott, az új latin költészet megannyi variáció az ókoriak által megadott témák fölött. Az új életérzés számára Ányos a latin költészet kincstárában nem talált volna formulákat. A mulandóság a nagy latinokat is foglalkoztatta ugyan, de valahogy az érzelmi asszociációk, a látás módja egészen más volt és ennek következtében más volt a jelzők, a képek szóhangulata is: ki lehetett volna hatalmas latin amplitudó-

<sup>67</sup> U. o. 69. o.

val fejezni minden dolog mulandóságát, de ez a vers szükségképpen vízesések nagy aláömlésére emlékeztetett volna, nem kis holdvilágos preromantikus patakokra, nem lehetett volna latinul elmondani a „bágyodtságot“, a sóhajtasokat és főképp a jóindulatú kísértetek számára nem találtatott volna latin formula. A preromantikus életérzés elkerülhetetlenül a nemzeti nyelvhez volt kötve; még ha az a nyelv oly primitív és esetlen is volt, mint Ányos nyelve, akkor is, érintetlen, tabula rasa voltával, sokkal alkalmasabb volt a modern életérzés kifejezésére, semmint a latin, melynek minden szava, évezre-des tradíciók beléivódása folytán, már egy meglévő költői értelmet hordozott és csak egy értelmet, melyen nem lehetett változtatni. Ilymódon tette a preromantikus életérzés, az enyészet-hangulat Ányos Pált nemzeti költővé.

Brunetière azt tanította, hogy ha meg akarjuk ismerni egy költő értékét, meg kell vizsgálnunk, mit mondott a szerelemről, a természetről és a halálról. Ha ezt a kissé naiv receptet követve a lírai költészetet erre a hármastémakörre feltagolva vizsgáljuk, azt kellene észrevennünk, hogy a magyar lírikusok a felujulást követő évtizedekben, Ányos Páltól mintegy 1850-ig, a halál költészetével foglalkoztak legszívesebben. A sír nyugalmaról szóló vers ebben a korban oly gyakori, annyira minden költőnek „kezeügyébe eső“, annyira a vers alapsémája, mint Petőfi után a hazáról és a szőke kislányról szóló versek, mint Ady után a végzetes, démoni szerelemről szólók. A preromantikus sír-formula minálunk akkor is tartja magát, mikor a külföldön már rég feledésbe merült; minálunk mintegy a nemzeti költészet tartozékává lett. Vörösmarty mint sírköltő kezdi és Petőfi első költői tette, hogy cipruslombokat rak Etelka sírjára. Ilyen messzire hat ki az Ányossal kezdődő lendület ereje: a sír-költemények voltak az első magyar versek, amelyeket csak magyarul lehetett megírni, a felujulás első lírai fegyvertényei; ezért válik ez a versséma évtizedekre a nemzeti költészetnek mintegy alaphangjává. Hogy olyan új lelki tartalmakat adott, melyeket csak a költő legsajátabb nyelvén, csak a honi nyelven lehetett kimondani, ebben áll a szentimentálisnak mondott Ányos Pálnak és a benne először megjelent preromantikus szellemnek egyik legfontosabb jelentősége a magyar szellem felujulásában.

## XIV.

A magyaros iskola: A mult és a népiség.

Ányos Pál a maga korában politikai költeményéről volt nevezetes: a Kalapos Királyról, melyben II. Józsefet ostorozta. II. József ellenszenves volt a magyar köznemesség szemében, mert megtámadta jogait, hagyományait és még ennél is sokkal többet: az életformáját, a magyar nemes ősi romantikáját, az izolációt, a szabadságot. II. József ki akarta ragadni erőszakosan Magyarországot a rousseaui boldog primitívségből, rendezett, fegyelmezett, felvilágosult országot akart belőle formálni; ez a magyarázata annak, hogy míg a nemesség lelkesedett Mária Teréziáért, aki az országot gazdaságilag megbénította, minden hatalmat kiragadott a magyarok kezéből, de a vármegyék patriarchális önelégültségét nem bántotta, addig II. Józsefet gyűlölte, mert megmérte a magyar földeket és számszerű, racionális ténynévé változtatta a Birtok ősi, irracionális organizmusát. Gyűlölte, nem mert idegen levegőt hozott a magyar földre (nincs nép, mely a régi magyarnál türelmesebb lett volna az idegennel szemben), hanem mert olyan levegőt hozott be, amelyben a magyarok nem tudtak lélegzeni: a felvilágosodás, a gondolat-rendszerek, ideológián alapuló intézmények ritkás és csírátlan levegőjét. II. Józsefben meggyűlölték a felvilágosodást.

Nem véletlen, hogy elsőül Ányos Pál, a különben oly szelid pap, az enyészet-ábrándok beteg énekese, emelte fel feddő szavát. Külföldön is a preromantika, az enyészet birodalmába visszatértek hangja volt az első tiltakozás a racionalizmus ellen. A középkori mondában a bráhmínok Nagy Sándortól halhatatlanságot kértek. „Nem adhatok olyant, ami nekem sincs“, felelte a király. „Hogyan?“ kérdezték a bráhmínok, „hát ha te is meghalsz, mint mi, miért fáradozol hadjáratokban, hiszen neved úgyis el fog enyészni és minek építesz városokat, melyek porba fognak omolni?“ Ilyenfajta reakcióval fordul a preromantika a felvilágosult optimizmus felé. Miért mindez a lárma és zavar a sírkeresztek örök árnyékában?

A magyart fatalista vére amúgy is predesztinálta erre a kérdésre. A magyarság reakciója II. Józseffel szemben tehát megint egybeesik az általános európai reakcióval a felvilágo-

sodás ellen és ez az általános reakció, a preromantika, szolgáltat neki fegyvereket. Ez a szellemtörténeti háttere a felujulás egy másik kiindulópontjának, a magyaros iskolának.

A magyaros iskola annyiban magyaros, hogy a régebbi magyar költészet formakincséből táplálkozik és hogy ezt a tradicionálizmust tudatosan szembeállítja a többi törekvéssel, egyébként époly kevéssé autochton, ép annyira német-osztrák eredetű pozitív filológiai szempontból, épannyira preromantikus szellemtörténeti szempontból, mint a többi iskola.<sup>68</sup>

Az is hozzátartozik a magyaros iskola megértéséhez, hogy két vezére, Gvadányi és Dugonics, nem voltak magyar származásúak. Újabb irodalmunkban ők az első képviselői az „asszimilálódott” magyar típusának, mely Petőfivel oly döntő szerepre volt hivatva. Valami néplélektani törvény következtében az asszimiláló idegen mindég a faj legerősebben kihangsúlyozott képviselőihez igyekszik alkalmazkodni; az idegenből lett magyar (régii megállapítás) magyarosabb az eredeti magyarnál és nagyobb véleménye van a magyarságról. Itt kell Gvadányi és Dugonics extrém „magyarosságának” individuálpszichológiai gyökereit keresni.<sup>68a</sup>

Gróf Gvadányi Józsefnek csak egy műve jön itt számításba, a Falusi Nótárius. A Falusi Nótárius hozzátartozik a felujuláshoz, dacos, harcias, inspiráló magyarossága által. Ismeretes, hogy filológiailag a Falusi Nótárius mintaképét egy osztrák-német költőnek, J. Richternek Eipeldauer Briefe c. munkájában szokás látni. Akár tény ez, akár nem, kétségtelen a Falusi Nótárius rokonsága azzal a német műfajjal, melybe az Eipeldauer Briefe is beletartozik. Ez a műfaj egyike azoknak a jelenségeknek, melyekben a barokk, átívelve a klasszicizmuson, a romantikába nyúlik. A német barokk költészetnek az egyik legfontosabb műfaja a franciás divatot, az „à la mode” bolondságokat ostromozó szatíra, mely Moscherosch és Lauremberg műveiben éri el tetőfokát. Ezek a szatírák igen sok olyan elemet tartalmaznak, mely a preromantikával visszatér: a francia-német antithézis náluk már azonos a civilizáció-természet antithézissel: a francia a konvenciók rabja, a régi német a természetes józan ész kép-

<sup>68</sup> V. ö. Zolnai Béla: Ady körül. Széphalom, 1928.

<sup>68a</sup> I. Horváth János: Faj-kérdés az irodalomban, Minerva, 1922. 361—64.

viselője. Ez az antithézis az egész német preromantikában általános: hogy csak a legfontosabb példáját említsük: Klopstock Hermann-trilógiája.

A Nótárius nem azonos a felvilágosodás regényeinek távolról jött idegenjeivel, akik megmosolyogják az európaiak vagy általában az emberek furcsa szokásait: nem azonos Gulliverrel Liliput-Angliában, nem azonos Micromegassal, a Montesquieu perzsáival. Ő nem mosolyog, mint ezek, hanem felháborodik. Mert ő nem a felvilágosodás szemszögéből ítéli el a külömb-külobmb hóbortokat, hanem a magyar hagyományok buzogányával döngeti a korcs utódokat. A nótárius Mátyás palotáját megnézni jött Budára és fájdalmasan nem találja azt; ebben a kitünő szimbolumban fejezi ki a költő, amit különben *expressis verbis* is folyton hangsúlyoz, hogy egy régi szebb világhoz mérve értéktelen a korabeli magyar világ. Ez a visszaforduló, multat kereső vonás elválasztja a Nótáriust a felvilágosodástól és barokkkal és romantikával köti össze.

Dugonics a mult-jelen (annyi mint természet-konvenció) antithézist tudatosabban öntötte formába; még pedig miután a magyar multa vonatkozó ismeretei igen hiányosak voltak, teremtett egy magyar multat a maga használatára, a kor ahisztorikus aggálytalanságával, a történelmi levegőt onnan vette, ahonnan épen vehette. Egész működése összefügg azzal a multba forduló kordivattal, mely Lelandtól és Walpoletól indul ki és a gothic novelt és a történelmi melodramát megteremtette. Nehéz megállapítani, hogy Dugonicsot multba fordulása vezette a gothic novelhez, vagy a gothic novel vezette a multhoz, valószínűleg mind a kettő igaz. Benne a preromantikus mult-elképzelés és a specifikus magyar multhoz-ragaszkodás szinthesisre jutottak; ebben áll Dugonics legnagyobb fontossága.

Ismeretes, hogy Dugonicsnak mennyire nem volt egyéni invenciója; azt hisszük, idővel valamennyi művéről kimutatható lesz, hogy német minta után dolgozott, és hogy valamennyi német mintája egyazon szellemtörténeti régióból, a lovagregények és melodramák vidékéről származik. Három színművének mintáját Heinrich Gusztáv kimutatta;<sup>69</sup> a negyedikről, az Etelka Karjelben-ről azt tartják, hogy Shakes-

<sup>69</sup> Az Olcsó Kvt. kiadások előszavában.

peare Viharja nyomán készült. Ez azonban teljesen valószínűtlen. Nincs közöttük más hasonlóság, mint hogy mind a kettő lakatlan szigeten játszódik; és a többi színmű alapján nem tudjuk Dugonicsról elképzelni, hogy mást mindent ő maga talált volna ki. Különben is a „lakatlan sziget“ egy egész alfajt jelent a melodrámban, lakatlan szigeten játszó színművek és regények száma ebben a korban légió, hiszen a rousseau-i tendencia legfőbb szimbóluma a sziget; ezekben a darabokban a kor ízlésének megfelelően époly félreértéses történetek játszódnak le, mint Dugonics darabjában; nincs semmi ok sem, hogy ennek a darabnak mintáját ne a korabeli melodramák közt keressük.

Legfontosabb számunkra az Etelka eredetének kérdése. Császár Elemér megállapítása szerint „eredete ugyan még nincs kiderítve, de annyi bizonyos, hogy mintaképét nem Barclay Argenisében kell keresni. Az Argenis csak azt a gondolatot szolgáltatta a szerzőnek, hogy a költött cselekvényt politikai tendencia szolgálatába állítsa, a valódi forrás valamilyen német szentimentális regény lehetett, melynek meséjét Dugonics ép úgy elmagyarosította, mint később a drámaiét.“<sup>70</sup>

Annai kétségtelen, hogy az Etelka forrását is a lovagregények közt kell keresni, tehát az alsó irodalomban. Dugonicsot mindég az alsó irodalom inspirálta és ő maga is alsó irodalom: a könyvolvasó publikum alacsonyabb rétegéhez alkalmazkodik. Dugonics csodálatosan tehetségtelen volt; jóformán fogalma sem volt arról, hogy hogy kell írni, az írói technika legelemibb szabályait sem ismerte. Hatalmas szellemtörténeti jelentősége épen ebben áll; mert ez magyarázza meg óriási sikerét és hatását, az újabb magyar irodalom első könyvsikerét. A felujulás költői általában exkluzív költészetet műveltek, mely a közönséget hidegen hagyta. Dugonics, a ponyvától nem nagyon távolálló regényeivel, a pre-romantikus multba-fordulást, ezt a magyar irodalmat megújító fordulatot bevitte a közönség rétegeibe. Megalapított egy nemzeti ponyvairodalmat, egy magasabbrendű, tendenciáiban nemes alsóbb irodalmat, mely a magyar színpad kezdeti korában uralkodott a magyar színpadon és a könyv-

<sup>70</sup> Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ért. a Ny. Sz. K. 22. kötet, 46. o.

termelésben nagy szerepet játszott. Ő és követői olyan irányban nevelték a kor ízlését, hogy az irodalmi művektől feltétlenül megköveteltek bizonyos, esetleg hamis, magyar történelmi ízt; a magyar történelem glorifikálása époly kötelességévé vált az akkori irodalomnak, mint ma az amerikai filmtől elvárja amerikai közönsége „to glorify our women“, hogy glorifikálja az amerikai nőt.

Ez a korizlés, minden csodálatos naivságával és tudatlanságával együtt, végtelenül áldásos volt a magyar irodalomra. Külföldön is a lovagregény iránya lett nagy művek inspirátora, mint a Götz von Berlichingennek és az Urfaustnak. Nálunk is a Dugonics nyomában növekvő multirodalom készítette elő a magyar romantika legdicőségesebb alkotásainak, Vörösmarty eposzainak, a Bánk Bánnak, az egész magyar romantika történelmiségének az útját: közönséget nevelt és a közönség írókat nevelt magának.

De Dugonics érdeme nemcsak a preromantikus multbaforodulás beleplántálása a magyar irodalmi tudatba: a másik herderi gondolatot, a népi gyökerekhez való visszatérést is ő valósította meg elsőnek. Bizonyára minden Etelka-olvasót az döbönt meg legjobban, hogy Etelka, ez a finom világvári kisasszony, valahányszor magához tér gyakori preromantikus elájulásaiból, mindég valami nagyon zamatos, erős magyar kiszólásba tör ki. Dugonics ugyanis magáévá tette Herdernek és korának azt a meggyőződését, hogy régi és népi voltaképen azonos; tehát ha Etelka úgy beszél, mint a tiszaparti halászok, akkor úgy beszél, mint ahogy egy régi magyarnak beszélnie kell. Bámulatos érzéketlensége stílus és irodalom iránt itt is áldásosabbnak bizonyult, mint sok esztéta-költő stílusbölcssége: Etelka kacskaringós exklamációi megkedveltették a közönséggel a népi nyelv ízét, östermészetszerű expresszívítását, egyetlenségét a többi nyelv között. Ilymódon készítette elő Dugonics a népköltészet iránt való érdeklődést, mely a népköltészeti termékek gyűjtésében nyilvánult meg (az első felszólítást a folklóre gyűjtésére Révay Miklós tette közzé, 1782-ben);<sup>71</sup> a publikum izlésváltozása pedig a magyar népies nemzeti iránynak, irodalmunk fénykorának az útját készítette elő.

<sup>71</sup> Melich János: Révay nyelvtudománya, Pukánszky Béla: Herder hazánkban, 1918 : 21. l.

A „nemzeti lélek tüzes ébresztője“ valóban megérdemli nevét és a felujulás történetében voltaképp Kazinczy mellett kellene őt említeni. De önmaga, a magyar különség nagy hangsúlyozója, voltaképpen nagyon európai jelenség volt, majdnem annyira, mint egy humanista költő és minden tette a preromantikához kapcsolódik. Preromantikus módon a multat akarta visszahozni és ezt úgy vélte elérni, hogy egy tetszésszerinti helyen és időben játszódó történetet beállított a magyar történelem nevei közé. Ebben a naivitásban is korának igazi fia, az átmenetnek klasszicizmus és romantika között. Érzi már a történelmi szépség mély vonzását, de lelke mélyén még úgy tudja, hogy minden korban egyformák voltak az emberek; és hogy egyformák minden országban: a német történet szereplői megfelelő magyar nevekkal ellátva a magyar karakter mintáivá lehetnek. Dugonics árpádkori leventéi ugyanabból a furcsa nemzetből valók, mint Klopstock germánjai, mint Macpherson keltái, a preromantikus ősnemzetből, amely nemzet egy élő nemzettel sem rokon, hanem az ideális sztoikus latinnal, a plutarchosi néppel, aki még uralkodik a klasszicizmuson nevelt fantáziákon; és mégis ebből az ősnemzet-elképzelésből csírázik ki minden külön európai nemzet külön mult-elképzelésére. Igaz az, ami továbbvisz.

## XV.

A németes iskola: Az izoláció. Nyelvújítás.

A felujulás lélektani problémája rendkívül megkomplikálódik, amint a derék Gvadányi és a tüzes Dugonics után a komplikált lelkekhez érünk, a németes, szentimentális iskola megalapítóihoz, amint Kármánra és Kazinczyra vonatkozólag vetjük fel kérdésünket: hogyan lettek magyar írókká? Kazinczy számos nyilatkozata és a kép, mely ezek alapján a köztudatban él, látszólag megadják a legegyszerűbb választ: hazájukat kívánták szolgálni azzal, hogy nemzeti nyelven írtak, hogy nemzeti irodalmat teremtettek. Minket azonban nem elégít ki ez a felelet; hiszen Kazinczy ezt a formulát csak utólag alkalmazta fiatalkorára, utólag, amikor már teljesen kialakult benne a magyar felujulás kultúrpolitikai hitvallása, hogy a magyarság újjászületését irodalmi kultúra útján kell elérni. Kérdés azonban, ez a hit hogyan alakult ki benne? Kazinczynak és társainak hazaszeretete nem

problématikus; probléma az, miért realizálódott ez a hazaszeretet épen az irodalmi megújulás formájában? mennyiben függ össze az európai közszellemmel, mennyiben determinálta az ő tettüket is a preromantika?<sup>72</sup>

Kármán Józsefről nem mondtunk el mindent, ha tudjuk róla, hogy szentimentális és Werther-utánzó volt. Werther-utánzó csak annyiban volt, amennyiben Goethe Rousseau-utánzó és a szentimentalizmus egy rendkívül komplex fogalom, mely iránt a pozitívista századvég valami ideges iszonyodást érzett és nem szeretett vele bővebben foglalkozni. Ma, Bergson után, a szentimentalizmusban bizonyos fokig őseinket, az intuicionizmus őseit tiszteljük, a közvetlen átélés vallóit; és Kármán elengedett, konturozatlan, de vibráló és nyugtalan prózájában sok olyan mondatot találunk, ami egészen mainak hangzik. Megkísértjük elemezni Kármán szentimentalizmusát, vagyis preromantikus lelkiségét, abban a reményben, hogy benne megtaláljuk a feleletet kérdéseinkre.

Hogy miért lett magyar író, a kérdés Kármánnal szemben még megokoltabb, mint Ányos Pállal szemben volt; ő ugyanis még könnyebben lehetett volna német író, mint Ányos Pál latin. Markovics grófnővel folytatott gyönyörű levelezése német nyelvű; bizonyára tudott volna Bécsben irodalmi összeköttetéseket szerezni; ennek a kornak az írói általában haboznak, hogy németül vagy magyarul írjanak-e? Batsányi német drámát írt.<sup>73</sup>

A Fanny-regény a szentimentalizmus komplexumából egy mozzanatot hangsúlyoz igazán művészi energiával, ami úgy látszik, Kármán József centrális élménye volt: az izo-

<sup>72</sup> Úgy hisszük, nem kell foglalkoznunk részletesebben gróf Ráday Gedeonnal, kit Kazinczy kegyelete a németes iskola megalapítójául jelölt meg és akit az irodalomtörténet kegyelete Kazinczy iránt el is fogadott. Ráday nem volt németes, inkább a régi olaszos tradíciók tisztelője volt; eposztöredéke tasseli reminiscenciákat mutat és úgy látszik Tasso iránti tisztelete képesítette, hogy elsőül ismerje fel a mi legnagyobb olasz iskolájú költőnknek, Zrínyi Miklósnak, az értékét. A rimes-időmértékes verseléssel sem hinném, hogy német minták hatása alatt próbálkozott volna meg. Érdekes, hogy első, rimes-időmértékes versünk Walter Mapes egy versének fordítása volt; tehát Ráday, tudatosan vagy öntudatlanul, visszanyult az európai verselés gyökeréig, a közép-latin versig.

<sup>73</sup> Bleyer: Gottsched hazánkban, 1919.

láltságot. Fanny, érzékenysége által, szembenáll egy elleneséges emberiséggel. Senki sem érti meg, kinevetik, sőt üldözik. Ezen az izoláltságon is megy tönkre, a szerencsétlen szerelem csak eszköz a sors kezében, épen úgy mint Werther reménytelen szerelme. Werther öngyilkos lenne Lotte karjai közt is, mert a Sturm und Drang ideálját, a minden-átélést, nem tudja megközelíteni.<sup>74</sup>

Ez az izoláltság-ézés különös, kétértékű lelki tény: egyrészt mérhetetlen gyötrelmet jelent, az elhagyottság, a magát-közölni-nem-tudás, az egyedül szenvedés kínjait. Másrészt van benne valami felemelő is: a magányos lélek nem közönséges lélek, hiszen épen értékesebb volta miatt szakadt el a többi embertől, magánya az előkelőség átka, melyet büszkén visel. A szentimentális gőg a legerősebb és legtörhetetlenebb gőgök egyike.

És maga a szenvedés, a magányos emberé, ez az előkelő, csak választottakat sujtó szenvedés is már magában hord valami keserű édességet; mert ez a szenvedés az egész lelket eltöltő ézés és a rousseau-i ember számára az ézés a legfőbb érték; a nagy szenvedésben, a teljes ézésben, teljesen és teljesen érzi önmagát, itt jut el legmélyebb önmagához és ebben az állapotban élvezi leginkább „önmagát: a mindenséget.“

Ha Kármán Fannit az önmaga képére és hasonlatosságára teremtette (ami kétségtelen: ez az embertípus a világ-mindenségben nem lát mást, mint önmagát), akkor jogunk van azt hinni, hogy Kármán is kereste az izolációt. Igazi pre-romantikus módon szeretett lakatlan sziget lenni az ember-óceánban, szerette magányos voltának szép szenvedését.

Talán ez a lélektani kulcsa a misztikus pillanatnak, mely Kármánból, az orvostanhallgatóból, egyszercsak magyar író formált. A magyar író, Kármán korában, Széphalom előtt, épúgy szimboluma lehetett az izolációnak, mint a lakatlan sziget: társai nem voltak, akik segítsék, közönsége nem volt, aki megértse: Kármán, azáltal, hogy magyar író lett, mintegy formát adott izoláltságának, keretet, mindenki számára érthető megokolást és szankciót. A XIX. század végén, a bohémek korában, sokan lettek művészek azért, hogy formát és szankciót adjanak rendetlen életüknek; a XVIII. század vé-

<sup>74</sup> Gundolf: Goethe, 1922:162—184.

gén a legtöbb érzékeny szív egyúttal költő, hogy magányos-voltának megadja a meg-nem-értett költő formáját, szankcióját és méltóságát.

Ilymódon Kármán magyar író-voltát a preromantika determinálta: nemcsak mint általános korhangulat, melyben európai és magyar szellem találkozott, nemcsak mint irodalmi hatás, mint a Werther-forma hatalma, hanem egyéni lélekalkatában is bizonyos, a preromantikával összefüggő vonások voltak azok, melyek íróvá és magyar íróvá tették. Hasonló a helyzet Kazinczy Ferencnél. Kazinczy, mint Bécsben tanult, nagyműveltségű ember, az európai szellemet jól ismerte; filológiaiilag is minden szál a preromantikával köti össze, mintaképei Herder, Young, Osszián, Gessner, Klopstock, a fiatal Goethe. Elmellőzve ezeknek a pozitív összefüggéseknek a vizsgálatát, ami ma a részlettanulmányok hiánya miatt még igen nehéz lenne és különben is nagyon elvezetne, Kazinczynak csak a lélektani kapcsolatát a preromantikával keressük, íróvá-levésének élményében.

Kazinczy Pályám Emlékezetében számot ad arról az eksztátikus pillanatról, ami úgy látszik írói hivatására ráeszméltette: ez az a pillanat volt, amikor Báróczy Marmontelfordítása a kezébe került, és látva, hogy a magyar nyelv mily szépséggel simul az eredeti fordulataihoz, örömeiben fel-fel-sikongatott.<sup>75</sup> Kazinczyt, a nyelvújítót, a hivatására való ráeszmélés csak valahogy a nyelv átélésének formájában érhetette. Egész világátélése a nyelv médiumán át történt, ez nem szorul bizonyításra. Ez a nyelv-centralizmus, ha szabad így nevezni, Kazinczyban a német preromantikus mozgalom hatása alatt tudatosodhatott. A német preromantikának, a herderi áramlatnak egyik legfőbb mondanivalója éppen ez a nyelv-centralizmus volt.

A nyelv, a nyelvművelés, ugyan a klasszikus francia kultúrában is döntő szerepet játszott, de a klasszikus nyelvfelfogás más, mint a preromantikus és Kazinczyé preromantikus volt. A klasszicizmus a nyelvművelést is racionális funkciónak tartotta, a nyelvnek is a józan ész szabályaihoz kellett alkalmazkodnia és racionális eszközök, megbeszélések, akadémiai határozatok alapján akarták fejleszteni. A nyelv a klasszicizmus szemében eszköz; „jegyek“ összesége, me-

<sup>75</sup> Pályám Emlékezete, I. könyv, 14. fejezet (1887 : 36.).

lyekkel fogalmakat lehet kifejezni; a fogalmak primátusát egy pillanatra sem vonják kétségbe.

A preromantika számára a nyelv a mindenség. A primitív ember, az ideális ember, szerintük azzal vette birtokába a világot, hogy nevet adott a dolgoknak; nem alkotott fogalmakat, hideg absztrakciókat, melyek vénülő kultúrák termékei, hanem eleven, vibráló, ízes szavakat. A szavak a költészet gyökerei, a szavak hordják magukban a ritmust, a rímeket, a költői hangulatokat. A nyelvben még benne cseng az őszavak lelkesedése, a nyelv az egyetlen mód, hogy a természetes ember lélekállapotát felidézzük magunkban. A nyelv misztikus hatalom, teremtő erő: az emberben rejlő isteni.

Kazinczy átélésében is ilyen szerepet játszott a nyelv; hite szerint az új magyar szavak varázsereje új magyar lelkeséget volt hivatva teremteni. Ezért sikongatott fel örömeiben, mikor Báróczi új szavait olvasta: ekkor tárultak fel előtte a magyar nyelv végtelen lehetőségei. Kazinczy a nyelvért lett magyar költővé: valami columbusi, romantikus lelkesedéssel bízta magát a magyar nyelv szűzi tengerére, az esztétalélek új csodát szomjazó mohóságával, hogy kincses szigeteket fedezzen fel. Számára irodalom, nyelvújítás a preromantika nagy kalandja: visszatérés a gyermek teremtő onnipotenciájához; szabályok elvetése, preromantikus lázadás; eksztázis öröm az új felfedezéseken; harc és győzelem, naponkint megújuló izgalom, érzelmi hullámlás, teljes élet; preromantikus lelke valamennyi vágyát kielégítette a nyelvi alkotásban.

A nyelvújítás Kazinczy preromantikus nyelvátélésének az objektíválása, a nyelvújítási harc a klasszikus nyelvészet védekezése a diadalmas preromantika ellen.

Tudnivaló, hogy a magyar nyelvűvelés megindulása a XVIII. század végén felvilágosodáshoz és racionalizmushoz fűződik, nyelvészeink mintaképe a német Adelung, Gottsched jobbkeze, Adelung a művelt társalgási nyelvet tartotta követendő mintának; később szembetalálta magát az egész német költői karral, mely a költészet nyelvújító jogát hangsúlyozta.

Ugyanaz a nyelvújítási harc, mely a német irodalomban dúlt, támadt fel minálunk Kazinczy fellépésével,<sup>76</sup> Kazinczy

<sup>76</sup> 1. Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések, 1912. 71. Lev. III. 152. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás, Nyelvtud. Közl. 1928.

teljes tudatossággal a német preromantika nyelvi programját akarta minálunk megvalósítani. „Én egyéb dicsőségre vágyom“, írja, „arra, amit Goethe és Klopstock nyert a Német nyelv újításai által.“ (Goethe alatt itt a fiatal, preromantikus Goethe értendő, mert csak fiatalkorában volt nyelvújító).

A nyelvújítók legfőbb tekintélye végeredményben Herder volt, kinek elméletét a nyelvkeletkezésről orthológusok és újítók egyaránt elfogadták. A nyelvújítás filozófiai magva épen a nyelvkeletkezés elmélete: hogy a nyelvet eredetileg az inspirált költők teremtették meg és ők is építik tovább, nem halott szabályok szerint, hanem ihletük élanját követve szabadon. Itt forr össze preromantikus életérzés és nyelvújító hajlam. Mert a nyelvújítás lelki előfeltétele a nagy preromantikus bizonytalanság, a regresszió, mely által szavak, szófűzések, szabályok elvesztik régi biztos értelmüket; továbbá a multbafordulás, mely az ős szavakat kutatja a szavak mögött, a szó elveszti klasszikus stabilitását, minden szó-alak csak pihenés saját történetének multja és jövője között, maga is részese az örök mozgásban átélt világnak.

Az a költői erő, az ihletett költészet, mely a preromantikus mozgalomban felszabadult, szükségképen nyelvújító. Az ihletett költemény vonala nem a logikus lépcsőzetesség; merész „szókések és hajítások“<sup>77</sup> által halad, mint a Herder által csodált népdal. Ezeknek a szókéseknek a nyelvi formája a szokatlan jelző, szokatlan szó-összetétel, váratlan inverzió stb. Az ihletett költő örül az új szavaknak, mert szavainak újsága által tudja legjobban megéreztetni, hogy élménye mennyire új, mennyire egészen az övé.

A nyelvújítás valamennyi módja a preromantikus életérzés pregnáns kifejeződése: a régi szavak felújításában a kor hisztorizmus nyilvánul meg, gyökelvonásaiban törekvése visszatérni az ősi gyökerekhez, szóösszetételeiben a felszabadult fantázia játszik, szóképzéseiben pedig az újság örök-romantikus, költői vágya. Abban pedig, hogy nyelvújításunk harcát a költők vívták ki, a költészet fegyvereivel, ismét a preromantikus hitvallás jutott diadalra: az érzelem, a képzelet, a művészet, a tudatalatti teremtő erők primátusa.

<sup>77</sup> „Sprünge und Würfe.“ Briefwechsel über Ossian etc.

A magyar költői nyelv, amint Vörösmartyban teljességre fejlődve stílussá vált, a preromantika nyelve volt.

## XVI.

Vissza- és kitekintés.

A felujulás negyedik iskolájának, a deákosnak a vizsgálatát el kell mellőznünk. Meggyőződésünk szerint az antik versmérték alkalmazása nem klasszikus reminiszcenciák, hanem a preromantikából következő okok és hasonló irányú német kezdeményezések hatása alatt történt; de ennek a megértése csak Berzsenyi és Vörösmarty belevonásával volna lehetséges, kiknek a működése kiesik a szorosan vett felujulás korából, mellyel foglalkozunk.

Láttuk, hogy a magyar irodalmi felujulás életlendülete ugyanaz a lendület volt, mely egész Európában kiváltotta a költészet preromantikus felszabadulását; ez a lendület expanszív természetű volt és nem ismert országhatárokat; a magyar kultúrának akkor nem is voltak sorompói nyugat felé és a magyar szellemnek ez a lendület a priori rokonszenves volt. Az általános összefüggést konkrétta teszik a pozitív hatások, melyeket a preromantikus szellem képviselői, Herder, a fiatal Goethe stb. a magyar írókra gyakoroltak; elmélyítik azok az egyéni lélektani okok, melyek felujulásunk egyes íróiban a magukra-eszmélés misztikus pillanatát felidézték és amely okok mind a preromantikus lélek okai voltak. Azt mondhatjuk tehát, hogy a magyar irodalom felujulása azonos a preromantikával.

A magyar irodalomnak azt a korszakát, mely Bessenyeitől Vörösmartyig húzódik és amelyet régebben minden különösebb ok nélkül olykor klasszikusnak neveztek, azt gondoljuk, teljes joggal lehet a magyar preromantika korának nevezni. Preromantika és romantika határa Vörösmarty; az ő fejlődésével kapcsolatban lehet leginkább érzékeltetni, hol végződik a preromantika és hol kezdődik az igazi romantika.

Ha vizsgálódási útunk végére érve kitekintünk a magyar irodalom további útjára, azt látjuk, hogy a magyar irodalom hű maradt preromantikus kezdeteihez, olyképp, amint az angol irodalom minden fázisváltozásán keresztül megőrizte az Erzsébetkori renaissance ízét és a francia a nagy század

klasszicizmusát. A magyar irodalmat determinálta preromantikus kezdete. A preromantikus program: a multból merített inspiráció, a népiség irodalmi szerepe, a költészetnek, mint eksztátikus tevékenységnek a felfogása és a halál közelségébe alászállt lélek melankóliája, végighúzódik a XIX. századon és determináló hatását mindmáig érezzük.

A magyar kultúra elmélete is a preromantikában született meg és elgondolásán még nem változtattunk: magyar kultúra alatt ma is a magyar történelemből és a magyar népiségből táplálkozó autonóm kultúrát értünk, melynek legfőbb vonása erős nacionalizmusán kívül a nyelvi inspiráció centrális szerepe: kultúránk mindmáig költői értékeken felépülő kultúra. A plasztikus ábrázolás, az absztrakt gondolat, valamint a tapasztalati tudomány a mi kultúránkban nem játszik nagyobb szerepet; ha a magyar kultúra kincseiről beszélünk, nagy költőink jutnak eszünkbe, akik a preromantikus háromság: mult, népiség és inspiráció értékeit valósították meg.

*Szerb Antal.*

---

## MAGYAR HUMANISTÁK PÁRISBAN.

**M**A MÁR KÖZHELY a középkori párizsi egyetem magyarországi hatásáról beszélni. Arról azonban már kevesebben tudnak, hogy a párizsi egyetem varázsa a humanizmus idején sem szűnt meg a magyarok szemében. Pedig nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy ebben az időben is vannak magyarok szép számmal Párizsban, hanem azt is, hogy az idevetődött magyarok számottevő részt vettek a kor szellemi mozgalmaiban és így rajtuk keresztül megrajzolhatjuk azt a szellemi környezetet, mely magához hasonította őket.

Legtanulságosabb szelestei és kövesszarui Gosztonyi János püspök párizsi szereplése. Ennek a magyar főpaprak és államférfinak személyi története már eléggé világosan áll előttünk Sörös Pongrác kutatása óta.<sup>1</sup>

Születési adatai felől nem sokat tudunk. Valószínű, hogy 1489-ben a bécsi egyetemen tanult és talán valami olasz egyetemen szerezte meg a magisteri vagy doktori címet.<sup>2</sup> 1502-ben Ulászló király titkárjának szolgálatában van és Aeneas Sylvius egyik művében (*De historia Bohemiae*) beírja nevét és azt, hogy Prágában olvasta.<sup>3</sup> 1503-ban már Ulászló francia feleségének, Anne de Foix-nak titkárja és tolmácsa, miből azt következtethetjük, hogy már ekkor jól tudott franciául. 1503-ban esztergomi örkanonok, 1506-ban budai prépost és ugyanez évben váci püspök. Felszentelésére azonban csak 1509-ben kerül a sor, de már akkor mint győri püspököt installálják, miután előbb királyi consiliarius, majd alkancellár lesz a királyné halála után. Részt vesz a diplomáciai tárgyalásokban törökkel, a moldvai vajdákkal, a birodalmi gyűléssel. Vagyona, tekintélye nőttön-nő. Mária királyné 1525-ben kancellárrá szeretné tenni, de a pápa kérésére vissza kell vennie ígéretét és Brodarics kerül a nagy méltóságba. 1524-ben a 25.000 aranyat jövedelmező erdélyi püspökséget kapja meg és ott hal meg

<sup>1</sup> Sörös Pongrác: *Adatok Felsőszelestei Gosztonyi János püspök életéhez*. Religio 1909, 595. kk. V. ö. még Fögel József: *II. Ulászló udvartartása*, 1913, ahol azonban Sörös Pongrác tanulmánya nincs felhasználva.

<sup>2</sup> Guidotto velencei követ nevezi doktornak. Knauz: *Magyar Sion* III, 555.

<sup>3</sup> Magy. Könyvszemle 1884, 219. V. ö. Sörös id. m.

1527-ben, Zápolyai János embereinek kezei között, kik az agg főpáosztort halálra kínozzák.

Feltevésém szerint Gosztonyi mint győri püspök ment párizsi tanulmányúttjára. Valószínűleg 1514-ben, a Dózsa-lázadás leverése előtt, melyben mint győri püspök szintén részt vett, jutott el Franciaországba, mert 1515 februárjától kezdve a művek egész sorát ajánlják neki a francia theológus-filozófusok.<sup>4</sup> Lehet, hogy diplomáciai megbízatása is volt ennek a franciául jól beszélő államférfinak, aki Anne de Bretagne unokahúgának, Anne de Foix magyar királynénak, II. Lajos anyjának volt titkára és aki azelőtt is, azután is tevékeny részt vett Magyarország külpolitikájának vezetésében.

De a neki ajánlott művekből csak az derül ki, hogy Gosztonyi János elsősorban tanulni jött a párizsi iskolákra. A párizsi professzorok és szellemi előkelőségek még sokáig emlékeznek kiváló tanítványukra, ki előkelő állása és előrehaladott kora dacára oly nagy utat tett meg, csak hogy náluk tanulhasson. Két volt tanára, humanistákat jellemző fordulattal, Plathoz és Pythagorashoz hasonlítja, kik szintén külföldi nemzetekhez mentek tanulni.<sup>5</sup> Clichtoveus a legnagyobb elragadtatás hangján emeli ki hihetetlen nyájasságát, feltűnő romlatlanságát; figyelme sohasem saját érdekére, hanem mindig a közjóra irányul. Ő a „tudományok és erények egyetlen és különös díszé.”<sup>6</sup> Másik professzorának, Hangestnak is feltűnik kiváló erkölcsössége és nagy tudománya s szívesen állítja szembe Gosztonyi nemes alakját kora hivalkodó, erkölcsstelen főpapjaival. De a legszebben Bonifacius de Ceva, a ferencesek párizsi provinciálisa jellemzi a magyar püspö-

<sup>4</sup> Sörös P. pályája elejére, tehát 1500 tájára teszi a francia utat is. Tarthatatlan feltevés, ha a hozzá intézett művek dátumát tekintjük, amelyek hozzá mind győri püspök korában vannak intézve. Legkorábbi közöttük Bonifacius de Ceva *Viaticae excursiones*-e, mely 1515-ben jelent meg s melyben ezt olvassuk: „Sed quid humilitatem te invito qua maximum inter Gallos (dum parisios tua decorares illustri praesentia) nomen praecipue reportasti?” Vagyis ekkor már Gosztonyi hazatért. Ha 1500 táján lett volna Gosztonyi Párizsban, hogy beszélhetett volna Cevával II. Lajos erényeiről, ki akkor még meg sem született?

<sup>5</sup> Clichtoveus az *Elucidatorium* és a *De regis officio* ajánlásában, Hieronymus ab Hangesto az *Introductorium morale* ajánlásában.

<sup>6</sup> *De necessitate peccati Adae* zárószava.

köt. A püspöki székbe jutván, tudása és erkölcsse ragyogó sugarakkal világítja meg alárendeltjei tudatlanságának sötét völgyét, mondja a retorika hímes nyelvezetén. A legtisztább és legtökéletesebb élet az övé, s tisztasága (*castitas*), alázatos-sága bámulatba ejtette minden párizsi ismerősét s a franciák között a legszebb hírnévre tett szert (*maximum inter Gallos ... nomen praecipue reportasti*). S a ferences barátoknak volt alkalmuk közelről szemlélniök ezt a tökéletes embert, mert hiszen naponta bejárt hozzájuk misézni. Így a barátok a csodálatos szentség példájaként emlegették sokáig. S ha mindebből a dicséretből a mecenásnak kijáró humanista superlativusokat leszámítjuk is, mindig eléggé meggyőző marad az egybehangzó vallomások ereje: Gosztonyi szent életű tudós pap volt, ki tudásával és magaviseletével csak jó nevet szerzett Párizsban nemzetének.

Mindez egyezik avval, amit eddig tudtunk a történeti források alapján. A velencei követ már erdélyi püspök korában megjegyzi róla, hogy nem szereti a „kitünő“ velencei köztársaságot, de egyúttal ezt is írja róla: „Homo de piccola statura, assai grosso, Doctor, homo de bona vita et honesta“.<sup>7</sup> Tehát a kis és nagyon kövér Gosztonyi János még az ellenséges követ szemében is szent és tisztas életű volt, ami nagy szó a mohácsi időkben.

De bennünket Gosztonyi jelleménél jobban érdekel szellemi arculata. S habár nem tudjuk, hogy maga Gosztonyi írt-e valaha valamit, nem kevesebb mint öt művet ajánlanak neki és *valamennyi mű szerzője őt jelöli meg mint műve inspirátorát*. Így aztán meg lehet rajzolni azt a gondolatkört, melyben a kiváló magyar humanista Párizsban élt.<sup>8</sup>

Ez az öt mű itt következik:

1. Jodocus Clichtoveus: *Elucidatorium ecclesiasticum*, Paris, H. Stephanus 1516. (Számptalan későbbi kiadásai közül Budapesten megtalálható az 1517-iki: Akad. Ráth Gy.-ktár, Apponyi-ktár és az 1519-iki: Egyet. kt., Akad., Apponyi-ktár),

2. Jodocus Clichtoveus: *De necessitate peccati Adae et*

<sup>7</sup> Knauz, *Magyar Sion* III, 555.

<sup>8</sup> A művek pontos leírását adja Apponyi Sándor (*Hungarica* I, 80, 86—88, 107—109), egyúttal bő részleteket idézve az előszavakból. Clichtoveus műveinek teljes bibliográfiája: *Bibliographie des oeuvres de Josse Clichtove*, Gand 1888.

*felicitate culpae eiusdem: apologetica disceptatio.* Paris, H. Stephanus 1519. (Budapesten csak a hozzáférhetetlen Apponyi-ktárban).<sup>9</sup>

3. Jodocus Clichtoveus: *De regis officio opusculum: quid optimum quemque regem deceat, ex sacris literis et probatorum auctorum sententiis historiisque depromens.* Paris, H. Stephanus 1519. (Akad. 2 péld., Apponyi-kt.)

4. Hieronymus ab Hangesto: *Introductorium morale.* Paris, G. Petit 1519. (Apponyi-kt., nem láthattam.)

5. Bonifacius de Ceva: *Viaticae excursiones.* Paris, 1515. (Akad. Ráth Gy.-kt., Apponyi-kt.)

Az öt könyv közül a három első egy Párisban megtelepedett flamand humanista, Josse Clichtove műve, kivel Gosztonyi oly szoros barátságra lépett, hogy naponta találkoztak és nemcsak ő hallgatta Clichtove előadásait a Collège de Navarre-ban,<sup>10</sup> aki ott Louis Guillard-t, Tournai püspökét tanította, hanem Clichtove is kapott tőle ösztönzéseket, eszméket, melyek ékesen szóló eredménye a fentebbi három munka lett.

A barátságot kétségtelenül jelentékenyen előmozdította Gosztonyi bőkezűsége. Barátját szinte elhalmozta adományával a gazdag magyar főpap<sup>11</sup> s a neki ajánlott munkák megírásánál a szellemi inspiráción kívül kétségtelenül jelentős tényező volt ez a humanistáknál igen fontos második spiritus rector.

Josse Clichtove 1492 óta működött Párizsban, a híres Jacques Lefèvre d'Étaples (*Faber Stapulensis*) oldalán, mint annak leghűségesebb tanítványa és munkatársa. Lefèvre d'Étaples nevéhez fűződik a francia prereformáció legnevezetesebb fejezete: a francia szellemi életet ő alakította át és új eszmékkel árasztotta el. Működése rendkívül sokoldalú volt: a Páduát, Firenzét bejárta humanista lelkesen dolgozott Aristoteles új kiadásán és kommentárjain, de még nagyobb hévvel tanította és magyarázta számos művében Marsilius Ficinus misztikus ujplatonizmusát és általában az egész antik és

<sup>9</sup> A bécsi Staatsbibliothek példányát láttam: P. E. I. R. 19.

<sup>10</sup> V. ö. *Bibliogr. des oeuvres de J. Clichtove*, 1888, p. 4.

<sup>11</sup> Az *Elucidatorium* előszava szerint, f. 2<sup>o</sup>.

modern misztikát. E mellett roppant munkásságot fejtett ki az exegetika modernizálása terén; az új kor szelleméhez híven alkalmazta a filológiai kritikát a szentíráásra és a hagiografikus irodalomra. A theológiában állandóan harcol a rideg nominalizmus ellen és a vallásosság terjesztése érdekében lefordítja franciára az Új-Testamentumot, amiért sok üldöztetésben lesz része.

Egész munkásságának titka az a prereformáció általános szellemét jellemző törekvés, hogy a diadalmas nominalizmus száraz formalizmusa, dialektikája helyébe a vallásos *érzést* tegye és hogy ezt az intim vallásos érzést minél szélesebb körben terjessze. Ezt a törekvést szolgálja a misztika népszerűsítése, sőt ezt szolgálja az általa szívesen alkalmazott új racionális bibliai filológia is.

Anieuporti születésű Clichtove nevét Lefèvre számos művén megtaláljuk mint legbensőbb munkatársáét; egész működése Lefèvre szellemében folyik s csupán életük végén válik el pályájuk; mikor ugyanis a szellemi előkészítés ideje lejár és a harc megindul, Lefèvre, ki az újjítók és az Egyház közötti megegyezés reményét sohasem adja fel, száműzetésbe megy, míg Clichtove 1524-ben egy *Antilutherus*-t ír az ő theológiai képzettségére jobban hatott a Sorbonne szelleme.<sup>12</sup> De eleinte sokáig dolgozik Lefèvre-rel a nagy peripatetikus műveinek kommentárjain, nem riad vissza a modern exegetikai munkáktól sem, de főleg sokat tesz a misztika népszerűsítése érdekében.

És úgy látszik, Gosztonyit a Faber Stapulensis környezetében éppen az újplatonikus misztika ragadta meg a legjobban. Konkrét nyilatkozatunk van arról, hogy egy misztikus írók mód felett kedvelt. A neki ajánlott *Elucidatorium*ban írja Clichtove, hogy Dionysius Areopagitának tanulmányozása volt egyik legkedveltebb foglalkozása (*cuius praeter caeteros es studiosissimus*). Ezt az ál-Szent Dénest pedig éppen Gosztonyi párizsi tartózkodása idején adja újra sajtó alá

<sup>12</sup> A francia prereformációról, Clichtoveoról és különösen Lefèvre d'Étaplesről legmélyebben ír, Gosztonyit is futólag említve: A. Renaudet, *Préreform et humanisme à Paris pendant les premières guerres d'Italie (1494—1517)*, Paris, Champion 1916. J.-Al Clerval (*De Judoci Clichtovei ... vita et operibus*, Paris 1894, in 8<sup>o</sup>) Clichtove életrajzát és műveit ismerteti, de nem részletezi Gosztonyihoz való viszonyát.

Clichtove mesterének Faber Stapulensisnek magyarázó jegyzeteivel, mely mű először már 1498-ban megjelent.<sup>13</sup>

Ezúttal Clichtove a kiadást Guillaume Briçonnet, meaux-i püspöknek, Navarrai Margit barátjának ajánlotta, kinek köre volt a prereformáció csomópontja Franciaországban. Bizonyára Clichtove adta Gosztonyi kezébe e IV. századi misztikus író művét és Lefèvre kommentárjait: így a magyar püspök belemerülhetett a misztikus teológiába és lemondva az értelem munkájáról, elmerülhetett a „tudós tudatlanságba“, felrepülhetett az örök csendbe, mely minden dialektika fölött van. Mert míg a racionális teológiában felülről lefelé halad az emberi ész a végső fokozat, a matéria felé, a misztikus teológia útja alulról „felé felé emelkedő lépcsőkön“ vezet a nagy ragyogásba. Aztán megismerkedhetett Dionysiusnál az isteni hierarchia titkaival, az angyalok lefelé ereszkedő szféráival és mind avval a sajátos misztikus spekulációval, amely az újplatonikusokat mindenkor jellemezte. Elnézegethette a könyvbe rajzolt ábrákat, circulusokat, melyekkel a kommentátor Dionysius metafizikai spekulációit szemléltethetővé tette: így tanulta a magyar püspök a kor legdivatosabb tudományát, a misztikát.

S nehogy kételkedhessünk benne, hogy Gosztonyi is a neoplatonizmus hullámaiban fürdött, feljegyezték róla, hogy az ó- és újkori történelmen kívül az egyházi zenét és az ég csillagait úgy ismerte mint saját tenyerét.<sup>14</sup> Már pedig az astrologia mindenkor az újplatonikus filozófia jellemző velejárója volt<sup>15</sup> és különösen Mátyás király alatt terjedt el mi nálunk a Ficinus-féle újplatonikus mozgalom útján, mely Dionysius misztikus teológiáját is népszerűsítette.<sup>15</sup>

De Gosztonyi nemcsak kapott Párizsban, hanem adott is.

<sup>13</sup> *Theologia vivificans Cibus solidus, Dionysii coelestus (!) hierarchia, Divina nomina, Mystica theologia...* H. Stephanus 1515. Két példány a budapesti egyetemi könyvtárban. A kolofon szerint a nyomda 1515 április 14-én készült el munkájával, tehát Gosztonyi hazatérése után.

<sup>14</sup> Ibat Joannes Goston veterum atque novorum  
Historias, sacramque Chelimi, qui sidera coeli  
Novit ceu proprias unguis...

Stephanus Taurinus: *Stauromachia*. Idézi Sörös P. Endlicher: *Mon. Ungrica* I, 56. nyomán.

<sup>15</sup> L. Thienemann, *Minerva* I, 251; Huszti, *Minerva* IV, 45.

Az ő ösztönzésére írta meg először is Clichtove 1516-ban kiadott *Elucidatoriumát*, mely a prereformáció szellemében fogant művei között talán a legérdekesebb. A mű négy részre oszlik. Az első az egyházi himnuszok magyarázatát nyújtja, a második más egyházi énekeket, antifonákat, responsoriumokat, egyházi áldásokat magyaráz „közvetlen modorban“ (*familiariter explanat*), a harmadik a szent misét, de különösen a praefatiókat és a kánont, a negyedik az evangélium előtt használt szövegeket, az u. n. prózákat látja el magyarázó jegyzetekkel.

A mű intencióját leplezetlenül tárja elénk a Gosztonyi Jánoshoz intézett ajánlólevél. A szerzőt mindig felháborítja, hogy a papság a szent szövegeket értelem nélkül, szajkó módjára recitálja, anélkül, hogy azok mély jelentőségét átérezné. Sem a lélek, sem az értelem nem vesz részt az officiumban. „Mindezt aggódó lélekkel, sokszor meghányta-vetette komoly atyai érzéssel, — írja Gosztonyinak, — melyet az Isten háza iránti buzgalom gyújtott fel és amely régóta búslakodott az Isten egyházában uralkodó ekkora nagy tudatlanság miatt és azoknak a vaskos tudatlansága miatt, kik a szent oltárt szolgálják és hivatalból zengik az Isten dicséretét, úgy, hogy igen ritkán akadnak közöttük, kik pontosan és teljesen felfogják annak jelentését, amit szájukkal kimondanak, vagy birják és felfogják annak értelmét. Azonkívül, hogy kiváló Méltóságod ezen a már általánosan uralkodó és majd az egész keresztény világot elfoglaló súlyos betegségen erejéhez képest segítsen és azt orvosolja, midőn a híres-nevezetes párizsi egyetemen hosszabb ideig tartózkodott, nem riadva vissza oly nehéz és hazai földjétől oly messzeeső zarándoklástól, csak hogy a híres filozófusok Pythagoras és Plato módjára az idegeneknél kutassa és sajátítsa el a híres disciplinákat, engem hihetetlen nyájasságával kölcsönös barátságra és mindennapi találkozásra méltatván, állandó ösztönzéssel buzdított és szüntelen követeléssel sürgette, hogy az egyházi himnuszokat, melyeket a kánoni órákban naponta énekelnek, könnyű és egyszerű magyarázattal világítsam meg, mert azokban néha csakúgy hemzsegnek a hibák, melyeket a könyvnyomtatók gondatlansága belevitt és mert azok legtöbbször nem nyújt azonnal megfogható értelmet, hanem csupán zavarosat, rejtettet, világosságra szorulókat; hogy a szent mise kánonját, mely a leg-

magasztosabb titkokra vonatkozik és a szent szavakat rövid jegyzetekkel világosabbá teyem és felfedjem és hogy végül azon prózákat, melyeket az oltáráldozat alatt az evangélium előtt olvasnak, valamint az egyházi áldások imáit és más effélet közvetlen és nyílt magyarázattal megoldjam, mivel azokban is gyakran találkoznak hibák és értelmileg nehéz szövegek“.

A filológiai kritika alkalmazása az egyház liturgikus szövegeire: ez és nem kevesebb Clichtove célja, de még inkább az, ami főleg Gosztonyi János eszméje és kívánsága: hogy a szent szövegeket közel hozza a papság értelméhez és szívéhez, a vallási formákat kellő benső áhitattal töltse meg. Clichtove azt mondja, hogy az eszme a magyar püspöktől ered és alább újra hangsúlyozza, hogy sok elfoglaltsága közepette nem szívesen vállalkozott erre a grammatikusokat illető feladatra és csupán Gosztonyi János kegyes zaklatásának engedve írta meg művét, mégis alig hisszük, hogy ilyesmi a győri püspöknek eszébe jutott volna, ha nem kerül a párizsi prereformáció szellemi varázskörébe. Itt, a szellemi és vallási mozgalom központján támadhatott fel a kegyes főpapban a magyar klérus hátramaradottságának kínzó képe és tanárai mellett jött rá arra, mily lélektelen az a vallásosság, melyet ő hazájában hátra hagyott. S mikor Clichtoveban feltámadt a kétely, vajjon szabad-e a szent hivatal homályait így eloszlatni és a köznek átadni, megint Gosztonyi volt az, aki okos érvekkel osztalta el aggodalmaskodását, mert méltó, úgymond, hogy mindenki s így a páp is a maga mesterségének tárgyát alaposan ismerje.

Jellemző, hogy a racionalista Clichtove egy misztikus hasonlattal zárja ajánlólevelét: nem csupán Győrnek és Magyarországnak szánta művét, írja, hanem Franciaországnak és másoknak is; kívánatos, hogy az minél messzebb terjessze hatását, mert a misztikus Dionysius Areopagita írja, hogy a lelkiek az elosztás folyamán nemhogy kisebbbednének, hanem kiáradnak.

Gosztonyi János maga is segíthette Clichtove-ot munkájában. Nehéz volna megállapítani, mi része van a *Elucidatorium* kommentárjaiban, de minden bizonnyal ő adta az anyagot azokhoz a történeti magyarázatokhoz, melyeket Clichtove a magyar szentek himnuszaihoz fűzött. Ugyanis

Szent István és Szent László egy-egy himnusszal és prózával, Clichtove gyűjteményében és a szerző kommentárjaiban a filológiai magyarázatok mellett nem egy érdekes történeti Szent Imre és Szent Erzsébet egy-egy himnusszal szerepelnek magyarázatra bukkanunk. Így találjuk Szent István himnuszának magyarázatában (f. 66 v<sup>o</sup>) a magyarok bejövetelének és keresztény hitre térésének rövid történetét. Attila után, ki a hunok Magyarországra való bejövetelének első szerzője volt, ezeknek a vad népeknek, (kiket vadságuk és kegyetlenségük miatt ebben a korban a keresztények ostorának neveztek), negyedik fejedelme volt Geysa, a hunok második pannóniai bejövetelének szerzője, mely országot magukról Hungáriának nevezték. Ez jóllehet ama barbár nemzet módjára a maga embereihez kegyetlen és nyers volt, másokkal, így a keresztényekkel szemben nyájas volt és jóindulatú, nemes, habár mindaddig az igaz hittől idegen. S ezért minden az országába menni akaró keresztény iránt vendégszeretetet és jóakaratot tanusított. Papoknak és szerzeteseknek megadta a szabadságot, hogy eléje járuljanak és szívesen hallgatta, amit a keresztény hitről tanítottak és végül ő is hitt Krisztusban házanépével együtt és a keresztiség szent kútjában megfürdetett, mire elhatározta, hogy a hatalma alá vetett népeket is az igaz hit vallására vezeti. „Ekkor álmában egy angyal jelent meg, aki azt mondotta neki, hogy ő nem teljesítheti be a nagy művet, mert keze a háborútól véres. Majd meg István vértanú jelent meg előtte, ki megparancsolta, hogy fiát Istvánnak nevezzék. S mikor ez megszületett, Adalbert prágai érseket küldte a pápa Magyarországra, ki megkeresztelte a gyermeket s ez a gyermek lett az első magyar keresztény király“. Mindez ugyan csak a Hartvik-legenda hű kivonata, melyet Clichtoveus már az 1498-iki velencei magyar legendariumból ismerhetett. De ki más adhatta a legendariumot kezébe, mint Gosztonyi János, kivel naponta találkozott?

Ugyanilyen bő magyarázatokat találunk a többi szent dicséretének kommentárjaiban. Közülük csupán egyet emelünk ki: a Szent László prózájának magyarázatában (f. 201 r<sup>o</sup>), a *Varadini fulget ara* verssorhoz megjegyzi, hogy Várad magyar püspöki város, ahol László fényes templomot emelt a Szűz Mária tiszteletére és ott nyugszik szent teste, melyet sűrű zarándoktömegek keresnek fel. Szent László himnuszá-

nak magyarázatában pedig (f 58 v<sup>o</sup>) megemlíti, hogy mint hajdan, Szent László korában, ma is a magyarok dicsősége, hogy a szomszédos vad törökkel szemben magasan tartják a kereszt zászlaját (egy évvel vagyunk a nagy parasztlázadás után) és gyakran ütköznek meg a törökökkel és vad futásra készítetik őket. Az egész kötetnek ez a sok magyar himnusz és történeti magyarázat érdekes magyar jelleget kölcsönöz, az olvasó szinte érzi a magyar munkatárs jelenlétét.<sup>16</sup>

Az *Elucidatorium* igen nagy sikert aratott és számos kiadást ért el, de egyúttal indexre is került. A Sorbonne ítélte el. Nem magát a racionalizáló, vulgarizáló intenciót hibáztatta, bár lehet, hogy ez is közrejátszott az ítéletben, hanem a benne megnyilvánuló kritikai szellem egyik túlkapását, mely minden figyelmünket megérdemli.

Clichtove ugyanis a husvéti gyertya megáldásánál használt és Szent Gergelynek tulajdonított imából két mondatot kihagyott, mert azok sértették theológiai meggyőződését. E két mondat: *O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est. O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem*, melyet az egyház még ma is változatlanul használ a husvéti gyertya áldásában. Clichtove csupán a jegyzetekben közli ezt az imarészletet (f 110 v<sup>o</sup>) a következő magyarázattal: „Valóban a szerzőnek, bárki legyen is az, minden tiszteletet megadva, ezen clausulák nemcsak hamis véleményt tartalmaznak, hanem szentségtelent és a blasphemiához közelállót, mely nem méltó a szent dolgokhoz. Ha ugyanis szükséges volt Ádám vétke ahhoz, hogy Krisztus halálával eltöröltessék, akkor hát nem ítélnélhető el és nem gyalázható az ősi kígyó, mely azt a bűnt ravasz csalással sugallotta, hanem inkább áldani kell, mert alkalmat és anyagot adott leendő megváltásunkra. S (ha így áll a dolog), ugyancsak nem ócsárolható Ádám, hogy ily bűnt követett el, mely annyira szükséges volt megváltásunkhoz, sőt inkább nagy dicsérettel illetendő az utókornak nyújtott nagy jóért. Igazságtalan tehát az Isten, ki a kígyót és ősszüleinket ezért a bűnért átokkal sújtotta, holott azok inkább roppant nagy

<sup>16</sup> Itt említjük meg, hogy Clichtove volt a bajor Aventinus-Turmain mestere is, ki annyi eredetit tud a magyarokról. Jakubovich Emil Clichtove-Gosztonyin keresztül szeretné megtalálni az összekötő fonalat magyar informátoraival (*Magyar Nyelv* 1927, 250).

jutalmat látszanak érdemelni. De ki hallgathat nyugodt lélekkel ilyen képtelenségeket és ilyen végtelen nagy esztelenséget? Bizony Ádám vétkét csak siratni lehet, mert az egész emberiség nyomorúságát okozták, ez a bűn nem érdemelt ilyen megváltást! „Így tehát csupán az isteni könyörületességet kell hirdetnünk és méltán dicséernünk és azt magasztalnunk, hogy ily súlyos bűn ellenére égi megváltót küldött a világra. Ennélfogva kitörleendő és valamennyi egyházi könyvből kiküszöbölendő mindkét záradék és sohasem éneklendő Isten előtt, nehogy ostoba kegyességtől indíttatva és az okos zsolozsmában járatlanul azt a bűnnek és az ördög művének tulajdonítsuk, amit egyesegyedül Istennek köszönhetünk“.

A szokásos liturgikus szövegeknek ez a szabad kritikája sértette a konzervatív Sorbonne orthodox érzékét, midőn Clichtove művét indexre tette.<sup>17</sup> Clichtove eleinte meghajol, de utóbb felegyenesedve új művet írt saját védelmére, melyben fenntartja álláspontját. A *De necessitate peccati Adae* (1519)-ban felel „szerényen a szemére hányt kifogásokra“. A művet szintén Gosztonyinak ajánlja és az előszóból megtudjuk, hogy mikor „Clichtove műhelyét az ellenség súlyos sértsései érik és dühös csapat támadja“, méltán helyezkedett a magyar püspök oltalma alá, mert hiszen *Gosztonyi Jánostól ered az egész szövegkritikának a gondolata!* „Továbbá ezt a vitairatot a te kiváló neved tekintélyébe akartam ajánlani, dignissime praesul, mert midőn Párisban tartózkodtál a szent tudományok tanulásában buzgólkodva és hallottad ezt a két imát itt az egyházi officiumban énekelni, melyet sem kiváló győri egyházad nem énekel, sem sok más, már ezt az énekmódot nem nagyon helyeselte a te kitünő okosságod, mivel abban az erény helyett szinte a bűn látszik ajánlani és a bűn azokat a dicséreteket magának vindicálni, melyek méltán csak a becsületességnek és tisztességnek járnak ki. Engem pedig annyira megkapott a te mélyen járó és nem hitvány érvekkel alátámasztott véleményed, hogy könnyen elfogadtam azt. S ezért, midőn alkalom adódott, hogy a husvéti gyertya megáldásának szövegét magyarázzam, arra törekedtem, hogy hozzáfűzött jegyzetekkel alátámasszam és ásóval, cölöpökkel és sáncokkal körülsáncoljam“.

<sup>17</sup> L. Bibliogr. des oeuvres de J. Cl. 79. és 100. l.



Ha tehát az egész kritika eszméje Gosztonyi Jánostól ered, a Sorbonne egy magyar theológus véleményét sújtotta, megérezve benne az új idők szellemét. Clichtove soraiból megtudjuk, hogy a magyar püspök akkor ütközött meg először Ádám vétkének dicsőítésén, mikor azt Párisban az officium alatt meghallotta. Magában a műben pedig Clichtove kijelenti, hogy „mint tekintélyes és ép hitű férfiaktól hallottam, sok más híres helyen és a győri egyházmegyében a két hibázott sor sohasem volt használatos”.<sup>18</sup> Gosztonyi János, kinek kritikai érzékét párizsi tanárai kifejlesztették, jó tanítványnak bizonyult; minthogy saját egyházában sohasem hallotta azelőtt az *O felix peccatum Adae*-t, kifejezte megbotránkozását mestere előtt, sőt theológiai érvekkel és a magyar példával argumentált a botrányosnak tartott szöveg ellen.

Kétségtelen, hogy a szóbanforgó szöveg aggályos, ha mint dogmatikus tételt fogjuk fel. S jellemző, hogy nagyjában ez az egyetlen hely, melyhez a nagyheti szertartásoknak hatóságilag jóváhagyott magyar fordítása<sup>19</sup> szükségesnek látja, hogy magyarázó jegyzetet fűzzön: „Az anyaszentegyház e szavakat a megváltás bősége fölötti *elragadtatásában mondja*, jelezvén azt, hogy csakis ősszülőink vétke folytán nyertük (Isten végtelen irgalmából) a Megváltót és hogy ő nekünk többet adott, mint amennyit Ádám bukása folytán elvesztettünk“. Ez a magyarázat azonban nyilvánvalóvá teszi Gosztonyi és Clichtove tévedését: ők dogmatikus tételnek fogták fel azt, ami líra s ez egyszer ők, a misztikusok felejtették el, hogy nemcsak ésszel imádkozunk! Ez alkalommal is kiderült ennek a misztika és racionalizmus között hányódó nyugtalan kornak belső ellenmondása: ezúttal a racionális szellem kerekedett a misztikus érzék fölé.

Clichtove védelmére a Sorbonne legtemperamentumosabb konzervatív szelleme: Natalis (Noël) Beda válaszolt, ugyanaz a Beda, ki még a királlyal és Navarrai Margittal is újjat mert

<sup>18</sup> 11 v°: Ut ecclesia Jauriensis in Pannonia, Monasteriensis in Germania: necnon Treverensis, Maguntina et Basiliensis. Ecclesia itidem Verdunensis in Lotharingia: et Macloviensis in Britannia. Rursum Senonensis, Remensis, Heduenis, Cenomanensis, Carnotensis et Morinensis in Gallia, Religiosa domus Cluniacensis, et pleraeque aliae: ut a viris spectatae, integraeque fidei accipi.

<sup>19</sup> *Officium hebdomadae sanctae*, Budapest, 1920. 295. l.

húzni és aki az újító szellem elleni harcban a legkíméletlenebb álláspontot képviselte. Erazmussal is viaskodott, otthon pedig főleg Jaques Lefèvre-rel, Clichtove mesterével. A *Restitutio in integrum benedictionis Caerei Paschalis per duarum eius particularum damnationem ac subtractionem mutilatae* (Paris, Jodocus Badius 1520.).<sup>20</sup> Clichtove kritikájában is felismerni véli a veszedelmes újító szellemet: Luther Mártonét és Erasmusét, ki a „hit csúcsait támadta“. Ezt a szellemet Párisban szerinte Lefèvre, Clichtove mestere képviseli, ugyanaz a Lefèvre, aki az Újtestamentum egyes részeit oly merészen megváltoztatta és Anna leányáról, valamint Clichtove-val együtt a három Magdolnáról oly merész elméleteket állított fel (30 v°).

Clichtovenak ugyanis nem ez volt az első harca az orthodoxyával: Lefèvre és ő már évek óta polemizáltak a Sorbonnenal állítván, hogy a Szentírásban nem egy, hanem három Magdolna fordul elő.<sup>21</sup> Kritikájukat a Sorbonne szigorúan elítélte, szembeszállva ezúttal is az írásmagyarázat új szellemével.

Beda szemére hányja Clichtovenak és Lefèvrenek, hogy olyankor zavarják újító eszméikkel az egyetértést, mikor úgyis annyi baj van az Egyházban, mikor az egyházi fejelem meglazult, a főpapok csak pompájukkal és kielégíthetetlen nagyravágyásukkal tűnnek ki, halmozzák az egyházi jövedelmeket és sanyargatják az adózó népet.

A nagy theologiai apparátussal megírt műből csak néhány bennünket érdeklő mozzanatot emelek ki. Beda jól látja, hogy Clichtove-Gosztonyi kritikáját a szubjektivizmus szelleme sugallotta: „Nekünk így tetszik; — írja ironikusan Clichtove nevében — azaz én, a magán-theologus, nem ismerhetem el, amit az egész helyben hagyott... csak ha az én véleményemnek megfelel. S ha valamit válaszolnak, büntetlenül elvethetem“ (f 15). „Csak Judocusnak van olyan orra, mellyel megtudja különböztetni a leprát a nem-leprától, vagy a kegyest az istentelentől“, írja másutt nyers modorában (f. XVI. v.)

Szerinte a helyes magyarázat az lett volna, ha Clichtove a porbe fogott passust mint retorikai figurát fogta volna fel.

<sup>20</sup> A bécsi Staatsbibl. példányát láttam: 12. G. 21.

<sup>21</sup> *Bibliogr. de J. Clichtove* 127. l.

Mert mi lenne akár csak a Szentírásból is, ha minden sorát szószerint (*grammaticae*) vennők? A helyes felfogás pedig ez: mihelyt valamely szöveg szószerinti értelme az erkölcsbe vagy az igazságba ütközik, azt képletesen kell venni. Ilyen pl. Szent János ama helye: „Ki szereti lelkét, elveszti azt.“ Beda kioktatja Clichtove-ot a retorikából, megmagyarázza neki mi a trópus, a metafora, a metonimia és mit nevez Aristoteles „*per accidens*“ kifejezésnek.

Ami pedig Clichtove amaz érvét illeti, hogy számos egyházban nem használják a szóbanforgó két mondatot, erre azzal felel, hogy Róma, Páris és az egyház nagyobb és tekintélyesebb része használja. Senones-t, Le Mans-t és Chartres-t pedig tévesen idézi saát védelmére, mert az itt őrzött legrégebbi könyvekben igen is benne van a két mondat. (f. XXVI. v.)

Hogy azonban milyen vészes következményekkel jár az ilyen újítás, azt abból is lehet látni, hogy mint neki beszélték, Senones-ban, Le Mans-ban és Arrasban máris sectákra szakadt a klérus Clichtove eszméinek hatása alatt és civakodás keletkezett a nézeteltérés nyomán.<sup>22</sup>

Ennek a kis francia újító mozgalomnak megindítója pedig Gosztonyi János győri püspök volt! Gosztonyinak aligha lehetett szándékában eretnek mozgalmat szítani: későbbi életpályája biztosít bennünket kitartó orthodoxiájáról. De erasmista mestereinek kritikai szelleme elragadta őt is és szembe szállt a tradicionális szöveggel, amit annál könnyebben megtehetett, mert saját egyházmegyéjében azelőtt sem hallotta a fatális két mondatot. Apró kis forgószelet támasztott hát ő is, a nagy vihar kétségtelen előjelül.

Clichtoveus harmadik fent idézett műve főleg a magyar történelem szempontjából érdekes. A párisi egyetem címerével ékesített *De regis officio-t* ugyanis a szerző II. Lajos számára írta, Gosztonyi János ösztönzésére. Gosztonyi az előszó szerint naponkénti találkozásuk folyamán sokat beszélt Clichtove-nak a kis királyfi tehetségéről, erkölcseiről, könnyű felfogásáról és rávette arra, hogy megírja ezt a királyok tükörét, hogy a kis királyt erényes uralkodásra tanítsa. Hiszen az egész ország szeretettel várja, mint fejlődik mindnyájuk

<sup>22</sup> F. 25. v°. Unde in clero sectae et divisiones animosae oriuntur. Haec certo accepi de dioecesi Senonensi, Cenomanensi et Atrebatensi.

csodálatára nagy királlyá, ki méltó lesz őseihez. Ez ősokeket a vad törökökön aratott diadalaikban mindig a vallásosság és alattvalóik iránt tanúsított mérséklet és kegyesség jellemezte s így az utókor sohasem fogja elfeledni nagy tetteiket. „Valóban (hogy másokat ne említsek), mely századok fogják valaha elfelejteni Hunyadi Jánost, a magyarok híres fejedelmét, pedig már az ő kora óta jó idő elmúlt. Aki egymagában is az egész török nemzet legnagyobb réme volt, mivel gyakori és kemény vereségekben részesítette őket. Vagy ki mellőzné dicséret nélkül fiát, Mátyást, kit, mint Szent József patriarkát, a börtönből vonszoltak hirtelen elő az uralkodásra? Aki vetélytársa volt apja vitézségének és ő maga is a hit ellenségeit nyílt ütközetben sokszor tönkre tette: onnan tropheumokat és bő zsákmányt hozott haza, amelyek a templomokban még ma is láthatók.“ S ha majd az ő korukat eléri az ifjú király, példájukat kell követnie. Ezt igéri különben máris természetete és férfiúi vitézsége, szívének olthatatlan nemes tüze, mely máris ösztönzi a vitézi tettekre, Krisztus nevének terjesztésére és tiszteletének gyarapítására. „Ezt a reményt táplálja irántad majdnem az egész Magyarország és ugyan-  
evvel a várakozással él egész Csehország, hogy majdan Te leszel a keresztény vallás erőssége, erős tornya, biztos védelme annak zabolátlan ellenségeivel szemben, hogy a Te oltalmad alatt Krisztus igájába hajtatnak és meghajolva imádják az ő nevét azok, akik most idegenek tőle és módfelett gyűlölik.“ Ennek a leendő nagy királynak akar ő okos tanácsokat adni, minő lélekkel kell védenie és terjesztenie Krisztus nevét. „Valóban arra irányul a mi beszédünk és arra nyújt ösztönzést, hogy végre majd az auspiciumok megejtése után ezt az expedíciót megkezd és ha megkezdted, égi segítséggel szerencsésen be is fejezd, mindig rettenthetetlen és törhetetlen lélekkel, mert semmitől sem kell rettegnünk, ha Krisztus a vezérünk és Krisztus a védelmünk...“

Tragikusan hamis prófécia hét évvel Mohács előtt! Mióta Gosztonyi Párisban Clichtove-val beszélgetett és a mű megírására a megbízást megadta, azóta a kis királyfiból király lett és a nagy várakozás, mellyel Gosztonyi, Magyarország és Európa egy része a passzív, opportunistá Ulászlóval szemben a heves, ifjú Lajoson csüngött, még aktuálisabb lett: hiszen most már az ő kezében volt letéve a kereszténység

nagy győzelmének sorsa... Hogy várta mindenki ettől a 13 éves gyermekkirálytól a megváltó nagy eseményt, hogy avatták előre a szent hit apostolává és... mártirjává! A kegyes, szent életű magyar főpap lelkében is ott égett a magyar láng: a nagy törökellenes keresztes hadjárat reménye. Mert ki más beszélhetett ragyogó szemekkel Clichtovenak azokról a török zászlókról, melyeket Mátyás király a törökön elhódított, melyek trofeumként a magyar templomokban még az ő korában is fel voltak aggatva s melyek úgy látszik nem csekély mértékben emelték a magyarok önbizalmát. És a lelkes főpapban még Ulászló halála előtt megfogamzott az a terv, hogy az egyik legkiválóbb párizsi theológussal irat uralkodói tractatust, hogy a gyermek Lajos, kinek ő az előszó szerint is meghitt embere volt, méltón készülhessen szent hivatására. A Szentírásból, egyházatyákból és antik írókból, Aristotelesből és Senecából kap politikai leckéket az ifjú király a keresztény uralkodó erkölcstanához.

Hogy Gosztonyinak mennyire szívügye volt ennek a hadjáratnak a dolga, az abból is kitűnik, hogy később II. Lajos őt bízta meg egy rendkívül fontos feladattal: ő megy ki két ízben is, előbb többedmagával, utóbb csupán Sárkány Ambrus zalai főispán társaságában a nürnbergi birodalmi gyűlésre, hogy a közeledő török vész ellen a birodalomtól segítséget nyerjen.<sup>23</sup> De Mohácsnál mégsem pusztult el a csataterén,<sup>24</sup> mert már akkor erdélyi püspök volt és mire éppen össze akarta szedni haderejét, hogy Zápolyai hívásának engedelmeskedve a tolnai táborba szálljon, akkor már a remények királya és sok ezer magyar úr, vitéz halva feküdt a mohácsi mezőn. A szebeni káptalan meg ezalatt polemizál Zápolyaival azon, hogy behívó levelében hogy merte Gosztonyit az ő „urának“ nevezni, mikor ő csak az esztergomi érseknek van alárendelve!

Hieronymus ab Hangestonak, a Sorbonne egyik filozófiatanárának műve, a Gosztonyinak ajánlott *Introductorium morale* is valószínűleg afféle praktikus morális értekezés lehet, mint a *De regis officio*.<sup>25</sup> Ez a tanár is, „kinek tolmácsol-

<sup>23</sup> L. Sörös P. id. m.

<sup>24</sup> Főgel József id. m. 47. erre vonatkozó állítása tévedés.

<sup>25</sup> Nem találtam meg a budapesti és bécsi könyvtárakban. Az Apponyi könyvtárban lappang, v. ö. Hungarica I. 108.

lása alatt ivott Gosztonyi a múzsák edényeiből“ szembe állítja Gosztonyit kora többi főpapjaival, kiknek csak a nevéük és ruhájuk hasonlít az övéhez. Ezek csak a pompával törődnek, házukat luxussal rendezik be és — oh, szerencsétlen idők! — bűnökben és valóságos erkölcsi pestisben hentelegnek.

Hangestről nem tudjuk, hogy valaha a legcsekélyebb jelét adta volna, vajjon az új eszméknek kedvez-e? Annyi azonban ebből az előszóból is kitűnik, hogy ő is az erkölcsi reformátorok közé tartozik, azok közé, kik bensőbb vallásosságot és erkölcsi tisztaságot akartak a francia vallásos életbe bevinni. Gosztonyi nagyon sokra tarthatta Hangestot, mert az előszó szerint többször csábította leveleiben Magyarországra; ez azonban nem tudta magát rászánni arra, hogy oly messzire elmenjen.

Végül az ötödik mű, Bonifacius de Ceva, a párizsi minoriták rendfőnökének könyve, a *Viaticae excursiones* (1515) szintén érdekes tanulságokat rejt magában.

Bonifacius de Ceva, kinek zárdájában Gosztonyi naponta misézett és kivel oly meghitt barátságot kötött párizsi tartózkodása alatt, egy nagy szerzetesi reformmozgalom központjában állott.<sup>26</sup> Már félszázad óta állt ekkor a harc a ferences renden belül az u. n. *observansok* és *conventuálisok* között. Az *observansok* rigorista reformot követeltek, sőt külön is váltak a rendtől, melynek élete meglehetősen eltért már akkor Szent Ferenc aszketikus ideáljától. A Szentszék kénytelen volt alkotmányt adni az *observansok*nak, amivel azonban a harc nem szűnt meg a hagyomány alapján álló *conventuálisok* és az *observansok* között. Ez a mozgalom is csak egy volt a sok párhuzamos reformtörekvések közül, mely ekkor a szerzetesrendek életét erősen felrázta és amely mind a misztikus reformációs-áramlatnak volt kifejezése. Bonifacius de Ceva az aszketikus *observansok*kal szemben a józan középutat képviselte és a kivált testvérekkel rendkívül éles, kíméletlen harcot vívott a párizsi egyházi hatóságok előtt.

Ezt a férfiút kérte meg Gosztonyi, hogy írjon értekezést a bűnökről és egy másikat az erényekről. Az első el is készült és Bonifacius de Ceva a kéziratot Gosztonyinak egy Várdai

<sup>26</sup> L. mindezekről Renaudet idézett művét.

Balázs nevű magyar ember útján meg is akarta küldeni, ez azonban méltó köntösben akarta a művet a győri püspöknek eljuttatni és miután még egy előszóval és a szokásos humanista üdvözlőversekkel ellátta, Párisban Jean Petitnél kinyomatta két igen szép kegyes tárgyú metszetet illesztve belé.<sup>27</sup>

Ez a Várdai Balázs szerintem aligha lehet más, mint ama bizonyos Kisvárdai Balázs locsmánci főesperes, aki Nardai János szentadalberti préposttal együtt 1519 július 30-án Párisban tartózkodik a párizsi egyetem látogatása miatt, mikor Gosztonyi János egyezkedik a győri káptalannal, mely egyezmény megkötésénél fenn nevezett távollevő egyházi férfiak is képviselve voltak Meszlényi György doctor canonicus személyében.<sup>28</sup> Minthogy Ceva műve 1515-ben már megjelent, Kisvárdai Balázs, ki mellett Nardai János is megtalálható Párisban, legalább négy évig tanult a párizsi egyetemen. Abból, hogy ez a két férfiú is Gosztonyi János környezetéhez tartozott, talán arra lehet következtetni, hogy Gosztonyi hívta vagy küldte ki őket párizsi tanulmányútra.

Ceva értekezése igen értelmesen és minden különösebb pátosz nélkül megírott, de elég mély intuícóra valló tanulmány a főbenjáró bűnökről. Lelkületére igen jellemző, amit a falánkságról írt fejezetben az aszkézisről mond: „Az pedig, aki megtiltja a szükséges dolgokat, inkább önhittséggel mint szentséggel van tele. Nem szereti ugyanis Isten a mértéktelen abstinenciát és gyűlöli a mértékletlenséget. Ugyanis mindkettő a végletek felé hajlik. Inkább szereti Isten azt, aki a bölcsességgel (*sapientia*) lakik és aki józan engedelmességet (*rationabile obsequium*) mutat és semmit nem ajánl fel, amit a test szükségességétől rabolt el. S míg minden mérsékelt dolog tartós, addig a mértékletlenek nem lehetnek tartósak.“ Nem nehéz e szavakban az új szellemet megismerni, a *mértékletes bölcsesség* aszkézisellenes antikizáló szellemét. Nem az az új, amit De Ceva hirdet, hanem ahogyan hirdeti: hivatkozva a bölcsesség sugalta közepszerúségre. S ezért állt ő oly elkeseredetten szemben a rigoristákkal, kik szintén új szellemet ke-

<sup>27</sup> Az előszóban nem bekötésről van szó, mint Fögel id. m. 84. írja, hanem határozottan kinyomatásról.

<sup>28</sup> Sörös P. id. m. 612, a győri káptalani levéltárból (Cimeliotheca) idézett oklevél alapján.

resnek, a réginek szigorú felújítása útján. A derűs humanista életfilozófiát zavarja már a középkori aszkézis szelleme és ezért fejti ki hosszasan De Ceva a *tristitia*, a *szomorúság* bűnének következményeit is, a középkor világmegvető felfogásával ellentétben.

Kár, hogy az erényekről írt műve, melyet szintén ígér Gosztonyinak, nem készült el, mert így teljes képet nyernénk a magyar püspök meghitt barátjáról, akihez Várdai Balázs tanúsága szerint a szeretet legszorosabb köteleke fűzte. De így is feltehetjük, hogy Bonifacius de Ceva nem ajánlotta volna Gosztonyinak művét, ha ő maga nem a derűs bölcs valóságosság képviselője lett volna. Nem lehetett aszkéta az, akit Ceva a pap mintaképének tekintett.

És valóban több történeti adat egészíti ki Gosztonyinak így kikövetkeztetett szellemi képét. Egyrészt üldözte a papi állással űzött visszaéléseket és a győri káptalannal folytatott pörében külön megemlíkezik erős fegyelmű kezéről és arról, hogy a káptalan szabályai ellen lábra kapott szokásokat eltörölte, a káptalant megreformálta.<sup>29</sup> De viszont, hogy mennyire távol esett lelke mindenféle keménységtől, azt a Dózsa-felkelés idején tanúsított viselkedése bizonyítja: hogy a fölösleges vérontást elkerülje, vaktöltéssel, szalmával, fűvel, ronggyal töltött ágyúkból lövet a pórnépre, mely így is vad futásban menekül és tapossa halálra vezérét. És mikor, mint erdélyi püspököt Ferdinánd felszólítja, hogy lépjen fel erélyesen az Erdélyben terjedő luteranizmus ellen, több intézkedésében védekezik az új tanok hirdetőivel szemben, de a szebeni tanácshoz a luteranizmus ellen küldött levelében lehetetlen meg nem érezni azt, hogy nem az ő előkelő lelkületének való az ilyen küzdelem.<sup>30</sup> Bár a luteránusokat *impii pseudo-magistri*-nak nevezi és azt állítja róluk, hogy tudományukat a sötétség fejedelmétől kapják és bár figyelmezteti a szebeni tanácsosokat arra, hogy a magyar királyok mindenkor méltó suppliciumokkal büntették a rendetlenkedő elemeket, a levél inkább kérés, mint fenyegetés és érezni lehet, hogy nem az az ember fogja a szászok között megindult luteranizálási folyamatot megállítani, aki ezt az előkelően humanista, bájos ovidiusi mondatot leírja: „E diverso Communitates,

<sup>29</sup> Sörös P. id. m. 632.

<sup>30</sup> Kiadta Fabritius Károly, Akad. Értek. törtt. k. IV. 6; 151. l.

quae non more arundinis huc atque illuc levi vento agitantur, solida fide permanserunt, honores, digna laborum suorum praemia receperunt.“<sup>31</sup> És gondolják meg csak Uraságtok, mily nyájas dolog a béke, mit ér a drága nyugalom?<sup>32</sup>

Bizony nem efféle érvekkel lehetett már akkor a nagy bomlást megállítani. Erazmus szelleme, a nyugalom, az előkelő humanista *aequanimitas* alámerül az öldöklő harcban, mely megindul. S én vádlóival szemben Sörös Pongrácnak vagyok hajlandó igazat adni, ki szerint Gosztonyi a Ferdinánd és Zápolyai közötti küzdelemben is óvatos és tartózkodó álláspontot képviselt. De ebben a korban az erdélyi püspök már nem lehetett indifferens, nem szemlélhette a csillagokat, nem merülhetett el büntelenül a misztikus teológiába: nyilatkoznia kellett *pro* vagy *contra*. Zápolyai emberei ráfogták, hogy Te Deumot mondatott és az összes harangokat meghuzatta, mikor Ferdinánd Budára bevonult és halálra kínozták azt, aki minden valószínűség szerint nem nyilatkozott egyetlen párt javára sem. A nép hiába zúdult fel szeretett főpástorának kegyetlen halála miatt, minden haszontalan volt: elmult az idő, midőn az előkelő tartózkodás még lehetséges volt.

A közvetett tanuságokból és a történeti adatokból most már eléggé világosan áll előttünk Gosztonyi János szellemi képe. A kor neoplatonizmusa, misztikus áramlatai egyrészt a reformáló törekvések felé sodorják: a misztikusokat, az asztrológiát lelkesen tanulmányozza és hogy papságának vallássosságát is mélyítse, a liturgikus szövegek közérthető magyarázatát iratja meg. Másrészt a párizsi környezet humanista szelleme ő benne is kifejleszti a kritikai érzéket, mely egy adott alkalommal megütközik a liturgia merészebb stilisztikai fogásain. Nemcsak erélyes intézkedésekkel vet gátat saját egyházmegyéjében a papság elzüllésének, de morális tractatusok íratásával is akarja emelni a közerkölcsöt a bűnös kor közepette jámbor életével tündöklő főpap, aki azonban

<sup>31</sup> „Ellenben azok a községek, melyek nem mint a nád a könnyű szélben ide-oda lengenek, hanem a szilárd hitben megmaradtak, az ő viszontagságaiknak méltó jutalmát elvették.“ V. ö. Ovidius, *Ars. am.* II, 16, 45.

<sup>32</sup> *Pensent Dominationes vestrae amoenitaem pacis, quid pretiosa quies valeat...*

már nem a középkor aszkétikus szellemét jött keresni Párizsba, hanem derűs humanista életfelfogását elmélyíteni, melyet otthon már az erasmista életideál elterjesztett. Gosztonyi János, Mária királyné kancellárjelöltje, azé a Mária királynéé, ki Erasmusnak legnagyobb tisztelője volt,<sup>33</sup> szintén az arisztokrata életideált kereste, nem termett lutheri harcra. És ebben az ataraxiában csak egyetlen sajátosan magyar epizód Mohács, melyre mint a nagy megváltó győzelemre készült a tiszta lelkű és kezű Gosztonyi János is, a többi kevésbé tiszta lelkű magyar államférfival.

\*

Mikor negyven évvel később egy másik magyar humanista, a szintén püspök Dudits András került Párizsba, akkor már nem Lefèvre-ék voltak divatban: a francia racionalizmus eljutott a páduai filozófia szabad és merész fogalmazású peripatetizmusához, mely akkor már szabadon, egyháztól, dinasztától háborítatlanul uralkodik. A kor szellemi középpontja az olasz Vicomercato (Vimercati), a Collège Royal tanára, ki a legvakmerőbb elméleteket hirdeti Istenről és világról Aristoteles köntösében.<sup>34</sup>

Tehát midőn Dudits András átírja finom cicerói latinra Vicomercato gorombán megírt *Meteorologica*-magyarozatát, akkor megismétlődik Gosztonyi János esete: megint egy Párizsba vetődött magyar humanistán keresztül lehet tanulmányozni a francia racionalizmus újabb eszméit.

A *Meteorologica*-kommentár ugyanis, melyen Dudits közreműködött,<sup>35</sup> egyik legmerészebb műve Vicomercatonak, melyben a páduai Pomponazzi és Aristoteles szellemén kívül, Plinius és Lucretius vallásellenes materializmusának erős hatása érezhető.<sup>36</sup> Tisztára tudományos magyarozatot igyekszik

<sup>33</sup> L. Thienemann, *Minerva* III, 37.

<sup>34</sup> L. róla bőven Busson, *Les sources et le développement du rationalisme dans la littérature française de la Renaissance*. Paris, 1922.

<sup>35</sup> Pontos címe Busson szerint: *Francisci Vicomercati... in quatuor libros Aristotelis meteorologicorum commentarii*. Lut. Parisiorum, Vascosan 1556, 2. rész egy kötetben, in-fol<sup>o</sup>. Faludi János (*Dudith és a francia humanisták*, *Minerva*, VII, 62—65) ki Vicomercato és Dudits érintkezésére rámutatott, nem idézi pontosan Vicomercato művét; adatait nyilván másodkézből veszi. Magam nem találtam meg a budapesti könyvtárakban.

<sup>36</sup> Busson, id. m. 227. l.

adni az ég, földi és tengeri tüneményekről és minden isteni beavatkozást eleve kizár. Seneca és Lucretius mögé bujva támadja azt a naiv hitet, hogy Jupiter villámokat szór és lesújt oltárra, ártatlan emberekre, nyájakra. A régiek különben nem voltak ilyen ostobák és csupán bizonyos célszerűséggel, a nép megfélemlítésére eszeltek ki efféle mitoszokat, mondja az olasz filozófus. Mintha az euhemerizmus nagy századában volnánk és Voltaire-t olvasnók! De a misztikus neoplatonizmus hulláma sem száradt ki még egészen, mert hisz ugyanakkor (1556) Dudits András Joachim Périonnal együtt ugyanazt a Dionysius Areopagitát fordítja,<sup>37</sup> kinek misztikus teológiáját negyven évvel ezelőtt Gosztonyi János oly mohón szívta magába.

Hogy milyen szerepet játszottak ezek a tanok Dudits András szellemi fejlődésében, azt csak akkor látjuk majd tisztán, ha megismerjük a nagy magyar kozmopolita szellemi fejlődésének teljes képét.

*Eckhardt Sándor.*

---

<sup>37</sup> Faludi János id. m. 68. l.

## KÖRMONDAT ÉS TIRÁDA.

— Tanulmány a klasszikus és romantikus stílus kérdéséhez. —

Lássátok, a korlátokat dicsérem:  
a korlát a legbiztosabb valóság.  
Tövis tart ébren rózsaittas éjen,  
lévén biztosabb való, mint a rózsák.  
Szoros formából születik az érem,  
formának zord acél kell, nem nyúlós zsák.  
Élet s lélek szétomló pára volna,  
hogya nem lenne száz korlátja forma.

Babits Mihály.

AZ ÉRZELMES BESZÉD MONDATTANA alig kezd kibontakozni előttünk, — ezt maga Bally is beismeri,<sup>1</sup> bár a hiányon épen ő maga iparkodott a legtöbbet segíteni.<sup>2</sup> Ezen a szélesebb kereten belül az *összetett mondat* stilisztikája még kezdetlegesebb állapotban van. Fritz Strohmayer összehasonlító mondattanában<sup>3</sup> általános stílus-sajátságokból indul ki — mint pl.: észszerűség, józanság, céltudatosság, realizmus, elevenség stb. — keresve mindenütt azokat a nyelvi jelenségeket, amik ezeket az általános sajátságokat illusztrálják. A könyvében összehalmozott diszparát adatok tömkelegéből azonban nehéz volna kihámozni az összetett mondat stíluselméletét. Nyrop, aki a nyelvészek között egyike volt a stílus-szempon t úttörőinek, újabb kötetében<sup>4</sup> csak az egyszerű mondatra szorítkozik.

Ha az összetett mondat stílusának elméleti irodalmát keressük, nem marad más hátra, mint a régi retorikák és stilisztikák hagyományos fejezeteihez fordulunk. Itt aztán bőven találunk formális szempontokat, amik a mondatok összefűzési módozatait skatulyázzák és szabályokba szorítják. Ennek a klasszikus hagyományra visszamenő iskolának egyik tipikus képviselője Karl Friedrich von Nägelsbach latin stilisztikája.<sup>5</sup> Nägelsbach könyvének javarészét a beszéd fölépíté-

<sup>1</sup> *Le langage et la vie*, Paris, 1926 : 125. V. ö. Minerva, 1927 : 59. l.

<sup>2</sup> V. ö. pl. *Traité de stylistique française*, Heidelberg, 1909 : 309—322.

<sup>3</sup> *Der Stil der französischen Sprache*, Berlin 1924. (V. ö. Magyar Nyelv 1926 : 95.)

<sup>4</sup> *Grammaire historique de la langue française*, tome V., Copenhague.

<sup>5</sup> A köv. kiadást használtam: *Lateinische Stilistik*, sechste Auflage besorgt von Iwan Müller, Nürnberg, 1876.

sének, architektúrájának szenteli, ismerteti a latin periodusok bonyolult mechanizmusát, az összetett mondatok strukturáját boncolja és képletekkel igyekszik ábrázolni a fő- és mellékmondatok kapcsolódásait. A latin irodalmi nyelv szövevényes mondatszerkesztéséből indul ki és rámutat többek között arra, hogy a főrendelt mondat gyakran beleékelődik az alárendelt mondat testébe, például: „haec res *metuo* ne fiat“.<sup>6</sup> Ez a beékelődés többször is előfordulhat egy perioduson belül. A főmondatot ilyenkor félbeszakítja a mellékmondat egy része, amely aztán a főmondat befejezése után egészül ki teljes mellékmondattá, amint a következő példa szemlélteti: „*ac veteres quidam philosophi* (A) *in beatorum insulis* (a) *fungunt* (A) *qualis futura sit vita sapientium*“ (a) . . . A fő és mellékmondat — a klasszikus-latin stílusideál szellemében — többszörösen egybefonódott mesterséges képletet alkot. Nägelsbach erről a jelenségről találóan állapítja meg, hogy itt a nyelv a főlé- és alárendelt mondatot fölbonthatatlan egységgé fonja össze és egyiket a másikkal átszövi. De téved, midőn ezt az összefonó és átszövő képességet megtagadja a modern nyelvtől és csupán az antik klasszikus nyelvekre korlátozza.<sup>7</sup>

Talán valamennyire mégis igazat adhatunk Nägelsbachnak, mert hiszen ő csupán az irodalmi stílust vizsgálja: a latin retorizmus komplikált alakzatai valóban jórészt mesterséges képződmények és az irodalmi nyelv stílusába tartoznak, a modern példák ellenben a beszélt nyelv familiárisabb logikájából nőttek ki. Ott a fegyelmezett gondolkozás értelmi játéka a mondatok figuráival, gyönyörködés a köznapitól eltérő beszéd-fonadékokban, amiket csak a szem bogozhat ki papiros fölé hajolva; emitt rövidlélekzetű mondások, amiket könnyen szétboncol a hallás, pongyola, érzelm-irányította syntaxis, népies szólás-modor, amely egyik szavát a másikba ölti . . .

Ezt a különbségtevést az írott és a beszélt nyelv stílusa között, amelyre B a l l y hívta föl nyomatékosan a figyelmet,<sup>8</sup> az összetett mondatok vizsgálatánál is szem előtt kell tartá-

<sup>6</sup> Képlete Nägelsbach szerint: a (A) a, ahol a kisbetű mellékmondatot, a zárójel közbeékelődést jelent.

<sup>7</sup> I. m. 443. l. — A mondatképlet modern előfordulásairól v. ö. Z o l n a i G y u l a, *Mondatátszövődés*, Bp. 1926.

<sup>8</sup> *Traité* p. 309; *Le langage* p. 126.

nunk. Kimutatható lesz, hogy a mondat-összetételek bizonyos fajtája inkább értelmi és irodalmi-vizuális, egy másik módja pedig a beszélt-akusztikus és affektív típusba tartozik.

A hagyományos stilisztikában természetesen továbböröklődik a klasszikus irodalmiság mondatbeli alakzatainak tárgyalása (parenthesis, ellipsis, anakoluthon, aposiopesis stb.), de a modernnek közül pl. R. M. Meyer<sup>9</sup> már rámutat arra is, hogy a német stílus tervszerű periodus-szerkesztése a nyelvnek túlnyomóan irodalmi jellegére vezethető vissza, míg a modern francia stílus rövid mondatai a társadalmi, konverzációs nyelv túlsúlyából magyarázhatók.

A klasszikus mondatszerkesztés stílusgyakorlatának történetét Eduard Norden hatalmas munkája<sup>10</sup> állította össze: ő is utal imitt-amott a periodusok vizuális vagy akusztikai jellegére. Norden könyve azért is nagyértékű, mert a periodusok elméletére vonatkozó antik és újkori irodalmat behatóan tárgyalja.

Ennyit bocsáthatunk előre a kérdés historicumát illetőleg.

### I. Az összetett mondat szerkezete.

Az összetett mondat a nyelvestétikát kétféle szempontból érdekelheti. Nézheti a periodust tisztán *akusztikai* oldaláról, keresve benne a próza metrikáját, a numerus, a mondatritmus hullámzásait. Ennek a kérdésnek nagy irodalma van.<sup>11</sup> Nálunk Horváth János pendítette meg a mondatvég (clausula) hang-képleteinek tanulmányozását.<sup>12</sup> De nézhetjük az összetett mondatot logikai, formális szempontból is: milyen strukturában épül fel a periodus; a *szerkezet* mineműsége kifejez-e specifikus lelki tartalmat és fűződik-e a mondatok vázához valamiféle hangulat. Másszóval: közömbös vagy fontos-e az esztétikai hatás szempontjából a mondatok szövődése és következtethetünk-e a periodus alakiságaiból az író egyéniségére, stílustörekvéseire, művészi céljaira? Tekinthetjük-e

<sup>9</sup> *Deutsche Stilistik* 1913 : 71.

<sup>10</sup> *Die antike Kunstprosa* I—II. Berlin 1915. és 1918.

<sup>11</sup> Összeállítását olv. R. M. Meyer i. m. 65. l.

<sup>12</sup> *Ritmus a prózában*, Uj Nemzedék 1921. jan. 1.

a mondatszerkezetet külső jelenségnek, fenomenonnak, amely mögött lelkiség rejlik?

Az összetett mondatnak két alaptípusa van: a *mellérendelés* és az *alárendelő* összetétel. Ez a két nyelvtani kategória egyúttal a gondolkodás formáit is jelenti: nyilvánvaló tehát, hogy stilisztikai értékük is különböző.

A kettő közül a *mellérendelés* a primitivebb lelkiség megnyilatkozása. A pusztán affektív gyermeknyelv<sup>13</sup> csupán juxtapositio-t ismer.<sup>14</sup> Még a primitív irodalmak is<sup>15</sup> egyszerű mellérendeléssel fejezik ki az oksági viszonyt.<sup>16</sup> Modern szónoknál sem hiba, sőt éppen a természetesség erejével hat az alárendelő kapcsolat pongyola mellőzése, vagy a mellérendelésnek legprimitivebb („kapcsoló“) formája: „... de önök felállottak és én [= én *tehát*] leborulok a nemzet nagysága előtt.“ Leo Spitzer számos példát idéz a francia szimbolistákból,<sup>17</sup> ahol az alárendelt mondat és a főmondat közé egy és ékelődik, mintegy lazítva a logikus mondatfűzés eresztekeit:

Ressemble à la colombe harmonieuse et lente  
Et dont le chant roucoule et se perd et s'éteint.

Ilyen primitivkedő, henye s Ady Endrénél is van:

De kendőtök legyen ékes szép zászló  
S hadd féljenek rongy kis ormaikon...

(Az utolsó hajók 13.)

A mellérendelés úgylátszik költőibb kifejezésmód; Petőfi-nek ez a mondata: „Van egy ország, úgy híják, hogy Oka-tootája“ — kétségkívül alárendelő elgondolású, mert logikus prózában így hangzanék: „Van egy ország, amelyet úgy hívnak...“ R. M. Meyer egyenesen kimondja, hogy az irodalmi nyelvek fejlődése az egyszerű coordinatio-tól a subordinatio felé, a parataxistól a hypotaxis-hoz vezet, egyszerű mondatok halmozásától kiindulva a művészi periodus-képzés irányában halad (i. m. 80 l.). N a u m a n n szerint is ké-

<sup>13</sup> V. ö. Vendryès, *Le langage* 1921, p. 175.

<sup>14</sup> Delacroix, *Le langage et la pensée*, Paris, 1925.

<sup>15</sup> V. ö. az ófr. irodalomra von.: H. Baumann, *Kurze hist. Syntax d. deutschen Spr.* 1915 : 33. („unbezeichnete Hypotaxe“).

<sup>16</sup> V. ö. pl. Mario Roques *Pyramus et Thysbé* kiad., v. 118.

<sup>17</sup> *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, 1918 : 305.

sői irodalmi korok produktuma az alárendelés (i. m. 34. l). A magyar stilisztikai tudomány szintén azt tanítja, hogy az alárendelés a gondolatokat szorosabban egyesíti, nagyobb értelmi munkával járó szerkesztés, tehát inkább a tudományos fejtegető előadásban helyénvaló.<sup>18</sup> A prózai műfajok természete megengedi a széles szillogizmusokat, a praemissák kitergetését egy-egy nagyobb kompozíciójú mondat oszlopain, a következtetés szoros logikai hozzákapcsolását az előzményekhez. A költő nem okoskodik. Képeket idéz föl egymás mellé — a nemes Ilion, a büszke Karthago, Róma s erős Babylon romjait — és a konkluzió levonását az olvasóra bízza. A népi gondolkodás okfejtő mondatkonstrukciók helyett kijelentő egyszerű mondatokat koordinál:

Hivta. Nem jött. Elrabolta.

A mindennapi, affektív beszédnek is ilyen a mondatszerkesztése. A *körmondat* ellenben irodalmi forma és mint ilyen is a legmesterkétebb klasszikus irodalmi hagyományok közé tartozik: kétségkívül a legművészebb módja a mondatszerkesztésnek.<sup>19</sup>

A körmondat maga is történeti fejlemény. Megvan a maga külön története: vannak korok, amikor az irodalom stílusa a mesterkéltségek uralma alatt áll; más korszakok viszont az élőbeszéd egyszerű stílusideáljához közelednek. A két principium — egyfelől a koordináció, a rövid mondat, másfelől a komplikált körmondat — végletei között hullámzik a stílustörténet szemléleti anyaga.

\*

A körmondat megalapítói természetesen „már a régi görögök”: Thrasymachos, Isokrates Demosthenes... Az ő nyomukon Cicero dolgozza ki a periodus elméletét, legfontosabb követelmény gyanánt a szónoki beszéd numerusát, jóhangzását állítva föl.<sup>20</sup> Ez a jóhangzás elsősorban a szavak, a részek elhelyezésétől függ, — de konkrét stílusvizsgálatokba nem bocsátkozik Cicero. A

<sup>18</sup> N é g y e s y László, *Stilisztika* 1902 : 181.

<sup>19</sup> Simonyi Zsigmond, *A magyar nyelv* 1905 : 478.

<sup>20</sup> *De Oratore* III : 171—199; v. ö. E. Norden i. m. I : 41. Thukydides körmondatainak szerkezetéről olv. Rochlitz Zoltán, *Thukydides stílusa*, 1911 : 20.

körmondat ilyenformán a szónoklásból, tehát az élőbeszédnek nemesebb, mesterségesebb fajtájából veszi eredetét, — nem pedig az értekező próza írott nyelvéből, amint gondolni lehetne. Ez arra vall, hogy a körmondat is lehet eleven, élettelteljes, hatásos, pathetikus eszköze a gondolatközlésnek. A körmondat sem okvetlenül „papiroson” született. Úgy látszik kétfajta körmondat van: az értekező próza nehézkos, bonyolult periodusai és a szónoki páthosz áttetsző, világosan áttekinthető szerkezetei között különbségnek kell lenni. Ott a sokféle és különmemű elemekből álló hosszú mondat esetleg megnehezíti a megértést; itt a gondolatok nagyobb, harmonikus egységbe foglalása, egy vezető mondat felé terelése épen ellenkezőleg: logikai vázat ad a hallgatóságnak, amely könnyebben fölfogja a szünetek által tagolt, egy konkluzióba torkolló okfejtést, mint az egymásután szertefolyó kis-mondatok gondolatmenetét...

Ez a különbség megmutatkozik a periodusok további történetének folyamán. *Livius* túltömött mondatai, nehézkes periodusai olvasásra vannak szánva: *Cicero* ékeszszólása az élőbeszédből nőtt ki és hallás útján akart hatni. A császárság korára vonatkozólag a körmondatok dekadenciáját állapítja meg *Norden* (i. m. 207. stb.): a periodusok szétbomlási folyamatába olyan írók tartoznak, mint *Tacitus* vagy az idősebb *Plinius*. Az ifjabbik *Seneca*-nak „in minutissimis sententiis” elaprózott stílusát a konzervatív *Quintilianus* meg is rójja... *Sallustius*-ról *Kazinczy* állapítja meg a *breviloquentia*-t, amely „könnyűt kedvel, símát, ömlőt, mindennek tetszőt” és amelynek pongyolasága szándékos: „a szép asszony tudja, mit nyer a szép pongyolával.”<sup>21</sup> Mintha a civilizáció teljesülését jelentő dekadens korszakok már nem koncentrálnák erejüket nagyobb mondatkompozíciók alkotására és apró, impresszionista hullámvetésekben merülnének ki...

A modern irodalmak stílusfejlődésében ugyanazt a kulminációt és dekadenciát látjuk. A francia XVII. század a periodusok virágkora: ebben éli ki magát a „klasszikus” stílus. *Voltaire* már a rövid mondatokban fölcillanó, elevenebb, sziporkázó stílus megalapítója. Az új francia próza a termé-

<sup>21</sup> *Sallustius minden munkái*, Budán 1856, V. és XXXI. l.

szetesség jegyében áll, bár itt is nagy különbségeket lehetne megvizsgálni, aszerint, hogy milyen koncepciójú íróról van szó. Musset például meglazítja a klasszikusok logikáját; szélesebb kompozíciókra nincs energiája.<sup>22</sup> A mai német próza szintén igyekszik lerázni a „klasszikus” mondatszerkezet terhes vázát, sőt néha túl is megy a célon: Eduard Engel a stílus *aszmatikusainak* nevezi a rövid lélekzetű mondatok modoros íróit.<sup>23</sup> R. M. Meyer (i. m. 72. l.) idézi egy angol esztétikus nyilatkozatát,<sup>24</sup> amely szerint az angol mondatok hosszúsága a renaissance óta fokról-fokra csökken. Már Jean Paul észrevette ezt az — úgylátszik — általános európai jelenséget, amelyben ő az ízlésnek és erőnek nagymérvű hanyatlását látta...

A magyar irodalomban a renaissance előtti kor szintén a primitív mondatban tapogatózásait árulja el. Sajnos, a megíratlan *magyar stílus-történet* adatai nem állnak rendelkezésünkre... De annyi kétségtelen, hogy a klasszikus körmondat kulminációja nálunk a XIX. század első felére esik (Kölcsey, Eötvös) és a XX. század mondatalkotása nálunk is a decompositio tüneteit mutatja.

## II. A klasszikus körmondat.

Próbáljuk meg valami fölosztást belevinni a körmondatok, összetett mondatok sokféleségébe.

A legprimitívebb és a vizsgálat elé önként kínálkozó típus az olyan többszörösen összetett mondat, amely világosan két logikai részre felezhető. Az ilyen mondatok váza két pilléren nyugszik: az előkészítő mellékmondatok után következik a berekesztő főmondat. Képletük: „a, b, c, d... + A,” vagy „A, a, B,  $\beta$ ... + a”<sup>25</sup> A függőben maradt érdeklődést kielégíti a rendesen szűkszavú kifejelet. Menél több érdeklődés

<sup>22</sup> Barrat, *Le style romantique*; E. Werhmann, *Beitr. zur Metrik Musset's*, Osnabrück 1883.

<sup>23</sup> *Deutsche Stilkunst* 1922 : 313. Gyakorlati irányú stilsztikák a rövid és hosszú mondatoknak keverését, arányos elosztását és váltakozó hullámzását ajánlják; v. ö. R. D. Blackmann, *Composition and style* 1923 : 63.

<sup>24</sup> Scherman, *Analitics of Literature*, Boston 1901 : 263.

<sup>25</sup> Kisbetűvel a mellékmondatot, naggyal a főmondatot jelölöm, görög betűvel a másodlagos mellékmondatokat.

torlódik föl a fordulópontra és mennél frappánsabb a kibontakozás: annál hatásosabb ez a szerkezet, amely annyira áttekinthető, hogy a vers is megbírja... Ilyen logikai sémára van fölépítve a szonett vagy ennek magyar párja: a Himfy-strófa. A szonett ma is igen racionalis műfaja a költésnek; magas irodalmi kultúrájú, tudós mintákon nevelődött korának mesterkélt találmánya: önmagában kikerekedő, zárt egész, ahol a tartalom csak addig terjeszkedhetik, amíg a minta falai engedik. Az egy mondatból álló és a versfordulóval két részre tagolt szonettnek klasszikus példája az ismert Du Bella y-vers:

*Pâles esprits, et vous, ombres poudreuses,  
Qui, jouissant de la clarté du jour,  
Fites sortir cet orgueilleux séjour  
Dont nous voyons les reliques cendreuses;*

*Dites esprits, (ainsi les ténébreuses  
Rives du Styx non passable au retour,  
Vous enlaçant d'un trois fois triple tour,  
N'enferment point vos images poudreuses!),*

*Dites-moi donc, (car quelqu'un de vous,  
Possible encor, se cache ici dessous), ||  
Ne sentez-vous augmenter votre peine,*

*Quand quelquefois de ces coteaux romains  
Vous contemplez l'ouvrage de vos mains  
N'être plus rien qu'une poudreuse plaine?*

(Antiquités de Rome.)

A kurziv szedés jelenti az első részt betöltő, közvetlen és másodlagos mellékmondatokkal teleaggatott, retardáló közbevetésekkel a fordulópontig (||) nyújtott főmondatot, a ritkítés pedig a befejező rész vezérlő mellékmondatát: a látszólag komplikált mondatszerkezet lényegileg mégis csupán egy alárendelt összetett mondat szétterülése, kettős súlymegoszlással.

Önként kínálkozik ez a kettéoszlás a sokkal egyszerűbb Himfy-strófa esetében is. Itt is kitölti az üres vázat a mondat cseppfolyós anyaga, amelynek két részét egy kettőspont tartja össze:

A havasok oldalában  
 Keletkező patak tel  
 Mely a fenyők homályában  
 Búsan zúgva szakadt le,  
 És tétova csavarogva  
 Fába szirtbe ütődöl,  
 Míg küzködve és zokogva  
 A tengerbe vergődöl: ||  
 Képe vagy te életemnek,  
 Mely temérdek sérelemnek  
 Törít levén útjában,  
 Zokog kínos folytában.

(Kisf. S., Kes. szer. 75.)

A mondatképlet könnyen kihámozható ebből az átlátszó szerkezetből: A, a, b,  $\beta$ , A, c. A főmondat ere már a strófa elején fölbukkan, de ismét eltűnik, hogy helyet adjon az előkészítő rész mellékmondatainak és a fordulópont után jut csak érvényre a főmondat állítmányi része. A kettős pillér itt is megvan, de nem a mondatok sorakoznak két rendbe, hanem az első oszlopot az alanyi rész, a másikat az állítmányi rész adja. A Himfy-strófa — minthogy nem egymagában álló lírai költemény, mint a szonett, hanem epikus strófa — módot nyújt arra is, hogy a kettős szerkezet egyik része tetszés szerint kibővüljön analog tagokkal, anélkül, hogy a szerkezet poláris karaktere módosulna. Az előkészítő rész lehet pl. 1, 2, 3... n-tagú mellékmondat-sor, amely a maga egészében mégis egységesen, előkészítő részként fog hatni és a befejező második rész is állhat több egyenrangú tagból. A *Kesergő Szerelem* egész VII. éneke — az utolsó strófa kivételével — egyetlenegy körmondatnak vehető, amely 14 strófán keresztül kigyózik. A főmondat eleje az első versszak első 4 sorában jelentkezik, utána anaforikus egymásmellettiségben fősorakoznak a helyhatározói mellékmondatok, míg végre a 29 mellékmondat eljut az állítmányi részhez, amely a megkezdett főmondat befejező részén kívül még újabb mellérendelt főmondatot is tartalmaz:

Itt a komor enyészetnek  
 Borzasztó bús honjában,  
 Minden földi rettenetnek  
 Fojtó zúzó markában,  
 Hol a szirtnek kőszálai  
 Az egekig merednek,

S feneketlen nyílásain  
A poklokra dőlednek;

Hol . . . . .

És az echók félelmesen  
Sokszorozzák hangjokat:

*Itt bújdosom, itt tévelygek*  
A rengeteg torkában,  
Hágok, mászok és szédelygek  
Szívem fanyar kínjában;  
. . . . .

A mellérendelt, konkluzió-szerű főmondatok sorozata maga is 10 tagból áll. A hosszú szerkezet ilyenforma képlettel ábrázolható: A, a, b, c, cs, d,  $\alpha$ , e,  $\beta$ , f, g, h,  $\gamma$ , h, A, i, j, k,  $\delta$ , l, m, n, o, A, p, qu, r, A, s, sz, t, u, v, w,  $\epsilon$ , w,  $\zeta$ , x, y, z, zs, A, B, C, D, E, F... Alig futja az abc betüből ennek a hosszú sornak jelölésére, mégis világos a komplikáció két csoportja a mellékmondati és főmondati részen. A főmondat megindítja mintegy a fölvonulást, a mellékmondatok soraközója közben még háromszor megjelenik újból, hogy aztán végül — szinte théátrális hangsúllyal — a főmondatok lépdeljenek elő... A főmondat szövedékének föl-fölbukkanása nyilván arra szolgál, hogy változatosabbá tegye a monoton egymásutániságot, föl-fölemelje a lankadó érdeklődést, egy töredékes utalással a bekövetkezendő konklúzióra:

*Itten, a hol mindenfelől*  
Egy-egy örvény tátogat,  
. . . . .

*Itt, hol Flóra fél mulatni,*  
Hol csak fenyő van s moha,  
. . . . .

*Itt, hol minden szorongató*  
. . . . .

Egy másik élénkítő szerkezeti eszköz: a közbeszúrt másodlagos mellékmondatok. Harmadik eszköz: a mellékmondatok hosszúságának változásai, amik egyszer gyorsuló, egyszer lassuló menetet visznek a *mondatritmusba*:

Hol a setét üregekből	}
Veszedelem kandikál,	
S a forgósél a bércekből	}
Csoportokat hajigál;	
<i>Itt</i> , hol Flóra fél mulatni,	}
Hol csak fenyő van s moha,	
S embernyomot nem láthatni,	}
Hol kikelet nincs soha;	
<i>Itt</i> , hol minden szorongató,	}
Kietlen és szomorú,	
Pusztá, komor, irtóztató,	
Sivatag és szigorú;	

Modern költészetünkben elképzelhetetlen lenne a versnek ilyen hosszú „Spannweite“-je, ilyen szélesen ívelő föl-építése az egymástól messzeálló logikai hídpillérekre. A romantika előtti racionális kor kultiválja ezt a klasszikus nyugalmú mondatkompozíciót, amely kimért hangulatával beleillik a kiegyensúlyozott világrend harmoniára törekvő megnyilatkozásai közé. Ez a hangulat kap meg, amikor az *Iphigenie auf Tauris* mondatainak oszlopcsarnokába lépünk:

Wenn wir zusammen oft dem Wilde nach  
 Durch Berg und Thäler rannten und dereinst  
 An Brust und Faust dem hohen Ahnherrn gleich,  
 Mit Keul' und Schwert dem Ungeheuer so,  
 Dem Räuber auf der Spur zu jagen hofften;  
 Und dann wir Abends an der weiten See  
 Uns an einander lehrend ruhig sassen,  
 Die Wellen bis zu unsern Füßen spielten,  
 Die Welt so weit, so offen vor uns lag:  
 Da fuhr wohl Einer manchmal nach dem Schwert,  
 Und künft'ge Thaten drangen wie die Sterne  
 Rings um uns her unzählig aus der Nacht.

(II. 1.)

Egyenrangú mellékmondatok fölhalmozása után a *kettőspont* jelzi a fordulót, mely a szerkezet másik serpenyőjébe helyezi az egyenrangú főmondatokat: ezekből kettő is elég arra, hogy tartsa az egyensúlyt az öt előkészítő mondattal. Ez a szigorú kettősség nagy tudatosságra vall. A körmondat formaváza mintegy előre adva van és az olvasó is látja a célt,

mely felé az előkészítő rész törekszik: a befejező rész aztán le is zárja a továbbhaladás útját. A mondat valóban olyan, mint egy zárt, önmagába visszatérő görbe: *körmondat*, *periphrasis*. Ezzel azt is megmondottuk, hogy az ilyenfajta mondatforma elsősorban *vizuális* jellegű: a szem igazodik el legkönnyebben a kettőspont körül csavarodó labirinthusban. A *b e f e j e z e t t s é g* szimmetrikus *a r c h i t e k t u r á j a*: ezzel a szóval is lehetne jellemezni az ilyenfajta körmondatot és ez a definíció maga is látási képzetekre utal.

A körmondat igazi talaja nem is az akusztikailag igényesebb kötött beszéd, hanem a szabad próza. De itt is a klasszikus műveltségű, szimmetriára, mértékre törekvő, a kifejezés emelkedettségét, széles, méltóságteljes menetét ápoló, higgadt páthosszal szónokolni akaró írók művelik elsősorban a szabályos mondatarchitektúrát. A kettős részre tagolódó, alárendelő összetételű körmondat jellemző a „klasszikus“ prózastílus okfejtésére, nyugalmas menetére:

*A haza*, melyben a költő, csak ha nemes érzelmekhez fordul, számíthat visszhangra; *a nemzet*, mely a szellemi hatalmat felfogni s méltányolni képes, de előtte csak akkor hajol meg, mikor az férfias erényekkel párosul, és csak annak a fejére teszi le a költői babért, kit a polgári koszorú is megilletne: *ily nemzet méltó arra*, hogy érte a legjobbak fáradjanak, s bízva jövőjében, élteket neki szenteljék.

(Eötvös, Emlékb. Vörösmarty M. fölött, 1858.)

A főmondat átszövődik egy egész szerkezeten, de az alanyi rész itt is — mint a szonettnél is láttuk — súlyával az előkészítő részre támaszkodik. A premisszák és konkluziók ilyenfajta logikus és racionális elrendezése szinte már stílustalanul hat, ha szentimentális, őszintén-ömlengő érzelm-nyilvánításnál alkalmazzák a precíz sémát:

Ha ilyenkor elevenen fogjátok képzelni mind azt, amit én éreztem, midőn ezeket írván, életemnek néhány rövid, de szép s többnyire kínosan-szép pillanataira visszaemlékeztem; ha akaratlanul végig futjátok saját napjaitokat, s hasonló órákra találván, lassú habzásba jön a vér szíveitek alatt; *akkor ne fojtsátok el a könnyűt*, mely szeméitekben csillogni fog.

(Kölcsey, Vilma, 1829.)

A „természetességet“ kifejezni akaró tartalom és a „mesterkelt“ mondatforma közötti ellentétet még jobban fokozza itt az a körülmény, hogy az első rész szordinót kap és mondat-hangsúly nélkül várja a mondat-melódia kulminációját: ami ellenkezik a magyar nyelv természetes melódiájával, a szóhangsúly ereszkedő jellegével. Az E ö t v ö s emlékbeszédéből főntebb idézett mondat ereszkedő melódiájú: a főmondat kiemelt, hangsúlyozott alanyi része már a körmondat elején fölcsendül. Hasonló volt a mondatmelódia a Himfy-strófaból idézett példában is.<sup>26</sup>

### III. A barok mondatszövevény.

A körmondatok „tipológiája“ a kettős, poláris szerkezetű körmondatok mellett még kétfajta jellegzetes típust ismer. Mindakettő levezethető a tárgyalt alaptípusból. Az egyik típus a komplikáltság, a logikai bonyodalmasság irányában alakult ki és az alárendelő és mellérendelő, többszörösen összetett mondat komplikált szövevényét mutatja, ahol már nem a kettősség adja az alapvázat, hanem egy hosszú láncolat az egész mondatforma, amelynek se vége, se hossza, de mégis zárt kompozíció. (A másik típusról alább lesz szó.)

Itt még mindig a „klasszikus“, a befejezettségre, a szerkezetre ügyelő mondatalkotás terén vagyunk: a részek szorosán egymásbakapcsolódnak, a láncszemek szilárdan tartják a gondolatmenetet, de a lényeg mégis a gondolatmeneten van, az *asszociációs egymásbakapcsolódáson*, nem pedig a formális szerkesztésen. A részek kohéziója itt is igen erős, mint a poláris szerkezetnél és az összetett mondat még mindig megérdemli a körmondat nevet, mert a belső tartalom lezárul a mondat végére tett ponttal és mert a forma nem nyújtható tetszés szerint. Talán egy példa jobban megvilágítja az ilyen típusú mondatláncot:

*Ily ünnepet ülünk mi ma*, midőn Kazinczy Ferenc születése századik évfordulóján összegyűlve, azon férfiúnak emlékét tiszteljük meg, kinek nyelvünk s irodalmunk újabb kifejtődését köszöni, ki ezt csaknem félszázadig irányítólag

<sup>26</sup> Az egyszerű mondat fonetikájára vonatkozólag v. ö. Vossler megjegyzéseit: *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, 1921 : 104.

vezeté, s kinek dicsőségét nem e szobor, nem e gyülekezet, nem a beszéd vagy költemény, mely magasztalására mondatik, de minden szó hirdeti, mely a hazában magyar ajkáról hangzik; *mert minden érzés vagy gondolat, melyet kifejezünk, csak azon hatásnak újabb bizonyossága, melyet ő édes anyai nyelvünkre gyakorolt; s ez az ok, melyért a magyar akadémia, midőn Kazinczy születésének századik évnapját megünnepelni elhatározá, nemcsak az irodalom barátait, de mindazokat felszólítá, kiknek nemzetiségünk szívükön fekszik; mert nem egyedül irodalmi barátait vagy tanítványait, hanem a nemzetet illeti a kötelesség, hogy ünnepélyes módon tiszteletet nyilvánítson azon férfiú iránt, kiben újabb kifejlődésének egyik főtényezőjét ismeri el.*

(Eötvös, Emlékb. Kazinczy fölött 1859.)

A főmondatokat kurzív szedés mutatja a fönti szövegben: ime egy bonyolult mondatszövevény, amelyben minden újabb mondat, látszólag előre kigondolt terv nélkül, de szoros kapcsolással, az előzményekből folyik. A főmondatok koordináltak: itt a leglazább a belső kohézió. De a mellékmondatok számai oly erősen kapcsolódnak és kacsaringóznak a főmondatok köré és a főmondatok olyan magától értetődőleg kapcsolódnak az előzményekhez: hogy az egész mondat-bozót egységes, zárt szerkezetként hat.

A túlhajtott klasszicizmusból *barok* stílus lesz: ugyanez a sors várt a klasszikus kompozícióba mindjobban belebonyolódó körmondatra is. Az átlátszó, de mesterkélt szerkezetből ezen a fokon az öncélú mesterkélttség túltengő kultusza fejlődik. A barok stílusnak erre a hipertrofiás mondatszerkesztésére már H o r v á t h János rámutatott egy elvi jelentőségű tanulmányában, amely először alkalmaz tudatos programmal művészettörténeti szempontot az irodalomra.<sup>27</sup> „A XVII—XVIII. századbéli magyar prózában — írja H o r v á t h János — hódít a barok cikornya: a k ö r m o n d a t ö n m a g á é r t v a l ó k e d v e l é s e . . . , a hosszúlélegzetű és ágabogai közt az értelmet eltévesztő, kacsaringós, körmönfont mondatszövé. Ez az, amit B e ö t h y Zsolt *curiális stílusnak* nevezett . . . Ott kúszik-tekereg ez a barok szederinda a hitvitázók dörgedelmeiben, ott még a könyvcímekben is . . .” Az összetett mondat egyensúlya teljesen fölbomlik, sőt még az

<sup>27</sup> *Barokk izlés irodalmunkban*, Napkelet 1924 : 338.

egyres mondatok határai is elmosódnak az alárendelések és mellérendelések tömkelegében. Ez a mondatípus már alig-alig mutatja klasszikus-harmonikus eredetét:

Az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen ábrázatjának a képe is, *ha* az ábrázatját igen ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetét felette szépítő miniumját letörlenők róla s elszakasztanók mellőle; *ki* noha nem az theologiához, *de* az teljes és derekas deákság állapotjához s akármi nemzetsége nyelve vakításához oly szükséges, *hogy* sem az első, sem a közép, sem az utolsó időbeli elmék nem tartóztatják ez argumentumon való munkálkodásuktól magokat, *hacsak* Ausoniusról, Dantesről, Petrarcháról, Bocatiusról, Eneas Silviusról szállítjuk ennek az munkának successióját és származatját is Sanazariusra, Auratusra, Mareniusra, Veseliusra, Cordeliusra, Moneniusra, Samartanusra, Passeritiusra, Auratusra, Bellaiusra, Johannes Secundusra, Petrus Lotichiusra, Vulteiusra s az több velek egy időben élő és utánok következők számtalan fő tudós emberekre, *kik* az deák nyelv ékesítése mellett ezen miniummal az közönséges honjokbeli nyelveket is mind színezték s mind ékesítették, *kiknek* írásaihoz Plautusnak, Terentiusnak, Ovidiusnak, Catullusnak, Tibullusnak, Propertiusnak, Cornelius Gallusnak, Horatiusnak, Martialisnak, is tökéletes deáksági írásit ragasztván, könnyen megarányozhatjuk, *hogy ha* az deáki tudományak ezek munkáival hosszú magosra huzalkodott tornya nem apadna s nem alacsonyodnék-e valamit, *ha* rajta való épületiből ezeknek munkáit kihagynók és rekesztenők?

(Rimay előszava Balassi verseihez.)

Eddig a körmondat, amely kerekedik anélkül, hogy visszatalálna önmagához. Földuzzasztását azonban nem csupán a kötőszók<sup>28</sup> új és új mondatkezdései okozzák, hanem elsősorban a mondatrészek halmozása. Szerkezetileg mindenestre épen ellenkezője ez a mondatípus annak, amit harmóniának lehetne nevezni.

A barok cikornya típusába lehet sorolni az *úrhatnám* beszédmodor „teketóriás“ mondatkacsaringóit is,<sup>29</sup> ahol a komplikált mondatfűzés nyilván azt a célt szolgálja, hogy „előkelőbb“, a köznapi szólásmódtól minél eltérőbb legyen a stílus. De azt hiszem ebbe a kategóriába tartozik a modern

<sup>28</sup> A kötőszók kurziv betűkkel vannak föltüntetve.

<sup>29</sup> V. ö. ezekről: Réthei Prikkel Marián, Magyar Nyelv 1906 : 298.

szabadvers egyik fajtájának mondatstílusa is: az Intellektuális Költő lírája, amely messzire elkalandozott már a régi primitív és tisztán érzelmi-ösztöni kifejezésektől és egyszerű lelkiség helyett az Értelem komplikált absztrakcióiban keresi az élményt. Ennek a típusnak „barokk“ művésze Babits Mihály. Az ilyen mondatok nem is választhatnak témául réten szaladgáló pásztorfiút vagy Párisba egyszer beszökkenő őszi levélzörgést: *egy filozófus halálára* szállítanak nehéz, zárt körvonalú, de formátlan sírkő-tömböket.

Óh, de minden elapadt!

s tán ha néha megkísérted gondolatokba öltözött  
 jaj! kegyetlen gondolatokban, törmelék formák között  
 rejtező emlékeid alját, tépett formák rongyai közül,  
 (melyekkel magad öltöztetted, büszke rá, hogy jól feszül  
 forma a formára — mignem érezéd, hogy tün a test  
 s önmagában a gazdag öltöny élni és fejlődni kezd) —  
 jaj! ha néha megkísértenéd ezt a munkás, jól csavart  
 gombolyagod, melyet vak Fátum összekészált és zavart,  
 visszagombolyítani — rendre hámozván a forma dús  
 hócsipkéit, hogy csipkéidből égjen elő az élő hús,  
 szellem-igazságok vak alján a Valóság teste, a Lét,  
 Tény és Lét, az utolsó öltöny, — s ezt lefejtve tűnjön eléd  
 élményed maga, meztelen mint hócsipkékből egy édes akt:  
 é l m é n y : meztelen darab élet, multad szinei, logisch  
 n a c k t —  
 úgy megvillant és kisiklott, mintha fognál fürge gyikot,  
 mint arany homok kezekben, mennél jobban megszorítod,  
 vagy a forrás könnyű habja, annál jobban folyik széjjel  
 ujjaid közt — vagy, ha mélyebb áloból rezzenve éjjel  
 emléked kerékfogát a perche hasztalan csüggeszted,  
 megragadni álmod omló szövetéből... tán a veszett  
 gyermekkor varázsszínét! — jaj! szin és álom eloson  
 s te maradsz egy eltűnt izzel egyedül a vánkoson.

(Versek, 1928 : 275.)

Ez a faragatlan nagy mondat nem akar klasszikus forma-sémát ábrázolni. Sokkal mélyebb emócióból született: olyan emócióból, amely alárendelő szerkezetekbe tudja fegyelmezni önmagát, de nem tudja megállítani a logikailag összefonódó asszociációk egymásratalulását. A gondolati szerkezet, a hideg alváz annyira komplikálódik, hogy végre önmagát homályosítja el és az olvasó csak a mozgalmasságot, a barokk stílus dinamikus erejét látja a hősi mondatban...

#### IV. A romantikus tiráda.

A harmadik típus, amelyet a *klasszikus körmondattal* és a *barok körmondattal* szemben *romantikus tirádának* lehetne nevezni, szintén levezethető a poláris-kettős körmondattól.

A kiindulást azok a körmondatok alkotják, amelyekben a zárt szerkezet még megvan, de ezen belül az egyes részek tetszés szerint szaporíthatók és az egyenrangú részek nagy száma annyira dominál, hogy a logikai szerkezet másodrangúvá lesz. Ilyennek volna tekinthető a Himfy-strófaból fentebb idézett részlet is, ha az egyenrangú előkészítő részek nem fejeznének ki annyi epikus nyugalmat és ha a befejező rész föl-fölbukkanó szövege nem figyelmeztetné az olvasót arra, hogy a sok fölsorolás nem öncél, hanem elkövetkezik majd utána a logikai kiegészülés, a körmondat bezáró része. De vannak „szabályos“ körmondatok, amelyek nem a lelki nyugalmat zárják ötvös-foglatatba, hanem izgatott egymásutánját adják újabb és újabb részleteknek, amiknél szívesen időzik az író is, az olvasó is.

*Most pedig egyszerre, egészen egyszerre, annak emlékezete, hogy kevés hetek előtt itt repültem el a karjaim között zárt Nincsel, a tükrök előtt, hogy ezeket mind, úgy amint itt sorban függenek, az egymást szerető két kedvesnek képe villámsebességgel végig lebegte; vagy midőn a pihenés órájában egyik előtt véletlenül megállánk, abban magunkat megpillantottuk, s én ötlet csókoltam meg, s ő engemet, s mint lökdösénk ujjaink hegyén a tükör képeinek csókjainkat, s boldogságom kibeszélhetetlen édenjeitől elrészegedve mint dőltem el olykor Nincsimnek karjai közé, mint csókoltam meg újra, ismét a tükörbe tekintvén, s Ninci mint mosolyga reám egy angyalnak mosolygásával, s mint gyönyörködénk mind ketten a képen, tanuján szerelmünknek — oh, Marosi! e boldogságok emlékezete, melyek most oly újan, oly elevenen lebegtek lelkem előtt, egészen elragada, s hideg tompaságra süllyesztte el.*

(Kazinczy, Bácsmegyei.)

Mire az olvasó a gondolatjelhez ér, már el is felejtette, hogy a főmondat befejezését kell várnia: a mellékmondat-sorozat gyors ritmusa és tetszetős tartalma kiragad a zárt kompozíció strukturájából és szinte kitarja a sorompót egy „nyitott“ mondatforma számára. Még nyilvánvalóbb lesz ez a nyitott szerkezet, ha a sorozatos részek a főmondat után

következnek, amikor már úgy hatnak, mint a lényeg után egyre-másra odavetett sallangok. A r a n y stílusművészete kell hozzá, hogy az ilyen „nekiszabadult“ mondatot egy csattanós mondatrészsel (nem mondattal, mert arra nincs is érkezése a dithirambikus mondatritmusnak!) lefékezze:

*Történt pedig egy vasárnap,  
Hogy a fentírt fülemile  
Ép' a közös galyra üle,  
Azt szemelvén ki oltárnak,  
Honnan Istent jókor reggel  
Magasztalja szép énekkel:  
Megköszönve a napot,  
Melyre, ím, felvirradott,  
A sugárt és harmatot,  
A szellőt és illatot;  
A fát, melynek lombja zöld,  
A fészket, hol párja költ,  
Az örömet, mely teli  
Szivecskéjét elteli;  
Szóval, ami benne él  
S mit körében lát, szemlél;  
Azt a pompát, fényt és színt,  
Mely dicsőség  
— Semmi kétség —  
Ő érte  
Jött létre  
Csupán ő érette, min d!*

A főmondatot kurzívszedés, a csattanót ritkítás jelzi. A két végpont között önkényes a távolság: kivehetünk a mondat testéből, hozzá is tehetünk bizonyos önálló részeket, anélkül, hogy a gondolatmenet csorbát szenvedne. A főmondat az egyetlen fix pont a hosszú összetett mondatban; a főmondat törzséből szinte végnélküli sorban ágaznak fölfelé a mellékmondatok, egészen addig, amíg a költő azt nem mondja: elértünk a legmagasabb pontra, ahol az ágak növése elvágható.

A „tiráda“-műszó, amellyel a „nyitott“ szerkezetű, „végtelenbe mutató“ mondat-komplexumot megjelölhetjük, nem azonos természetesen a *tirade*-szónak azzal a jelentésével, amit *Corneille* drámai szónoklatainak megjelölésére használnak. Itt nem az okoskodó, egyik asszociációt a másik argumentumba öltő dikcióról van szó, hanem a mellérendelés szabadabb fajtájáról: a *romantikus* tirádáról.

Ez a romantikus tiráda nem okvetlenül rakoncátlan dithirambikus lendületű. De alárendelő szövevényesség helyett túlteng benne a mellérendelő jelleg, ami a körmondat körülményes hömpölygésének gyors menetet ad és egyenes célratörést biztosít:

Au-dessus de ces nombreuses races d'animaux est placé l'homme, dont la main destructrice n'épargne rien de ce qui vit; *il tue pour se nourrir, il tue pour se vêtir, il tue pour sa parer, il tue pour attaquer, il tue pour se défendre, il tue pour s'instruire, il tue pour s'amuser, il tue pour tuer*: roi superbe et terrible, il a besoin de tout et rien ne lui résiste.

(Joseph de Maistre, Soirées de St-Pétersbourg, II.)

A kurziv-szedésű mondatok karakterizálják a romantikus tiráda mellérendelő és „végtelenbe mutató” jellegét. Itt még az értekező próza csöndesebb keretei között vagyunk, de ez az értekező próza már egészen más, mint a „klasszikus” okfejtő-körmondat csigajárása. A mellérendelő jellegű mondatkomplexum egy szünni-nem-akaró kontinuitást alkot és ha a legharmonikusabb szerkezetű klasszikus körmondatot két oszlopon nyugvó ívnek képzeltük: a romantikus tirádát végtelenbe nyuló, födetlen oszlopsor szimbolizálhatná. A barok mondat útvesztőihez hasonlítva nyílt-egyenes országút az ilyen végnélküli mellérendelése a főmondatoknak, amiknek kohézióját csupán az alany közössége és az „összekötő” pontosvessző adja meg:

Bonaparte n'est point grand par ses paroles, ses discours, ses écrits, par l'amour des libertés qu'il n'a jamais eu et n'a jamais prétendu établir; il est grand pour avoir créé un gouvernement régulier et puissant, un code de lois adopté en divers pays, des cours de justice, des écoles, une administration forte, active, intelligente, et sur laquelle nous vivons encore; il est grand pour avoir ressuscité, éclairé et géré supérieurement l'Italie; il est grand pour avoir fait renaître en France l'ordre du sein du chaos, pour avoir relevé les autels, pour avoir réduite de furieux démagogues, d'orgueilleux savants, des littérateurs anarchiques, des athées voltairiens, des orateurs de carrefours, des égorgeurs de prisons et d'échafauds, pour les avoir réduits à servir sous lui; il est grand, pour avoir enchaîné une tourbe anarchique; il est grand pour...; il est grand pour...; stb.

(Chateaubriand, Mémoires, 3, 6.)

Nem lehet in extenso idézni, hosszúsága miatt, az örökké befejezetlenül maradó és soha nyugvópontra nem jutó mondat-kigyózást, amelyben a mellérendelt mondatokon belül még az egyenrangú mondatrészek mellérendelése is halmozódnak és amelyből az alárendelő konstrukció szinte teljesen száműzetett...

A romantikus dráma dikciója nem egyéb mint a kisebb-nagyobb hullámhosszúságú és erősebb-gyöngébb intenzitású tirádák sorozata. Oldalakat lehetne idézni valamennyi romantikus drámából ennek az örökké lobogó stílusnak illusztrálására. Legtipikusabb képviselője Victor Hugo.

Des hommes que pas un de nous ne connaît, et qui nous connaissent tous; des hommes qui ne sont visibles dans aucune cérémonie, et qui sont visibles dans tous les échafauds: des hommes qui ont dans leurs mains toutes les têtes, la vôtre, la mienne, celle du doge, et qui n'ont ni simarre, ni étole, ni couronne, rien qui puisse vous faire dire: Celui-ci en est! un signe mystérieux sous leurs robes, tout au plus; des agents partout, des sbires partout, des bourreaux partout; des hommes qui ne montrent jamais au peuple de Venise d'autres visages que ces mornes bouches de bronzes toujours ouvertes sous les porches des Saint-Marc, bouches fatales que la foule croit muettes, et qui parlent cependant d'une façon bien haute et bien terrible, car elles disent à tout passant: Dénoncez!

(Angelo I, 1.)

A mellérendelések hosszú sora önkéntelenül is a crescendo érzetét szuggerralja az olvasóba és a mondat végén megcsattan a fortissimo, amely csak akusztikai lezárása a mondatsornak, mert utána még mindig lehetne folytatni a sorozatot...

A magyar irodalomban Jókai stílusára a legjellemzőbb a romantikus tiráda. Írói modora erre predesztinálta őt, oly erős szubjektivitással vesz részt az elmesélt témában: ha a körmondat az okoskodás formája, a tiráda a líraiságé. A tiráda végighúzódik Jókai regényein, hol mint apró parázsláng, hol mint lobogó szalmatűz. Tirádáinak palántája már az egyszerű mondatokban észrevehető, ahol mondatrészeket dobál egyre-másra:

Mi volt Aszályi Csollánnénál? *Lótó-futó mindenestitkár.* A színészekre nézve pedig *kritikus, ingyenjegy, potyacimbora.*

(És mégis mozog a föld II. 1925 : 188.)

Ha nagyobb lélekzetű az érzelmi fölbuzdulás, mondatok jönnek egymás után:

Hát mégis van egy lélek a földön, *aki az ő lelkével együtt gondolkozik, aki óhajításait kitalálja, akinek a karjára támaszkodhatik, aki őt szereti: egy testvér.*

(U. o. 189.)

A konkluzió itt nem aequivalens a klasszikus körmondat befejező részével. Itt a mondatsúlypont folyton továbbugrál, a konkluzió nem logikai kiegészülése az előzményeknek, hanem váratlan forduló, amely szeszélyesen rácsap a megúnt egyformaságra. Olyankor a leggyakoribb a nyugodt beszédnek tirádára-emelkedése, mikor a beszélő hős elragadtatja magát, vagy amikor az író a maga nevében lelkesedik:

Nem koldusbot többé a tudomány és műveltség; nem martyrium többé a honszeretet, nem összeesküvés többé a szabadelvűség; — nem lázadás többé a népjog; nem barbarismus többé a nemzetiség.

(U. o. 269.)

Magasra fölcsapó szónoki páthosz nem is klasszikus sajátság, hanem a romantikus tiráda zajosabb, gyorsuló hangszerelése nyomán keletkezik. A klasszikus körmondat megnyugvó, elhalkuló befejezése helyett, a kettőspont után leereszkedő mondathangsúly helyett a fortissimo a mondat legvégére kerül:

És ez a minden erőszakkal elnyomott, minden ravasz-sággal elaltatott, izekre tépett, provinciákra szakgatott, osztályokra elkülönített s minden darabjában egymás ellenségévé tett nép, feje fölött a vatikánnal, lába alatt a kamarillával, oldalában az idegenek szuronyaival, kezsein, lábain az európai szentszövetség láncával, elkábítva a babonától, elszoktatva az erélytől, megfosztva nagyságától, kitörülve a történelemből, ez a nép még arra gondol, hogy újra föltámadjon s megkötozve, elaltatva, eltemetve, emelgeti maga fölött a koporsófedelelet s a koporsó födelére rakott egész világrész sírhalmát, s e sírhalom fölött „requiem aeternam“-ot éneklő egyes, kettős és hármas koronák egész kórusát!

(És mégis mozog a föld, 1925. II : 125.)

Petőfi dithirambusa, az *Egy gondolat bánt engemet* következtető körmondatnak indul („Ha majd... stb.), de a konkluzió átcsap a tirádába, amely már nem kompozíciót ad, hanem pattogó egymásutánját a gyors asszociációknak:

... Ott essem el én  
 A harc mezején,  
 Ott folyjon az ifjúi vér ki szívebül,  
 S ha ajkam örömteli vég szava zendül,  
 Hadd nyelje el azt az acéli zörej,  
 A trombita hangja, az ágyúdörej,  
 S holttestemen át  
 Fújó paripák  
 Szárguldjanak a kivívott diadalra,  
 S ott hagyjanak engemet összetiporva.

Szomorót lehetne még példának idézni, akinél végső lazulásra jutott az alárendelő gondolatszerkesztés koncentrált logikai művelete, hogy átadja helyét a dekadens mellérendelésnek, amely Szomorynál valóban nem egyéb, mint egy belső lelki ernyedtség külső szimptomája. Az izgalmakban kifáradt lélek már csak a koordinált mondatokra bír erővel és ez a koordináló erőtlenség írói modorra lesz. Ime egy mondat a számtalan közül:

Láz, mámor, rémület s mi minden még, ami bizonyos érzéki emlékezések körül, mint az izzó pára száll a nő szívében s mindent fölszít újra, mindent, ami elmúlt, föltámaszt újra, megmozdít újra, fölkavar újra, mint egy szunnyadó gyöngyöt, micsoda mélységekben, ez mind itt van, ez mind gyötör és elbűvöl még, a valóság oly megrázó erejével, hogy szinte szédülök a kéjtől.

(Az élet diadala, 1917 : 26.)

Olyan ez a stílus, mintha az író nekiszaladna és nem bírna megállani. A romantikus stílusról azt szokták mondani, hogy a *végtelet* szimbolizálja.<sup>30</sup>

\*

Összefoglalásul az összetett mondat stilisztikai (nem grammatikai) fajait kellene definiálnunk, — a fölhozott példák és jellemzésük alapján, figyelembe véve az eddigi definíciókat.

<sup>30</sup> V. ö. F. Srich, *Klassik und Romantik*, München, 1924.

Mindenekelőtt Strich definícióját vehetjük alapul: a klasszikus és a romantikus művészet szembeállítását. Ha a két végletet a tökéletesség, befejezettség (*Vollendung*) és a végtelen (*Unendlichkeit*) szimbolizálja, akkor az összetett mondat két faja is levezethető ebből a két principiumból. Ami a klasszikus és romantikus stílus egészére áll,<sup>31</sup> az érvényesül az összetett mondat konstrukciójában is. A klasszikus nyelv mondata egy előre megkoncipiált gondolatképnek realizálása; a romantikus nyelv csak beszéd közben jut el a mondat öntudatára: „im Sprechen erst entwickelt sich Gedanke und Bild...“ A klasszikus mondat előre kész vázat tölt meg élettel: „Die klare Übersicht und Ausgewogenheit und Gliederung eines Goetschen Satzes konnte nur einer fertigen Vorstellung des inneren Gesichts gegeben werden.“ Ilyen a *klasszikus körmondat* is: mintha egy előre kész formába öntené bele a maga mondanivalóját. Ezzel szemben a *romantikus tiráda* mintegy a szemünk előtt alakul, nőtön-nő és szinte elvet magától minden konstrukciót. „Ihr Satz ist offen und unendlich... was unendlich ist, das ist auch unerschöpflich.“<sup>32</sup> A klasszikus stilisztika uralkodik az anyagán, fölülről nézi és rendezi a mondatokat: a romantikus író együtt fejlődik az anyagával, benne él és maga sem tudja, hova vezeti őt a lelkesülés ösztöne, a saját páthosza, önmagából új és új tüzet élesztő élan-ja. A körmondatszerkesztő stílus a gondolatok labirintusainak útvesztőjében kanyarog, ügyelve, hogy el ne vesszen a kivezető fonál: a romantikus tiráda áttöri a falakat és aztán korlátlanul rohan tovább, cél és vég nélkül. Az egyik típus: megnyugvás a befejezettségben; a másik: örök keresés, nyugtalansága a soha-ki-nem-elégülő emóciónak, nem szabályos menetelés, hanem bravuros galopp. Ennek a kétféle összetett mondatszerkezetnek szellemes definícióját adja Szerb Antal egyik tanulmányában,<sup>33</sup> amely a dolgozatom írása közben jutott hozzám. A definíció egy új megfigyeléssel gazdagítja az összetett mondat stilisztikáját; a mondat *bipoláris feszültségének* nevezi igen találóan azt a belső szerkezeti erőt, amelyet Strich „Vollendung“-műszava határozatlanabban jelöl meg: „Babits nyelvre-

<sup>31</sup> Fritz Strich, i. m. Die Sprache c. fejt.

<sup>32</sup> Strich, i. m. 1924 : 212.

<sup>33</sup> Az intellektuális költő, Széphalom 1927 : 128.

formjának centruma: a mondat bipoláris feszültségének a végsőkéig való fokozása. Bipoláris feszültség alatt értjük azt az eleven valamit, mely a költői, ritmikus mondatnak első szótagintonációja és a pontot megelőző hangeszállítás között áramlik. Ennek a feszültségnek formálásában rejlik a mondat stílusproblémája. Itt lehet fölismerni a klasszikus stílus mondatát *kiegyensúlyozottságáról*, mely annyit jelent, hogy a mondat súlya arányosan megszlik a kezdeti és a végpont között: ezt fejezi ki az antik körmondat előtag-utólag szabálya vagy a francia alexandrin középuitt elhelyezett cezurája. A romantikus formatörekvés a bipolaritást legszívesebben feloldaná, hogy mondatformája is hordozója legyen a végtelenbe tendálásnak: az enjambe ment elválasztja a pontot, az értelmi sorvéget a ritmikus sorvégtől, hogy ezáltal a pont mondatlezáró erejét csökkentse. Szereti a félig befejező írásjeleket, így a gondolatjelet és a kettőspontot, hogy a pontok számát megcsökkentse; a sok gondolatjel, pontosvessző és kettőspont után végül is a mondatvégző pontnak már nincsen semmi feszültsége, a m o n d a t a végtelen felé elhullámozott, elvérzett, a pont a végkimerülés jele csupán.“

A klasszikus körmondat grammatikai alakzata az alárendelő szerkezet, a romantikus tiráda specifikus formája a mellérendelés. Hogyan helyezkedik el a kettő között a barok mondat? Jellemző reá mindakét szerkezet.<sup>24</sup> Klasszikus alépítményen dinamikus erők szabálytalanul rakják az emeleteket. Végnélküli kanyargás, amely mégis lezáruló egészset alkot. Keverék műfaj, amely föloldja a klasszikus architektúrát: mozgást visz bele. ugyanazt a mozgást, ami Rubens alakjait héroszokká dagasztja, ami Greco figuráit misztikusra torzítja. A barok körmondat is bőbeszédű, mint a romantikus tiráda, de a részeket szoros logikai kapcsolatba építi: a mellérendelés és alárendelés eresztékei mélyrenyulnak. . . .

Természetesen a mondat-stilisztika definíciói csak körvonalozzák a lényegét. És a három jellemző típus fölismerése nem jelentheti azt, hogy ezek a típusok következetesen végig-

<sup>24</sup> A barok stílusra v. ö. H. Cysarz, *Deutsche Barockdichtung*, 1924 : 82.

vonulnak a klasszikus, illetve barok, vagy romantikus írók művein. A körmondat és a tiráda csak kiemelkedő csúcsai ezeknek a stílusoknak. Csúcsok, amik mellett vannak völgyek is, de amik mégis megadják alakzatukkal a táj karakterét. Valamennyiükkel pedig szembeállítható a modern naturalista stílus, amelynek tipikus mondatformája az egyszerű bővített mondat, vagy a rövidlélegzetű összetett mondat.

Mindanegy esetben más és más lelkeség áll a mondatformák mögött.

*Zolnai Béla.*

---

Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen—Budapest, Csáthy Ferenc. 1928. 8-r. 448, VII l.

Mióta csak megkísérlik nemzeti egyéniségünket egy időtlen érvényességű magyarság képébe foglalni, a kép legjellemzőbb vonásául a józan valóságérzéklet s a filozófiától, theoretizálástól való idegenkedést jelölik meg. S bár a magyar filozófiai tehetségtelenség fikciója ma már megcáfoltnak látszik, bizonyos, hogy a bölcsekedés sajátosan magyar képviselőinél a filozófia szoros kapcsolatban áll az étellel, s az európai filozófia elvont nagy rendszereihez ritkán fordul rokonérző örömmel; legjobb esetben Péterfy álláspontjára helyezkedik a magyar bölcsekedő: „a fogalmi világ szép rendjében elménk egy pillanatra lemerül s erősödve nyugodtabban tűri az életet, mint mikor valami tökéleteset látott“.

Abban a szellemi termésben is, amit a magyar esztétikai irodalom létrehozott, sajátos kettős rétegződés figyelhető meg. Az egyik réteg az állandóan változó, alakuló művészi — elsősorban irodalmi gyakorlatból nő ki s a kor ízlésének többé-kevésbé világos öntudatú elvi kifejezése; a másik az európai esztétika gondolatrendszereihez kapcsolódik, a metafizikai esztétika légkörében otthonos s nagyon sokáig nem igen vesz tudomást a hazai kísérletekről, elfogultságból, tájékozatlanságból, meg azért is, mert a konkrétumok inkább zavarják, mint elősegítik a tételek tiszta formulázását s a rendszer világos egészét.

Maga e kettősség érdekes módszertani problémák elé állítja a történetírót. Fokozza a nehézségeket szellemi életünk töredékes volta, történetének meg-megszakadó ritmusa, az organikus fejlődés hiánya, mely hiány esztétikai irodalmunk történetében különösen érezhető. A tárgyalás keretébe felvett anyag nagy mértékben befolyásolja a feldolgozás módszerét. Vagy megmarad az író az elméleti esztétika körén belül s szigorúan ragaszkodik a tudományos-fogalmi szempont kizárólagosságához: akkor a magyar esztétika története nem sokkal lesz egyéb, mint külföldi, elsősorban német elmé-

letek magyarországi visszhangja, s a magyar esztétika elmerül az elnyomóan jelentékenyebb európai áramokban; vagy az ízlés-elvek kialakulására veti a fősúlyt: ez esetben kénytelen lesz kilépni tudománytörténeti zárkózottságából, meg kell világítani a pszichológiai, irodalmi, társadalmi, általános szellemi hátteret, s az anyag történeti tagolásában az ízléstörténethez kell igazodnia.

\*

Mitrovics Gyula ki akarja egyeztetni a két lehetőséget: az elméleti esztétika mellett bő helyet juttat az „induktív eredményeknek“ is. János Béliát vallja mesteréül, kinek nagy esztétikatörténetében, az objektív problémátörténet e legszebb magyar mintájában, „a közvetlen érdeklődés előterében az esztetikai elmélet foglal helyet, kellő részletességgel feltüntetve, e mögött a gondolkozás történetének szakaszai következnek, jelentősebb, jellemzetesebb alakjaikkal s leghátul a művelődés történetének főbb irányai tűnnek fel, vázlatosan, nagy vonalakban“ (I. Előszó). De inkább ösztönösen követi mesterét (Jánosi ismertetésénél pl. nem is határozza meg methodusának jellemét). Módszerének hajlékonysága s „arany közepszere“ nem annyira átgondolt alapvetésben, mint inkább Mitrovics lelki alkatában gyökerezik.

Mintha szíve őt is a felé a „legmagasabb értelemben vett szinkretizmus“ felé húzná, melyet Gregussban oly nagyra becsül. A pszichológiai esztétika hívének vallja magát; egyaránt idegenkedik az esztetikai absztrakció s az empiria egyoldalúságától. Maga is, nemes hagyománytisztelettel, azon reál-ideálista ízlés alapján áll, melynek képviselői „a szépben az eszméket keresik, azokat az élethűség józanságával és nemes realizmusával iparkodnak megvalósítani és — a nemzeti jelleg bélyegével“. (3. l.) Ez a kiegyenlítő, harmonizáló törekvés főerénye s főgyöngöse. Mert ha egyrészt tiszteltreméltó elfogulatlansággal tud állást foglalni értékfelfogásával, ízlésével ellenkező jelenségekkel szemben, másrészt sokszor ellágyítja a keményebb vonásokat s élet veszi az erélyesebb gondolatoknak. (Kazinczy, Kemény, Beöthy.) Ugyanez jellemzi előadásmódját: nem szereti a „szellemi akrobata-mutatványokat“ s mintha félne ilyfajta vádnak lehetőségétől is, gonddal kerül minden egyénibb fordulatot,

merészebb szint, legfeljebb halk archaizmusokat s némi retorikai dísz enged meg itt-ott magának.

Minthogy meggyőződése szerint életrevaló tudományrendszer csak mint előző fejlődési sor folytatása alakulhat ki, esztétikai rendszerének kiépítésén dolgozva szükségét érezte annak, hogy a magyar esztétikai gondolkodás fejlődését áttanulmányozza. Érdeklődése s módszere ezért nem is a történetírőé, hanem a problémák megoldását kereső elmélkedőé. Megmarad a gondolati anyag leírásánál; lemond a határozott felépítés, az erélyes vonalvezetés szuggesztív erejéről s a szellemi-milieu ábrázolásának izgalmas sokszínűségéről. Jóllehet ritkán esik abba a hibába, hogy a teljességet a teljesség kedvéért kultiválja, mégis néha annyira megy a Grimm-féle „Andacht zum Kleinen“ érvényesítésében, hogy megragad az anyag lépén. Lelkiismeretes, bő kivonatokban ismerteti a rendszereket s az elméleti tanulmányokat, legnagyobbbrészt világos, áttekinthető rendben csoportosítja a jelentősebb kritikusok elvrendszerét, utal összefüggéseikre, s gazdag bibliográfiával zárja az egyes fejezeteket. Ilyenformán műve a magyar esztétika bibliographie raisonné-je. Mint ilyen azonban jelentős munka, s különösen azzá válik, ha meggondoljuk, hogy esztétikai irodalmunk — egy-két részlettanulmánytól eltekintve — jóformán feldolgozatlan volt eddig.

\*

A magyar esztétikai irodalom történetének anyaga, amit Mitrovics nagy szorgalommal egybehordott, meglehetősen töredékes, heterogén képet mutat. E benyomásunkat még erősebbé teszi az író egyszerűen regisztráló előadásmódja. Egy átgondolt, módszeres alapvetés sok ponton bizonytalanságot eltüntetett volna e töredékességet: egyes jelenségek, összefüggések fokozottabb megvilágítást, háttérrel, magyarázatot nyertek volna. Egy ilyen egységesen megvalósított módszerbeli vezérgondolat hiánya már a tárgyalás körébe felvett anyag kiválasztásánál s értékelésénél bizonyos egyenetlenségeket okoz, még inkább érezhető azonban a különböző módszerek kiegyenlítőlen vegyülése s ellentétei mögött, legfőképpen pedig a könyv felépítésén.

Az esztétikának, mint tudománynak története minden körülmények között elsősorban problémátörténeti módszert

igényel. Utaltunk azonban már a magyar anyag sajátos rétegződésére, mely megköveteli e problémátörténeti módszer kiegészítését és elmélyítését. Hogy a magyar esztétikai irodalom történetét mindenekelőtt az ízléstörténetbe kell beágyazni, arra nézve elég Gyulai példájára utalni, aki a rendszeres, filozófiai esztétikát, enyhén szólva, kétellyel nézte, s akinek körét, a kritikai iskolát a szerző is éppen azért dicséri, mert elveit az irodalmi gyakorlatból vonta el, más szóval: kora ízlését képviselte a legvilágosabb s legfokozottabb intenzitással. Mitrovics is érzi ennek szükségét, mikor egy-egy általános utalással rámutat ilyenfajta összefüggésekre. De ez ízlésöntudat is egyéb erők játékának végső eredője s függvénye azon általános szellemi atmoszférának, amely az egyes szellemi területeknek, mint a mindenkori kulturegység megnyilvánulásainak sajátos színezetét megadja. E szellemtörténeti háttér nélkül sokszor üres szalma-cséplésnek vagy naivságnak látszik ma az, ami a maga korában élethalakító gondolat volt, megokolatlannak tűnik fel bizonyos problémakörök hirtelen feltűnése és elmerülése. Mily szegényesnek látszik ma — e szellemtörténeti háttér nélkül — Kazinczy esztétikai gondolatvilága, milyen egyéni önkénynek, szeszélynek a „dekadensek“ szétesett világképe s mily megokolatlannak a nemzeti szellem vizsgálóinak elszaporodása. (Beöthy nemzeti szempontú történelemszemléletét nem lehet csak Taine milieu elméletére visszavezetni.) Bizonyosan erőltetett dolog volna az esztétika történetét kizárólag szociológiai keretekbe illeszteni, — pl. Bajza, Eötvös, Beöthy esztétikai világnézetének társadalmi alapjaira nem volna hiábavaló rámutatni, — de mégis elengedhetetlenül fontosnak látszik, hogy a magyar esztétika történetírója megtalálja s felmutassa az esztétikai reflexió helyét, szerepét, forrásait s visszhangját a magyar művelődés egészében. Madách szerint — kinek egy mondatát a szerző mottónak választotta — az esztétikai művelődés „ott van az élet minden mozzanatában, minden csekélyke tárgyban, mint a nap, mely nem csak a ragyogó testek tükréről csillámlik vissza, hanem jelen van minden egyébnek is színében s árnyalatában“.

A közönség-, ízlés-, szellemtörténeti szempontok érvényesítése természetesen megkövetelte volna, hogy Mitrovics sok-

kal behatóbban megvilágítsa pl. a nyelvújítás fogalmát, a magyar romanticizmus, a reálidealizmus szellemi képét, hogy legalább vázlatosan utaljon annak a nagy ízlésbeli átalakulásnak a történetére, amelyik az új század esztétikájának nem egy jelenségét egész más világításban tünteti fel. Ez esetben önkéntelenül is jobban kiemelkedett volna a történeti fejlődés vonala, melyet most az olvasónak magának kell megkeresnie, s ami a legfontosabb, biztosabb s egységesebb alapot nyert volna a történelmi anyag tagolása. Így most meglehetősen önkényesek Mitrovics rendszerezésének szempontjai s nem egyszer ellenmondóak. Problématörténeti, összehasonlító hatástörténeti, ízléstörténeti s egyszerű kronológiai szempontok keresztezik egymást s össze nem tartozó elemek kerülnek együvé. A reálidealizmus fejezetében tárgyalja a népszerűsítő eklektikusokat, a thomisztikus törekvéseket, a romanticizmus koráról beszél, anélkül, hogy megadná a fogalom határozott jelentését, a nyelvújítás esztétikájáról beszél anélkül, hogy megmondaná: problématörténeti vagy irodalomtörténeti értelemben használja-e a kifejezést (mindenképpen helytelen, mert nem elég tág körű fogalom), egyes írókat egybefoglal s mozaikos portrékat rak egymás mellé, másokat három-négyfelé darabol; legfurcsább azonban, hogy a reálidealizmus korát a tragikum elmélete lezárja, a komikum elmélete pedig az új-század című fejezet nyitánya lesz.

\*

Amely gondolat életre való s életből fakadt, annak gyökerei vannak, és pedig nem csupán korában gyökerezik, hanem elgondolója egyéniségében is. Péterfy, Riedl még Gregussnál, az elvont elmélkedőnél is meg tudjuk e kedélybeli, egyéniségbeli gyökereket találni, Mitrovics — a pszichológiai iskola híve — jóformán sehol sem utal ilynemű összefüggésekre. S amint az eddigiekben sok módszertani következetlenség mutatkozik, ugyanúgy következetlenségekre akadunk a kritikai állásfoglalásban és értékelésben. Általában a köztudatnak megfelelőleg osztja elismerését, csak egy ponton áll a közfelfogással szemben, mikor az eklektikus Kis-Erős Ferenc rendszerét Pauleréval állítja egy színvonalra, amellyel pedig sem eredetiség, sem intellektuális súly tekintetében össze nem hasonlítható. Kissé következetlennek hat, hogy Schediusnak szemére hányja a

konkrétumoktól való idegenkedését, a thomisztikus törekvések elvontságait megjegyzés nélkül regisztrálja; Elefánt Olga sokban téves egy cikkét „találó fejtegetések”, dicsérettel másfél oldalon tárgyalja, a dilettáns Lehel Ferenc zavaros írásait két oldalon, ezzel szemben Babitsot egy régebbi tanulmánya alapján ítéli el s Horváth János alapvető fontosságú elmélete (Magyar irodalomismeret. A szintézis alapelvei, Minerva 1922) szóba se kerül.<sup>1</sup>

\*

Ismételjük: Mitrovics könyve, mely bizonyossága szerzője fáradhatatlan szorgalmának, lelkes tárgyszeretetének, alapvetése lesz a magyar esztétika még megírandó szintetikus történetének, melyben a problémátörténet nem merülhet ugyan el az általános kultur-történelem szintézisében, de kiegészül a kor atmoszférájának felidézésével, amint az történelmi, társadalmi, világnézeti, művészeti s irodalmi törekvések és változások erőjátékából kialakul s a kor esztétikai művelődésében, ízlésében, stílusában tükröződik, melyben kellő jelentőséget nyer a közízlés és egyéni kezdeményezés kölcsönhatása, amely a változó szellemi élet története s nem irodalmi termékek krónikás egymásutánja, melyben érvényesül a történelmi fejlődés szempontja s mégis kritikát gyakorol ott, ahol az megkívántatik. Ilyen szintézis megírása ma még roppant nehézségekbe ütközik, hisz az alapok sincsenek még mindenütt lerakva. A fentebbi kritikai megjegyzések a közös ügy iránti lelkesedésből fakadtak: s ez az ügy a magyar szellem történetének s mai értékének szolgálata. „Jede Methode ist unfruchtbar die nur auf formalen Erwägungen beruht, die nicht auf weltanschaulichen Boden organisch gewachsen ist“ (Ermatinger). Minden tudomány, mely egyetlen, öröklött módszerrel, vagy módszertelenséggel él, abba a veszélybe jut, hogy megmerevszik s elveszti alkotó erejét. Nem jelenti ez, hogy a tudomány hódoljon be a Kornak s Divatnak, hanem, hogy élje át a kor válságait s problémáit, ismerje fel a korszerű feladatokat, mert ezzel áll vagy bukik az igazi — élettel telt szellemi tudomány létjogosultsága.

Keresztury Dezső.

<sup>1</sup> Folyóiratunk egyetlen tanulmányát sem találta említésre méltónak. A Minerva mind a hét évfolyama és mind az a szellemi ösztönzés, amely folyóiratunkban visszhangot keltett — könnyűnek találtatott Elefánt Olga és Kis-Erős Ferenc esztétikai rendszeréhez képest. Szerk.

# TUDOMÁNYOS IRODALOM

---

Népünk és Nyelvünk.  
Szegedi Alföldkutató Bizottság  
közérdekű folyóirat. Horger Antal  
és Cs. Sebestyén Károly közremű-  
ködésével szerkeszti Bibó István.  
Szeged, 1929. I. év. 1. sz. 68. l.

Deutsch-ungarische Hei-  
matsblätter.

Herausgegeben von Jakob Bleyer.  
Budapest. I. Jahrgang 1. Heft. 8 r.  
56 l.

Ákos von Pauler

Logik. Versuch einer Theorie der  
Wahrheit. Übersetzt von Dr. Jo-  
seph Somogyi. Walter de Gruyter  
1928. 294. l.

Kornis Gyula

Az angol középiskolák. Budapest,  
1929. Magyar Szemle Társaság  
16. l.

Gerő Bárány

Le rôle de l'individu et de la na-  
tion dans la civilisation. Revue de  
Hongrie 1928. 13 l.

Wolkenberg Alajos

Magyarország magánjogi törvény-  
könyvének ethikai vizsgálata (Rec-  
tori székfoglaló beszéd). Bpest,  
1928. 8 r. 41 l.

Joó Tibor

Történetfilozófiai alapok Böhm  
Károly rendszerében. Szeged, 1929.  
64 l.

Schmidt Ferenc

A tömeg. Lélektani tanulmány. Or-  
szágos Polgári Iskolai Tanáregye-  
sületi Közlöny. 1929. Franklin. 9 l.

Árkossy Károly

A gondolatszabadság nevében. Bu-  
dapest 1928. 16 r. 320 l.

Kaiblinger Fülöp

Egyszerű és körülírt mult. Nyelv-  
fejlődés-tanulmány. E. Phil. Köz-  
löny. 1928. 31 l.

Farkas László

Egészség. Különlenyomat a Nagy-  
kőrösi Arany János Társaság Év-  
könyvének III. kötetéből. 1928. 8 r.  
48 l.

Béla Pukánszky

Nadlers Literaturgeschichte und  
das Karpathendeutschum. Un-  
garische Jahrbücher 1928. 385—94.

Várkonyi Nándor

A modern magyar irodalom. A Da-  
nubia kiadása 1929. Nagy 8 r. 466 l.

Sik Sándor

Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek  
és forma a századforduló irodal-  
mában. Bpest, Pallas 1928. 403 l.

Juhász Géza

Bevezetés az új magyar iroda-  
lomba 1900—1928. A Debreceni  
Szemle Könyvei 2. Csáthy Ferenc.  
8 r. 48 l.

Hofbauer Aladár

Riedl Frigyes középiskolai tanítása  
a magyar regény történetéről. Bu-  
dapest, 1928. 16 r. 76 l.

Dr. Jakob Bleyer

Das Deutschum in Rumpfungarn.  
Unter Mitwirkung von Heinrich

Schmidt, Rogerius Schilling, Johann Schnitzer. Bpest, 1928. 8 r. 196 l.

Imre Sándor

Neveléstan. Studium, Budapest, (1928). 8-r, 936 l.

Galamb Ödön

Az akarat szabadsága. Különnyomat a makói áll. reálgimn. 1927—28. évi Értesítőjéből. Makó, 8-r. 17 l.

Gyarmathy Dénes

Stange kísérlete a vallás ismeretelméleti megalapozására, Pécs, Dunántúl egy. nyomda 1928, 8-r. 40 l.

Vida Imre

A valóság kérdése. Bölseleti értekezés. Budapest, Lampel, 1928. 8-r. 15 l.

Várkonyi Hildebrand

A lélektan mai állása. Filozófiai Értekezések 2. Budapest, Magyar Filozófiai Társ. 1928. 8-r. 38 l.

Klemm Antal

A mondattan elmélte, Budapest, Akadémia, 1928. 8-r. 87 l.

Báró Brandenstein Béla

A tragikum elmélete. Különnyomat. Athenaeum 1928. 8 l.

Várdai Béla

Benedetto Croce újabb esztétikai művei. Különnyomat a Budapesti Szemle 1928. évi 606. számából. Franklin, Budapest, 1928. 8-r. 41 l.

Baumgarten Ferenc

Irodalmi Alapítvány Alapító Oklevele, Budapest, 1928. 8 l.

Magyary Zoltán

Vezető szakemberek képzése. Különnyomat a Magyar Szemle 1928 áprilisi számából. 8-r. 9 l.

Kelényi B. Ottó

A könyvtár és a művelődés kapcsolatai. Városi Szemle 1928. évfolyamából. 6 l.

Császár Elemér

A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Irodalomtörténeti füzetek, Budapest 1928. Pallas 1928. 8-r. 15 l.

Josef Turóczi-Trostler

Entwicklungsgang der ungarischen Literatur I. Geist und Literatur II. Verlag der Ung. Goethe-Ges. Budapest, 1928. 8-r. 17 l.

Goldziherné Freudenberg Mária

Ó-egyiptomi mesék. Budapest, 1928. 8-r. 98 l.

Bucsics Gyula

Hadúr. Ösmagyar isten-eszmény irodalmunkban. Különnyomat a zalaegerszegi áll. reálgimn. 1927—28. évi Értesítőjéből. 8-r. 12 l.

Eckhardt Sándor

A pannóniai hún történet keletkezése. Különnyomat a Századok 1928. évfolyamából. 8-r. 56 l.

Grünfeld Ferenc

Mutatvány P. Lucretius Carus „A természet rendjéről” szóló tanköltményéből. Fordítás 4. l.

Marót Károly

A görög regény kérdése. Különnyomat, Budapesti Szemle 1928. 6 l.

# MINERVA

címen már nyolcadik évfolyamánál tart az a folyóirat mely a magyar *szellemtudományok* öneszméletének és tudatos összetartásának lett vezető orgánuma. Mikor a folyóirat terve kialakult, a magyar szellemi tudományok önérzete a mélypontra állt. A „bölcsezt-, nyelv- és történettudományok“ egymástól mindinkább elidegenedtek, a pozitivizmus jegyében állva egyre szűkebb és szűkebb területekre specializálódtak, csak a természettudományokat tartották igazi tudománynak és követhető példának. A filozófiai műveltség hiánya az önérzetüket vesztett szellemtudományok előtt tudományos érdemnek látszott. Azóta hét esztendő múlt el és ezt a hét esztendőt a magyar tudományosság történetében is a *szellemtudományok szabadságharcának* lehetne mondani. Hogy ez idő alatt a tudományos közszellem a szellemtudományok javára megváltozott és az irodalomtudomány, történelemtudományok, filozófia és pedagógia újból egymásra találtak, hogy a filozófia újból eleven tényezője a tudományos életnek, hogy a szellemtudományok újból ráésszámoljanak önállóságukra, összetartozandóságukra és a *szellemtudomány, szellemtörténet* fogalma behatolt a köztudatba — mindebben a Minerva folyóirat tanulmányainak nagy részük van.

---

A Minerva-Társaságra és a folyóíratra vonatkozó minden közlemény THIENEMANN TIVADAR címére küldendő  
(Pécs, Központi Egyetem).

# A MODERN MAGYAR IRODALOM

IRTA;  
VÁRKONYI NÁNDOR.

A  
diszes  
kiállítású, ké-  
nyelmesen áttekint-  
hető beosztású és könnyen  
kezelhető vaskos  
kötet megren-  
delhető

„Danubia“ Könyvkiadónál  
Pécs, Munkácsy Mihály-utca 9. szám.

---

Bolti ára 40 pengő.

# MINERVA

SZERKESZTI  
THIENEMANN TIVADAR



## TARTALOM

- WESZELY ÖDÖN: Az egyetem eszméje és típusai.  
FARKAS GYÜLA: Romános-romántos-romantikus.  
HUSZTI JÓZSEF: Janus Pannonius és Anjou René.  
MÁTÉ KÁROLY: Sajtó és tudomány.  
TUDOMÁNYOS IRODALOM.

BUDAPEST, 1929  
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS  
RÉNYI KÁROLY BIZOMÁNYA  
IV., Kossuth Lajos-utca 2.

Ára 6 pengő.

# MINERVA-TÁRSASÁG

névvel 1921-ben tudományos társaság alakult. A társaság célja: a magyar szellemi élet történetének művelése. Tagja lehet a magyar tudomány minden barátja, aki az évi tagdíjat beküldi. A tagok a *Minerva* folyóiratot tagdíjuk fejében kapják.

A társaság vezetésére a következők választották meg: Elnök: Gombocz Zoltán, alelnök: Hóman Bálint, titkár: Farkas Gyula, szerkesztő: Thienemann Tivadar.

*A Minerva-Társaságra és a folyóiraatra vonatkozó minden közlemény Thienemann Tivadar címére küldendő (Pécs, Központi Egyetem).*

---

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő.*

*A póstatakarékpenztári csekk számla száma: \*38.688.*

---

## MINERVA-KÖNYVTÁR

1. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. 4.— P.
2. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. 1924 4.— P.
3. Zolnai Béla: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. Becker, C. H. porosz kultuszminiszter és Szekfű Gyula: Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. 1927. 2.— P.
6. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. Szerb Antal: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. Fábrián István: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. Eckhardt Sándor: Sicambria. 1927. 2.— P.
10. Faludi János: Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. Nagy József: Kornis Gyula mint kulturpolitikus. 1928. 2.— P.
13. Prohászka Lajos: Vallás és kultúra. 1928. 5.— P.
14. Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. 1928. 3.— P.
15. Tóth Béla: Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. Weszely Ödön: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. Szerb Antal: Magyar preromantika. 1929. 5.— P.
19. Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda. 1929. 3.— P.
21. Weszely Ödön: Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 4.— P.
22. Farkas Gyula: Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
23. Huszti József: Janus Pannonius és Anjou René. 1929. 2.— P.
24. Máté Károly: Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. (Sajtó alatt).

# AZ EGYETEM ESZMÉJE ÉS TIPUSAI.

Rektori székfoglaló előadás.

AZ EGYETEM MINDEN ORSZÁGBAN a nemzeti művelődés legmagasabbrendű intézménye, s így nagy nemzeti hivatása van. De ezen túl is emelkedik jelentősége, mert belekapcsolódik a tudomány egyetemes nemzetközi munkájába, s ezzel a nemzetet is belekapcsolja a világ kulturális áramlataiba. Hogy ezt a nagy jelentőségét megérthessük, s feladatait megállapíthassuk, meg kell vizsgálnunk, miben áll voltaképpen az egyetem eszméjének a lényege, ez az eszme hogyan valósul meg azokban a különböző típusokban, melyek létrejöttek, s ebből kifolyólag mi lehet az egyetem további fejlődésének útja? Kétféleképp járhatunk el. Megvizsgálhatjuk, hogy idők folyamán milyen egyetemi típusok jöttek létre, s mi ezekben a különböző típusokban a lényeg? Így megállapíthatjuk az egyetem eszméjét induktív úton.

De megalkothatjuk az egyetem eszméjét tisztán racionális alapon, s azután vizsgálhatjuk, hogy a különböző konkrét típusok mennyiben felelnek meg ennek az eszmének, s milyeneknek kell lenniök, hogy ennek megfeleljenek? Sőt tovább mehetünk, fölállíthatjuk az egyetem eszményképét, a célokat, melyeket szolgálnia kell, s azokat az eszközöket, melyek e célok szolgálatára legalkalmasabbak.

Mi mindkét utat követjük. Meghatározzuk előzetesen az egyetem eszméjét, azután megvizsgáljuk az egyetem különféle típusait, s végül e vizsgálódás eredménye gyanánt kigazítjuk az előzetesen felállított meghatározást, s egy pillantást vetünk a továbbfejlődés lehetőségeire.

## I.

Az egyetem lényeges jellemvonásai.

Az egyetem nem iskola, hanem a művelődésnek egy másféle, egészen sajátos intézménye.<sup>1</sup> Csakis így felfogva értethetjük meg küzdelmeit és problémáit, melyeket kielégítően azért nem lehet megoldani, mert két ellentétes felfogás küzd

<sup>1</sup> K. Jaspers: Die Idee der Universität. Berlin. Springer, 1920. 45., 46. l. 47. l.

egymással: egyik, amely teljesen elméleti alapon állva az élet minden gyakorlati szükségletétől elvonatkoztatva a tiszta tudomány csarnokának óhajtja tekinteni az egyetemet; a másik, amely a gyakorlati szükségletet tartja szem előtt, magasabbrendű szakiskolának tartja, melynek feladata az ifjúságnak a tudományos pályákra való kiképzése.

De az egyetem valójában nem szakiskola, nem akar szakiskola lenni, csak átveszi néha a szakiskola feladatát, helyesebben feladatának egy részét, amennyiben megadja a szakszerű kiképzés tudományos alapjait.

„Tudományos alapjait“ — ez annyit jelent, hogy elméleti alapjait, mert minden tudomány elmélet. A gyakorlati kiképzést elutasítja magától. A jogi fakultás a gyakorlati kiképzést a jog-gyakornoki évekre, az ügyvédjelölti évekre bízta, az orvosi kar a kórházakba utasítja gyakorlatra a végzett orvosnövendékeket, a bölcsészeti kar a gyakorlati kiképzést a tanárképző-intézetre és a gyakorló iskolákra ruházza. A gyakorlatra való képesítést, oklevelet, csak a gyakorlati évek után kaphat az illető. Maga az egyetem nem is ad ki ilyen oklevelet, csak tudományos fokozatot (gradust) állapít meg (doktorátust), mely eredetileg semmire sem képesít, csak jelzi, hogy az illető valamely szakban doktor, azaz tudós, vagy magister, azaz mester.

Hogy az egyetem nem iskola, az kifejezésre jut abban is, hogy már az első egyetem mindjárt megalakulása után névben is megkülönbözteti magát az iskolától, nem „scola“, hanem „studium“, s később, mikor a „studium“ elnevezést kezdték általában a tanintézet megjelölésére használni: „studium generale“. Főképpen három tulajdonságban mutatkozik a különbség a többi tanintézet és az egyetem között: Az egyik az, hogy egészen más a szervezete, mint az iskoláé, a másik pedig az, hogy más a célja, a harmadik pedig az, hogy más a módszere.

Az egyetem szervezetének leglényegesebb jellemvonása az, hogy autonómiája van. Ez az autonómia nem egyenlő minden korban és minden egyetemen. De több vagy kevesebb autonómiája mindig van.

Az egyetem célja változik ugyan a különböző korok és különböző országok egyetemei szerint, de egy közös vonása

a célkitűzésnek mindig van: ez pedig a tudomány művelése. A változatosság abban mutatkozik, hogy mely tudományokat, s hogyan, mily vonatkozásban, műveli az egyetem. Így az egyetem kialakulása, szervezete s működése függ attól, mi a felfogásunk a tudományról; változatai a tudomány fogalmának változásaival függnek össze.

Harmadik lényeges vonása az, melynél fogva az egyetemet némelyek iskolának tekintik. Ez pedig az, hogy tanít, de nem úgy, mint az iskola, nem kötött tanterv szerint, hanem a hallgató önmunkásságának a legteljesebb mértékű igénybevételével, bizonyos szabadsággal az önálló tudományos munkára nevel.

## II.

### Az egyetem kezdete.

Az egyetem e három jellemvonása különbözőképen módosul különböző korszakban, különböző népeknél a kor-szellem, a világnézet, a tudományról való felfogás, s a gyakorlati szükségletek szerint.

Az egyetem, mint intézmény, a középkor alkotása. Az ókori iskolák, még a legmagasabb iskolák sem tekinthetők egyetemeknek. Nincsen intézményszerű jellegük, s nincsen legtöbbször szervezetük sem, de ha van is szervezetük, teljesen hiányzanak az egyetemet jellemző vonások, inkább egyes személyekhez vannak kötve, ilyenek Platon, Aristoteles, Pythagoras iskolái.

De kétségtelen, hogy amannak a felfogásnak megvan a maga gyökere, mert a görög tudósok dialógusai valóban tudományos vitatkozások, s céljuk az igazság keresése. Így értelemben valóban Platon akadémiaja s Aristoteles Lykeiona az egyetem kezdetei. De kezdetei azért is, mert ezek a mai tudomány kezdetei. Platon a tudomány eszméjének örök időkre való nagy képviselője, s Aristoteles a tudomány első rendszerezője, a mai tudományos disciplinák igazi megalkotója.

Ám az ő iskolájuk mégsem iskola, s nem is egyetem, csak az ő személyes vonzóerejük által egybesereglett, s körjük csoportosult, művelt görög ifjak gyülekezete, az önzetlenül, magasabb lelki életre vágyódók egy kiseded csoportja.

Némelyek ugyan azt állítják, hogy az egyetemek ezek-

nek a görög filozófiai iskoláknak a leszármazottjai. Dr. Otto Immisch „Academia“ című füzetében azt írja, hogy Platon akadémiaja Pythagoras iskolájának hatása alatt keletkezett, mely vallásos egyesülés volt, s az ily egyesülés neve Thiasos (*Θίασος*), s a platonai Thiasosnak egyesületi istenei a muzsák voltak. De az ókori filozófiai iskolák és a középkori egyetemek közé esnek a bizánci felsőiskolák. Az epikureusoknak még Hadrian császár alatt is volt Thiasosuk, s II. Theodosius 425-ben alapított egy akadémiát.<sup>2</sup>

Ámde ezek a főiskolák, úgy vélem, nem olyanok már, mint Platon akadémiaja, s nem olyanok még, minők az egyetemek.

Az egyetem nem vallásos társulat, s habár pápák alapítják, mégis világi intézmények.

Nem tekinthetők egyetemeknek az ó- és középkor szakiskolái sem, s így nem egyetemek a római retorikai iskolák, vagy a salernói orvosi szakiskola.

Az első igazi egyetem a párisi. Ez az 1200. év körül keletkezett. A szó szoros értelmében keletkezett, mert nem alapította sem a pápa, sem valamely fejedelem, mint a többi utána következő egyetemet. Épen ezért nincs alapítási éve, lassan fejlődött ki. A Notre Dame székesegyház kiváló tanárai fejlesztették ki, s csak később szabályozták. De ez a kifejlődés sem úgy értendő, hogy a székesegyház iskolája átalakult egyetemmé. Helyesen mutat rá *Denifle*<sup>3</sup> és utána *Békefi*<sup>4</sup>, hogy ez lehetetlen is. Az egyetem olyan tárgyakat tanít, miket a székesegyházi iskolák sohasem tanítottak: mitológiát, jogot, orvostudományt. Az egyetem a székesegyházi iskola fölé épült, nem belőle alakult ki. Világhírét kiváló tanárainak, elsősorban *Abaelardnak* köszönhette. Első tanulmányi szervezetét *Robert de Courçon* bibornok, pápai követ, adta ki 1215-ben, s theologiai, jogi és orvosi fakultásra volt osztva. Mind a háromnak előkészítője pedig a filozófiai fakultás, melynek tárgyai gyanánt a hét szabad művészet szerepel, az *artes (facultas artium)*. Ezt valamennyi fakultás hallgatóinak

<sup>2</sup> Otto Immisch: Academia. Freiburg, 1924. 6. l.

<sup>3</sup> Denifle: Die Universitäten des Mittelalters Berlin, 1885. L. 725. l.

<sup>4</sup> Békefi: Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Budapest, 1896. 36. l.

el kellett végezniök, csak azután mehettek át a theologiai, jogi vagy orvosi tanulmányokra. Ez azonban nem jelentette a filozófiai fakultás alsóbbrendűségét, sőt ez volt akkoriban a legbefolyásosabb, mert a karközi tanácskozásokon, melyeken minden fakultásnak egy szavazata volt, az *artes* 4 szavazattal vehetett részt, s az általa választott rector volt az egész egyetem rectora, a többi fakultás élén pedig a dékánok állottak.<sup>5</sup>

Látjuk, hogy már az első egyetem, a párisi is, karokra oszlik, s szervezete a mai szervezet alapja.

A második egyetem időrendben a bolognai. Bolognában már régebben volt *jogi* szakiskola, melyet 1158-ban Barbarossa Frigyes alapított. Ehhez járult a XIII. században az *artes*, vagyis a *facultas artium*, azaz a filozófiai kar és az *orvosi* kar, s végül 1363-ban a *theologiai*. Csak ekkor lett tehát igazi egyetemmé. Itt, Bolognában, szervezkedett először a hallgatóság. A hallgatók ilyen szervezett közösségét (*corporatio-ját*) nevezték „*universitas*“-nak, s ez a név később átment az egyetemre, melyet eddig „*studium generale*“-nak neveztek. Két ilyen *universitas* volt Bolognában: egyik az „*universitas citramontanum*“, a másik az „*universitas ultramontanum*“. A hallgatók szervezetei később az egyetemeken általában a „*natio*“ nevet kapták, s az egyes nemzetek szerint alakultak. Így Párisban 1222-ben négy nemzet volt: a gall, az angol, a picard és a normann, 1442-ben, mikor már a németek nagy számmal voltak, az angol helyébe a német lépett.

A bolognai *citramontan* *corporation*nak 1265-ben 13 nemzetisége (*natio*-ja) volt s ezek között már ott van a *magyar* is, ami azt mutatja, hogy magyarok akkor már nagy számmal voltak a bolognai egyetemen.

Az ezután alapított egyetemek mintaképe vagy a párisi vagy a bolognai egyetem. Ez a két egyetem két típust képvisel, s a különböző egyetemek e két típus egyikét tartják szem előtt. Párisban a theologiai és filozófiai tanulmányok, Bolognában a jogi tanulmányok voltak az uralkodók.

„A középkori egyetemeknek, — írja Békefi Remig — legszigorúbb elemzés szerint, két típusa van: a párisi és a

<sup>5</sup> K. Hoerber: Das deutsche Universitäts- und Hochschulwesen. Kempten u. München, Kösel, 1912. 4. l. — Th. Ziegler: Über Universitäten und Universitätsstudium. Leipzig, Teubner, 1913. 2. l.

bolognai. Amaz alapformája a francia-, angol- és németországi egyházi mesteregyetemeknek (universitas magistrorum), emez meg Olaszországban és a Pyrenaei-félszigeten a tanulók egyetemeinek (universitas scolarium) szolgált mintául.<sup>6</sup> Ámde nem mindenben, *Denifle* helyesen látja meg, hogy az orvosi kar kiinduló pontja más. Az orvosi karok *Salerno* és *Montpellier* hatása alatt fejlődnek, bár kezdetől fogva a legtöbb egyetemen tanítják az orvosi tudományt.

Az első német egyetemet 1343-ban *Prágában* alapította IV. Károly császár. Ennek az a magyarázata, hogy Németország számos apró államra volt szétszaggatva, s nagyobb terület fölött csak két család uralkodott: a Luxemburgok és Habsburgok. IV. Károly uralma alá tartozott Csehország is, s hatalmának és családjá uralmának biztosítása volt célja. Az egyetem alapításával is ezt a célt akarta szolgálni.

Ezen az egyetemen négy corporatio volt: a cseh, bajor, szász és lengyel. Az egyetem szervezetének schemája ezen túl: *négy kar, négy corporatio* (natio). De csakhamar kitört a nemzetiségi viszály. A csehek ugyanis azt követelték, hogy nekik 3 szavazatuk legyen, a többi három nemzetnek pedig összesen egy. Ennek a viszálynak volt azután később a következménye a *lipcsei* egyetem alapítása. Midőn a királyi tanácsosok előbb 1385-ben, majd 1409-ben teljesítették a csehek kívánságát, a német hallgatóság kivonult Prágából, *Magister Johannes von Münsterberg* vezetése alatt, s Lipcsébe ment, ahol Frigyes és Vilmos, Thüningia grófjai és Meiszen őrgófjai egyetemet alapítottak, melyet V. Sándor pápa 1409 szeptember 9-én decretumával elismert.

Ezután következik időrendben a *krakkói* egyetem, melyet 1364-ben Nagy Kázmér, lengyel király alapított, majd egy évvel később, 1365-ben, a bécsi, IV. Rudolf osztrák herceg alapítása. Érdekes, hogy a hallgatóság mindjárt alapításakor négy nemzetre oszlott: az osztrák, szász, cseh és *magyar* nemzetiségre.

Látjuk, hogy a magyarság mily korán bekapcsolódik az európai kulturális áramlatokba. De már előbb is van tudományos élet a magyar népnél, s ezt *Denifle* is elismeri,<sup>7</sup> ki

<sup>6</sup> *Békefi*: A pécsi egyetem. Budapest, 1909. 5—6. l.

<sup>7</sup> *Denifle*, 413. l.

egyébként nagy jóindulatot mutat irántunk, mikor pl. az egyetemek fejlődésében utolsó helyre tesz bennünket, holott már 1367-ben van egyetemünk. A párisi egyetemnek is voltak már magyar hallgatói. Hiszen már a XII. században voltak Párisban magyar tanulók. Az angol Gualterus Mapes írja, hogy Párisban Girardus mester iskolájában találkozott egy Lukács nevű derék és képzett magyar emberrel.<sup>8</sup> Ez a Lukács később, III. Béla korában, esztergomi érsek lett.

A párisi Szent Geneviève-iskolába járt egy Bethlen nevű magyar papnövendék,<sup>9</sup> ki ott meg is halt, amit onnan tudunk, hogy István apát 1175-ben értesíti III. Bélát, hogy a Szent Geneviève-kolostorban temették el. Bethlennek jómódú szülei lehettek, mert a párisi kolostornak két selyemruhát, egy zászlót, egy arany pénzt, öt arany solidust, s egy ezüst márkát kehelyre, s végül egy fehér lovat ajándékoztak.<sup>10</sup>

Ugrin, kalocsai érsek is Párisba küldte unokaöccsét, Csák Ugrint, hogy ott a hittudományokat végezze. Ez az Ugrin később spalatói érsek lett.<sup>11</sup>

A későbbi korból a külföldi egyetemeket látogató magyarok neve nagy számmal ismeretes. Ilyeneket a történet-tudósok nagy számmal sorolnak fel, s majd minden európai egyetem anyakönyvében találunk magyarokat.<sup>12</sup>

Az egyetemek alapításának sorrendjében a bécsi egyetem után mindjárt a pécsi következik, megelőzve a mai külföldi egyetemek legnagyobb részét, amennyiben alapítólevelét V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én, tehát 2 évvel a bécsié után, helybenhagyta.

<sup>8</sup> *Békefi*: Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Budapest, 1896. 46. l.

<sup>9</sup> U.o. 47. l.

<sup>10</sup> *Fejér*: Cod. dipl. I—VII. vol. IV. 63.

<sup>11</sup> *Békefi*: Árpádkori közoktatásügyünk. 47. l.

<sup>12</sup> L. *Frankl* Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873. 215—320. l.

*Abel Jenő*: Magyarországi tanárok és tanulók külföldön. I. Magyarországi tanulók a jeni egyetemen. Összeállította: Mokry Gyula. 1890. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította: Schrauf Károly. III. A krakkói magyar tanulók háza, tanulóinak jegyzéke. Összeállította: Schrauf Károly. 1892. IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Összeállította: Dr. Schrauf Károly. 1902.

Ábel Jenő ugyan „Egyetemeink a középkorban“ című munkájában 5 középkori magyar egyetemről szól, s legrégibb egyetemünknek a *veszprémit* nevezi, de Békefi Remig „Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése“ című tanulmányában minden kétséget kizárólag kimutatta, hogy Veszprémben sohasem volt egyetem, csak székesegyházi iskola,<sup>13</sup> s az a vélemény, hogy ez egyetem volt, IV. László király 1276. oklevele egyik passzusának félreértéséből származott.

*A pécsi egyetem tehát az első magyar egyetem, s alapításának idejére nézve mindjárt a bécsi után következik.* A pécsi egyetemet Nagy Lajos király kétségtelenül ugyanazon okokból alapította, mint amelyek IV. Károlyt a prágai, Nagy Kázmért a krakkói, s IV. Rudolfot a bécsi egyetem alapításánál vezették, ő is függetleníteni akarta országát kulturális tekintetben a külföldtől, emelni országa belső kulturális fejlődését, emelni a maga hatalmát, erejét, s erősíteni családjának uralmát országai fölött.

A pécsi egyetem alapító-levelének egyik pontja szerint a pápa beleegyezik abba, hogy a pécsi egyetemen egyházjogi és római jogi, úgyszintén minden más megengedett fakultást szervezzenek, leszámítva a theológiáit. Hogy miért nem engedélyezte a pápa épen a theológiai fakultást, ez a kérdés a tudósokat sokat foglalkoztatta. *Denifle* azt véli, hogy a pápa a párisi egyetem theológiai fakultásának akart ezzel kedvezni,<sup>14</sup> *Ábel Jenő* azt mondja, hogy Thomasius nézete szerint a pápát az eretnek tanoktól való félelem vezette.<sup>15</sup> *Hanuy* Ferenc ellenkezőleg azt hiszi, hogy a párisi egyetem tekintélyének hanyatlása magyarázza meg azt, hogy a pápák kezdték jogaikat a theológiai fakultásra nézve nagyobb emphasisal védeni és érvényesíteni.<sup>16</sup> *Békefi* úgy látja, hogy a pápák elvileg csak oly városban engedélyeztek theológiai fakultást, mely érseki székhely volt, de azonfelül valóban arra törekedtek, hogy a párisi fakultásnak legyen minél több hallgatója.<sup>17</sup> *Denifle* véleménye reánk

<sup>13</sup> I. m. 41—45. l.

<sup>14</sup> *Denifle*: Die Universitäten des Mittelalters. 705. l.

<sup>15</sup> *Ábel*: Egyetemeink a középkorban. 10. l.

<sup>16</sup> *Katholikus Szemle*, 1905. 976. l.

<sup>17</sup> *Békefi*: A pécsi egyetem. 34—36. l.

nézve nem nagyon kedvező. Azt írja: „Zur Theologie hatten wie es scheint, die Ungarn keine Neigung und nirgends könnte es weniger Auffallen als in Ungarn, das im päpstlichen Stiftbriefe für Fünfkirchen die Theologie ausgeschlossen war.“<sup>18</sup>

Bármi legyen is a teológiai fakultás megtagadásának oka, kétségtelen, hogy a pápákat elsősorban az egyház érdekei vezették. De ebben nem szabad azért valami hátrahelyezést vagy kisebbitést látni, hiszen a bécsi és krakkói egyetemen sem engedélyezte V. Orbán pápa a teológiai fakultást. A pápák igen szigorúak voltak a teológiai fakultás engedélyezésénél. Hiszen maga Denifle írja, hogy a XIII. század kezdetétől 1400-ig a pápák és fejedelmek 46 egyetemet alapítottak, s ezek közül csak egyharmad rész kapta meg a teológiai fakultás felállításának a jogát, tehát 28 működött teológiai fakultás nélkül.<sup>19</sup>

De megkapta a pécsi egyetem mindazokat a privilégiumokat és jogokat, melyekkel a többi egyetem bírt. Hogy meddig állott fönn, erre nincsen pontos adatunk. Békefi kétséget kizárólag kimutatta, hogy a pécsi egyetem 1402. körül még fennállott, de 1465-ben már nem volt meg, amit Hunyadi Mátyás 1465-i levele bizonyít.<sup>20</sup> *Ábel Jenő* is szükségesnek látja kiemelni, hogy a pécsi egyetem sokkal tovább tartotta fönn magát, mint Magyarország bármely más középkori egyeteme.<sup>21</sup>

Magyarország többi középkori egyeteméről nagyon kevés adatunk maradt fenn. Ezek: Zsigmond király *ó-budai* egyeteme, melynek alapítási éve, s megszűnésének ideje is teljesen bizonytalan;<sup>22</sup> a *pozsonyi* egyetem, melynek szervezője Vitéz János volt, már 1467-ben megkezdte működését, s ezt Mátyás király haláláig folytatta (1490).

*Mátyás* király a pozsonyi egyetem mellett, vagy a helyett, *Budán* tervezett nagyszabású egyetemet, s míg ez el-

<sup>18</sup> Denifle: 415. l.

<sup>19</sup> Denifle, 705. l. és Békefi: A pécsi egyetem, 47—49. l.

<sup>20</sup> Békefi: A pécsi egyetem, 47—49. l.

<sup>21</sup> Ábel: Egyetemeink a középkorban. 13. l.

<sup>22</sup> Denifle: 418. l. Denifle azt írja: „Ich kann es aber doch für immer feststellen, das Bonifaz IX. einen Stiftbrief für die Hochschule zu Ofen erlassen hat...“

készült, egy kisebb főiskolát állított fel, melyet a budai dömések kolostorában helyezett el.<sup>23</sup> Itt azonban csak teológiát és filosofiát tanítottak. Erre az egyetemre nézve is nagyon kevés a hiteles adat. II. Ulászló udvari prédikátora, Nicolaus ex Mirabilibus (Csoda Miklós), 1493-ban „diva theologiae professor“-nak címezi magát, a dömések kolostorában tanított; a többi mind bizonytalan — mondja Ábel Jenő.<sup>24</sup>

Mindenesetre érdekes Mátyás király nagyszabású terve. Óriási épületet akar emelni, egész külön városrészt, azt ellátni minden szükségessel, 40.000 hallgatóra tervezi, s Európa leg-hírnevesebb tudósait akarja meghívni tanároknak. Ez a mérész fantáziával elképzelt egyetem is tanúsága Mátyás király magasröptű szellemének és végtelen ambíciójának. A 40.000 hallgató a renaissance-ember túlzása, akár a történetíró túlzásának tekintjük ezt a számot, akár magának Mátyás királynak tulajdonítjuk is.<sup>25</sup> De jelzi, hogy Mátyás valami nagyot akart, valamit, amivel necsak azt mutassa meg, hogy hazánk egyenrangú Európával, hanem hogy szinte kiemelkedik. Európai kulturközponttá akarja tenni Budát, mert az a 40.000 hallgató azt jelenti, hogy nemcsak magyar hallgatókra gondol, hanem külföldiekre is, hiszen a tanárok egy része is külföldi híresség volna, ki idevonzza az ifjúságot. Ez akkor, midőn a tudomány nemzetközi nyelve a latin, s az előadás nyelve is az, könnyebben lett volna keresztülvihető, mint ma.

Mily nemes ambíció nagyvá tenni a nemzetet és országát!  
Micsoda perspektíva Magyarország jövője számára!

Látjuk, hogyan igyekezett a középkorban Magyarország

<sup>23</sup> Ábel: Egyetemeink a középkorban. 40. l.

<sup>24</sup> U. o. 43. l.

<sup>25</sup> Nagyon valószínű, hogy *Heltai* Gáspárnak ez az adata túlzás, mint ahogy más egyetemek ilyen adatai is túlzásoknak bizonyultak. Így *Paulsen* kiderítette, hogy a prágai egyetemnek, melyről azt állították, hogy évenként 60.000 hallgatója van, évenként átlag csak 676 hallgatója volt. Az adat talán *Aurelius Braudiliustól* származik, aki kiadatlan munkájában azt állítja, hogy a párisi egyetemnek rendszeresen 20.000, de nem ritkán 30.000 hallgatója van. Ábel azt mondja, hogy nem lehetetlen, hogy ez a kétségtelenül túlzott adat fölkelthette Mátyás király agyában ezt a monstruózus gondolatot. L. az egész kérdést *Ábel Jenő*: Egyetemeink a középkorban. 37—40. l.

belekapcsolódni Európa szellemi életébe. Ez könnyebb volt akkor, mert ennek a szellemi életnek nemzetközi jellege volt.

A középkori egyetemen a theológia uralkodott, még akkor is uralkodott, ha nem volt theológiai fakultása. Tanárai papok voltak, s hallgatóinak nagy része is papnövendék, sőt fölszentelt pap. Csak később foglalnak helyet közöttük nagy számmal világiak. Pl. a pécsi egyetem tanáraitól tudjuk, hogy papok voltak. Ahány hallgatóról pedig adatunk van, az mind papnövendék.

Ez természetes is, mert abban a korban a vezető állásokat papok töltötték be. Csak lassankint veszi át a világi elem a jogi és orvosi pályán a helyet. Mert az orvosok is kezdetben a papi rendből kerülnek ki, s csak III. Honorius pápa (1216—1227) tiltotta meg a világi papoknak, hogy orvostudománnyal foglalkozzanak. Az egyház máskor is megtiltotta, hogy a papság az orvostudományt s a világi jogot művelje. Nálunk Magyarországon azonban az orvosok nagyrészt papok voltak. IV. Orbán pápa 1263. október 5-i kelettel az esztergomi érseknek fölhatalmazást adott arra, hogy a papság azon részét, mely jogot vagy orvosi tudományt hallgatott, az egyházi kiközösítés alól feloldozhassa.<sup>25a</sup>

A középkor igazi tudománya a skolasztikus filozófia. Ennek a szelleme hatja át a többi tudományt is. A felvilágosodás százada nagyon elítélő módon nyilatkozott erről a tudományról, mint általában a középkor szelleméről. Ma már megváltoztak e tekintetben a nézetek. „Wer von der Skolastik missächtlich redet, der vergisst das letzten Endes auf sie die freie wissenschaftliche Arbeit an unseren Universitäten zurückgeht, die Skolastik die Voraussetzung dafür und der Weg dazu gewesen ist“ — mondja Th. Ziegler.<sup>26</sup>

A skolasztika alapjában az elme iskoláztatása, dialektika, melynek alapját Aristoteles vetette meg, s bár kötött formákkal dolgozik, benne mindamellet eredetiség, önállóság, finom elmeél és szellemesség lehet. Abaelardot épen ez a finom elmeél, ez a szellemesség tette híressé, s az ő *Sic et non*-ja példája mindezeknek.

<sup>25a</sup> Békefi: Árpádkori közoktatásügyünk, stb. 52. l.

<sup>26</sup> Th. Ziegler: Über Universitäten und Universitätsstudium. Leipzig, Teubner 4. l.

A skolasztika azonban alig egyéb, mint az öröklött szellemi kincs továbbadása, abban látja feladatát, hogy a régiek tudományát megőrizze, s tovább adja. Az önállóság nem a tudomány új tételeinek megállapításában mutatkozik, hanem a disputában; ott mutathatja meg a tudós a maga tudását és eredetiségét, gondolkodásbeli magasabbrendűségét.

Mikor Raphael az „Atheni iskola“ és a „Disputa“ című képeit megfestette, nyilvánvalóan a maga korának a fel fogását juttatta kifejezésre. E képeken ott állanak a tudomány nagy mesterei: Plato és Aristoteles, s amit ábrázolnak, az az egyetemnek és az atheni iskolának is a legfőbb módszere: a disputa. Hiszen vannak a külföldön egyetemek, mint pl. a párisi, hol a doktori szigorlat egyik része ma is a disputa, a tétel védelmezése, mellyel szemben más referensék az ellenkező álláspontot képviselik. Igaz, hogy ma ez a disputa már csak formasággá lett, de hogy fönnmaradt, mutatja, hogy mennyire hozzátartozott az egyetem lényegéhez. Azonban a legújabb korig a vitatkozás valóban komoly dolog volt.

„Diadalteljes vitázatot ünnepelt a budai egyetemen 1444-ben Mihály pálos szerzetes, sorbonne-i tudor“ — írja *Lányi* (Magyar Kath. clerus érdemei stb.).<sup>27</sup> De ez ünnepi vitaközás volt, mert — mint *Lányi* írja: — „a kitűzött órára az egyetem csarnokában a deákokon kívül Ulászló király, főurak, előkelők mind megjelentek.“ A vitatkozás a budapesti egyetem 1774. évi szabályzatában is benne van „s az orvosi karban is a szigorlatokat vitatkozás követi, melyen legalább négy orvosnak kellett ellenvetéseket tenni.“<sup>28</sup>

A középkori egyetem tanítása elsősorban régi tudósok szövegeinek ismertetése és magyarázata. E szövegek voltak a tekintélyek. Aristoteles tekintélye majd olyan volt, mint a szentírásé. A kérdés mindig csak az volt, hogyan kell a szöveget érteni. Ez az, ami azután a lélektelen grammatikai magyarázatok uralmához vezetett, s amivel szemben a humanizmus és renaissance új szellemet vitt az egyetemre.

<sup>27</sup> Idézi *Abel* 26. l.

<sup>28</sup> *Pauler*: A budapesti egyetem története, 1880. 82. l.

## III.

## Renaissance és reformatio.

A humanizmus is a régi klasszikusokat csodálja, sőt eszményíti, de a renaissance már az életbe is át akarja ültetni az antik világ elveit. Nem a formákkal foglalkoznak ekkor már, hanem a klasszikus munkák tartalmával. Így a renaissance-tudósok már szinte pogány elveket vallanak, de úgy is élnek. A renaissance-ember föl akar szabadulni a középkor megkötöttsége alól. Ez vezet a reformatiohoz, bár a reformátorok sem tudnak egészen megmenekülni attól, amit a középkor iskolája lelkükbe oltott. Melancthon époly humanista, mint a katolikusok, kik ellen állást foglal.

A renaissancenak fejlődését és hatását a pedagógia történetére legjobban és legszebben *Fináczy Ernő* fejtette ki a renaissance-kori nevelés történetében. A humanizmus térfoglalása az egyetemeken jelentette a klasszikus tanulmányok megerősödését, s a filológia uralmát, mely még ma is érezhető.<sup>28a</sup>

Az egyetemek Németországban a reformatio után vallás szerint oszlottak meg. Voltak protestáns és katolikus egyetemek. Az első protestáns egyetemet Marburgban állították föl 1527-ben, ezt követték Königsberg (1554), Jena (1558), Helmstadt (1576), Giessen (1605) stb.

Nem jelenti ez a tudomány fölvirágzását, ellenkezőleg az egyetemi élet mindegyre sivárabb képet mutat. Ez a kor a hitviták kora. „A protestáns egyetemek — mint Th. Ziegler írja — így az orthodoxia rájuk rakott kényszerzubbonya alatt megcsontosodtak.”<sup>29</sup> A katolikus egyetemek pedig a jezsuiták vezetése alá kerültek.

Talán ekkor nyilvánul meg legerősebben Németországban az a *partikularizmus*, melyet *C. H. Becker* a német nép-jellem legfőbb vonásának tart.<sup>30</sup>

<sup>28a</sup> *Fináczy Ernő*: A renaissance-kori nevelés története. Budapest, 1919. 185. l. A humanizmus térfoglalása a német egyetemeken.

<sup>29</sup> I. m. 11. l.

<sup>30</sup> *C. H. Becker*: Gedanken zur Hochschulreform. 2. l.

## IV.

## A Pázmány Péter-egyetem alapítása.

Ez a kor nálunk is nemcsak a dúló török háborúk, de a sok pártviszály és felekezeti harc ideje.

Mégis épen e nehéz viszonyok között, midőn hazánk szét volt darabolva, nagy része török uralom alatt, a meglevő rész pártokra szakadva, vitákba és viszályokba merülve, jutott Pázmány Péter, ez a rendkívüli egyéniség, korának egyik legkiválóbb alakja, arra az elhatározásra, hogy magyar egyetemet alapít. Erre a célra elsősorban azt az összeget szánta, amellyel neki a király római útjának költségei fejében tartozott. Ez 40.000 forint volt. Ehhez hozzáadott 20.000 forintot, melyet később 60.000 forintra egészített ki. Ezt a 60.000 forintot fegyveres kísérettel Bécsbe, a Jézus Társaság házába vitette.<sup>31</sup>

Voltaképen érseki székhelyén, Esztergomban óhajtotta az egyetemet fölállítani. De Esztergom török megszállás alatt állott, az ő székhelye is, a káptalané is Nagyszombat volt. Egy ideig habozott, hol állítsa fel az egyetemet, Pozsonyban vagy Nagyszombaton, s végül Nagyszombatot választotta, de alapító-levelében kimondotta, hogyha az ország a török járom alól fölszabadul, az egyetem az esztergomi egyházmegye területén lévő más városba is áthelyezhető.

Pázmány az egyetem vezetését a Jézus Társaságra bízta, s így tanárai a Jézus Társaság tagjaiból kerültek ki, mint ahogyan ebben az időben külföldön is a legtöbb katolikus egyetemen történt.

Az egyetemet Pázmány Péter kérésére II. Ferdinánd az 1635. október 8-án kiadott szabadalomlevelével megerősítette, s mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal fölruházta, melyekkel a német birodalmi és örökös tartománybeli, nevezetesen a kölni, a bécsi, mainzi, ingolstadti, prágai, olmtüzi és gráci egyetemek élnek.<sup>32</sup>

A nagyszombati egyetem azonban egyelőre csak teológiai és filozófiai karból állott, jogi és orvosi kara nem volt, s ezért a pápa vonakodott is fölruházni az egyetemek kivált-

<sup>31</sup> *Pauler*: A budapesti tudományegyetem története. Budapest, 5. l.

<sup>32</sup> *L. Pauler* 7. l.

ságaival. De erre nem volt egyelőre szükség, mert a Jézus Társaság pápai kiváltságainál fogva saját tagjainak és ezek tanulóinak a hittudományból és a bölcsészetből akadémiai fokozatokat egyetemek módjára adományozhattak.<sup>33</sup>

A hittudományi karhoz az 1667. évben a *jogtudományi* járult.<sup>34</sup> Az *orvosi kart* Mária Terézia állította föl 1769. november 7-én kelt elhatározásával, midőn az egyetemet újjászervezte, s tanszékeit megszorította. Az egyetem ezzel teljessé lett, s új szabályzatot kapott, melynek alapján az 1770—71. tanévre először választottak dékánokat és rectort. Az orvosi kar még Nagyszombaton megkezdte működését, öt tanszék volt a karon redszeresítve.<sup>35</sup> De az orvostudomány ügye még nagyon gyöngén állt. A városi kórházban csak néhány beteg állt a tanár rendelkezésére, s bár Mária Terézia két betegszoba fölállítására a költségeket engedélyezte, még 1776-ban is panasolja a gyakorlati orvostan tanára, hogy nincs kórodája,<sup>36</sup> 1783-ban a kóroda 16 betegre volt berendezve, 8 férfi, 8 nőbetegre. A bővítésre vonatkozó kérelmet azzal utasították el, hogy Bécsben még mindig csak 6 férfi és 6 nőbeteg áll céljára rendelkezésre.<sup>37</sup>

XIV. Kelemen pápa 1773-ban a Jézus Társaságot feloszlatta, s ennek következtében az egyetem hit- és bölcsészettudományi karain a tanítást többé nem láthatta el, a királyné e tanári állásokra pályázatot hirdetett. A hittani tanszékekre 39-en, a bölcsészetiékre 38-an pályáztak. Ezzel szemben az egyetem elveszítette eredeti jellegét, s egészen az *állam rendelkezése alá került*.

Mint ismeretes, Mária Terézia a Ratio kibocsátásával, mellyel a közoktatásügyet állami ügyvé tette, egyúttal az egyetemet Budára helyezte át. Budáról azután 1784-ben II. József intézkedésére Pestre került az egyetem, s 1921 óta mint budapesti Pázmány Péter-egyetem működik.

<sup>33</sup> *Pauler*, 7. l.

<sup>34</sup> U. o. 9. l.

<sup>35</sup> U. o. 74. l.

<sup>36</sup> U. o. 108. l.

<sup>37</sup> U. o. 442. l.

## V.

Az egyetem eszméjének kialakulása.

Íme, látjuk az egyetemek fejlődésének kezdetét, magyar szempontból nézve az európai egyetemek kialakulását.

Az egyetem mai eszméje azonban csak az újabb fejlődés eredménye. Benne van ugyan az egyetem e kezdeti állapotában is már a mai eszme csírája, de csak a csírája.

Az egyetem e kezdeti állapotában voltaképp állami magasabb funkcionáriusok kiképzését szolgálja, a tudománnyal, melyet tanít, azt akarja elérni, hogy a legmagasabb állások betöltői a legkiválóbbak, a legtudósabbak legyenek. Négy fakultásra való osztása is a négy legfontosabb szellemi pálya szerint alakult. Papokat, jogászokat, azaz állami tisztviselőket és ügyvédeket, orvosokat és tanárokat akart képezni.

A papoknak ugyan nem kellett egyetemet végezniök, de a pápák kedvezményekkel előmozdították azt, hogy a papok egyetemet látogassanak, a már működő papoknak megengedték, hogy javadalmuk megtartása mellett egyetemre járjanak, s az állások betöltésénél a graduáltakat előnyben részesítették.

A reformáció után, a viszályok korában, a német egyetemek lesüllyedtek, nagy részük helyi, tartományi (Landesuniversität) lett, azzal a céllal, hogy az illető tartomány számára papokat és hivatalnokokat képezzen, sőt az utóbbiakra nézve a helyi egyetem látogatását kötelezővé tették, amivel a diákok külföldi egyetem-látogatásának gátat vetettek.<sup>38</sup>

Ily körülmények között a tudomány inkább az egyetemen kívül virágzott, s az újkori gondolkodás megindítói nem egyetemeken működtek, sőt vonakodtak egyetemi tanári állásokat vállalni, mert a kutatás szabadságában magukat korlátoztatni nem akarták. Így Descartes nem volt egyetemi tanár, Leibniz nem akarta a neki felajánlott egyetemi tanári állást elfogadni, Spinoza, az egyszerű gyémántkőszőrűs, visszautasította a heidelbergi egyetem meghívását, mert gondolkozásának szabadságát féltette.<sup>39</sup>

Ismeretes a türelmetlenség, mellyel e korban az egye-

<sup>38</sup> Hoerber, 18. l.

<sup>39</sup> Th. Ziegler, 22. l.

temen a másként gondolkozókat üldözték. Pl. *Sturm János* pedagógusnak, aki szabadabban gondolkozó humanista volt, el kellett hagynia Strassburgot, s helyét átengedni Marbach és Pappus evang. lelkészeknek.

Az első modern egyetemnek Halle-t tartják, melyet III. Frigyes alapított 1694-ben. Ez az egyetem elvben ki-mondta a tanítás és kutatás szabadságát, meghívta a Lip-cséből kiutasított *Christian Thomasius*, a racionalista irányú jogtanárt és *Francke Hermann Ágoston* pietista theológust.

De azért Halleban sem uralkodott jobb szellem, mert a pietisták vádjaira I. Frigyes Vilmos király *Christian Wolf-fot*, a német felvilágosodás filozófusát, megfosztotta tanári állásától, s kötél általi halálbüntetés terhe mellett kötelezte, hogy az országot 48 órán belül hagyja el.

E tekintetben a mi magyar egyetemünk sem állott jobban. A budapesti egyetem történetében olvashatjuk, hogy Pozsony megye rendei 1790-ben följelentést tettek Kreil Antal bölcsészettanár ellen, azon a címen, hogy vallásellenes tanokat hirdet.<sup>40</sup>

De egyébként is a tanítás anyaga és szelleme meg volt szabva, s a tankönyvek is ki voltak jelölve.<sup>41</sup>

Az egyetemek ebben az időben nem azok többé, mik a fejlődés kezdetén voltak, de még nem azok, amiké a XIX. század őket tette. Ezt a korszakot az egyetemek szomorú korszakának kell tekinteni.

## VI.

### A német idealizmus egyeteme.

A fejlődésben itt három lépést különböztethetünk meg. A XVI. század második felét és a XVIII. századot a *theológiai és vallásos szempont irányítja*. A XVIII. század a *modern egyetem kezdete*. A XIX. század a *specializmus és pozitívizmus uralma*.<sup>42</sup> Végül a XX. század a szellemtudományi *idea-*

<sup>40</sup> A helytartó tanács vizsgálatot indított, mely azzal végződött, hogy a vádat alaptalannak találták. A vizsgálati iratokat a királyhoz fölterjesztették, ki Kreil Antal tanárt óvatosságra intette, de Pozsony megyének legfelsőbb rosszállását fejezte ki, hogy az általában jeles tanárt alaptalan vádakkal illette. *Pauler*, 264. l.

<sup>41</sup> *Pauler*, 74., 75., 76. l.

<sup>42</sup> *L. Magyary Z.*: A magyar tudomány-politika alapvetése. 146—147 l.

lizmus jegyében indult. Az újkori egyetem fejlődése akkor kezdődik, mikor Nagy Frigyes az elűzött *Christian Wolffot* visszahívja. „Ez a személyi jelentőséget messze túlhaladó világtörténelmi aktus volt“ — írja Ziegler. Ez jelentette a felvilágosodás uralomrajutását.

Az újkori tudomány Descartes, Bacon, Leibniz munkásságával kezdődik, kik munkásságukkal a tudományt szabaddá tették, s új utakat mutattak az egyetemek számára. Ennek az új tudománynak a hirdetője lett az egyetem.

A klasszika-filológia is átalakul, s az ókor tudományává lesz. Esztetikai iránya lehetővé teszi, hogy a német irodalommal kapcsolódjék. Göttingában Gessner és Heyne megteremtették az új humanizmust, végül Jenában polgárjogot nyer Kant, s követői, Fichte, Schelling és Hegel, s az új humanizmus és Kant filozófiája alapján kialakul a *német idealizmus*, mely azóta úgy a német tudományt, mint a német egyetemeket jellemzi.<sup>43</sup>

A német egyetem mindegyre távolodik attól, hogy hivatásra előkészítő iskola legyen. Hivatásra akar nevelni, de a tudomány által, s az ezzel való foglalkozásból merített idealizmussal.

Ez az új egyetemi típus a német szellem par excellence alkotása. *Spranger* is azt tartja, hogy a modern egyetem nem egyenes leszármazottja a középkori egyetemnek, hanem új alkotás, bár nagy súlyt helyez a tradíció által öröklött tulajdonságaira.<sup>44</sup>

A német egyetem mai eszményképe is a *tudomány önzetlen művelése* minden gyakorlati cél távoltartásával. Ez az eszménykép következménye a tudományról való felfogásnak. A németek a tudomány főjellemvonásának azt tartják, hogy tisztán a megismerés kedvéért kutatja az igazságokat, s nem az életben való gyakorlati felhasználás céljából. Ez a felfogás még a radikális és realista *Jaspersnél* is megnyilvánul, aki szintén azt írja: „Wissenschaft entsteht, wenn sich die

<sup>43</sup> A budapesti egyetem történetében olvashatjuk, hogy Kant filozófiájának tanítása 1795 óta meg volt tiltva, s csak oly munkák ismertetése volt megengedve, melyek a Kanti bölcsészettel ellenkező álláspontot foglalnak el. *Pauler*, 348. l.

<sup>44</sup> *E. Spranger: Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren. Leipzig, 1913.*

rationelle Arbeit erstens aus dem blossen Dienst für Lebenszwecke befreit, d. h. die Sache selbst, das Objektive als solches Interesse erregt, also das Wissen Selbstzweck wird...“<sup>45</sup>

C. H. Becker pedig azt írja: „Die Einstellung auf die reine Erkenntnis hat vom Positivismus die Einstellung auf das Einzelobjekt übernommen, fragt aber nicht nach Nützlichkeit für das Leben, sondern ausschliesslich nach dem Wahrheitsgehalt.“ Továbbá: „das Wesen der Universität für den Deutschen mit irgendwelchen Nützlichkeitsbewegungen mit Fachschulung und Berufsbildung im Grunde nicht viel zu tun hat.“<sup>45a</sup>

Ezzel szemben az angol és amerikai felfogás szerint a tudomány arra való, hogy az emberi életet tökéletesítse és emelje, tehát nem öncélú.

Már ebben a felfogásban kifejezésre jut a nemzeti szellem különbsége.

Az egyetem is tükrözi a népjellemnek, mint minden más kulturális alkotás, mely idők folyamán a művelt nemzetek körében létrejött.

Látjuk, hogy már az egyetemek fejlődése kezdetén két típus keletkezett: a párisi és a bolognai. De a főiskolák mai formái *Paulsen* szerint három alaptípusra vezethetők vissza, ezek: az angol, a francia és a német.<sup>46</sup> A párisi szolgált alapul és mintául a német, francia és angol egyetemeknek, míg a bolognai az olasz egyetemeknek.

De ezek a típusok is változtak idők folyamán, a különböző korszakok szellemi áramlatai alakították. S ha a párisi egyetem szolgált is kiindulásul a német, francia és angol egyetemeknek, mégis milyen más irányt vett a fejlődés Németországban, mint Franciaországban, vagy Angliában! De bár a mi első egyetemeink bolognai mintára voltak szervezve, egyetemeink mégis milyen mások, mint az olasz egyetemek! A mi egyetemeink a német szellem hatása alatt fejlődtek, mint ahogy *Gragger* Róbert kimutatta,<sup>47</sup> s ma is

<sup>45</sup> *Jaspers*: Die Idee der Universität. 11. l.

<sup>45a</sup> C. H. Becker: Vom Wesen der deutschen Universität. 2. l.

<sup>46</sup> *Paulsen*: Die deutschen Universitäten. Berlin, 1902. 1. l.

<sup>47</sup> *Gragger Robert*: Die ungarische Universität. Die Universitätsideale der Kulturvölker, hgb. v. Reinhold Schairer und Conrad Hoffmann jr. Leipzig, Quelle u. Mayer. 1925. 75. l.

ugyanazokat a kulturideálokat tartják szem előtt, mint a németek, főképp a szellemi tudományok terén a német ideá-  
lizmus hatása alatt állanak, s ma a szellemtudományi szinté-  
zis irányát szolgálják, s ebben mint vezető folyóiratot a  
*Minervát* jelöli meg.<sup>48</sup>

Az egyetemek történelmi típusai tehát különböző kor-  
szakokban a következők: a skolasztikus típus (Páris), a jogi  
típus (Bologna), a szakiskolai típus (Franciaország), a huma-  
nista típus, a református és katolikus típus (Németország), a  
renaissance-típus, a fölvilágosodás által teremtett típus, a  
német idealizmus típusa.

## VII.

### A francia és angol egyetemek.

A francia egyetem elsősorban pályákra képző szak-  
iskola. Franciaországban az egyetemek egészen a forrada-  
lomig megtartották középkori jellegüket.<sup>49</sup> A forradalmi esz-  
mék az egyetem átalakítását is követelték, de ebből csak az  
maradt meg, hogy az egyetem állami intézménnyé lett. Napo-  
leon, ki „nagyszerűen értette, hogyan kell a forradalmi újítá-  
sokat elnyomni és egyúttal továbbfejleszteni”<sup>50</sup> császári egye-  
tetet alapított, de ezt a díszes kiváltságot az egyetem azzal  
fizette meg, hogy elvesztette szabadságát. Csak a harmadik  
köztársaság adta azt vissza, s mondotta ki elvben a tanítás  
szabadságát. A franciát a szabadság szeretete hatja át, s ez  
a szellem jellemzi a mai francia egyetemet is, — írja Ruys-  
sen<sup>51</sup> — tudmányszomj, a világos fogalmak szeretete, gon-  
dolkodás, sőt bírálás, de alapjában több törekvés a szabad-  
ságra, mint szolidaritásra.

A francia egyetemen a pozitívizmus szelleme, a racioná-  
lis gondolkodás, uralkodik. Bár az egyetem foglalkozik a tudomá-  
ny továbbfejlesztésével is, elsősorban mégis az élet-  
pályákra készít elő.

<sup>48</sup> U. o. 94. l.

<sup>49</sup> *Fr. Laue*: Das französische Schulwesen. Leipzig, 1926.

<sup>50</sup> *L. Liard*: L'enseignement superieurs en France. Paris, 1888—1894.

<sup>51</sup> *Th. Ruysen*: Das Universitätsideal in Frankreich. Die Universi-  
tätsideale der Kulturvölker. 47. l.

Az angol egyetemek közül Oxford és Cambridge egyetemei a régi egyetemek, ezek egészen más típusúak, mint a többi angol egyetem. Ez a két főiskola sokat megőrzött a régi középkori szellemből. Egész légköre más, mint a többi angol egyetemké, vagy épen a többi európai egyetemé. Még most is van valami középkori a levegőjében. „Ott az atmoszférában van valami” — mondja P. L. Pelly, a cambridgei egyetem egyik tanára. Ennek befolyása, — írja egy oxfordi professzor, *Gilbert Murray*, — úgy jó, mint hátrányos oldalait tekintve, az idegenek részére szinte rejtély.<sup>52</sup>

Az oxfordi és cambridgei egyetem is a párisiak hatása alatt fejlődött ki, s mégis milyen más! Az angol szellem egészen mást alkotott belőle itt, mint a német szellem Németországon.

Aki Angliában a fiát Oxfordba vagy Cambridgebe küldi, nem valamely pályára akarja előkészíttetni, s nem is a tudományos kutatásra akarja megtaníttatni, hanem — mint Pelly írja — „gentlemant akar belőle nevelni”. Ebből következik, hogy ott fontosabb a nevelés, mint a tanítás; fontosabb az, hogy a tanárok a hallgatókkal privátim foglalkozzanak, mint az előadások; fontosabb a sport, mint a tudomány. Ugyancsak Pelly idéz egy tudósítást, mely így magyarázza az oxfordi nevelést: „Az oxfordi nevelés titka nem abban rejlik, hogy a diákokat megtanítják arra, hogyan kell tudományosan dolgozni, hanem abban, hogy megtanulják, hogyan kell helyesen pipázni.” Ezzel azt akarja kifejezni, hogy arra tanítják meg, hogyan kell helyesen és okosan végezni az élet mindennapi cselekvéseit, főképp azokat, amiket a gentleman-nek tudnia kell, azaz a nemzet vezetőinek tudniok kell. De a gentleman nem jelenti azt, hogy csak gazdagok és előkelők részesülnek ilyen nevelésben. Ez a nevelés drága, de van reá elég pénz, mert nagyon sok az alapítvány, s ezekre minden 18 éven aluli angol ifjú pályázhat, s vizsgálatok alapján kapja meg az alapítványi helyet. Az ifjúsági klubok, a sport s a rendezett ifjúsági viták, melyekre Londonból előkelő egyéniségeket előadásokra hívnak meg, végül azzal az eredménnyel járnak, hogy az „előkelő gazdagok”, ha talán a restek közé is tartoznak, szinte

<sup>52</sup> Die Universitätsideale der Kulturvölker. 39. l.

akarataik ellenére is megérik és megértik, hogy a szellemi kiválóság szintén valami kívánatos dolog, viszont az egyoldalúan intellektuális ifjú résztvesz a játékokban, sétákban, mozog az előkelő társaságban, s ellensúlyozza egyoldalúságát.<sup>53</sup>

De mindez nem jelenti azt, hogy az angol egyetemen nem tanulnak. Hiszen az ember nem lehet gentleman bizonyos fokú tudomány nélkül. De nem az előadásokra helyezik a súlyt, hanem az egyénenkénti magántanításra. A többi egyetemen azonban ép úgy, mint más országokban, az egyetemi élet is más, mint Oxfordban és Cambridgeben. Kevesebb előkelő hangú, kevesebb benne a változatosság és elevenség.

De e két régi egyetemen, az oxfordin és cambridgein kívül, melyek alapítványi egyetemek, vannak nagy számmal állami egyetemek. Ezek gyakorlatiasabbak, bár a tudomány művelését nem engedik kivonni az egyetem működése köréből. Ám ezt arra az időre halasztják, mikor a hallgató már végzett, a kezdet nehézségein, s az alapvető tanulmányokon túl van.

Minden angol egyetem szervezetében megkülönböztetést tesznek a „Pass Schools“ és a „Honor Schools“ között. Minden szakban (vagy mint ők nevezik schoolsban) szerezhethet a hallgató „honours“-okat, azaz kitüntető fokozatokat, vagy beérheti egyszerű záróvizsgálattal. A kétféle befejezésnek két különböző tanmenet felel meg, mások az előadások, s mások a vizsgálatok. Régebben több volt a pass-hallgató, ma több az, aki a honours-okra törekszik, sőt van sok egyetem, hol pass-hallgatót egyáltalában nem vesznek fel. A „honours“-vizsgálatot folyton szigorítják, s arról is szó van, hogy a „pass“-vizsgálatokat is vagy szigorítsák meg, vagy töröljék el. A honours-vizsgálat legmagasabb osztályzattal (pl. „literal humoniores“ vagy történelemből) Gilbert Murray állítása szerint ma a világ legnehezebb vizsgálat.

Azok körében, kik e megkülönböztetéseket nem ismerik, néha nagyon ellentmondók a vélemények valamely oxfordi cambridgei tudományos fokozatra nézve.

<sup>53</sup> Die Universitätsideale der Kulturvölker stb. 32. l.

## VIII.

## Az olasz egyetemek.

Az olasz egyetemek nagyon különböző színvonalúak voltak, s a kiváló egyetemek mellett voltak egészen gyöngék, rosszul felszerelt helyiséggel, gyöngén fizetett tanárokkal, egészen kis városokban. A főcél a pályákra való előkészítés volt, s diplomaszerezés. De túl sok egyeteme is van Olaszországnak, amit a történelmi fejlődés magyaráz. Olaszország kis államokból, sőt önálló városokból alakult, s ezek mindegyike egyetemet akart fenntartani. *Mussolini* véget akart vetni ennek az állapotnak, s újjászervezte az egyetemeket.

Az olasz egyetemi reform alapvonalait *Gentile*, az olasz közoktatásügyi reform szerzője fejtette ki. A mai állapotokat *Huszt* József ismertette.<sup>54</sup> *Gentile* az egyetemet a tudománynak akarja szentelni, s nem akarja, hogy egyszerűen orvosokat, ügyvédeket, tanárokat képző intézmény legyen. Előtte a német egyetem lebeg eszmény gyanánt. A főnálló 20—30 egyetem közül egyet sem törölnek el. Azonban az állam 10 teljes egyetemet fog a jövőben fenntartani. Ezek az *A*) típusba tartoznak. A második csoportba tartozókat az állam nem tartja fenn, legföljebb támogatja. Ez a *B*) típus. Végül a harmadik csoportba tartozók (típus *C*) bizonyos feltevések mellett megkaphatják a nyilvánossági jogot, de államsegélyben nem részesülnek. Ide tartoznak *Camrius* Ferrara, Urbino és az új milánói *Università del Sacro Cuore*.

A reformnak azonban van egy pontja, melyet erősen kifogásolnak. Ez pedig az, hogy az autonómiát némely pontban erősen megnyirbálta. Így a rector, dékánok nem választás útján, hanem kinevezés útján nyerik tisztüket. A tanár jogai nagyon korlátozottak, de ezzel szemben kiterjesztették az autonómiát a tanulmányi ügyekben.<sup>55</sup>

Bár egyes intézkedések kihívták a bírálatot, a közvélemény helyesli a reform szellemi részét.

<sup>54</sup> *Huszt* József: Az olasz egyetemi reform. *Széphalom*, 1928. Külön is a *Széphalom Könyvtárában*. (7. sz.) — Egyetempolitikai kérdések. Írták: *Magyary* Zoltán, *Huszt* József, *Hornyánszky* Gyula és *Imre* Sándor. *Széphalom Könyvtár*.

<sup>55</sup> *L. Huszt* József: 14. l.

Igy *Vittorio Macchiario* ezt írja: „Az egyetemet nem szabad tanárok és ügyvédek iskolájának tekinteni, hanem a nemzeti élet elemének.”<sup>56</sup>

## IX.

### Az amerikai egyetemek.

Végül még egy pillantást akarok vetni az amerikai egyetemekre.

Amerikának kissé más a szellemi fejlődése, de miután a lakosság legnagyobb része angol eredetű, angol szellem hatja át kulturintézményeit, s így egyetemait is. E mellett nagy hatása van annak a demokratikus szellemnek, mely Amerika életét áthatja és irányítja.

Az amerikai főiskolák szabadon fejlődtek, állami beavatkozás és szervezés nélkül, azaz ez a beavatkozás csak késői és nem vonatkozik mindarra, amit mi Európában az állami szervezés és igazgatás fogalmához fűzünk.

Az amerikai egyetemek épen ezért úgy szervezetükben, mint tanulmányi rendszerükben nagy változatosságot mutatnak, s nemcsak nagyszámúak, hanem nagyon sokfélék. Ladd, a Yale-egyetem tanára írja: „Mindenki, kinek kellő képzettsége van, tudja mit kell Franciaország főiskolái vagy az angol egyetem alatt érteni, de senki sem lehet a dolgban annyira tájékozott, hogy meg tudná mondani, mi az amerikai főiskola.”<sup>57</sup>

A főiskolák részben college-ek, s részben egyetemek (University), de a kettő között nehéz különbséget tenni. A különbség az, hogy az egyetemek magasabb tudományos fokozatokat adnak, míg a college-ek csak alsóbbfokú címek viselésére jogosítanak (Bachelor of Arts, Bachelor of Science).

Az egyetemek gyakran együtt vannak college-ekkel, college és egyetem között a határok elmosódtak, s olyan különbségek, mint a német gimnázium és egyetem között fönnállanak, itt nincsenek. A college az egyetem magva. Vannak kis college-ek önállóan, s vannak college-ek, melyek valamely egyetem részei.

Nem mehetünk itt bele a részletekbe, annál kevésbbé,

<sup>56</sup> Die Universitätsideale der Kulturvölker 60. l.

<sup>57</sup> U. o. 39. l.

mert ezek a különböző intézeteknél nagyon változatosak. A keleti államok intézetei inkább az angol intézetekhez hasonlítanak, a nyugatiak inkább eredetiek, s a helyi viszonyokhoz alkalmazkodnak.

A college megfelel az angol „pass“-tanfolyamoknak, az egyetem a „honours“-oknak. A college-be külön vizsgálat alapján vehető fel a hallgató. E célra külön vizsgáló bizottság működik, mely mindenütt, ahol kellő számú jelölt jelentkezik, megtartható, pl. Párisban, Londonban is. E vizsgálat helyett elfogadhatók elismert magasabb iskolák bizonyítványai is. A felvétel feltételei különbözők, de abban egyeznek, hogy bizonyos életkort (rendszerint 18 éves korig, de legkisebb életkor a 16 év), s bizonyos előképzettséget kívánnak.

A felvételnek azonban van két olyan feltétele, mely nálunk nincs meg. Az egyik az, hogy a jelöltet valamely közéleti egyéniség ajánlja. Az amerikai ezt természetesnek találja, s garanciának tekinti.<sup>59</sup>

A másik pedig a pszichológiai vizsgálat. E vizsgálatra csak azokat bocsátják, kik jó iskolai bizonyítványokat mutatnak fel. De az iskolai bizonyítványokat kiegészítik a pszichológiai vizsgálatok, melyeket először a Columbia-egyetem alkalmazott. A „test“-eket Thorndike, a jeles pszichológus, dolgozta ki. Alkalmat az adott rá, hogy a Columbia-egyetem köteles volt a newyorki High School végzett tanulóit felvenni. Ezért életbeléptette ezt a pszichológiai vizsgálatot, s most csak azt veszi fel, aki ezen a vizsgálaton megállja a helyét. Így csak a kiválóak jutnak be a Columbia-egyetemre. 1920 óta ezt a módszert több, mint 200 College életbe léptette.<sup>60</sup>

Amerikában rengeteg számú college és egyetem működik, de ezek értéke nagyon különböző. Az állami egyetemek mellett nagyszámú magánfőiskola működik. *Kartzke* szerint: 769, ezek között azonban, mint *Flexner* mondja, csak 20 jöhet mint európai értelemben vett egyetem, számításba.<sup>61</sup> A legrégebb ezek közül a Harvard-egyetem, me-

<sup>59</sup> *G. Kartzke*: Das amerikanische Schulwesen. Leipzig, 1928. 147. l.

<sup>60</sup> *G. Kartzke*: Das amerikanische Schulwesen. 145. l.

<sup>61</sup> *Flexner*: Do Americans really value education? Cambridge. 1927.

lyet John Harvard Cambridgeben 1636-ban alapított. Jeles tanárai, mint *James* és *Royce* filozófusok, Münsterberg, a pszichológus, Roscoe Pound a jogász, Kuno Francke germanista csakhamar világhírűvé tették. Mellette a *Columbia*-egyetem Newyorkban (1754) és *Yale* (New-Hawen, Connecticut) nevezetesek. Yale és Harvard megfelel az angol Oxfordnak és Cambridge-nek.

Bár ezek igen régi egyetemek, de nem voltak kezdetől fogva azok. Yale csak 1847-ben alakult át európai értelemben vett egyetemmé, s csak 1869-ben avattak ott először doctor philosophiae-t.<sup>62</sup>

Nők csak 1892 óta mehetnek az egyetemekre.

Az egyetemek rendkívül népesek, nagyon sokan tódulnak oda, s ezért ott is numerus clausust léptettek életbe, de ez csak arra vonatkozik, hogy azokat veszik föl, akik kitünő bizonyítványokkal rendelkeznek, s a vizsgálatokon kitünően állják meg helyüket. A Vassar-College-nél pl. a nők felvétele 1922-től 1927-ig szünetelt.<sup>63</sup> A newyorki Columbia-egyetemen a hallgatók létszáma 30.000, de ezeknek csak nagyon csekély száma jut el a doktori szigorlatig. A Yale-egyetemen a hallgatóság száma 1922-ben 4076 volt, de ezek közül csak 200 volt a Post-Graduate-iskolán, vagyis azon a fokon, mely a tudományos kutatást műveli, s ahol doktori vagy Master of Arts címet óhajtanak szerezni. Itt a 200 hallgatónak 172 tanára volt, s némely előadásra feltünően kevesen voltak beírva. Pl. ó- és középangolra 6, az angol romanticizmusra 11, német irodalomra a reformáció korában 3, modern francia syntaxisra 3.

Az egyetemek Amerikában különféle feladatokat teljesítenek. Először is általános műveltséget adnak. Másodsor alkalmat egyeseknek azzal foglalkozni, ami őket érdekl. Pl. a hírlapírás. Columbiában, Visconsiban, s s több más egyetemen külön iskolák, azaz fakultások vannak a hírlapírók kiképzésére. A jó öreg Harvard-egyetem pedig fogékony minden modern újítással szemben. 1927-ben külön gyakorlatokat szervezett a filmművészet számára.<sup>64</sup>

De az általános érdeklődés kielégítésén kívül az ame-

<sup>62</sup> *Kartzke*, 166. l.

<sup>63</sup> *Kartzke*, 147. l.

<sup>64</sup> *Kartzke*, 59. l.

rikai egyetem szakembereket is nevel, pályákra készít elő: orvosokat, jogászokat, tanárokat nevel.

Itt azonban nem áll meg. Ezen túl a legmagasabb tudományt is műveli, kutató intézetei, tudósai vannak, s az ezek vezetése alatt készült munkák megütik a legmagasabb mértéket.

Egyetemeik — mint láttuk — a legnagyobb változatosságot mutatják. Beszélhetünk ugyan egy általános amerikai típusról, de ezen belül azután a variációk nagy száma mutatkozik.

## X.

### Az újkort egyetemek típusai.

Láttuk, hogy a mai egyetemi típusok a különböző országokban hogyan alakulnak. A német típus a német idealizmus alapján áll. Ezzel szemben az angol és amerikai felfogás a realizmus, sőt utilitarizmus talajából fakad.

Az egyetem náluk gyakorlati intézmény, még akkor is az, ha a tiszta tudományt műveli, mert végeredményben az elméleti tudomány célja is gyakorlati.

De érdekes, hogy azért az angol és amerikai egyetemeknek is különböző típusai alakultak ki. Az oxfordi és cambridgei egyetem más, mint a többi angol egyetemek, az ú. n. állami egyetemek. Oxford és Cambridge inkább a nevelésre helyezi a súlyt, s nem a tudományos kiképzésre. Az amerikai egyetemek közül is igen soknál ez a fontos. A hallgatók egészen külön laknak, az egyetemi telepen, mely távol van, de mindenesetre el van különítve a város többi részétől. Ezzel oly környezetet teremtett az egyetem, melynek hatása elmaradhatatlan.

Ám a német egyetemek között is az alap gondolat azonosága mellett szintén különböző típusok vannak.

Igy pl. *Berlin* a nagyvárosi egyetem típusa, *Jena* a kisvárosi egyetemé; *Lipcse*, *Göttingen*, *Heidelberg* világegyetemek, *Giessen*, *Erlangen* stb. inkább helyi jelentőségűek.

*Heidelberg* inkább a filozófia hazája, bár kiváló orvosok és természettudósok is működnek ott, a hallgatók legnagyobb része (kb.  $\frac{3}{4}$  része) filozófiát hallgat. *Göttingen* a matematika hazája, *Lipcseben* a jogtudományt művelik behatóan, az összes német jogászok egy ötöd része itt tanult.

*Berlin* és *München* a fizika és orvostudományok művelése által emelkedik ki.<sup>65</sup>

*A magyar egyetemeknek* is vannak ily speciális jellemvonásaik. A budapesti egyetem más, mint a vidéki egyetemek. Helyesen mondja Szekfü Gyula: „a nagyvárosi és vidéki kultúrcentrum és a nagyvárosi és vidéki egyetem között nemcsak kvantitásbeli, hanem egyenesen konstrukcionális különbségek vannak, mindkettő más talajban áll, más feladatokkal és ezek elvégzésére más belső szervezettel rendelkezik.”<sup>65a</sup>

De a vidéki egyetemek sem egyformák, mert más a légkörük, s a nagy általános feladatok mellett, melyek ugyanazok maradnak Budapesten, az Alföldön, vagy a Mecsek alján, vannak speciális és helyzetadta feladataik. Ezek az új magyar egyetemeknél csak most vannak kialakulóban. Ezek az egyetemek sokkal fiatalabbak, semhogy valamely tradíció kifejlődhetett volna. De a kezdetek megvannak. Miniszterünk, *gróf Klebelsberg Kunó*, messzire ható tekintettel már meglátta ezeket a feladatokat, s kijelölt ilyeneket egyes vidéki egyetemek számára. Így a debreceni és szegedi egyetem számára az Alföld-kutatást. Egyik helyen inkább a néprajzot, másutt a természettudományokat óhajtja nagyobb mértékben felkarolni.

Midőn miniszterünk, *gróf Klebelsberg Kunó*, a mi pécsi egyetemünket „magyar Heidelbergnek” nevezte,<sup>65b</sup> azt a gondolatot akarta kifejezni, hogy ez az egyetem a szellemtudományi idealizmus szolgálatában áll. *Gragger Róbert* is az említett német könyvben egyetemünk bölcséleti karát, mint az új szellemtudományi irány és az új idealizmus képviselőjét állította be. Ez azt jelenti, hogy egyetemünk be van állítva a mai kor legfontosabb szellemi áramlatába. De maradnak helyi jellegű, speciális feladatai is. Miniszterünk dícsérőleg említette meg, hogy felismerte egyetemünk megoldandó feladatait, midőn az orvosi kar az egyke ellen küzd, s hozzátehetem, hogy általában a Dunántúl egészségügyéért.

<sup>65</sup> L. *Grósz Emil*: Az egyetemek múltja és jövője. 1927. (Különnyomat a Budapesti Szemléből.) 20. l.

<sup>65a</sup> *Szekfü Gyula*: A négy egyetem. Magyar Szemle VI. (1929.) 328. l.

<sup>65b</sup> *Gróf Klebelsberg Kunó* beszédei, cikkei, törvényjavaslati 1916—1926.) Budapest, 1927. Athenaeum. 495—496. l. Magyar Heidelberg.

Ehhez fűződik a büntetőjogi szeminárium munkája, mely ugyancsak ezt a kérdést büntetőjogi szempontból tárgyalja, s általában Baranya megye kriminalitásával foglalkozik. Kartársaimmal való eszmecseréink folyamán az a vélemény alakult ki, hogy ezeket a helyi feladatokat mind egyesíteni lehet egy gondolatban, s ez az, hogy a pécsi egyetem, mint a Dunántúl egyeteme, a *Pannónia-kutatást* tűzheti ki helyi feladatul. A Dunántúl régi kulturája erre rengeteg anyagot kínál. Rengeteg történelmi és archeológiai anyag vár feldolgozásra. Népművészete, sajátos magyar népköltészete, nyelve, tájszólásai, de természeti viszonyai is, hiszen itt a Balaton, itt vannak hegyei, mind sajátos, egymástól eltérő alakulással.

Am mindezek természetesen csak a minden egyetemmel közös nagy tudományos feladatok megoldása mellett fölmerülő külön feladatok, melyek sajátos egyéni szint adnak az egyetemnek, de nem változtatnak azon, ami az egyetem lényegét teszi.

Lehet-e bizonyos intézkedésekkel az egyetemek fejlődését irányítani? Hiszen az egyetemek speciális jellege a történeti fejlődés alapján alakul ki. Itt fontos tényező a tanár hajlandósága, egyénisége, valamint a tradíció, az egyetem életkörülményei, s számos oly tényező, mely egyáltalán nincs a hatalmukban.

Igaz, hogy a történeti fejlődés áramlata hatalmasabb, mint az emberi intézkedések. A specializálódás ezek alapján fejlődik, alakul, s változik. De azért lehet bizonyos tekintetben irányítani is. Elsősorban a katedrák betöltése által. E betöltés alkalmával ismeretes a tanár működésének iránya és szelleme, s ennek ismeretével azt lehet kiválasztani, ami a fejlődést abban az irányban fogja szolgálni, melyet kívánatosnak tartunk, mely az illető egyetem speciális helyzetének megfelel.

Lehet irányítani a fejlődést továbbá azzal is, hogy bizonyos kutatásokat a kormány vagy magános különös anyagi támogatásban részesítenek. Lehet végül irányítani a fejlődést az által is, hogy némely munka számára kedvező feltételeket teremtünk.

Nekünk négy egyetemünk van. Vannak fő- és alapvető studiumok, melyek számára minden egyetemen kellenek katedrák. De vannak olyan szakok, melyeket nem min-

denütt, csak egyik vagy másik egyetemen művelnének. A mi szegény országunk így segíthet magán. Egyik studiumot egyik helyen, másikat másik helyen művelhetnék behatóan. Különösen áll ez oly szakokra, melynek általában kevés a művelője az egész világon. Nagyon helyes tehát kultusz-miniszterünknek az a törekvése, hogy a magyar vidéki egyetemeket specializálja.

## XI.

### Az egyetem lényege.

Miben áll tehát az egyetem lényege? Kétségtelenül abban, ami a világ minden egyetemén megvan, ami nélkül egyetem nem képzelhető. Ez az egyetem eszméje.

Ez az eszme abban áll, hogy az egyetem a tudomány legmagasabb fokú művelője, s mint ilyen illeszkedik bele a közművelődés rendszerébe.

Természetes, hogy így szoros kapcsolatban áll az egyetem eszméje a tudományról vallott fogalmakkal.

A tudomány módszeresen igazolt igazságok rendszere. Lényeges vonása, hogy nem egyszerűen tudás, mely lehet ismeretek kisebb-nagyobb terjedelmű összege, hanem igazságok rendszere, igazságoké, melyek törvényszerűen összefüggnek, s igazságoké, melyek az értelem előtt logikailag igazoltak.

Tudásunk lehet olyasmiről is, amit nem az értelem segítségével szerzünk, hanem ösztönösen, intuitíve, de ez nem tudomány még akkor sem, ha a legmélyebb bölcséséget tartalmazza. Magát az ismeretet szerezhethjük bármiképp, de tudománnyá az ilyen ismeret, vagy ismerettömeg, csak akkor lesz, ha az értelem feldolgozza.

A tudományos munka tehát értelmi munka. Ez nem jelenti azt, hogy érzelmek nem kísérik, hogy cél és törekvés nélküli. Nem. A tudomány szeretete az alapja, az igazság fölismerését kísérő öröm a megkoronázása a tudományos munkának. Ez az öröm a legtisztább gyönyörűség, a legönzettelenebb érzelem. Ezt az önzetlenséget hangsúlyozza az idealizmus. De aki a tudományt szereti, az a tudományra törekszik is, s aki azért a gyönyörűségért törekszik reá, melyet neki az igazság megismerése okoz, mely független az

igazság értékesítésétől, az az idealista, s az a tudomány önzetlen művelője.

Ám azért a tudomány mégsem pusztán arra való, hogy a rajongó idealistának gyönyörűséget szerezzen. A tudománynak a világáramlatban kétségtelenül fontosabb szerepe van, kétségtelenül arra való, hogy az emberi életet tökéletesítse, magasabbra emelje.

A tudomány elszakad attól a szubjektumtól, aki műveli. Az igazságok tovább élnek, mint az egyének, kik azt fölismerek. Nem egyesek tulajdonai, hanem az egész emberiség közös kincsei, melyeket tovább adnak nemzedékről nemzedékre s melyeket minden következő nemzedék újabb kincsekkel gyarapít. A tudomány része az emberiség egész szellemi kulturájának, s az emberiség szellemi öröksége, mely tovább él, tovább fejlődik és tovább fejleszti az embert, egyént és az egész emberiséget egyaránt. Tovább fejleszti anyagi és szellemi tekintetben egyaránt, tökéletesebbé teszi az életet, tökéletesíti az élet anyagi feltételeit, a testi életet, fejleszti az ember szellemi képességeit, s fölemeli a szellemi élet magasabb és tisztább légkörébe.

Itt kapcsolódik az egyetem szellemi eszméjéhez az egyik alapvető probléma: mi legyen az egyetem célja? Gyakorlati emberek tökéletes kiképzése, vagy a tudomány önzetlen művelése? A tudományok tanítása, vagy a tudományok továbbfejlesztése? Ez is az élet egyik antinómiája, mely úgy tűnik föl, mintha kiegyenlíthetetlen ellentétet tartalmazna, holott voltaképen magában hordozza a kiegyenlítést, mert egye-síteni kell az ember lelkében a két célt. Csak a tudomány önzetlen művelője lehet igazán jó szakember, a távolabbi célokat látó, a magasabbra törekvő, nem a pillanatnyi hasznot kereső.

Az egyetem egyszerű szakiskolává lesz, ha csak a különféle pályákra való előkészítést tűzi célul. Ezt talán a szakiskolák még tökéletesebben is tudnák végezni. Papot, orvost, tisztviselőt, tanárt nemcsak az egyetem képezhet, s az egyetem nem azért egyetem, mert ezekre a pályákra nevel.

Az egyetem mai felfogás szerint a tudományok egyetemét, összességét műveli. Ez a művelés abban áll, hogy *tanítja és továbbfejleszti*. A tanítás és továbbfejlesztés itt szorosan összefügg. Az egyetem tanítása nem kész eredmények továbbadása, mint a középiskoláké. Az egyetemnek

már a tanítása is olyan, hogy a továbbfejlesztésre nevel. A súly tehát nem azon van, hogy a vizsgálatokon követelt anyagot a tanár a maga teljességében előadja, mondhatni, a hallgatókat a vizsgálatokra előkészítse. Hiszen ha a hallgató — mint érettségi bizonyítványa tanúsítja — a főiskolai tanulmányokra érett, akkor a vizsgálatokra önállóan is elkészülhet. Az egyetemi tanítás célja épen az *önálló munkára való tanítás*, s így nem baj, hogy a tanár az anyagot nem végzi el, hiszen a hallgató megtalálhatja azt a könyvekben. Persze nem egy könyvben. Teljesen ellenkezik az egyetemi tanulmány szellemével *egyetlen könyv* — bármily kitűnő könyv — betanulása. Az egyetemi hallgatónak minden tárgyra nézve *sok könyvet* kell áttanulmányoznia, s abból a sokból a hallgatónak magának összeállítani azt, amit tudni óhajt. Az egyetem megtanítja a hallgatót tudományos munkára, s ehhez nem elégséges az előadások hallgatása, a hallgatónak részt kell vennie a tudományos kutatás munkájában, amennyire azt képessége és hajlandósága engedi. Csak ha abban résztvesz, akkor érzi, mi a tudomány.

A tanár személyes hatását ép ezért nem lehet kikapcsolni, még ha a könyvek, folyóiratok, sőt a technika vívmányai: a vetített képek és filmek, a gramofón és a rádió segítik is a hallgatót a tanulásban; mert a személyes érintkezés, az ösztönzés, az irányítás, amit a hallgató kap, ami eszméket ébreszt és ösztönzést ad, talán mindennél fontosabb. Ilyen kontaktust és kölcsönös hatást nem lehet létesíteni másként, mint kölcsönös érintkezéssel.

Nem minden tanár nagy felfedező, nem is lehet az, némelyik már tárgyánál fogva sem. De a világra szóló felfedezések létrejöttében nagyon sok tényezőnek van szerepe, gyakran a szerencsének, a körülményeknek is. A tudomány továbbfejlesztése azonban nem csupán nagy felfedezésekből áll. A tudomány továbbfejlesztésén ma a tudósok ezrei dolgoznak, sőt a világ tudósai állandó kutató munkában vannak, s igyekeznek ezt a munkát szervezni, s bizonyos terv szerint tovább folytatni. A sok ezer tudós munkájának összehatásából fakadnak a nagy fölfedezések. Néha évtizedekig élnek a tudat alatt, végül egynél, az utolsó ponton, fölszínre bukannak. Néha többeknél is a világ különböző pontjain. Innen a prioritási viták.

Fölmerül már most az a kérdés, nem kellene-e a tudományos kutatást külön *kutató-intézetekre* bízni, s az egyetemre pusztán a tudományos pályákra való előkészítést hagyni. Az előbb előadottakból következik már, hogy ez az egyetem halálát jelentené. Az egyetem szakiskolává alakulna. A théológiai kar papnevelő-intézetté, az orvosi kar orvosképző szakiskolává, a jogi kar tisztviselőképző, bírói és ügyvédi szakiskolává, s a bölcsészeti kar tanárképző intézetté válna.

A szakképzés talán tökéletesebbé is lehetne ily módon. De ezzel szemben nagy veszteség érné a szellemi életet. A szellemi élet elszegényedne. A kutató-intézet csak kész fiatal tudóst fogadhat be, a nemzet leendő szellemi vezetőinek az a nagy tömege, mely jelenleg az egyetemen készül hivatására, elvesztené a kapcsolatot a tudományos légkörrel. Az ily képzésnek irányadó szempontja az volna: mire van szükség az illető pályán? A hasznossági szempont itt az irányadó, míg a tudományos munka épen a tudomány önzetlen művelését kívánja. Kellenek kutató-intézetek is. De kellenek egyetemek is, ahol a gyakorlati életpálya és a tudományos kutatás találkozik, s egyik a másikat viszi előbbre. A tudósnak eredményeit továbbadni, utódokat nevelni szinte lelki szükséglet. De szükséges ez a kapcsolat úgy az új nemzedéknek, mint a tanárnak is. Az új nemzedék inspirációt kap a mestertől, a tanár impressziókat, s ösztönzést kap a fiatal hallgatóktól. Ez a nagyszerű szellemi közösség teremti meg azt a tudományos légkört, melyben a tudomány élhet és virulhat.

A tanárt a tanítás ösztönzi a rendszerbe foglalásra, a gondolatok kiérlelésére, a világosságra, s épen előadás közben fejlődik ki igazán elmélete. De az ifjúsággal való érintkezés ad neki újabb ösztönzéseket a további munkára, a felmerülő kérdés, a kétség gyakran új irányba tereli őt, s új gondolatsort nyit meg számára.<sup>66</sup>

A tudomány művelésére nézve csak előnyös, ha kutatás és tanítás együtt jár. Egyik a másikat támogatja.

A szakképzés és a tiszta tudomány ellentéte csak látszó-

<sup>66</sup> Igaz, hogy néha a tanár nem akar előadni, úgy érzi, hogy ez teher neki. Pl. Ostwald chemikus, lipcei tanár, egyszerre azzal a kéréssel állott elő, hogy mentse fel a tanítás alól. A kérést nem teljesítették, nem is teljesíthették, hiszen tanárrá volt kinevezve. Erre nyugdíjba ment.

lagos. Igazi szakember senki sem lehet pusztán alkalmazott tudománnyal, tiszta tudomány nélkül; alapos gyakorlat nem lehetséges elméleti belátás nélkül.

Az pedig egyáltalában nem kétséges, hogy az egyetem tudományos intézet. Ha nem az, nem igazi egyetem. A tudomány művelése itt kutatás és tanítás segítségével történik. A tudományos munkába a hallgatók is bekapcsolódnak, nemcsak tanulnak, hanem kutatnak is a maguk módja és képessége szerint, s ha még nem tudósok is, igyekeznek tudományosan dolgozni, egy-egy problémát megoldani, egy kérdést eldönteni, új eredményekre jutni.

Épen abban rejlik az egyetemnek nagy jelentősége, hogy a jövő nemzedéket bekapcsolja a tudományos munkába. Nem mindenki lesz tudós, de nem tudhatjuk, kiből lesz az.

A tudomány továbbfejlesztésével s előbbrevitelével foglalkoznak a tudományos akadémiák és tudományos társaságok és a kutató-intézetek is. De itt hiányzik a közös együttműködés az ifjúsággal, a tudomány továbbadása és az ifjúság bekapcsolása a tudományos munkába.

Méltán mondható tehát, hogy az egyetem a tudomány legmagasabb fokú művelője, s a tudományos képzés segítségével készít elő azokra az életpályákra, melyek tudományos ismereteken alapszanak, s melyeket ezért tudományos pályáknak szoktak nevezni. Az egyetem azonban ennek az előkészítésnek csak a tudományos részét vállalja, az elméleti részt, melyet ki kell egészíteni a gyakorlati kiképzéssel.

Magára a tudományos pályára is így, a tudomány gyakorlati művelésével képződik ki a tudós bármily szakban. A tudós pálya is pálya, egyike a tudományos pályáknak. Erről írt nagyon érdekes fejtegetéseket *Max Weber* „Wissenschaft als Beruf“ címen.

Ha az egyetemet gyakorlati szakiskolává tesszük, akkor egy egyetemfölötti egyetemet kell fölállítani, vagy az egyetem mellé külön szakiskolát tudósok számára.

## XII.

## Specializálás és totalitás.

A szakképzés talán jobban, alaposabban, történhetnék szakiskolában, mely egészen az illető szakot szolgálná, s ahol minden ennek a célnak a szolgálatában állna. De az egyetem épen abban különbözik a szakiskolától, hogy nem ezt a célt szolgálja. Az egyetem a tudomány légkörébe akarja emelni a hallgatót, nem csupán egy speciális területen képezni.

A specializálás a tudomány mai nagy terjedelme miatt föltétlenül szükséges. De korunk talán túlmént e tekintetben a kellő határon, s a specialista elvesztette az összefüggést az egészszel.

Hogy ez így van, azt legjobban igazolja az a körülmény, hogy az egyetemekre vonatkozó irodalomban mindegyre gyakrabban, s mindegyre hangosabban jut kifejezésre az a kívánság, hogy minden tudomány kapcsolódjék bele a tudomány egészébe, mert a tudomány nagy egység, mint ahogyan a világegyetem is az, s ebben a nagy egységben minden összefügg mindennel.

Ugyancsak ezt bizonyítja a törekvés, hogy világnézetet alakítsunk ki a sok speciális ismeretből. Ezekben az ismereteken alapszik a világkép, az a kép, melyet a mindenségről, a világegyetemről, a minket környező szűkebb világról, s az emberekről magunknak kialakítunk. De ezen alapszik állásfoglalásunk is a világgal szemben, azaz világnézetünk, magatartásunk, viselkedésünk az élet megoldandó feladataival szemben.

Íme, egységre törekszünk, egységes felfogásra, a sok analízis után szintézisre, a részletek után az egészre. Ez a törekvés korunk jellemző iránya. Így *Spranger* egész elmélete épen ezen az alapgondolaton nyugszik, a megértő pszichológia mindig az egész embert tartja szem előtt, s abban különbözik a részletek pszichológiájától, hogy a lelket egységnek fogja föl, nem pedig atomokból állónak, részletműködések egészének.

*Jaspers*, heidelbergi egyetemi tanár, az egyetem értelmét abban látja, hogy egyetemes, tanítása mindig az egészre vonatkozik, a tudomány egészére.

Minden tudománynak az egészre kell vonatkoznia, s ezáltal lényegében minden tudomány filozófiai jellegű, amennyiben nem téveszti szem elől az eszközök mellett a célt, nem merül el lexikálisban, a készülékekben, a részletekben, s nem veszti el az eszmét.<sup>67</sup>

Az orvos, a tanár, a közigazgatási tisztviselő, a bíró, a pap, mind a maga hivatásában az egész emberrel foglalkozik, az életkörülmények totalitásával, bár mindegyik más oldalról, s más céllal.

Az egyetem lényege tehát az egyetemesség és az egység. Az egyetem szervezetében is kifejezésre jut ez, mert az egyetem lényeges vonása az, hogy fakultásokból áll. Egy fakultás nem egyetem. A négy fakultás történetileg alakult ki, mert a négy fakultás a legfőbb szellemi élethivatásokat szinte kimeríti. A fontos azonban az, hogy az egyetem ezeket egyesíti magában, a főiskolákból éppen az egyesítés által lett egyetem, s az egyesítő kezdettől fogva a filozófiai fakultás volt, az artes, s ma is az, amint azt *Kornis Gyula*, a mi egyetemünk filozófiai fakultásának megnyitása alkalmából oly szépen kifejtette.<sup>68</sup>

Végző elemzésében minden tudomány filozófia, nemcsak azért, mert filozófiai fogalmakkal dolgozik, s nemcsak azért, mert a logika törvényei irányítják, hanem azért, mert minden disciplina tudományos művelése oda vezet a filozófiához, a végső kérdésekhez, akár orvosi, akár jogi, akár természet-tudományi, akár szellemtudományi kérdésekkel is foglalkozzék valaki. A tudományos feldolgozás ott kezdődik, mikor a gyakorlati ismereteken túl végső okokat kutat az elme.

### XIII.

#### Az egyetem kiváltságai.

Az egyetem lényegéhez talán nem tartoznak mind hozzá, de az egyetem fogalmának tradíció alapján kialakult jegyei a következők: 1. Az egyetem fakultások összessége, 2. az egyetem tanárok és hallgatók összessége, 3. az egyetem hallgatói

<sup>67</sup> *Jaspers*: Die Idee der Universität. 1923. 46. l.

<sup>68</sup> *Kornis Gyula*: A filozófiai kar jelentősége a tudományegyetemen. Kultúra és politika. Budapest, 1928. 230. s. köv. l.

corporatiókat alkotnak, 4. az egyetemnek önkormányzata van, 5. az egyetemnek jogai és kiváltságai vannak, 6. az egyetem e jogokat és kiváltságokat valamely tekintélytől, a pápától vagy fejedelemtől kapja.

Idők folyamán az egyetemnek ezek a külső kellékei többé-kevésbé módosulnak, de lényegükben mind e mai napig megvannak.

A fakultások lényeges alkotó elemei az egyetemnek, hiszen eredetileg úgy keletkeztek az egyetemek, hogy a fakultások egyesültek. A fakultások száma, sőt helyzete változhatik. Legtöbb változáson az *artes*, a filozófiai fakultás, ment keresztül.

Az egyetem a tanárok és a hallgatók összessége, s ezt az összességet önkormányzat tartja együtt. Az önkormányzat azáltal keletkezett, hogy a hallgatóság szervezkedett, corporatiókat alkotott natiók, nemzetek, szerint. A rector kezdetben csak e corporatiók feje, így érthető, hogy a rectort a corporatiók választják, s nem az egyetemi tanárok, csak később, a XIV. században lesz a rector az egész egyetem kormányzója. A rector, a dékánok, a tanárok helyzete különböző időkben más és más.

Az egyetem tekintélye azonban azon alapszik, hogy kiváltságai és jogai vannak. Ezek az alapítólevélben föl vannak sorolva. Ezek a jogok és kiváltságok is változnak idők folyamán, ám lényegben ma is megvannak. A legfontosabb ezek közül az, hogy az egyetem tudományos fokozatokat (gradusokat) adhat. Ezt más főiskola nem teheti. Ezt az egyes fakultások sem tehetik, ezt csak a fakultások összessége, az egyetem adhatja. Ilyen fokozatok voltak a baccalaureatus, a magisteri és doktori fok. Ma már csak kevés egyetemen van meg valamennyi, pl. Anglia és Amerika még fenn tartotta, a legtöbb ország már csak a doctori fokot tartotta meg.

A legújabb időkig az egyetemek e fokozatait minden ország egyformán tiszteletben tartotta, s respektálta. Ma, a világháború után, az ellenséges államok egymás doctori oklevelét nem fogadják el.

Pedig ez az egyetem privilégiumainak kezdete.

III. Honorius pápa 1233-ban alapelvül mondta ki azt, hogy az egyetemnek megvan a *venia legendije* (azaz elő-

adások tartásának joga), melyhez, mint még fontosabb, járul a „*licentia docendi hic et ubique terrarum*“.

I. Frigyes 1155-ben Bologna egyetemének az ú. n. *Authentica Habita* privilegiumot adta, melyet 1158-ban a birodalmi gyűlés valamennyi egyetemre kiterjesztett. Ez a privilegium abban áll, hogy mindazok, akik tudományos kiképzésük végett valamely egyetemre utaznak, császári oltalomban részesüljenek. Akadálytalanul utazhatnak, s tartózkodhatnak utazásuk célja helyén. Aki velük szemben jogtalanságot követ el, vagy őket földiek vétsége miatt bántani akarja, súlyos büntetésben részesül. Ha őket beperlik, joguk van választani, vajjon tanáraik ítéljenek-e, vagy a város püspöke.<sup>69</sup>

Látjuk, hogy e privilegiumok egyikét, amely a szellemi részre, a tanításra vonatkozik, a pápa adta, a másikat, a jogvédelmet, a császár. Erre eddig nem mutattak rá. Innen van az, hogy az egyetemek alapítólevelét rendszerint mindkét hatalom kiadta.

Ma, midőn a közoktatásügy állami ügy, az egyetem privilegiumait az államtól kapja. (A kath. teológiai fakultás tanulmányi részében természetesen ma is a pápa a döntő tényező.)

Az egyetem már ebben az első privilegiumban megkapta a bíraskodás jogát, s ezt megtartotta a legújabb időkig. Így pl. nálunk is megvolt az egyetemnek bírói hatásköre 1784-ig, midőn II. József ezt a monarchia valamennyi egyetemére nézve megszüntette. Ennek oka bizonyára a sok hatásköri surlódás volt. Így a nagyszombati egyetem már működése elején, 1641-ben tapasztalhatta, hogy a város az egyetemnek bírói hatáskörét nem akarja respektálni. A vitás ügy a király elé került, ki az ügy rendezésére bizottságot küldött ki. A város semmiképp sem akarta elfogadni a nádor egyezményét, s a királynak kellett határoznia a kérdésben. A király úgy döntött, hogy az egyetem hatóságát fenntartotta, de a halálos ítéletek végrehajtását az egyetemnek a városi tanács által kell eszközöltetnie.<sup>70</sup>

<sup>69</sup> *Denifle*, 55. l.

<sup>70</sup> *Pauler*, 19. l.

Mint ismeretes, ebben az időben a bíraskodás és közgazgatás még nem volt egymástól elválasztva.

Az egyetemek külsőségeiben, mint pl. jogar, talár, szintén kifejezésre juttatták méltóságukat és hatalmukat. A pesti egyetem történetében olvassuk, hogy midőn az orvosi kart 1772-ben új épületben helyezték el, egyúttal a többi karhoz képest jogar és dékáni köpenyt (epomist) kapott az egyetem költségén.<sup>71</sup> E köpenynek viselését azonban II. József, nálunk, mint a monarchia többi egyetemében is, megszüntette, mert egyházas jellegük volt.

Ép így nagyon kevés maradt meg az önkormányzatból. Ez különben mindenütt Európában lassankint mind szűkebbre szorítkozott. Ám az újabb időkben ez az egyetem egyik alapkövetelménye, mert ez biztosítja a tudomány szabadságát, s ez teszi lehetővé fejlődését.

#### XIV.

##### A j ö v ő.

Milyen lesz a jövő egyeteme? — ezt bajos előre megmondani, csak azt állapíthatjuk meg, milyen kívánságok merülnek fel erre nézve, milyenek óhajtanók az egyetemet. Már a háború előtt merültek fel reformjavaslatok, de az összeomlás után a javaslatok özöne támadt az irodalomban.

Nagyon jól látja a helyzetet *Magyary Zoltán*, valóban alapvető, nagyszabású munkájában, amelynek címe: „A magyar tudománypolitika alapvetése.”

„A nemzetközi tudományos versenyben, — írja — a német, a latin és az angolszász népek egy-egy nagy csoportulást alkotnak, amelyek párhuzamosan futják a versenyüket. Ez a világháború után különösen kiélesedett, amióta egyrészt a franciák, másrészt az angolok és amerikaiak a német tudománynak az általuk is elismert háborúelőtti hegemoniáját le akarják küzdeni azáltal, hogy minden téren önálló munkára rendezkednek be és ezáltal három nagy és tökéletes tudományos autarkia van kialakulóban. Azok

<sup>71</sup> *Pauler*, 52. l.

mindegyikét azonban nagyszámú és gazdag népek és államok tartják fenn. Nyelvi izoláltságunknál fogva az autarkiának kényszerűsége, mivel senkihez sem csatlakozhatunk, nálunk mindig megvolt, de hiányzott annak tudománypolitikai öntudatossága. Erre most eljutottunk. A feladat az, hogy kisebb viszonyaink közt is tudományos autarkiéknak megerősítése irányítsa elhatározásainkat a további fejlődés útján. Mindenki tisztában van azzal, hogy az említett nagy népekkel a kvantitativ versenyt nem vehetjük fel, ellenben a koncepció és a helyes kiválasztás terén a kis nemzetek a nagyokkal szemben nincsenek hátrányban.<sup>72</sup>

Az kétségtelen, hogy az egyetemet mindenki a tudomány hajlékának óhajtja tekinteni továbbra is.

De természetesen különbözik a felfogás abban a tekintetben, mi a tudomány, mely tudományok valók az egyetemre, milyen felfogással tanítsuk és hogyan tanítsuk a tudományt? Az egyetem ugyan a haladást szolgálja, hiszen állandóan új ösvényeket keres, új meg új eredményeket állapít meg, de azért bizonyos tekintetben konzervatív, megőrzője a tradícióknak, folytatója a multnak, továbbplántálója az értékeknek.

A reform-javaslatok részben magából az egyetemből indultak ki, részben kívül állóktól erednek.

A radikális és demokratikus áramlatok hatása alatt főképp a tudomány más felfogását óhajtották. Nem szükséges kifejteni, milyen ez a felfogás? A tudomány alárendelése ez a politikának. A kívánság az, hogy ez a tudomány szolgálja a demokratikus átalakulást, a szocialista politikai eszményt: a kommunizmust, demokratikus kormányformát, tanácsköztársaságot, a természettudományos világnézetet, történelmi materializmust.

Világos, hogy a tudomány ilyen tendenciózus lekötése ellenkezik a tudomány szabadságával. A tudomány csak a szabadság levegőjében élhet. Ma már alig hallatszik és alig olvasható ez a szó: *szabadság*, mely valaha minden nép legforróbban körülrajongott eszményképe volt. Ám ezért tudomány e nélkül nem lehetséges. Nagyon érdekes, amit *Th.*

<sup>72</sup> *Magyary Zoltán*: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. 215. l.

*Ruyssen* a francia egyetemekről ír: „Die französische Universität spiegelt ziemlich genau einen der bemerkenswerten Züge des französischen Geistes wieder — Gier nach Wissen, die Liebe zu klaren Ideen, Denken, Kritteln sogar, aber mehr *Besorgnis*, im Grunde, um Freiheit, als um Solidarität.“<sup>73</sup>

Ezekkel az eszmékkal függ össze az a követelmény, hogy az egyetem terjessze ki az általa művelt tudományok körét, vegye fel tanítása tárgyai közé a gyakorlati tudományokat. Így pl. nem helyes, hogy a technika már szinte uralkodó szerepét figyelmen kívül hagyja, s a technikai tudományokat külön intézményhez utalta át: a műegyetemre. C. H. Becker is ezt írja erre vonatkozólag: „Es war eine unbegreifliche Engigkeit in der Beurteilung der Weite der Wissenschaft, dass die Universitäten das „Technische“ für weniger wissenschaftlich hielten als ihre eigenen Arbeitsgebiete. Sie haben sich dadurch selbst auf einem der wichtigsten Gebiete des modernen Lebens ausgeschaltet.“<sup>74</sup>

De néhol már is kibővült az egyetem több új karral. Pl. állatorvosi, közgazdasági, mezőgazdasági karral.

Még tovább menve, némelyek még többet kívánnak. Tanszéket a művészetek számára, a színészet számára, az ujságírás számára, a filmművészet számára stb.

Itt megint csak a gyakorlat és elmélet viszonyának a kérdése merül fel. Ezzel szemben ismételten is azt kell hangsúlyoznunk, hogy az egyetem a tudomány művelője, nem a gyakorlat embereinek kiképzője. De az egyetemen helye van minden tudománynak, s minden gyakorlati tevékenységet lehet tudományosan tárgyalni. A művészeteket pl. zenét, festészetet, színészetet stb. lehet tudományosan tárgyalni, s ez az egyetemre való, de zenészeket, festőket, színészeket képezni nem lehet az egyetem feladata. Nem rekeszti ki ugyan az egyetem a gyakorlati tevékenységet, hiszen némely tárgyat csak gyakorlatilag lehet megtanítani, s minden elmélet gyakorlaton alapszik. Az egyetem még bizonyos technikai ismereteket is megtanít, de csak azokat, amelyek összefüggnek a tudományos munkával, s ehhez szükségesek, minők pl.

<sup>73</sup> Die Universitätsideale stb. 56. l. A dőlt betűvel való kiemelés fölölem való.

<sup>74</sup> C. H. Becker: Gedanken zur Hochschulreform. 6. l.

az orvostudományban, a chemiában bizonyos manuális foglalkozások, fotografálás, rajz, bizonyos eszközök készítése, azokkal való bánás. De a tanítás voltaképeni tárgya sohasem ez, ez csak eszköze a tudományos foglalkozásnak, a tudományos *módszer* egyik részlete. Ez önmagában sohasem lehet az egyetemi oktatás célja.

Ám éppen az egyetem az, mely nem zárkózik el soha az új elől, sőt fölkarolja, megvizsgálja, s ha bevált, fölhasználja azt. A középiskola csak a már ismert, megállapított eredményeket tanítja, az egyetem mindig fölveti a problémákat, megismertet a legújabb, még oly fantasztikus eszmékkal és elméletekkel is, feladatának tartja az újnak a megvizsgálását, új utak keresését, s új eredmények elérését.

A tudomány arisztokratikus és demokratikus egyszerre. Arisztokratikus, mert csak egyesek, a kiváló szellemek emelkedhetnek fel a magános magasságba, s demokratikus, mert amit létrehoz, az közkinccs, mindenkié, a köz javára válik.

Azzal a felfogással, melyet a tudomány lényegéből s a tanítás módjából alkot az ember magának, összefüggnek a szervezet követelményei.

A tudomány szabadsága megkívánja a kormányhatalomtól való függetlenséget, s a külső beavatkozások távoltartását.

Ez — mint a történeti visszapillantásban látjuk — nem mindig volt meg, vagy legalább nem mindig kellő mértékben. Ma sincs meg a legtöbb államban, vagy nincs törvényesen szabályozva. Minél inkább előtérbe lép az egyetem szakiskolai jellege, annál kevésbé van meg, s minél inkább lesz az egyetem a tiszta tudomány művelőjévé, annál inkább áll be ez a követelmény magától, szinte a dolog természeténél fogva.

Ha az állam arról akar gondoskodni, hogy jó hivatalnokokat, orvosokat, tanárokat kapjon, erősen beavatkozik. Ezt tette a multban pl. a porosz állam, nálunk Mária Terézia, József császár, s ma is azt teszik egyes országok kormányai. De nem akarja egy ország kormánya sem zavarni a tudós ideális munkáját. A tudományt az egész világon mindenütt — még ott is, ahol a legutilitarisztikusabb felfogás uralkodik is, — az idealizmus szolgálatába állítják.

Az olyan szervezeti reformok, — minők pl. hogy hány kara legyen az egyetemnek? kikből álljon az egyetemi tanács? kik

válasszák a rektort? a magántanárok s tanársegédek hogyan kapcsolódnak bele az önkormányzatba? s az ifjúság hogyan vonassék ebbe bele? az ifjúság corporatioi hogyan szerveztesenek? — mind nem érintik az egyetem lényegét, ezeket célszerűségi szempontok szerint, sőt a körülményekhez képest más-más módon kell megoldani.

De felhangzik egy igen fontos követelmény. Ezt maga az ifjúság hangoztatja.

Az ifjúság ugyanis az *Elmauban* (Bajorország) 1924. július 30-án a keresztény diák világszövetség által tartott nemzetközi diákkonferencián 9 pontba foglalta össze kívánságait, melyek közül a következőket emelem ki:

1. A közösség szolgálata, ne az egyéni haszon legyen az egyetemen a tanulmány fő motivuma.

4. Nem tökéletes az oly nevelés, mely nem ad alkalmat a művészi képességek kifejlődésére.

5. Semmiféle nevelés nem tökéletes, mely nem ad alkalmat a lelki élet s a szellemi képességek kifejlesztésére.<sup>75</sup>

Ebből kitűnik, hogy a mai európai egyetemek a nevelés kérdésével nem eleget foglalkoznak, s ezt nem oldják meg elégtően.

Kétségtelen, hogy az az idő, melyet az ifjú az egyetemen tölt, éppen a *jellem* kialakulásának korszaka. S éppen ebben az időben van az ifjú nagyon magára hagyatva. Az egyetem az ifjúra nézve a szabadságot jelenti. A tanszabadsággal sok egyéb szabadság is jár. Az egyetem vezetőinek ennek következtében nincsen igazi irányító hatásuk az ifjúságra a jellemfejlődés tekintetében. A tanárnak közvetlen személyes hatása csak azokra van, kik a szemináriumban mellette és vele dolgoznak, ezek az ő igazi tanítványai, de ez a kisebbség. A nagy többség távol áll a tanárok személyes hatásától s minél nagyobb az egyetem, annál távolabb.

A korszellem ezt az eltávolodást nagyon előmozdította. Az ifjúságnak azelőtt is voltak egyesületei, de most az ifjúság szervezkedett. Ezzel a szervezkedéssel gyakran szinte elszigetelte magát a tanári befolyástól. Az ifjúság önálló akar lenni, s ez különösen külföldön érezhető.

Ezeknek a szervezeteknek kétségtelenül nagy nevelő

<sup>75</sup> Universitätsideale. 125. 1.

hatásuk van. Hogy ez a nevelő hatás kedvező-e, vagy kedvezőtlen, az attól függ, milyen a szervezetnek a szelleme.

De azért az egyetem nem utasíthatja el magától a nevelő feladatot, különösen ha az ifjúság kívánja is ennek a föl-vételét.

A kelet főiskolái — mint az ezek mintájára alakult Keyserling-féle darmstadti iskola — a nevelésben látják az intézmény főcélját. Nem a tudás, nem a tanulmány itt a fontos, hanem a jellem, az önnevelés.

Az európai egyetem azonban nem lehet az aszkézis intézményévé, nem lehet kolostor.

Ismét vissza kell térnünk az egyetem alapgondolatára: az egyetem a tudomány művelője, s így az egyetem a tudománnyal nevel. A tudománnyal akar az érzelmekre is hatni, a tudománnyal akarja a cselekvést is irányítani.

A tudomány légköre egy magasabbrendű s nemesebb légkör, mint a mindennapi életé. Ez a légkör alkalmas arra, hogy a lélek legszebb virágai kinyiljanak. Ahol az idealizmus napja süt, ott megterem mindaz, ami szép és nemes.

De az egyetem főképp az önnevelés iskolája. Az önnevelés pedig a nevelés befejezése. Ez a befejezés az egyetemi évekre esik, s éppen az egyetem módszere, az önmunkásság, mely az egyetemi tanulmány lényeges jellemvonása, legalkalmasabb arra, hogy erre az ifjúságot rávezesse.

Ifjúságunknak a mai nehéz időkben kétségtelenül nehéz a helyzete, de éppen ez a nehéz helyzete kényszeríti őt keményebb munkára, s megacélozza izmait, fölfokozza testi és szellemi erejét.

Sajnos, így kellett küzdenie mindig a magyarnak. Ez a mi magyar problémánk ma is. Jól fejezte ki ezt *gr. Klebelsberg Kunó*, midőn kijelentette, hogy a kultusztárca ma honvédelmi tárca. Így kapcsolódik bele az egyetem a nemzet életébe.

Békefi Remig egy munkájában olvasom 1402. szeptember 28.-áról a következő adatot: „Mihály fia, Elegius körülbelül tizennyolc éves korában a csanádi iskola növendéke volt. Egy izben, amint társaival Csanádnak tartva előadásra ment, útközben csupa szórakozásból elővette ijját, melyet magával hordott, s nyilat egy határkő felé röpítette.”

„Ez esetben — teszi hozzá Békefi — nemcsak az iskola

létezése, hanem az is érdekel bennünket, hogy Eligius nem Csanádon, hanem valahol a vidéken lakott és hogy előadásra ijjal-nyillal ment.<sup>76</sup>

Ámde szerintem ebben nem az a fontos, hogy a tanuló vidéken lakott, hanem az, hogy ijjal-nyillal ment iskolába.

Ez valóban szinte szimbolikus. Ez a magyar sors! Állandóan fegyverkezniünk kellett, hogy megvédjük magunkat, s csak félkézszel dolgozhattunk a magyar kultúra továbbépítésén.

Ma is ez a helyzetünk. Küzdünk a létért, s küzdünk eszményképeinkért. Meg vagyok győződve róla, hogy a magyar ifjúságnak meg lesz az ereje, hogy ezt a küzdelmet diadalmasan megállja, s igazát nemcsak ijjal-nyillal, hanem a tudomány fegyvereivel is megvédje.\*

*Weszely Ödön.*

#### \*Irodalom:

*Ábel Jenő:* Egyetemeink középkorban. Budapest, 1881. A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala.

*Ábel Jenő:* Magyarországi tanulók a külföldön. I. Magyarországi tanulók a jénai egyetemen, összeállította: Mohos Gyula. Budapest, 1890. II. kötet. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. III. kötet. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke 1493-tól 1558-ig. Közli és magyarázza: Dr. Schrauf Károly. Budapest, 1895. IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli: Dr. Schrauf Károly. Budapest, 1902.

*Békefi Remig:* A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statumai. Budapest, 1909.

*Békefi Remig:* A pécsi egyetem. Budapest, 1909.

*Békefi Remig:* Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Budapest, 1896.

*Békefi Remig:* A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

*Fináczy Ernő:* A középkori nevelés története. Budapest. II. kiadás, 1926. 257—299. l.

*Fináczy Ernő:* A renaissance-kori nevelés története. Budapest, 1919. 82—91. l. 185—186. l.

*Fináczy Ernő:* A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. I. kötet. Budapest, 1899. 305—355.

*Fináczy Ernő:* A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. II. kötet. 1902. 116—155. és 361—374. l.

---

<sup>76</sup> *Békefi Remig:* A káptalani iskolák története Magyarországon. Budapest, 1910. 70. l.

*Frankl Vilmos*: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1875.

*Grósz Emil*: Az egyetemek multja és jövője. Budapest, 1927. (Különnyomat a Budapesti Szemle 1927., 593. füzetéből.)

*A felső oktatásügy Magyarországon*. Az 1896. évi ezredéves kiállítás alkalmára. Budapest, 1896. Egyetemi nyomda.

*Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei I—II. kötet. 1777—1848-ig. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda.

*Kornis Gyula*: Kultúra és politika. Budapest, 1928. 250—245. — A filozófiai kar jelentősége a tudományegyetemen. 244—250. A tudományok egysége és az egyetem egysége. 251—301. Nők az egyetemen.

*Gróf Klebelsberg Kunó* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926. Budapest, 1927. 495—495. I. Magyar Heidelberg, 500—501. A szegedi egyetem jövője.

*Gróf Klebelsberg Kunó*: Neonacionalizmus. II. kiadás. Budapest. Athenaeum. — *Egyetemek a nemzeti ideál szolgálatában*. 211—215. I.

*Gróf Klebelsberg Kunó*: Küzdelmek könyve. Budapest, Athenaeum. 119—126. I. Az egyetemi gondolat sorsa.

*Magyary Zoltán*: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. 145—218. I. A tudományegyetemek. I. Az egyetemek kialakulása külföldön. II. A magyarok egyetemjárása külföldön. III. A magyar egyetemek története. IV. Egyetemeink szervezete és önkormányzata.

*Magyary Zoltán, Huszty József, Hornyánszky Gyula és Imre Sándor*: Egyetem-politikai kérdések. Széphalom-Könyvtár. 7. sz. Szeged, 1928.

*Nagy József*: A kultúra decentralizációja. Magyar Paedagogia 1929.

*Székfü Gyula*: A négy egyetem. Magyar Szemle. 1929. VI. köt. 4. sz. 322—331. I.

\*

*Paulsen*: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten. Leipzig. 1896—97. I—II.

*Fr. Paulsen*: Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium. Berlin. 1902.

*H. Denifle*: Die Universitäten des Mittelalters. I. Band: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin. 1885.

*Fichte, Schleiermacher, Steffens*: Über das Wesen der Universität. Hgb. v. E. Spranger. Leipzig. Felix Meiner.

*K. Hoerber*: Das deutsche Universitäts- und Hochschulwesen. Kempten u. München. 1912.

*Th. Ziegler*: Über Universitäten und Universitätsstudium. Leipzig. 1915.

*E. Spranger*: Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens. Berlin, Reuther u. Reichard.

*E. Spranger*: Wilhelm Humboldt u. die Humanitätsidee. 2. Auflage. Berlin. 1928.

*E. Spranger*: Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren. Leipzig. 1913.

*C. H. Becker*: Vom Wesen der deutschen Universität. Leipzig. 1925.

- G. Linck*: Über Wesen u. Wert der Universität. Jena. 1920.  
*Werner Jaeger*: Stellung u. Aufgaben der Universität in der Gegenwart. Berlin. 1924.  
*Karl Jaspers*: Die Idee der Universität. Berlin. 1923.  
*E. Wolf*: Über den Beruf der deutschen Universität in der Gegenwart. (Hamburgische Universität, Reden gehalten bei der Feier des Rectoratwechsel 1923. Hamburg. 1924.)  
*F. K. Vossler*: Universität als Bildungsstätte. München. 1923.  
*R. Otto*: Sinn und Aufgabe moderner Universität. Marburg. 1927.  
*Dr. Paul Jensen*: Universität und Bildungsideal. Berlin. 1928.  
*O. Hertwig*: Das Bildungsbedürfnis u. seine Befriedigung durch deutsche Universitäten. Jena. 1905.  
*Gr. Otto Immisch*: Academia. Rectoratsrede. Freiburg in Br. 1924.  
*E. Bernheim*: Der Universitätsunterricht und die Erfordernisse der Gegenwart. Berlin. 1898.  
*W. Arnold*: Die Bedeutung der kleinen Universitäten. Marburg. 1872.  
*Dr. G. Linck*: Gedanken zur Universitätsreform. Jena. 1919.  
*J. Flach*: Die Reform der Universitäten. Hamburg. 1888.  
*C. H. Becker*: Gedanken zur Hochschulreform. Leipzig. 1920.  
*O. Dittrich*: Die neue Universität. Leipzig. 1919.  
*A. Dyroff*: Wege und Abwege der Universitätsreform. Karlsruhe. 1929.  
*Karl Wolzendorff*: Die Universität in der Demokratie. Frankfurt a. M. 1921.  
*Helm Wienkötter*: Die Organisation der deutschen Studentenschaft. Berlin. 1921.  
*E. Everth*: Zeitungskunde und Universität. Jena. 1927.  
*A. Ruge*: Das Wesen der Universität und das Studium der Frauen. Leipzig. 1912.  
*Th. Litt*: Berufsstudium und „Allgemeinbildung.“ Leipzig. 1920.  
*Max Weber*: Wissenschaft als Beruf. München u. Leipzig, Duncker u. Humboldt, 1919.  
*E. Kahler*: Der Beruf der Wissenschaft. Berlin. 1920.  
*Richard Graf du Moulin Eckart*: Geschichte der deutschen Universitäten. Stuttgart. 1929.  
*R. Schairer und C. Hofmann jr.*: Die Universitätsideale der Kulturvölker. Leipzig. 1925.  
*Max Joseph*: Die deutschen Universitäten in Urteile französischer Gelehrten. Berlin. 1925.  
*Franz Laue*: Das französische Schulwesen. Leipzig. 1926.  
*Georg Kartzke*: Das amerikanische Schulwesen. Leipzig. 1926.  
*L. Liard*: L'enseignement superieur en France. 1789—1889. 2 kötet. 1888—94.  
*L. Rice Oxley*: Oxford Renowned. London, Methue and Co. Ltd.  
*Brian W. Downs*: Cambridge past and present. London, u. o.

## ROMÁNOS-ROMÁNTOS-ROMANTIKUS.

A ROMANTIKUS FOGALMA<sup>1</sup> a világirodalomnak egyik legtisztázatlanabb és legvitatottabb kérdése. Egész könyvtárat fölthetnének meg azok a művek, melyek a probléma megoldására több-kevesebb sikerrel vállalkoztak. A fogalom egységes világirodalmi (történeti) vagy esztétikai meghatározása — amint erre már Nadler a berlini romantikáról szóló könyvének bevezetésében rámutatott — annál kevésbé lehetséges, mert egészen mást ért romantikán az angol irodalom, mint akár a francia, vagy a német. De még az egyes nemzeti irodalmak körén belül is mennyi az ellentét és a zavar! Az angol romantika egy nevező alá veszi Walter Scottot és Byront és Shelleyt, a német Goethet a Götz, a Wilhelm Meister, a Faust II. részének íróját és a Schlegeltestvéreket és Brentanot, a francia Chateaubriandt és Victor Hugot. Nem is szólva a fogalom szellemtörténeti, esztétikai, stíltörténeti meghatározásairól, melyek különösen a német elméleti irodalomban virágoztak fel és amelyek a legellentétebb tételeket állították fel.

A magyar irodalomtörténetírás és esztétika ebben a nemzetközi vitában alig vett részt, aminek kétségkívül legfőbb oka az, hogy a magyar romantikának legalapvetőbb kérdései sincsenek még tisztázva, sőt az is problematikus, volt-e nyugateurópai értelemben vett magyar romantika vagy helyesebben: volt-e a magyar irodalom fejlődésében olyan korszak, melyet a romantika szóval jelezhetünk. A XVIII. sz. fordulóján a magyar kultúra kiszáradó medrébe olyan egyidejűséggel és olyan erővel ömlött be a francia klasszicizmus, a német felvilágosodás, a Sturm und Drang, a német romantika, a francia romanticizmus stb. áradata, hogy korszakokat alig lehet megkülönböztetni. A magyar irodalom rövid pár évtized alatt élt át nyugateurópai két évszázadot. Horváth János azt írja a magyar klasszicizmusról: „A klasszicizmus a Bessenyei-Kazinczy kornak legtöbb öntudattal hangoztatott elve és illúziója volt, a gyakorlatban korszakos megállapodásra el sem is jutott s világirodalmi nagy reakciója, a romanticizmus, itt hangos ostrom nélkül megvette a várat, mert már

<sup>1</sup> Részlet egy Vörösmarty koráról szóló nagyobb tanulmány bevezető fejezetéből.

az ellenségeskedés kezdete előtt beköltözött oda s ott járt a várbeliek között, azok tógájában, azok páncéljában.”<sup>2</sup> De ugyanez áll erre az u. n. romanticizmusra, melyet meg hasonló módon Petőfi-Arany népies-nemzeti irodalma váltott fel.

Ez a gyors korszakváltozás azonban csak egyik oka a romantikáról szóló magyar elméleti irodalom fogalmi bizonytalanságának, amely élénken tükröződik az összefoglaló magyar irodalomtörténetek korszakbeosztásában. Itt még Vörösmarty helyzete is bizonytalan, aki hol a felújulás, hol a nemzeti irodalom korszakába tartozik, nem is szólva Kisfaludy Károlyról vagy Kölcseyről, akik hol a németes iskola tagjai, hol romantikusok, hol pedig legújabban preromantikusok. A fogalmi ingadozásnak mélyebben fekvő oka az, hogy elméletíróink nem a magyar irodalom fejlődéséből kísérelték meg egy elképzelhető magyar romantika fogalmát megállapítani, hanem a német vagy a francia romantikus elmélet fogalmi készletével igyekeztek megközelíteni a hasonlóknak tetsző magyar irodalmi jelenségeket. Így Bánóczy,<sup>3</sup> aki elsőnek írt összefoglaló tanulmányt a magyar romanticizmusról, első sorban azt nézi, mit vett át a magyar irodalom a német romantikából és a negatív jegyekből (a filozófiai és a vallási elem hiánya) állapítja meg a magyar romantika lényegét. Újabb hasontárgyú tanulmányok fogalmi zavarára találóan mutat rá Koszó János,<sup>4</sup> aki a fogalom megértésére sok új gondolatot vet fel, de a magyar romantikát ismét csak kívülről, az osztrák romantikus-barokk költészet oldaláról kívánja megközelíteni. Ez a módszer ismét csak útvesztőkbe vezet, noha természetesen tagadhatatlan, hogy a magyar irodalom fejlődésére a külső s épen az osztrák irodalmi hatások elhatároló fontossággal voltak. Ez a belátás azonban nem indokolja külső elméletek alkalmazását a magyar irodalomra, melynek kétségtelenül megvannak a maga sajátos törvényei. Épen azért döntő jelentőségű Thienemannak megállapítása nagy elméleti munkájában: „A magyar irodalom roman-

<sup>2</sup> Horváth János: Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Kisz. T. Évk. 1923—24. 140. l.

<sup>3</sup> Bánóczy József: A magyar romanticizmus. Bp. 1882.

<sup>4</sup> Johannes Koszó: Ungarische Romantik. Gragger Gedenkbuch. 1927. 146. l.

tikussá lett nem utánzásból, hanem a fejlődés kényszeréből.<sup>5</sup> Anélkül, hogy itt a romantikus magyar jellegű fogalma tisztázva volna, kétségtelen, hogy Thienemann nem azt érti rajta, hogy a magyar irodalom a fejlődés kényszeréből lett a német vagy a francia romantikához hasonlónak, hanem azáltal lett jellegzetesen magyar romantikussá. Itt van a további szellemtörténeti vagy elméleti kutatásnak egyedüli lehetősége. A magyar irodalom fejlődését nem szabad idegen fogalmi rendszerek kényszerzubbonyába öltöztetni, hanem — amint ezt már Horváth János és Thienemann is ismételten követelték — sajátos törvényszerűsége számára új fogalmi rendszert kell alkotni. Klasszicizmus, romanticizmus, realizmus, naturalizmus stb. annyira át vannak számunkra itatva idegen szemléletekkel, hogy e fogalmakat alkalmazva a magyar irodalmat önkéntelenül is az idegen szemléletforrások tükörképévé silányítjuk le. Ez a magyar elméleti irodalom legnagyobb hiánya, mely ellen közel egy évszázada nem kisebb elme, mint Eötvös József kelt ki Petőfi Sándor költészetéről szóló ismertetésében: „... most, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak átvezetett gyöngye ere többé, hanem nemzetiségünk mélyéből látunk fakadni forrásokokat, vajjon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck-és Schlegelek theoriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbíráására nem egészen illenek.”<sup>6</sup>

A XVIII. sz. fordulója, a XIX. sz. első fele irodalmunk fejlődésének, helyesebben irodalmunk megszületésének sorsdöntő korszaka. Hogy eddig teljesebb megértéséhez nem jutottunk el (teljes megértéséhez alig jutunk el valaha) azt nagy részben ezen idegen teóriák ballasztjának köszönhetjük, melyek egész irodalomelméleti gondolkodásunkra egy évszázad óta (vagyis mióta irodalmi öneszméletre jutottunk) ránehezedik. Mindezen elméletek közül a legveszedelmesebb a romantikáé a fogalom sokértelműsége miatt. Vörösmarty korát igazán csak úgy érthetjük meg, ha szemléletünket megsza-  
bádítjuk ennek a fogalomnak szuggesztív hatásától, ha tőle függetlenül a fejlődés törvényszerűségét vizsgáljuk és aztán

<sup>5</sup> Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva VII. 396—402.

<sup>6</sup> Br. Eötvös József: Ö. M. XII. 249. l.

— vizsgálataink végén — ha magára a fogalomra még szükségünk van, annak sajátos magyar értelmezését adjuk.

Ezt azonban csak úgy tehetjük meg, ha magával a fogalommal előbb leszámolunk. Végig kell kísérnünk útját a magyar irodalomban való első feltűnésétől kezdve egészen a legújabb időkig. Meg kell vizsgálnunk formai fejlődését és tartalmi értékének változását. Legfőbb figyelemmel pedig arra kell lennünk, hogyan alkalmaztatik magyar irodalmi jelenségekre az irodalmi öneszmélkedés első pillanatától kezdve és hogy mely úton származott hozzánk, amiből következtetéseket vonhatunk a kor elméletíróinak szellemi kapcsolataira. Mindezen vizsgálatok nem fogják magát a problémát megoldani, de megnyitják az utat a probléma tisztázására.

Ennek a feladatnak a kifejtését kísérli meg kis tanulmányom a XIX. sz. első felére vonatkozólag. Minden elméleti elfogultság nélkül regisztrálok a szó előfordulását az egykorú kritikákban, ismertető cikkekben, tanulmányokban, levelezésekben és szépirodalmi művekben. Igyekszem mindenkor megállapítani fogalmi tartalmát, különösen ha magyar irodalmi jelenségekkel kapcsolatban alkalmazzák, hogy így világot derítsek arra a kérdésre, hogy mit értett az u. n. magyar romanticizmus kora romantikán, kiket és miért tartott romantikusoknak. A r o m a n t i k u s szó magyar története egy fejezete az irodalmi öntudat fejlődéstörténetének.

Ez a kísérlet se nem új, se nem egyedülálló. A német, angol és francia irodalomtörténetírás az utóbbi években egész köteteket szán saját területén e kérdés megoldásának,<sup>7</sup> ezek a művek azonban csak eszmekeltőül szolgálhattak, de nem például. A magyar probléma e téren is sajátos módszert kíván. Thienemann utalt már a szó jelentőségére a magyar elméletben. Szerinte a szó alapjelentése találóan jelöli meg az egész romantikus mozgalom gyökerét és lényegét: hogy „az ember gondolkodásán és szemlélete módján elhatalmasodik a regény, az olvasmány és az irodalom. — A romantika feltárta az irodalmi kultúra lehetőségeit, következményeit és veszedelmeit, érthető, hogy a romantikusoknál találjuk meg

<sup>7</sup> Richard Ullmann und Helene Gotthard: Geschichte des Begriffes „Romantisch“ in Deutschland. Berlin. 1927. — P. Smith: Four Words, Romantic, Originality, Creative, Genius. Milford 1924. — Joseph Aynard: Comment définir le romantisme? Revue de littérature comparée, 1925.

az irodalmi jelenségek legmélyebb, máig kimerítetlen, felülmúlhatlan értelmezését.”<sup>8</sup>

A magyar irodalmi elméletre ez a megállapítás annyiban áll, hogy Vörösmarty kora egybeesik a magyar irodalmi és esztétikai eszmélkedés kezdetével. Ekkor teremtik meg a magyar irodalomtörténetírást, kritikát és esztétikát Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Toldy, Bajza és a kisebbek egész sora. De az elmélet az irodalmi gyakorlattal ebben a korban egészen sajátos viszonyban volt. Míg pl. a német irodalomban az elmélet a gyakorlatból sarjadt ki vagy legalább is együttthaladt vele, addig a magyar irodalomban az idegenből kölcsönzött elmélet megelőzte, akárhányszor, mint Kazinczynál, eredményezte a gyakorlatot. Azonkívül az irodalmi elmélet konzervatív maradt az egész félszázadon át, nem haladt és nem fejlődött. Láttuk fent, hogy Eötvös még a negyvenes évek végén is Schlegel és Tieck hatása ellen tiltakozik a kritikában. De Schlegelből és Tieckből tanultak elméletet már Toldy és Bajza a huszas években.

Ha tehát a romantikus szónak és változatainak alkalmazásait követjük végig a magyar irodalomban, egészen más szempontokat kell követnünk, mint az ugyanilyen tárgyú német vagy angol munkáknak. Eleve el lehetünk rá készülve, hogy a magyar elméletíró idegen szemléletmódból kiindulva alkalmazza a fogalmat magyar irodalmi jelenségre és csak ritka lesz az olyan eset, amikor a magyar irodalmi jelenségből indul ki. Így nem elégedhetünk meg a fogalom mindenkori tartalomértékének megállapításával, hanem keresnünk kell esetleges forrását és azzal való kapcsolatát.

Maga az alapszó, mint ismeretes, Angliában keletkezett a XVII. sz. második felében a *romant*, *romaunt* szóalakokból és eredetileg regényszerűt jelentett. Ilyen értelemben került át a század végén a német irodalomba, ahol először 1695-ben tűnik fel „*romanisch*“ alakban,<sup>9</sup> majd 1698-ban Heidegger: „*Mythoscopia Romantica oder Discours von den sobenannten Romans* (Zürich 1698)“ c. művében „*romantisch*“ alakban. Ettől kezdve váltakozva fordul elő mind a két formában (még Herder is így használja: *romanisch* 1766-ban), de a XVIII. sz. második felében a „*romantisch*“ szóalak végleg elnyomja a

<sup>8</sup> I. h.

<sup>9</sup> L. Grimms Wörterbuch. VIII. 1155.

„romanisch“-t, mely gyakori félreértésekre vezetett (népnevet is jelentvén). A „Romantik“ szót Novalis alkalmazza először 1802 körül,<sup>10</sup> ugyancsak tőle származik a „Romantiker“ szó, melyen kezdetben csak regényíró-t értett. Jean Paul alkalmazza ez utóbbi szót 1805-ban először irodalmi irányra. Az angolból a német irodalomba került szó önálló fogalmi fejlődésen ment át és évtizedeken keresztül az irodalmi érdeklődés és harcok középpontjában állott. Fejlődési útja két irányban ágazódik el. Egyrészt belekerült a köznyelvbe és mindmáig élő divatszóvá vált, jelentvén a rendkívülit, a nem mindennapit, másrészt irodalmi műszóvá, melynek értelmezése körül száz év előtt heves harcok folytak.

A magyar irodalom a szót akkor vette át irodalmi értelemben, amikor a harcok már elcsitultak és a fogalom értelme megmerevedett. A lehetőség így megvolt, hogy sajátos alkalmazásban eredetien tovább fejlődjék, mint az angol fogalom Németországban és a német Franciaországban. Ennek azonban a mi irodalmunkban nagy akadálya volt többek között az irodalom ugrásszerű fejlődése.

A fogalom magyar alkalmazásának történetében többféle fázist különböztethetünk meg, melyek alatt nemcsak a fogalom tartalmi jelentése, hanem a szó formai alakja is változásoknak volt alávetve.

Legrégibb alakja, mely egyéb változások mellett évtizedeken át fenntartotta magát: R o m á n o s. Ez a szó nem a német „romanisch“ fordítása, mert hiszen a német szó ebben a formájában már a XVIII. sz. derekán elavult, a magyar szó pedig a század végén tűnik fel először, hanem a már korábban magyarrá vált román (regény) szó melléknévi alakja, mely mindenkor a német „romantisch“ fordításaképen jelentkezik. Értelme ebben a kezdő korszakban kettős. Legkorábban mint az új angol természetérzés megfelelő kifejezése jelentkezik, valamilyen tájra alkalmazva. Így találkozunk vele legelőször<sup>10/a</sup> tudomásom szerint Kisfaludy Sándor napló-

<sup>10</sup> Schriften (Minerv.) II. 304.

<sup>10/a</sup> Kezdetben többször használják német alakjában. Így Kazinczy László 1787. szept. 4-én újra Kazinczy Ferenenek: „Azonkívül, hogy *Romantisch* akarnék írni, leszállottam kotsimról, a kertembe mentem...“ (K. L. I. 144.) Itt még a fogalom német eredete teljesen tudatos. Német alakjában később is többször találkozunk vele Kazinczy levelezésében. L. lent.

ában, ahol a költő Judenburgról feljegyzí: „Környéke igen romános, nem kies, hanem vad, — a lelket szilaj indulatokra bírja.“<sup>11</sup> Itt tehát a romános a vad, elhagyott természetet jelenti; ebbe a képzetbe hatalmas sziklás hegyek, omló hegyipatakok tartoznak. De pár évvel később (1807) ugyancsak Kisfaludy Sándor regéinek előszavában lakásának r o m á n t o s köréről ír és ezt így magyarázza: „minekutánna itt szinte naponként látom a váromladékokat.“<sup>12</sup> A következő évben pedig Kazinczynak írja: „Sümegnél kezdve, egész a Balatonig, ezt a vidék olly szép, olly változó, — olly *romántos* és gyeniális, hogy a szép tájairól híres Helvetia bajjal mutathatna szebbet.“<sup>12/a</sup> Itt tehát már a szó formai alakja is megváltozott és jelentése is más árnyalatot nyert. Alakja a német „romantisch“ megmagyarosítása, amelyhez már nem tartozik főnévtő, jelentése pedig a természeti szemléletbe belekapcsolja a történetit. Ebbe a szemléletbe belejátszik a múlt, a középkor hősi korának szemlélete. Innen már csak egy lépés az irodalmi értelmezéshez.

A szó természeti jelentése azonban később is minduntalan előfordul, átmegy a köznyelvi használatba és különböző árnyalatokkal még ma sem ment ki a divatból. A fejlődésnek ezt az ágát nem kísérjük tovább figyelemmel, csak megemlítjük még, hogy Berzsenyi is alkalmazza egyik költeményében:

Én itt, az elzárt béke homályain,  
Itt e romános Tempe vidámain  
Öntöm ki szívem gerjedését  
Szokrat ölébe Anakreonnal. (Melisszához.)

Itt r o m á n o s kies vidéket jelent, akárcsak Döbrentei-nél, aki Kazinczynak „a romános Hátszeg vidékéről“ ír (K. L. XIV. 43.), míg Hrabovszky, Dávid a Tud. Gyűjt.-ben a Balatonról néhány levelet közölve a Szt. Mihály-hegy „soron felüli vadabb románosságaról“<sup>13</sup> ír. Ugyanilyen értelemben találjuk a szót Toldy Ferenc egyik németországi levelében,

<sup>11</sup> Kisfaludy Sándor Minden Munkái. Bp. 1892. VII. 229.

<sup>12</sup> U. o. II. 70.

<sup>12/a</sup> K. L. VI. 84.

<sup>13</sup> Hrabovszky Dávid: Néhány levelek Balatonról és Balaton mellyéről. Tud. Gyűjt. 1827. X. 94.

melyet 1829 dec. 8-án Kazinczyhoz intézett: „Innen gyalog jártam meg Altenstein, Liebenstein és Meiningen nagy nevű r o m á n o s scénájit.“<sup>13/a</sup>

E példákat a XIX. sz. elejéről még bizonyára meg lehetne szerezni egynéhánnyal, de azok sem hoznának újabb változatokat. A magyar nyelv megteremti a romános-romántos szavakat és egyelőre azt a jelentőséget adja nekik, amit Richardson az angol irodalomban és ami a magyarba kétségtelenül német közvetítéssel jutott abban az időben, amikor az Athenaeumban és körülötte már heves harcok folytak a „romantisch“ irodalmi értelmezése felől. Ez a természeti értelmezés kerül be a Czuczor-Fogarasi-féle szótárba is, ahol a „regényes“ címszó alatt (melyre a romantikus címszó mint azonosra utal) a következő jelentést olvassuk: „A regény törzsből származik de csak szűkebb értelemben, oly vidékről használtatik, mely különösen kies, bájoló, mint t. i. azt a regényekben lefesteni szokták.“ A szótárírók nem is törték a fejüket a szó újabb értelmezésén, hanem majdnem szóról-szóra átveszik Adelungnak egy elmultszázadi meghatározását: „Romantisch . . . welches . . . von Roman abstammt, aber nur in engerer Bedeutung von vorzüglich angenehmen und gleichsam bezaubernden Gegenden üblich ist, so wie sie in Romanen und Ritterbüchern beschrieben wird.“<sup>14</sup>

A szó másik értelmezését az elsővel egyidejűleg a német lovagregények magyar fordításai plántálják át hozzánk, melyek különösen tárgytörténeti szempontból jelentékeny befolyást gyakoroltak irodalmunk további fejlődésére.<sup>15</sup> Amikor Németországban a „romantisch“ szó Herder és Wieland útján a XVIII. sz. második felében divatossá vált, egymásután jelentek meg regények, melyek címükbe belevették az érdekkeltés fokozására a Romantisch-jelzőt és így nagy részben okozói lettek annak az ellenszenvnek, mely a század vége felé a fogalom iránt támadt. Ezek a „historisch-romantische Bilder“, „historisch-romantisches Gemälde“ címen megjelenő lovagregények csakhamar megtalálták az utat a magyar közönség-

<sup>13/a</sup> K. L. XXI. 159.

<sup>14</sup> *Adelung*: Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. 1808. 1155.

<sup>15</sup> V. ö. Ludwig *György*: Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur (1772—1836). Ung. Jahrb. VIII. 52—86. — Innen vettem az alább idézett könyvcímeket.

hez is. A fordítók először zavarban voltak, hogyan fordítsák a „romantisch“ szót, ami arra látszik utalni, hogy a Kisfaludy Sándor által használt romános-romántos szavak ekkor még nem terjedtek el a köztudatba. Így pl. a következő regény: „Wanda... Nach der wahren Geschichte romantisch bearbeitet. Wien 1804.“ magyar fordításban a következő címet kapja: „Vanda... Valóságos történeten alapuló román. Pozsonyban 1806.“ Itt a fordító egyszerűen mellőzi a romantisch lefordítását, illetőleg a főnévvel helyettesíti. Ugyanebben az évben a következő regény: „Lisara, die Amazone von Habessinien. Ein romantisches Gemälde. Leipzig, 1805.“ magyar fordításban a következő címet kapja: „Lizára, az Abessziniai Amazon. Egy költeményes rajzolat. Magyarosította Sz. S. Pozsonyban és Pesten 1806.“ Itt a „romantisch“ „költeményes“-re van magyarosítva. — Pár évvel később jelenik meg „Bertraid und Grimoald. Ein historisch-romantisches Gemälde aus dem Mittelalter. Wien 1809.“ magyar fordítása ezen a címen: „Bertraid és Grimoald. Egy érdeklő historikus történet a közép Századból. Pozsonyban és Pesten, 1813.“ — A „romantisch“-nak ezen első fordítási kísérletei utalnak arra, hogy a fogalom maga még idegen volt nálunk, de már ekkor valami rendkívülit, fantasztikust értettek alatta. Egyidejűleg azonban divatba jön a „romános“ forma Verseghy Ferenc regény-fordításai által: „Vak Béla. A Történetírásból vontt romános rajzolat. Pesten, 1812.“ — vagy: „Almarék erdélyi Herczeg, avvagy a Szebeni erdő. A történetírásból vontt romános rajzolat. Pesten, 1812.“ — Most már egymásután következnek a magyarosított romános rajzolatok, hiszen még a harmincas és negyvenes években is szívesebben adják ki a kiadók silány fordításaikat, mint magyar költők eredeti műveit. Így a romános belekerül a magyar köztudatba és köznyelvbe a regényszerűség értelmében. 1817-ben Dessewffy József gróf már azt írja Kazinczynak, hogy az olvasók a „romantisch“ szót nem kedvelik, „mert lehet jól magyarul mondani, romántos vagy romános.“ (K. L. XII. 407.). Ekkor tehát a fogalom magyar alakjai már meggyökeresedtek.

Irodalmi vagy történeti értelmezésével a század elején még nem találkozunk, ami annál feltűnőbb, mert hiszen Kazinczyék élénk figyelemmel kísérik a német irodalom minden megmozdulását és különösen a tízes években Ka-

zinczy és Szemere, Kazinczy és Rummy levelezésében igen gyakran előfordul pl. Fr. Schlegel neve. Szemere részleteket közöl Kazinczyval Schlegel, Eberhard, Bouterweck esztétikai munkáiból, anélkül, hogy egyszer is tudomást venne a „romantisch“ fogalma körüli harcról. A magyar irodalomnak ekkor megvan a maga saját, sokat vitatott nagy problémája: a nyelvújítás, amely minden erőt leköt. Az irodalmi gyakorlat kimerül fordításokban és utánköltésekben. A romantika problémája sokkal idegenszerűbb, mintsem hogy megértésre számíthatna. Különben is jellemző, hogy tudomás szerint Kazinczy sem irodalmi munkáiban, sem gazdag levelezésében egyszer sem használta a romantikus szót, egyetlen egy változatában illetőleg értelmezésében sem.<sup>15/a</sup> Oka lehet ennek egy bizonyos belső ellenszenv, mely élete végéig elkísérte és amely miatt Kölcsey „Schwärmersége és Rittervilága“ nem fért a fejébe. (Bajza levele Toldyhoz 1826. okt. 13-án.) 1809. aug. 16-án írja Rumynak: „... ich bekannte dass ich die Aesthetiker der neuen Schule (érti alattuk Fichtet, Schellinget, Schlegelt) bey mir für Schönschwätzer halte, oft ganz und gar nicht verstehe ... Lessing, Winckelmann und Goethe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie.“

Annál meglepőbb, hogy az 1818-iki Tudományos Gyűjtemény egyszerre egy egész tanulmányt közöl T. J. (Teleki József) tollából „A régi és új költés különbségeiről.“<sup>16</sup> Teleki József 1812—15-ben külföldi tanulmányúton volt és alapos műveltséggel tért vissza Magyarországra. A Tud. Gyűjt.-be ezen önálló tanulmányán kívül recenziókat is írt. Kazinczy nagy örömmel üdvözölte cikkének megjelenésekor és az új író felléptét barátainak is jelenté. Teleki József előzetesen beható tanulmányokat folytatott, elolvasta Schiller tanulmányát a naiv és szentimentális költészetéről, Jean Paul Vorschule der Aesthetik c. művét, A. W. Schlegelnek előadásait a „Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur“-t és Bouterweck esztétikáját. Lényegileg Bouterwecket követi, a Schlegel-féle Universalpoesie-szemléletből kiindulva. Szem-

<sup>15/a</sup> Az Erdélyi Levelekben kívánta egyszer használni német alakjában tájfestő értelemben, de aztán „adamiszi“ jelzővel helyettesítette: „A romantisch kitörlém; érzettem, hogy tarkít, de ki nem tudtam mondani.“ (K. L. XV. 522.)

<sup>16</sup> Tud. Gyűjt. 1818. I. 48.

beállítja a régi, antik költészetet a modernnel. „Az újabb, romantos vagy Schiller után, de hibásson, érzékenykedő (sentimentalis) költés... fő karaktere egy mély komolyság, amely igen gyakran komorsággá válik. A természettől mind jobban eltávozván, az ideálok világába elveszti magát, fellelgező lesz.“ A romantos költés személyes, szubjektív, az egyszerűnek ellenkezője, a szörnyűnek, minden különösnek nagy pártfogója, fantasztikus, határtalan. Ez Jean Paul felfogása is a romantikáról: „Wir haben der romantischen Poesie die Unendlichkeit des Subjektiven zum Spielraum gegeben.“<sup>17</sup> Teleki szerint az egész újabbkori költészet romantos, mégis kétféle romántosságot (ezt a szót ő használja először) különböztet meg: az északi, pogány (Osszián, Edda-dalok) és keresztény romántosságot. Utóbbinak szimboluma Mária, a lelki asszonyiség romántos ideálja. A keresztény romántosság körébe tartozik Dante, Petrarca, Tasso, Shakespeare, Milton, Klopstock, Schiller (akit a legnagyobb romántos költőnek nevez). A magyar irodalomnak csak egy romántos költője van: Himfy.

Teleki tanulmánya ismertető jellegű, mintegy tükörképét adja — meglepően világos rendezésben — az általánossá vált német felfogásnak, melynek eredete Herderig nyúlik vissza. Szavai aligha találtak nálunk nagyobb visszhangra, mert az egész kérdés-komplexum előkészületlenül érte a kialakuló magyar irodalmat. Kazinczy hiába nevezi „gyönyörűnek“, tartózkodik minden kritikai megjegyzéstől. A magyar irodalom még nem érett meg összefoglaló szemléletre. A tanulmány főjelentősége, hogy a már ismeretes „romántos“ szót elsőnek használja irodalmi értelmezésben és alkalmazza — bővebb magyarázat nélkül — magyar irodalmi jelenségre. Himfyt kétségtelenül azért tartja „romántos“-nak, mert szubjektív szerelemről dalol, petrarcai formákban. A romantos számára elsősorban stíl- és formatörténeti fogalom, melyben a tárgyi vagy történeti (középkor!) szemlélet alig játszik szerepet.

A huszas években a szó különböző változataiban irodalmi, esztétikai fogalommá válik, melyet íróink szeretettel alkalmaznak magyar irodalmi jelenségekre, anélkül, hogy — Kölcheyn kívül — bármelyikük is megkísérelné a fogalom

<sup>17</sup> Jean Paul: Vorschule der Aesthetik. 1804. I. 173.

magyarelvű értelmezését adni. Csak némi nehézséggel sikerül megállapítani az esetenkinti alkalmazás értelmét, annál is inkább, mert e téren az egyes íróknál is nagy zavar uralkodik. Irodalmi gondolkozásunk kezdetén érthető, hogy az alapfogalmak nem alakultak még ki tisztán, de különösen érthető ez a romantikus fogalmánál, melynek körébe annyi idegen szemlélet hatolt be zavarólag.

Alig pár évvel Teleki cikke után, megjelenik az első támadás a Tud. Gyüjt.-ben a magyar irodalom romántossága ellen Döbrentei tollából.<sup>18</sup> Döbrentei fejtegetései számára az egykorú német irodalomban annyira kedvelt párbeszédés formát választja. Verseghy szelleme találkozik a túlvilágon Báróczyéval és beszámol neki a magyar irodalom újabb fejlődéséről. Verseghy panaszkodva beszéli el, hogy a magyar irodalom eltávozott a tiszta franciaságtól és a német irodalom járma alá került. „De ha kerülnek magyar költőjink a szárazan kellemeskedő francia csinosítást, miért ölik magukat a németek hibájába, úgymint az ő homályos ábrázolásaik romántosságában s nyelvek azokéi szerint miért olyan ködösködő? A nagy magas, egyúttal mindég egyszerű is.”<sup>18/a</sup> Döbrentei ítéletének elve a nyelv, a romántos nála stílusfogalom. Ki ellen irányul támadása? Döbrentei ebben az időben (1824) már eltávolodott Kazinczytól és a nyelvújítás ellenzőinek táborába szegődött. Véleményét cikkének közlésével egyidejűleg meg is írja Kazinczynak: „Sokáig várogattam, hova fordítja a nyelvet újonnan megkezdett és enunciált Neologiad, mit fognak szülni deákos, franciás és németes kifejezéseitek. Vélekedésem szerint, mindenik jobban és nyelvünk eredeti fordulásainak ártóbban terjed, mint talán Magad is óhajtottad. Ki mondom már most én is gondolataimat. Neked kezdedben volt nyelvünk diszre emelhetése és mit látunk? Mindenfelé a hol megfordultam, nyelvüinktől a sok idegen szólás, halmozott s még nem is jól formált szók miatt elhülest, zajgást.” (1824. júl. 23. Kaz. Lev. XIX. 162.) Döbrentei támadása tehát elsősorban az ifjú írói nemzedék, főleg az Aspasia ellen irányult, amely maga is Kazinczy iskolájának vallotta magát. Ezt Kazinczy is mindjárt megértette, akinek

<sup>18</sup> Döbrentei Gábor: A Magyar Írás-mód mostani állapotjáról. Halottak beszélgetése. Tud. Gyüjt. 1824. VII. 78.

<sup>18/a</sup> V. ö. Kazinczy fentebb idézett nyilatkozatával a német romantikáról.

nagyon fájt Döbrentei cikke és levele és összes barátai előtt igyekezett azonnal tisztázni saját írói felfogását. Így Guzmicsnak a következőket írja: „Döbrenteinknek Elysiumi Beszéllgetése a Tud. Gyüjt.-ben, s egy hozzám írt levele nekem váratlan dolgok voltak. Láttam Gróf Dessewffy Józsefnél... a Kovacsóczy Aspasiáját... Mit mondjak Aspasiára s a Döbrentei levelére és Dialogusára? Azt, hogy az Aspasia prózai darabjai s némelly versezetek benne, épen olly kemény fenyítéket érdemelnének, mint a Schédely Haramijái érdemelnének a Tud. Gy.-ben, valóságos őrjöngés, a mit csinálnak... Ezeket az én barátaimat az Oláh ízlés lepte meg... De édes barátom, kérdjed velem együtt a mi Döbrenteinket, hogy ő meg én, adánk e illyen darabokat az ezek koraikban? Ha én ősz fővel s Döbrentei a férjfi kor erejében, nem irigyli e Vörösmartinak, Kovacsóczynak, Juliusnak, Emilnek némelly itt állott Versezeteiket? mert én nagyon irigylem, és e mellett azokat az undok, visszás, nevetséges bohóságokat felejttem. S kivált annak a Juliusznak<sup>19</sup> dolgozásaiban látok valamit, a mi idővel ragyogni fog egünkön, mert a Vörösmartié máris ragyog.“ (1824. aug. 27. Kaz. Lev. XIX. 180.)

Döbrentei támadását tehát Kazinczy és vele együtt levelező barátai is az Aspasia körül csoportosuló fiatal írók ellen irányulónak fogták fel, akiknek költészete itt először kerül a német romantikával párhuzamba, az irodalmunkban ekkor egyedül uralkodó nyelvi szempontból.

Ez a szempont vezeti Berzsenyi Dánielt is, amikor nyolc év után a Tud. Gyüjt. 1825. évfolyamában felel Kölcsey recenziójára:<sup>20</sup> „A nimbus, lángkör, csillagkoszorú, Sonnenkrone stb. a Romantikában csak az, a mi volt a Hellenicában a koszorú... Így kell a romantikának egész stíljáról ítélnünk, mert valamint változtak az ideák, a szerint kellett változni az egész költői szellemnek és nyelvnek... Minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek s új nyelvnek harmoniája születik.“ Ez az új szellem szerinte individuális. Berzsenyi a romantikát szembe állítja a hellenicával, ami megfelel a herderi antik-romantikus antithézisnek és a maga nyelvét, stílusát kimondottan romantikusnak vallja.

<sup>19</sup> Bajza írói álneve.

<sup>20</sup> Berzsenyi Dániel: Észrevételek Kölcsey Recenziójára. Tud. Gyüjt. 1825. IX. 98—130.

Egy egész évszázadnak kellett elmulnia, hogy Berzsenyinek ez a megállapítása saját költészetéről bele kerüljön a magyar irodalomtörténetírásba. Horváth János mondja Berzsenyiről: „A forma antik, a szellem modern visszahatással klasszikus, a nyelvbeli kifejezés félreérthetetlenül, erőteljesen modern: romantikus.”<sup>21</sup>

Az antik versformák megváltoztatásába Berzsenyi nem is tudott megnyugodni és egy évvel később már heves támadást intéz a romantikus modern rimes-mértékes versformák ellen: „Ezen principiumoknak elfeledése (érti rajta az egyszerűséget és a középszert) tette a Romantikát mind lelkére, mind kérgére nézve szertelenné és szülte a rimes metrumot is.”<sup>22</sup> S később újra: „Mindezek nem a míveltség, hanem a szertelenség és tudatlanság szüleményei s így a dolog a romantika minden izetlenségével.”<sup>23</sup>

Eddig fogalmunkat a magyar irodalomra vonatkoztatva csak formai jelentésében alkalmazták, Kölcsey kísérli meg elsőnek történeti értelmezését *Nemzeti Hagymányok*<sup>24</sup> című tanulmányában. Kölcsey e munkájában főleg Eberhard esztétikájának<sup>25</sup> befolyása alatt áll, aki részletesebben foglalkozik a romantikának értelmezésével. Tőle kölcsönzi azt a felfogást is, hogy a nemzetek életében épen úgy megkülönböztetünk gyermek-, ifjú- és férfikort, mint az egyén életében. (Később ugyancsak Eberhard nyomán, majdnem hasonló szavakkal, mint Kölcsey, Bajza is kifejti ezt a tételt.) Kölcsey szerint a romantikus költészet a középkorban alakult ki. A középkorban feledve volt a klasszikus költészet, a mythoszok tiltva, a vallás pedig nem adott táplálékot a költészetnek. „A jelenkor vala hátra. Exaltált szerelemérzés és a lovagvári hőskor nyitottak pályát. Mythologia hiányában tündérezés, lovagiasság és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világitásban tüntették fel a romantikát, mely az európai poesire még akkor sem szünt meg fő behatással munkálni, mikor a görög és római művek új életre hozatván, követés

<sup>21</sup> Id. h.

<sup>22</sup> A versformákról. Tud. Gyűjt. 1826. IV. 85.

<sup>23</sup> Poetai Harmonistica. Döbrentei kiadása. I. 309.

<sup>24</sup> Kölcsey Ferenc Minden Munkái III. 1—44.

<sup>25</sup> Eberhard: Handbuch der Aesthetik. 1804.

tárgyaivá tétettek. — Most görög formák közt lebegő s görög és római színt és lelket utánzó r o m a n t i k a i szellem befolyása kezdett az európai költés művein megismerszeni.“ Kölcssey romantika-megállapításában Herder romantika-fogalma visszhangzik, aki szerint a „romantisch“ elemei: Mittelalter, gotisch, Rittertum, Liebe, Religion. Ezt a szemléletet alkalmazza Kölcssey a magyar irodalom fejlődésére. Zrinyiben találja meg a magyar romantika képviselőjét: „Balassa és Zrinyi ketten állanak poesisünk régebbi körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és r o m á n t i k a, amazában hon-szerelem és honvágy lebegtek.“ Nem magyarázza, de kétségtelen, hogy a Zrinyiászban látja a lovagiasság és tündérezés elvegyültét vallási buzgósággal. De egyúttal megkísérli ennek a magyar romantikának különbözőségét is feltüntetni a nyugateurópaiaktól. Szerinte a mi nemzeti érzésünkben fény és homály fájdalmas vegyülettel ölelkeznek. (A magyar búskomorság, sírvavigadás kedvelt problémája ennek a kornak.) „Ilyen vegyület nem szülhet mást, mint sentimentálismust. De a magyar karakteri sentimentalismus a r o m a n t i k a i t ó l különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi, a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta.“ Bouterwecknél olvashatta Kölcssey: „Die neuere Poesie ist eine Tochter der romantischen Liebe.“<sup>26</sup> Ugyancsak nála találta a romantikus szentimentalizmus kifejtését. Ezek alapján jött rá, hogy a magyar irodalom egyik lényeges alapvonása a nemzeti érzés, mely egész költészetén végigvonul, s mely különösen a huszas években mindinkább uralkodó jellegévé vált. Így a magyar romantika az ő értelmezésében egy új, sajátosan magyar jelleget nyert, melyet a század második felében Beöthy Zsolt irodalomszemléletének súlypontjává tett meg.

Kölcssey fejtegetései alapul szolgálhattak volna arra, hogy a romantikai (romános-romántos nála nem fordul elő) fogalma magyar értelmezést nyerjen és a magyar költői gyakorlat megtalálja a maga sajátos elméletét. De ugyancsak ő járult nagy mértékben hozzá, hogy a fogalom a további fejlődés folyamán még jobban elmosódjék. Ebben az időben alkotta ugyanis meg legjobb barátja, Szemere Pál a régi

<sup>26</sup> Bouterweck: Geschichte der Poesie und Beredsamkeit I. 26.

magyar regészből a román megfelelőjeként a regény szót,<sup>27</sup> s ebből a regényes-t, melyet Kölcey használt elsőnek tanulmányában regényszerű, csodás értelemben. A szó csakhamar elterjedt és melléknévi változata: regényes két évtizeden át váltakozva fordul elő irodalmunkban a románossal és romántossal, megtartva azonban mindig eredeti regényszerű jelentését. Irodalmi jelenségekre ill. korszakra csak Toldy alkalmazta négy évtizeddel későbbben megjelent magyar irodalomtörténetében. A század első felében továbburalkodik még a romános és a romántos, melynek idegenszerűsége lehetővé tette fogalomkörének a legellentétesebb képzetekkel való kitágítását.

A regényes fogalmának történeti változásait nem kísérik figyelemmel. Az irodalmi fogalom egyelőre továbbra is a romános-romántos marad, mely belekerül az Auróra-kör szókészletébe és ott egészen különleges szerepet játszik.

Gyulai Pál írja az Auróra-körről: „Formában, tartalomban a magyar költészetben még el nem ért tökélyre törekedtek s elvetve a classikai példányokat, a nyugot-európai modern költészetet akarták összeolvasztani a magyar szellemmel, s nemzetibb alapon, mint elődeik... Kisfaludy sokat beszélt a romantikáról, szintén a német irodalom nyomán. Vörösmarty tőle hallotta először e szót, de már fölléptekor legromantikussabb volt társai közt s az egész magyar költészetben... Egyébiránt ő foglalkozott társai között legkevesebbet a romantika s a modern műfajok elméletével.”<sup>28</sup>

Szöbéli vitatkozásokon illetőleg fejtegetéseken túl Kisfaludy Károly sem jutott. Barátai, különösen Toldy és Bajza, gyakran bíztatták, hogy írja meg elméleti fejtegetéseit az új magyar irodalomról, Kisfaludynak kedve is lett volna hozzá, de mindig halasztgatta. Nem szívesen dolgozott, de még nehezebben tudta magát rászánni arra, hogy valamit elolvasson. Még a saját szerkesztésében megjelent Aurórákat sem olvasta el. A romántos szót tudomásom szerint csak egyetlenegyszer használja. Bajzának írja 1826. márc. 19-én: „Egy romántos költeménybe is kaptam”<sup>29</sup> Ez valószínűleg „Elte” című eposzi töredékére vonatkozik, mely az 1827-i

<sup>27</sup> L. Szemere Pál munkái I. 47.

<sup>28</sup> Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Bp., 1900<sup>3</sup>. 95.

<sup>29</sup> Kisfaludy Károly Minden Munkái. VI. 416.

Aurórában jelent meg „romános költemény“ alcímmel. Ebből arra lehetne következtetni, hogy Kisfaludynál a romantós szónak elsősorban műfaji jelentősége volt s képzetébe belejátszott a szónak a románc szóval való eredeti rokonsága. Mindenesetre kétségtelen, hogy Kisfaludy szoros kapcsolatban érezte magát az egykorú német romantikus költészettel.

Vörösmartynál a szó csak egy későbbi fordításában fordul elő.<sup>30</sup> A Tudománytárban közli az Ausland egy cikkét Stagnelius svéd író munkáiról, aki egyik művének előszavában behatóan értekezik a „classica és romános színjáték“ mivoltáról. Ebből a fordításból Vörösmarty felfogására következtetni nem lehet. Ő tőle nem is várhatunk elméletet, hiszen ő alkotta meg a költői gyakorlatot, melyen mások elmélete felépül.

Feltűnőbb, hogy Bajza, a kör kritikusa, aggódva kerüli munkáiban a szó használatát és még Toldyval való, évtizedekre kinyuló levelezésében sem alkalmazza egyetlenegyszer sem. Az elsőt még csak megérthetnők, mert hiszen Gyulai szerint Bajza habozott magáról a körről ítélni és barátairól hallgatott,<sup>31</sup> de hogy Toldyhoz írt leveleiben sem találkozunk a szóval egyszer sem, holott minden irodalmi jelenséget meg szokott vitatni és holott Toldy — mint alább látni fogjuk — igen is gyakran él vele, ennek mélyebb okának kellett lennie. Az nem szenved kétséget, hogy Bajza teljesen tisztában volt a romantika német elméletével. Toldy már 1825-ben elküldi neki A. W. Schlegel előadásait. 1835-ban tanulmányt ír a Kritikai Lapokba „A román költésről“ Eberhard esztétikája nyomán és hivatkozik a két Schlegelre, Tieckre és Jean Paulra. Az ő szellemükben fejtegeti az epikus költészet fejlődését, anélkül, hogy a szót használná. Aligha tévedek, ha felteszem, hogy Bajza, akárcsak Kazinczy, belső ellenszenvvel viseltetett a német romantika iránt. Lessing, Goethe és Schiller tiszteletében nőtt fel. 1827. júl. 19-én azt írja Toldynak: „Köszönöm Kölcheynek, hogy ezen nagy ember (Goethe) műveire figyelmessé teve, de köszönöm geniusomnak is, hogy ezen miveket imádnom adá.“<sup>32</sup> De fent idézett cikkében már így nyilatkozik a német költészetről: „Már eddig is sok, igen

<sup>30</sup> *Vörösmarty Mihály Összes Munkái.* VI. 204.

<sup>31</sup> *Id. h.*

<sup>32</sup> *Bajza József: Összegyűjtött Munkái.* VI. 208.

sok ragadt ránk német szomszédainkról, ami nemzeti karakterünknek ártalmára van, s rettegni lehet, hogy a léleknek e legszerencsétlenebb betegségét is, a német érzélgést belopják közénk embereink s az ész cordonai ellenére is elterjed a ragály.<sup>33</sup> Még erélyesebben nyilatkozik a német befolyás veszedelméről „Nemzetiség és nyelv“ (1846) című akadémiai előadásában. A Goethet imádó Bajza a harmincas években már a francia irodalmat csodálja és hevesen harcol minden német befolyás ellen, melytől nemzetiségünk önállóságát féltette.

Így Toldyra várt a hivatás, hogy a kör irodalmi gyakorlatának elméletét megteremtse. Toldy első szépirodalmi kísérleteinek kudarcra után nagy munkaenergiájának egész hevületével vállalkozott erre a feladatra. Származása, műveltségének alaprétege fogékonyra tették minden német irodalmi mozgalom megértésére és tolmácsolására, ő jelentette az Auróra-kör számára a nyugateurópai műveltséget, nemcsak világlátottsága folytán (személyesen ismerte Goethet, Tiecket, Schlegelt stb.), hanem olvasmányainak gazdagsága által is. De ő jelentette egyúttal a kaput is az izolált magyar irodalom számára Nyugateurópa felé, Handbuchja, az Irisben és egyéb német folyóiratokban közölt ismertetései által. Ideális közvetítő volt, aki azonban német mintáin látni is megtanult.

Ő teremti meg tudtommal a r o m a n t i k u s szót (mely a század második felében Gyulaiék által lesz általánossá, egyedülivé, sőt divatossá), melyet felváltva használ a romános-romántos változatokkal. A fogalom értelmével ő sincs kezdettől fogva tisztában, különösen Bajzához írt gazdag levelezésében használja a legkülönbözőbb változatokban.<sup>34</sup> Először 1824. jan. 9-én írt levelében fordul elő (akkor olvasta A. W. Schlegelt): „... igen, te vagy az, kitől ha még nem láttam illetén munkát, sokat reményelek, ha... ha... r o m á n t o s a n dolgozod, egy olyan bizonyos komoly fel-

<sup>33</sup> Ö. M. IV. 119.

<sup>34</sup> Toldynak Bajzához írt leveleit a M. Tud. Akad. Irod. tört. Bizottságának engedélyével néztem át. Rendkívül becses dokumentumai ezek a huszas évek szellemtörténetének. Igen nagy hiánya irodalomtörténet-írásunknak, hogy most — egy század múltán — sincsenek még kiadva. — Itt jegyzem meg, hogy Toldy levélpapírosán Kisfaludy Károly is írt két levelet Bajzának, melyek még szintén kiadatlanok. Megjelenendő tanulmányomban fogom őket közölni.

ségü szellem ihli által 'remetédet' s bár sikeretlenült az, ezen részében a poesisnek szépekre reményesít. Muzád egyáltaljában nemes és minden közönséges földin — ha való is az (wenn es Wahrheit hat) — túl szállong s a romantikának tája felé tart. Így látok én, te erősíts vagy cáfolj meg véleményemben.“ Mondani sem kell, hogy Bajza ennek a felszólításnak nem engedelmeskedett, pedig alkalmá lett volna nyilatkozni a romantosról való felfogásáról. Ekkor azonban maga a fogalom még ismeretlen lehetett előtte. Toldynak azonban már elég határozott képzei vannak róla, melyek teljesen azonosak Teleki József képzeiivel (l. fent), ami vagy a forrás azonosságára vagy — ami valószínűbb — közvetlen hatásra utal.

A szó ezen első előfordulásától kezdve igen gyakran találkozunk vele a levelekben. Alig pár nap múlva évődve írja barátjának, aki egy fiatal lány iránt szerelemre lobbant: „Aztán micsoda lyány, kié, nemes? vagy azt a te szerelmed nem nézi! Teremtette! be romantikus vagy te!“ Ez az alkalmazás, mely ilyen formában itt fordul elő először, a szó köznyelvi használatára utal. Toldynál azonban elsősorban irodalmi fogalom, melyet mind gyakrabban használ az Auróra-kör irodalmi munkáinak jellemzésére. Így 1824. febr. 14-én közli Bajzával, hogy Kisfaludy: „Jelenben a Tihamér nevűn dolgozik, melly igen igen romános lesz, magas nyelvű, mély, egészen Kisfaludy lelkében és az ő nevével.“ Eszerint Kisfaludy lelke romános, lassankint ez lesz egész körének jellemző jegye. Toldy is megkísérli követni. 1824. febr. 14-én írja: „Még nem említettem neked 2 hónapos plánomat: Buda visszavétele négy könyvben. Prózában s egészen lyányi nyelvben: az az finom izletű, de könnyen érthető romantikával. Minden érzések festetnének s az egészet a hazafiság s szabadság lángja lobogná keresztül.“ Itt a romantikának új jegye jelentkezik: a hazafiúság. Később mint műfaji fogalom is előfordul: „A Románcz — de kivált a ballada — nem tartozik stricte a lyra, hanem részint az eposzi, részint a festő vagy inkább romános poesiába.“ A romános költészet tehát egy vonalban áll a lírával és az eposszal. Toldy még nem gondolta át tisztán a fogalmat, használatában és alkalmazásában is ingadozik.

Közben feltűnik Vörösmarty, Toldy részletesen beszámol róla barátjának, csodálata mindjobban nő iránta, eleinte

Horváth Endrével helyezi egy színvonalra, akitől a nemzet a nagy hősi eposzt várja, majd mindjobban belátja Vörösmarty nagyságát: „Vörösmarty nagy költő. Olvasnád csak kiseded eposzát: Cserhalom vagy romantos eposzát alexandrinekben: Tündérvölgy.“ Itt ismét érvényesül a formai elv. A Cserhalom nem romantikus, mert hexameterekben van írva.

Vörösmarty költészete készíti Toldyt először arra, hogy elgondolkozzék a magyar irodalom jelenségein. 1827-ben közli a Tud. Gyűjt.-ben első nagy tanulmányát: „Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról“ címen. Ekkor Toldy már áttanulmányozta a Schlegel-testvérek munkáit, Tiecket, Schellinget, Novalist, Jean Pault. Képzetei a romantikáról mind szélesebb körűek lesznek. Már nem csak formai, nyelvi, alaki fogalom számára, hanem tud az antik-romantikus anti-thézisről, a szerelem jelentőségéről a romantikában, tud az Athenaeum törekvéseiről, mely a költészet legmagasabb fokát a klasszicizmus és a romanticizmus egységesítésében kívánta elérni. Mindezen jegyek alapján Vörösmartyban látja a magyar romantika megszemélyesítőjét.

A „Zalán futása“ még nem egészen romantikus, csak egyes jegyei azok. Árpád inkább hasonlít a klasszikus époszok hőseihez. „Tagadhatatlan, hogy a szerelmes Árpád igen interesszáns jelenség volna s hogy felette sok romantos és meglepő situatiokat szolgáltatathatna.“ (IX. levél.) Hajna romantikussá válik szerelme által: „Hajna leírásában az antikk és romános poézis feltűnő remekséggel ölelkezik.“ (XX. levél.) Az eposz romantikus jegyeihez tartozik még a költő ki-kitörő szubjektivitása, klasszikus jellemvonás ellenben a természet iránti érzéktelensége. „Mind ezek szerint Vörösmarty szelleme még az antikk és romános közt látszik lebegni, de tendenciája világosan Tasso felé hajlik.“ (XXI. levél.)

Az ifjú Toldy idegen séma szerint ítél. Német forrásai alapján osztja szét a klasszikus és romantikus jegyeket Vörösmarty költészetében, deduktív eljárással, anélkül, hogy megkísérelné a művet magában megérteni. Ugyanígy ír a Cserhalomról is, melyet csak szerelmi epizódja tesz romantikussá: „...epizódja által V. mindeneken a romantikának lelkét hagyhatná előnteni. — Szt. László igazi keresztény lovag, ez belőle hinti romános sugárait az egész magyarságra.“ (XXVII. levél.) Középkor, lovagiság, szerelem, mér-

tékes-rimes versforma — ezek a romantikának jegyei, ahogy már Herder megállapította.

A Tündérvölgy méltatásában már nem zavarja Toldyt a klasszikus versforma: „De azon régi színre, mely az egészet bélyegzi, nem ügyelve is, Vörösmartynak legsajátabb oldala épen ezen praetensiotlan kised mívben, távol minden idegen állattó részekről, egész tisztaságában mutatkozik: t. i. a r o m a n t i k a. Fabula, személyek szabadon lebegnek az ég alatt, egy költött bűbajos világban, mely phantastikus teremtésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol s mely ha Vörösmarty egyéb munkáiban mint plasztikus tündököl, itt tökéletesen mint festőt tünteti fel.“ (XXXI. levél.) Jean Paul írja a romantikáról: „Wir blicken in die schimmernden Mondländer voll Nachtblumen, Funken, Feen und Spiele hinein“<sup>35</sup> és A. W. Schlegel állapítja meg: „Die Hauptursache des Unterschiedes ist der plastische Geist der Antike und der pittoreske der romantischen Poesie.“<sup>36</sup>

Toldynak mindenesetre érdeme, hogy észreveszi Vörösmarty jelentőségét akkor, amikor Kazinczy Kovacsóczy mellé rendelte. De észreveszi azt is, hogy nem lehet teljesen idegen elméletek szemlélete alapján felfogni. A Handbuchban már ezt írja róla: Homerische Form, echtungarisches Weltleben, Romantik und orientalische Mythen sind in Vörösmartys Gedichten zu einem ganz eigentümlichen Ganzen innigst verschwistert.<sup>37</sup> Mégis általa került be a magyar irodalmi köztudatba Vörösmarty romantikus jellege. Későbbi Auróra-ismertetéseiben is vissza-visszatér rá, de itt már kiterjeszti az értékelést Kölcseyre is, mint már korábban leveleiben Kisfaludyra: „Kölcsey — írja az 1828-iki Auróra ismeretetésében — Daykával a magyaroknak legsubjetivusabb lyrikusa, de ennél s minden lyrikusainknál romantikára gazdagabb.“<sup>38</sup> A romantika értelmezése itt bizonytalan. Az 1830. Aurórárt ismertetvén Kisfaludy Álmatlan Királyával kapcsolatban részletesen nyilatkozik a romantikus stílusról, nagyjában ismételvén azt, amit az Aesthetikai levelekben mondott. A tragikai stílusnak az „ellentéte a virágos stílus, mely

<sup>35</sup> Id. m. I. 66.

<sup>36</sup> A. W. Schlegel: Vorlesungen 1809—11. Zweite Aufl. II. 190.

<sup>37</sup> Handbuch der ungarischen Poesie. 1828. I. 82.

<sup>38</sup> Tud. Gyűjt. 1828. I. 102.

a romános (romantikus) karakterű mívек tulajdona. Ezekben a phantasia az úr, játéka nem tisztel egyéb törvényt, mint a szépét, korlátokat nem ismerve, merész feltalálásban, természetfeletti, tündér teremtményekben tetszik... Megvetvén az egyszerűséget, nagy apparatussal űzi célját... Érezni fogja az olvasó, hogy ezen nemhez hajlik literaturánk első legendája is, Hedvig, mellyet Vörösmarty ád, nem mintha az a romános költést repraesentálhatná, hanem mert karaktere romános.<sup>39</sup>

Toldy irodalmi szemlélete ebben a korban izolált jelenség. Az irodalmi köztudatba csak évtizedek multán hatolt be, helyenkint lényegesen megváltozott fogalmazásban, irodalomtörténeti kézi könyvei útján. Az egykorúak között alig keltett visszhangot. Legközelebbi munkatársa, Fenyéri Gyula (Stettner-Zádor György) a romantikáról egészen más nézeteket vall. Amikor már megjelent Zalán futása, Cserhalom, Tündérvölgy, megjelenőben volt Toldy értekezése, így ír Kisfaludy Károly Elte című eposzáról:<sup>40</sup> Kisfaludy közöl „egy gyönyörű költői képgalériát Elte romános költeménye első énekéből. Rec. tudtára ez nálunk legelső próba a tiszta romános Eposban. A közlemény nagy Hunyadink korában játszik s ennek a honnunkra ütött Osmánokon nyert diadalát festi. Ezen historiai küszöbön által vezetettünk már a romantika tündérvilágába.” Majd ugyanebben a cikkében: „A romános Poesis a hős-középkor szüleménye s sajátja déli Európában. Bélyege a szép különféleség.” A Romantika egyik legbájosb virága a Románban nyílt fel. „Kölcséy az érdem, hogy ezt a műfajt a magyar költészetbe bevezette.” — Nyilvánvaló, hogy Fenyéry is ugyanazokat a német könyveket olvasta, mint Toldy, csak nem volt olyan széleskörű a műveltsége, sem olyan világos a látása.

Toldy eddig a romantikus jelzöt csak egyes irodalmi jelenségekre alkalmazza, csakhamar észreveszi azonban, hogy egy új szellemi áramlattal van dolga. Már régebben is beszélt „új iskoláról“, de ezen mindig a nyelvújítás iskoláját értette és társaival egyetemben Kazinczyt vallotta mesterének. A huszas évek vége felé azonban mind nyilvánvalóbbá

<sup>39</sup> Tud. Gyűjt. 1850. VI. 105.

<sup>40</sup> Tud. Gyűjt. 1827. I. 69—98.

lett az a szakadék, mely az Auróra-kört a széphalmi mestertől elválasztotta és ezt a szakadékot az irodalmi viták még csak jobban elmélyítették. Az irodalmi fejlődés áttekintésére alkalmat adott neki az akadémiai nagy díj 1833-iki szétosztása körül keletkezett egyenetlenség. Dessewffy József a nagydíjat tudvalevőleg Kisfaludy Sándornak kívánta juttatni, Toldy és barátai pedig Vörösmartynak. Toldy egész tanulmányt írt indítványának megindokolására, melyet a Kritikai Lapok 1836-iki évfolyamában közölt.<sup>41</sup> Ebben olvassuk: „Vörösmarti lón a romántos iskolának — melynek mind- eddig az egy Zrinyi volt művészetünk mezején képviselője, bár nem ismert, vagy félreismert képviselője... — feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója.“ Az ifjú nemzedéket először Döbrentei foglalta össze — mint fentebb láttuk — a romántos jelzővel támadó célzattal, s ime alig egy évtizeddel később már e nemzedék kritikusa nevezi Vörösmarty körét romántos iskolának. A fogalom majdnem ugyanazt a fejlődést járta végig, mint a német irodalomban, ahol szintén eleinte az ellenfelek alkalmazták egy meghatározott írói körre, mely azután a jelzőt magáévá tette. — Toldy e tanulmányában belekapcsolódik a Kölcsey-féle romantika-értelmezésébe, mely szerint a romantika mindig visszatérő szellemi áramlat s nálunk első képviselője Zrinyi. Toldy továbbviszi ezt az értelmezést és alkalmazza Vörösmartyra, mint egy új időszak megteremtőjére. Első összefoglaló magyar irodalomtörténetében sajátos módon visszatér eredeti, ifjúkori szemléletéhez és Vörösmartyt „A nyelvújítás és a nyelvszépítés s a költői classicizmus“ korába (1807—1830) sorolja, mely egybeesik Kazinczy korával, és mely az öregedő Toldy szerint a magyar irodalom fénykora.<sup>42</sup> Vörösmarty romántos iskolájáról itt már nincsen szó és így kétséges, vajjon Vörösmarty irodalomtörténeti helyzetének illetően megállapításába nem folytak-e be idegen képzetek, s a fogalom körének kitágítása közvetlen szemlélet eredménye volt-e. Vörösmarty valóban nem is csinált iskolát és az Auróra-kör tagjai irodalmi gyakorlatukban merőben különböztek tőle.

Toldyval majdnem egyidejűleg egy más író is egybeveti Vörösmartyt Kisfaludyval: Szalay László a Muzáron III. és

<sup>41</sup> Kritikai Lapok. 1836. VI. 152—174.

<sup>42</sup> Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. 1864—65.

IV. kötetének recenziójában.<sup>43</sup> Ebben a tanulmányban találjuk a magyarelvű romantika egykorú legjellegzetesebb megfogalmazását: „Költőink közül Kisfaludy Sándor és Vörösmarty azok, a kik az elbeszélő poesist legnagyobb eredetiséggel és nemzetiséggel művelék. A romantikából indult ki mindegyik, de azon különbséggel, hogy a z a r o m a n t i k á t magyarította, ez a magyarságot romantizálta. Karakterfestés, hasonlíthatatlanul gazdag phantasia és való epicus előadás, s mind ez en gros: Vörösmarty műveinek közönségesen megismert tulajdonai.“ Ez a szembeállítás nem nyúl idegen szemléletek vagy elméletek mankójához, hanem magából az irodalmi jelenségből indul ki, döntő érvényességgel mutatva rá a két költő helyére a magyar irodalmi fejlődésben.

Az irodalmi elméletnek ezt a felfogást kellett volna továbbfejlesztenie, hogy az idegen fogalmat nemzeti tartalommal töltse meg. E helyett a szó alkalmazásának története új fázisba lép, mely egy évszázadra teljessé tette a zavart, amelyet eddig használatában láttunk. A harmincas évek elején ismeretessé válik nálunk a francia romantikus mozgalom, mely erős befolyást gyakorol mind az irodalmi gyakorlatra, mind az irodalmi elméletre. Amint ezt már ismételten kifejtették, a francia romantika közelebb állt a magyar érzülethez, mint a német. Különösen hatott amannak politikai, forradalmi jellege arra a magyarságra, melynek számára az irodalom is csak a politika eszköze volt. Kisfaludy Károly, az új írói nemzedék vezére, 1830-ban az Auróra szerkesztését fel akarja cserélni egy politikai napilap szerkesztésével, melynek kiadására Széchenyivel együtt már meg is kapta az engedélyt. Míg a német irodalom ismertetésére az egész elmúlt évtizedben alig találunk példát és Toldy meglehetősen izolált jelenség marad, addig a francia romantikáról és annak hőséről, Victor Hugóról már az 1831. Tud. Gyűjt. hoz egy hosszabb ismertetést,<sup>44</sup> melyet az angol Times-ből fordítottat. A Tudománytárnak majdnem mindegyik kötetében találunk hivatkozást a francia romantikára. A romántosság és romantika szavakat felváltják a francia eredetű romanticizmus és romantismus szavak. Maga Toldy fordítja egy lengyel írását a

<sup>43</sup> Muzáron. Új folyam, 1833, I. 85.

<sup>44</sup> Tud. Gyűjt. 1831. I. 112.

lengyel romantikáról és egy oroszét a „moszka“ romantikáról, melyek a franciának párjai, a Tudománytár 1834-iki kötetében.<sup>45</sup> Az 1835-iki kötet Oroszinek fordítását hozza „Classica és romános iskola a franciáknál“ címmel.<sup>46</sup> Ugyanebben a kötetben van egy fordítás a „Jahrbuch für wissenschaftliche Kritik“ című folyóiratból a spanyol irodalomról,<sup>47</sup> amelynek az a jelentősége, hogy részletesen ismerteti Saavedre spanyol író „Moro exposito“ c. legendájának előszavát. A spanyol író itt a romanticizmus és romántos közti különbséget fejtegeti. A romanticizmus szerinte a romántossal való visszaélés. A romántos jegyei: népi-nemzeti és keresztény-egyházi. Maga Vörösmarty is közöl — mint fentebb láttuk — egy fordítást a svéd romantikáról. (Ezeknek a különböző nemzetiségű romantikus iskoláknak példája vezethette Toldyt is arra, hogy Vörösmartyban egy magyar romántos iskola fejét lássa.)

A francia romanticizmus ismertetéséből kivette a részét Eötvös József is, aki első irodalmi tanulmányát szentelte neki. 1836-ban kiadta Victor Hugó „Angelo“ című drámájának magyar fordítását és ehhez írt előszót.<sup>48</sup> A romanticizmus itt mint a klasszicizmus ellentéte jelenik meg, teljesen francia szellemben. Ez a szembeállítás ettől kezdve állandó jelleget ölt. (Kemény Zsigmond báró is külön tanulmányt szentel neki pár évtizeddel később.) Eötvös József még egyszer foglalkozik Victor Hugóval az Athenaeum hasábjain.<sup>49</sup> Ebben a romanticizmus fogalmát kiterjeszti a szellemi élet egyéb jelenségeire is. Szerinte minden téren, a vallásban és a politikában is két szisztéma küzd egymással.

Szemere Pál — aki Kazinczytól Petőfiig minden irodalmi megmozdulást fiatalos lélekkel igyekezett megérteni — lelkesedéssel foglalkozik Victor Hugóval és lefordítja Hernanit. Kölcsenyhez írt utolsó (1838. ápr. 6—20.) levelében olvassuk: „A jelen időhöz alig illenék valami annyira, mint az úgynevezett classicizmus és romanticizmus története. Gyönyörű, gazdag, tanulságos tárgy... S mennyi volna még az elmon-

<sup>45</sup> Tudománytár, 1834. I. 119. és IV. 69.

<sup>46</sup> U. o. 1835. VIII. 141.

<sup>47</sup> U. o. 219.

<sup>48</sup> Eötvös József br. Összes Munkái XII.

<sup>49</sup> Hugo Victor, mint drámai költő. Athenaeum 1837. II. 35. és Ö. M. XII. 227.

dani való kívül is hazánkon, s hát még itt benn.<sup>50</sup> Erre a munkára Kölcseyt tartja legalkalmasabbnak. A szó elé még odailleszti: úgynevezett, ami arra utal, hogy a szó még ekkor (1838) nem nyert egészen polgárjogot a magyar nyelvben.

A francia romanticizmus maga azonban már bevonult az irodalmi köztudatba és teljesen eltüntette mind a gyakorlatban, mind az elméletben a német romantika hatását. Az Athenaeum 1858-iki évfolyama már támadást is közöl a német romantika ellen „Német romantica és angol izlés” címen.<sup>51</sup> Ez sem eredeti cikk, fordítás a Foreign Quarterly Review-ből. Ez a cikk nem egyéb, mint Heine 1820-iki támadásának késői visszhangja. Jellemző tünet azonban a magyar irodalmi ízlés változásának szempontjából. S épen az a folyóirat közli ezt a támadást, mely nevét a német romantikusok folyóiratjától kölcsönözte.

A következő években már alig találkozunk folyóiratjaink hasábjain vagy irodalmi levelezésekben a szóval. Új jelszavak válnak divatossá: népies és nemzeti. A romános és romántos szavak elsikkadnak, a romantika szónak bizonytalanná válik még nyelvtani helyzete is, hol mint főnevet, hol mint melléknevet használják. A romanticizmus fogalma a francia irodalmi elmélet meghatározottságában a legtisztább.

Magyar romantikáról már nem esik szó. Egyszer még úgy látszik, hogy újra feltámad az új irodalmi ízlésnek megfelelő tartalommal, magyarnyelvű értelmezéssel. Petőfi kiválik társaival együtt a Pesti Divatlapok szerkesztőségéből és külön szerveződik. A társaságnak nevet kell adni. „Petőfi érezte, hogy a népies vagy nemzeties és ezekhez hasonló jelzők nem fejezik ki az egész lényegét s ezért a magyar romantika-iskola nevet ajánlotta.”<sup>52</sup> Petőfit ezen indítványában két szempont vezethette. A romantika fogalma még annyira homályos és tágkörű volt, hogy abba sok mindenféle képzet elhelyezkedhetett. Ebben az esetben nem a romantika fogalom jellemezte volna az új költői irányt, hanem annak jellege adott volna a fogalomnak új, magyarértelmezésű tartalmat. Valószínűbb azonban hogy költészetének forradalmi tudata ve-

<sup>50</sup> Id. m. 290. l.

<sup>51</sup> Athenaeum. II. 35.

<sup>52</sup> Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp., 1896. II. 258.

zette őt a francia romantikus iskolával való azonosításra, hiszen ugyanakkor felmerült az Ifjú Magyarország elnevezés lehetősége is a Jungdeutschland mintájára. Társai az elnevezést nem fogadták el és így keletkezett a semmitmondó és rövid életű Tizek Társasága elnevezés.

A francia romanticizmus azonban tovább is érezte hatását, főleg túlzásaiban, ami magát a szót a magyar irodalomban is ellenszenvenessé tette. Ez indította Erdélyi Jánost arra, hogy egy rövid tanulmányban „Valami a romanticizmusról” címen megvédje magát a szót és megjelölje helyes tartalmát.<sup>53</sup> Szerinte a romantikus szónak (ő már kizárólag ebben a formájában használja) van általános vagy európai értelme és jelenti általában a keresztény költészetet, és van különös vagy francia (nemzeti) jelentése, mely felöleli Chateaubriand-t és Victor Hugot. A modern francia romanticizmus irányzatosságokba tévedt és „jó magyar földünk ezt a divatos magvat fogta fel és termette meg. Novelláink olyan hűségesen szabotnak francia ízlés szerint, mikép frakkjaink párisi szabók után.” A romantikának azonban nem ez az alapjegye. Ahhoz „megkívántatik a hazaiság, népiesség, mint annak legelső alapja és anyaga, melyből ahhoz-ahhoz képest kifejlődjék a nemzeti költészet a különböző népek jellege és idoma szerint s a kor lelkének ihletése után.” Erdélyi szerint tehát a romantikus költészet nemzeti költészet, melybe bele tartozik a népköltészet is. A francia utánzatú romantikát szóromantikának nevezi. „Ézt a szóromantikát gyűlöljük mi s óhajtunk irodalmunknak a leginkább eláradt francia és minden idegen befolyástól minél előbbi felszabadulást.” Ugyanígy tiltakozott Bajza egy évtizeddel előbb — ha nem is nevezte nevén — a német romantika befolyása ellen.

\*

Végigkísértük a romantikus szót különféle alaki változataiban a magyar nyelvben való feltűnésének első félszázadában. A XIX. század elején az új természetérzés kifejezésére jelenik meg és a német lovagregények magyarosításával válik általánossá. A húszas években főleg Toldy által németelvű irodalmi értelmezést nyer, együtt haladva az irodalmi gya-

<sup>53</sup> Erdélyi János: Tanulmányok. Bp., 1890. 502. és Szépirodalmi Figyelő 1848.

korlattal. Vörösmarty nem osztályozható költői egyénisége adja meg az első lökést magyarelvű értelmezésének megkísérlésére, de a közben elterjedő francia romanticizmus hatása megakasztja ezt a folyamatot s amint a költői gyakorlatot is új irányba tereli, a szónak is franciaelvű értelmezést ad. Régebbi németelvű értelmezése, mely nem vált a magyar irodalmi elméletben tudatossá, teljesen feledésbe megy, a franciaelvű pedig az irodalmi gyakorlat túlzásai következtében ellenszenvessé válik. Erdélyi megkísérli a kor végén a szó hitelének visszaállítását és a magyar irodalmi elmélet számára való hasznosítását.

A század második felében kifejlődő magyar irodalomtörténetírás nem követte Erdélyit a megjelölt úton. Az első félszázad elméletének egyetlen tételét mentette át, hogy Vörösmarty romantikus költő, anélkül, hogy Vörösmarty sajátos romantikájának elemzését szükségesnek tartotta volna. Kemény Zsigmond még elmélkedett a fogalom jelentőségén, a francia irodalom alapján, Gyulai Pál és az újabb irodalomtörténetírók elvi megalapozás nélkül alkalmazták a romantikus szót, mely így belekerült a magyar irodalmi elmélet szókészletébe, megőrizvén eredeti homályosságát.

*Farkas Gyula.*

## JANUS PANNONIUS ÉS ANJOU RENÉ.

Előtanulmány egy készülő Janus Pannonius-monografiához.

ANJOU RENÉ nápolyi király és Janus Pannonius irodalmi összeköttetése eddig tudtommal egyáltalán nem volt tudományos feldolgozás tárgya. Az a töredékben ránk maradt költemény, melyet Janus Pannonius René-hez és René-ről írt, csak Ábel Jenő kiadása<sup>1</sup> óta ismeretes s mindezideig a szöveg közlésén kívül vele kapcsolatban semmi további magyarázó kísérlet nem történt, sőt a kutatás, bár René alakjával újabban is behatóan foglalkozott, tudomást sem vett Ábel e nagyértékű felfedezéséről.<sup>2</sup> A másik munkáját Janus Pannoniusnak, mely René politikai törekvéseivel szorosan összefügg, a III. Frigyesre írt dicsőítő költeményt, már régóta sokat emlegették ugyan, azonban ebben a rejtettebb René-vonatkozásokat általában nem vették figyelembe.<sup>3</sup> A következőkben az eddig felkutatott adatok alapján vázlatos összefoglaló képét szándékozom adni Janus Pannonius és René irodalmi kapcsolatainak. Mint majd látni fogjuk, e vizsgálódások némileg új megvilágításba helyezik Janus Pannoniusnak sokat emlegetett összeköttetését Jacobus Antonius Marcellus-szal is.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Kiadva: *Analecta ad historiam renescentium in Hungaria litt. spect.* 131. s köv. lk. az Ábeltől szerkesztett címmel: *Jani Pannonii Panegyricus in Renatum*. Kéziratáról később még szólni fogok.

<sup>2</sup> Jellemző, hogy a legújabb hatalmas terjedelmű, egyébként érdemes René-monografia (Herzog René von Anjou, *Livre du cuer d'amours espris*. [Buch vom liebentbrannten Herzen] Miniaturen und Text, hg. u. erläut. von O. Smital und E. Winkler, Wien 1926. I. B. Einleitung) szerzői René humanista összeköttetéseiről szólva Janus Pannonius költeményét meg sem említik, sőt a híres Jacobus Antonius Marcellus nevét is elferdítik Giovanni (!) A. M.-ra. (7. l.) — Kivételt képez R. Sabbadini, ki Janus P. szóbanforgó költeményét Ábel kiadásában ismerte és futólagosan felhasználta egy bírálatában, melyet Reforgiato Janus P. dolgozatáról (Gli epigrammi di Giano Pannonio Catania, 1896.) írt a *Giorn. Stor. d. lett. it.-ba.* (XXVIII. k. 231—2. ll.).

<sup>3</sup> Kivétel ismét Sabbadininek említett Reforgiato-bírálata.

<sup>4</sup> V. ö. Hegedűs István, *Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra.* (Értekezések a M. Tud. Akadémia nyelv. és szépt. o. köréből XVI. 10. 1897.)

## I.

Janus Pannonius első királyi pártfogója, René 1409. jan. 16.-án született Chateau d'Angers-ben, mint II. Lajos, Anjou hercege és Jolanda aragóniai király-leány fia. Egyetlen idősebb fitestvére az 1454-ben fiatalon elhalt III. Lajos. Arra itt nincs terem, hogy René zaklatott, váratlan fordulatokkal telt élete folyását bővebben vázoljam, csak azokra a kiemelkedőbb mozzanatokra kívánom felhívni a figyelmet, amelyek majd Janus Pannoniusnál is hangsúlyozottabban szerepelnek. 1451. júl. 2.-án csatavesztés következtében Philippe de Bourgogne fogságába került. Börtönéből 1452 májusában ideiglenesen azzal a feltétellel szabadult ki, hogy a következő év májusában ugyanoda visszatér, hacsak közben új megállapodás nem jönne létre. Mivel René-nak nem sikerült őrzőjétől szavát visszakapnia és csak haladékot nyert, némi késedelemmel valóban önként vissza is tért fogságába. Olyan gesztus ez, mely szinte kihívja a Regulus-szal való összehasonlítást, — amit Janus Pannoniusnál majd meg is találunk.

Időközben (1455-ben) meghalt II. Johanna nápolyi királynő, aki előbb aragóniai Alfonso-t adoptálta, majd nem sokkal halála előtt Alfonso-t fennhézájása és hálátlansága miatt kitagadta és Renét tette meg örökösének. Ez az örökbefogadás a kiinduló-pontja az Alfonso és René között hosszú ideig tartó elkeseredett harcnak Nápoly és Szicília birtokáért. Így került René közelebbi összeköttetésbe Olaszországgal. Lecoy de la Marche, René történetírója, hangsúlyozza,<sup>5</sup> hogy a jog és igazság e harcban René oldalán állt. A körülmények rendkívüli összetetlensége folytán René személyében egyesült mindaz a jogcím, ami az uralkodást törvényessé teheti; ez azonban nem akadályozta meg az erőszakosságokat vele szemben. II. Johanna őt adoptálta utoljára, ősei Nápoly trónján ültek, az olasz államok többsége épp úgy, mint a nápolyi nép őt akarták királynak, a pápa, kitől a nápolyi trón betöltése formailag függött, elismerte jogcímét.<sup>6</sup> Mindezzel szemben Alfonso-

<sup>5</sup> Le roi René. Sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires. Paris. 1875, I. 157—8. lk.

<sup>6</sup> V. ö. I. Haller, Die Belehnung Renés von Anjou mit dem Königreich Neapel 1456., Quellen u. Forschungen aus italienischen

nak tényleg kezében volt már Szicília s René fogságban ült. Egy ilyen hatalmas hadműveleti bázis és erőforrás a tehetetlenségre kárhóztatott ellenféllel szemben a XV. században is többet nyomott a latban, mint a mezítelen jog és igazság.

Megindult az egyenlőtlen küzdelem a fogoly René és a tényleges hatalom nagy részét már eleve birtokában tartó Alfonso között. Erősen megnehezítette René helyzetét, hogy fogságban tartója, kihasználva szorult helyzetét, mindinkább fokozódó váltságdíj-igényekkel lépett fel vele szemben. Mivel a szabadonbocsátásra vonatkozó tárgyalások túlsoká húzódtak, René időközben feleségét, a hősllekű Izabellát küldte Nápolyba, hogy jogait Alfonso-val szemben megvédje. Izabella szövetségeseinek, főleg Genuának segítségével jelentékeny eredményeket ért el a szintén szívósan küzdő Alfonso-val szemben. 1456. nov. 25.-én végre René súlyos áldozatok árán kiszabadult fogságából s először Genuába, majd Nápolyba indult, hová 1458 tavaszán érkezett meg. Nehéz körülmények között kitartóan harcol a sokkal nagyobb segélyforrásokkal rendelkező ellenség ellen. Helyzete akkor vált végleg tarthatatlanná, midőn régi hű hadvezérének fia, Antonio Caldora, őt elárulta. Ekkor bezárkózott Nápolyba, hol már szörnyű éhínség dühöngött s feleségét és gyermekeit Provence-ba küldvén, felkészült a végső harcra. Egy újabb árulás a végső küzdelmet rövidebbé tette: egyik éjszaka Alfonso katonái ugyanazon a vízvezetéken át, melyen keresztül sok száz évvel azelőtt Belizár csapatai is behatoltak a városba, előzönlöttek az utcákat. René karddal kezében csak nehezen vergődött el a Castel Nuovo-ig, hol hajóra szállt s 1442 májusában Provence-ba hajózott. Így végződött René nápolyi királysága. Örökébe soha többé visszatérni nem tudott, bár a királyi címet továbbra is féltékenyen őrizte. Alfonso

---

Archiven u. Bibliotheken IV. 184. s. köv. lk. Az elismerés a pápa részéről kapcsolatban volt Franciaország magatartásával a bázeli zsinaton: „Das Ergebnis unserer Erörterung ist also, dass die Curie im Sommer 1455 von der Bereitwilligkeit Frankreichs unterrichtet worden ist, das Concil von Basel preiszugeben, wenn die Ansprüche René's vom Papste anerkannt würden, und dass sie unter dieser Bedingung sich entschloss, die bisher beobachtete Neutralität in der neapolitanischen Frage aufzugeben und für René Partei zu nehmen“. (198. l.)

véglegesen felülkerekedett s 1443 februárjában ünnepélyesen bevonult Nápolyba. Diadalmenetének az irodalmi emlékek mellett kétségkívül legmaradandóbb emlékeztető jele a Castel Nuovo udvarán máig is büszkélkedő gyönyörű diadalív.<sup>7</sup>

René elhagyta ugyan Itália földjét, de jogait fel nem adta s olaszországi politikai és irodalmi kapcsolatait a távolból tovább is szorgalmasan ápolta. Kétségtelen, hogy Renét több szál fűzte az akkor egyre nagyobb arányokban kibontakozó humanizmushoz. Életrajzírói közül a legtöbb meg is emlékezik e kapcsolatokról; a legbővebben talán P a p o n, *Histoire générale de Provence III.* (1784).<sup>8</sup> Az erre vonatkozó eddig ismert adatok különben még egyáltalán nem tekinthetők véglegeseknek s meggyőződésem, hogy az olasz és francia kéziratárak rendszeres átkutatása jelentékenyen kiegészítené e területen jelenlegi tudásunkat. Az irodalmi kapcsolatok ápolását előmozdította egyébként az a körül-

<sup>7</sup> Az irodalmi emlékeket felsorolja Ransanus palermói kézírata. Ebből a vonatkozó részt idézi F. A. Termini, Pietro Ransano, *Umanista Palermitano del sec. XV.* Palermo, 1915., 180—1. lk.: „Confecto diuturno bello omnique regno demum pacato, Neapolitani Alfonso regem more Romanorum veterum imperatorum triumphantem exceperunt, Calendis namque Februariis dominica die, triumphans ipse Alfonso Neapolim ingressus est. De hoc triumpho longius multa prescriberem, nisi vulgatissima essent volumina quatuor illa edita ea de re a quatuor nobilissimis huius ætatis oratoribus: utpote ab Antonio Panhormita, a Laurentio Valla, a Porcelio Romano heróico versu, a Bartolomeo Faccio genuensi...“ (a kéziratban VIII. k. 45. könyv elején f. 321 r—v.) Porcellius költeménye (*Triumphus Alphonsi regis aragonei de victa Neapoli per Porcellium vatem Romanum*) tudtommal kiadatlan. Kéziratairól I. Bart. Capasso, *Le fonti della storia delle provincie napolitane dal 568 al 1500.* Napoli, 1902., 175. s. köv. lk. — A diadalívre vonatkozó irodalomból megemlíthető Fabriczky: *Der Triumphbogen Alfonsos I. am Castel Nuovo zu Neapel.* Jahrb. d. Königl.-Preussischen Kunstsammlungen, 1899. fasc. I—II.; Bertaux, *L'arco e la porte trionfale d'Alfonso e Ferdinando d'Aragona a Castel Nuovo.* Arch. Stor. per le prov. napol. XXV. fasc. 1.

<sup>8</sup> 383. s. köv. lk. „Actions privées et caractère du Roi René“ c. fejezetben. Papon adatait ismétli meg nagyjában Lecoy de la Marche i. m. I. 225. s. köv. lk. — Új adatokat találunk Paul Durrieu gondos értekezésében, *Manuscrits de luxe exécutés pour des princes et des grands seigneurs français. Notes et Monographies I. Le Strabon du Roi René. Le Manuscrit II.* (1895) 1. s. köv. lk.

mény, hogy időközben René maga is jelentékeny íróvá fejlődött.<sup>9</sup> Művészi, nevezetesen festői tevékenységéről később lesz még szó.

Azt már az eddigi kutatás kétségtelenül megállapította, hogy René olaszországi hívei között a legkitartóbb, leghűségesebb, legbefolyásosabb Jacobus Antonius Marcellus velencei patricius volt. Durrieu<sup>10</sup> idézi a párisi Bibl. Nat. egyik kéziratából (Ms. ital. 1448 Arch. Sforzesco f. 62) Francisco Sforza egy levelét (1449. jún. 24.-éről), melyben hosszasan beszél Marcellusnak René ügye iránti buzgóságáról s egyúttal nagy befolyásáról Itáliában: „Én magam annyira becsülöm, figyelembe veszem őt, mintha egyik testvéremről lenne szó.“ Jó barátságuknak az a körülmény sem tudott ártani, hogy a sors szeszélye a csatatéren egymással szembeállította őket. Midőn 1455 őszén René fegyverrel kísérelte meg trónját visszaszerezni s a legnagyobb katonai sikereket olasz földön éppen Velencével, Alfonso szövetségeseivel szemben érte el, a szembenálló sereg egyik vezére éppen Jacobus Antonius Marcellus volt, sőt René a hivatalos hadüzenetet is hozzá és providitore-társához, Pasquale Maripetro-hoz intézte.<sup>11</sup> Érdemes kissé megállni e különös találkozásnál. Marcellus renaissance-kori olasz, a humanizmus egyik nagy pártfogója, maga is költő,<sup>12</sup> aki tisztában van a szó hatalmával, talán kissé túl

<sup>9</sup> Irodalmi munkásságáról beszél Lecoy de la Marche i. m. II. 153—4. „Il serait difficile de dire si René fut un poëte ou un prosateur, un moraliste ou un romancier, car son talent souple et varié s'essaye dans presque tous les genres. Ses productions contiennent un mélange de prose et de vers. La didactique, le discours moral, l'éplogue, la satire, le roman allégorique y sont à la fois représentés.“ U. ott Lecoy de la Marche felsorolja és jellemzi főbb műveit. Kiadásuk: Oeuvres complètes du Roi René avec biographie et des notices... Par le comte de Quatrebarbes. I—IV. Angers 1845.

<sup>10</sup> I. m. 18. l.

<sup>11</sup> Lecoy de la Marche i. m. 279. l.

<sup>12</sup> Marcellus vulgáris nyelven költeményeket írt (Jan. Pann. Epigr. I. 209.), melyeket Janus Pannonius latinra fordított. (Epigr. I. 339. De versibus Marcelli a se Latine expressis). Ismeretes az az elmélet, mely szerint Janus Pannonius obszcén epigrammjai tulajdonképpen Marcellus szerelmi költeményeinek latin fordításai lennének. Ezt az önkényes feltevést már Teleki Sámuel Jan. Pannonius-kiadásában (II. 207. s. köv. lk.) kitünő érvekkel megcáfolta. Eredménye a következő (II. 209. l.): „... ea omnia,

is becsüli azt. De amellett velencei patricius is, aki hazáját a legmagasabb állami hivatalokban hűségesen szolgálja. S bár Velence szövetségese Alfonso-nak René ellen, azért

quae de amoribus impudicis, in Juvenilibus Jani lusibus referuntur, non a Marcello Italice primum scripta et a Jano Latine pronunciata, sed ipsius Jani propria, ab ipso poeta ad imitationem Catulli, maximeque Martialis, quem in deliciis habuisse constat, et inventa et versibus expolita fuisse..." Marcellus humanista összeköttetéseinek számtalan ismert és ismeretlen emléke található a különböző kéziratárakban; ezekkel most részletesebben nem foglalkozhatunk. A legnevezetesebb ezek közül kétségtelenül az a tudományos irodalomban eddig számba nem vett kódex, melyet a glasgowi egyetem könyvtárában őriznek. V. ö. A catalogue of the Manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow. Planned and begun by the late John Young, continued and completed under the direction of the young memorial committee by P. Henderson Aitken. Glasgow, Janus Maclehose and sons 1908. 42-3. lk. A kézirat száma 201. Tartalma: „Nicolai Secundini et aliorum, videlicet Georgii Trapesuntii, Francisci Philelphi, Ludovici Carbonis, Isottae Nogarolae, Caroli Fortibracchii Montoni, Montorii Mascarelli, Baptistae Guarini, Petri Parleonis, Jacobi Antonii Marcelli, Michaelis Ursini *De obitu Valerii Marcelli*". Minden jel arra mutat, hogy ez a kézirat a Marcellus fiának halála alkalmából írt költemények, levelek és szónoklatok eredeti gyűjteménye. A kódex ugyanis a katalógus leírása szerint gazdagon díszített. Nagyon valószínű, hogy ez a kódex azonos Jac. Morelli *Notizie d'opere di disegno*, Bassano, 1800. 201. s. köv. lk.-on leírt, azután eltűnt kézirrattal: „Grande fu l'estimazione in cui gli uomini di lettera tenevano questo gentiluomo (J. A. Marcello); la quale chiaramente s'è mostrata in una raccolta di prose e. poesie Latine di varii sopra la morte di Valerio figliuolo di lui mancato in età di anni otto; veduta già da Apostolo Zeno in un codice di grande pregio presso il Procuratore Federico Marcello (Dissert. Voss. T. I. p. 298., 341. T. II. p. 25.) a da me pure esaminato nell'anno 1767 in un grande negozio di libri". Valószínű tehát, hogy a kódex a család birtokából könyvkereskedői kézbe került s így jutott el Glasgowba. Tartalmát leírja Morelli u. ott 202. l.: „Verano in esso Orazioni e Pistole consolatorie de Niccolo Sagundino, die Giorgio da Trebisonda, die Francesco Filelfo (di cui l'operetta è stampata), d'Isotta Nogarola, di Carlo Fortebracci Conte di Montone, di Montorio Mascarello, di Battista Guarino, e di Pietro Parleone, con un' Elegia Greca del Filelfo da Lodovico Carbone voltata in Latino". Morelli kiterjedt irodalmi ismeretei alapján azt is meg tudja mondani, kiknek a munkái hiányoztak a nevezetes kéziratból (u. ott 202. l.); Vi mancava però un poemetto che da se il Carbone fece, manoscritto presso di me con altre sue cose, dal quale si conosce che anche Tito Vespasiano Strozzi sull'argomento medesimo aveva scritto. Mancava pure fra que' componimenti un poemetto consolatorio che si sa Giano Pannonio aver fatto, ed or non si vede; non essendo rimasto fra le cose sue a stampa. sennon un epitafio di pochi versi sul morto fanciullo (Epigr. I. 137):

Marcellus minden aggodalmaskodás nélkül nemcsak bensőleg húz René ügyéhez, hanem az adatok félreismerhetetlen bizonyossága szerint a kritikus időpontban, közvetlenül

non vi era un'altra versione Latina dell' Elegia Greca del Filelfo, fatta da Lionardo Grifo Milanese, che io vidi manoscritta; nè vi era un Epigramma di Gregorio da Città, che a stampa si trova ne' versi suoi coll' Ausonio di Venezia 1472. Si gran copia di componimenti al certo dimostra che Jacopo Antonio Marcello in molta grazia era presso i Letterati del tempo suo". — Janus Pannonius vígasztaló költeménye elveszett. Tudjuk, hogy költőnk a már kész költeményt barátjának, Galeotto-nak küldötte el azzal a kéréssel, hogy róla szigorú véleményt mondjon (Epigr. I. 64.).

Carmina Marcelli patrios solantia luctus  
Judicio mihi discutienda tuo . . . . .

Tu fac Quintilio me recitasse putem.

Galeotto a munkát minden kritikai jelzés nélkül küldte vissza, amiből J. Pannonius tréfásan azt következtette, hogy Galeotto a költeményt el sem olvasta (Epigr. I. 65.). A Morelli-től említett Carbo-kódex egyébként időközben Morelli könyvtárával együtt bekerült a Bibl. Marcianába, ahol most Cod. Cl. XII. 137. (4451.) sz. alatt őrzik. Ebben f. 18<sup>v</sup> s. köv. lk. találjuk. *Ludovici Carbonis carmen in decus et laudem Magnifici et Illustris Viri equitisque splendidissimi Jacobi Antoni Marcelli patritii Veneti: et in consolationem de obitu dulcissimi filioli Valerii* A hosszú költeményben f. 30. megszólaltatja az elhunytat, majd felsorolja mindazokat, kik a gyászba borult apához vígasztaló-iratot írtak:

... Meque immortalem facundi rhetores omnes  
Fecere: ac pueri iam nomen ad astra tulerunt:  
Quid mihi victuro potuit contingere maius?  
Te sermone gravi doctus Trapesuntius ornat  
Te consolatur dulcis Sagudinus, eodem  
Fortunae telo quo te percussus amaro:  
Parleo subtilis: noster Baptista Guarinus:  
Ac muliebre decus-Nogarolla Isotta puella:  
Omnia collegit sapiens pleno ore Philelphus  
Carmine solatus Graio, prosaque Latina.  
Titus amor Phoebi Strozzae gloria gentis  
Titus Apollineus divino cuius ab ore  
Dulcior Hyblaeo defluxit copia melle.  
Et nunc Borsinus Carbo iam audace iuventa  
Cuius ab ingenio est conversa elegia Philelphi...

A továbbiakban Carbo leírja, milyen nagy hatással volt a hallgatóságra Filelfo görög költeménye fordításának bemutatása Ferrarában: mindenki könnyezett! Érdekes, hogy az ekkor már Magyarországon élő Janus Pannonius hiányzik a felsorolásból, ami azt mutatja, hogy Itáliában kezdték elfelejteni őt.

René 1453.-iki betörése előtt nyíltan szervezi a René-párti irodalmi propagandát s pártfogoltját, a fiatal Janus Pannoniust arra buzdítja, hogy Alfonso-nak, tehát a szövetség erejénél fogva Velencének is ellenfelét, az elűzött Anjou-t dicsőítse és az Itáliába való fegyveres betörésre ösztökélje. Tudnia kellett, hogy ha fegyverre kerül a sor, a harctéren okvetlenül szembe fog kerülni barátjával. Ez be is következett, sőt, mint láttuk, René a hadüzenetet éppen Marcellusnak adta át. Ma az irodalomnak és életnek ilyen szétválasztása ellenséggel való cimborálás-számba menne, akkor senkinek sem jutott eszébe megütközni rajta. Marcellus és René az 1453.-iki hadjáratot közvetlenül megelőző időben épp olyan jó barátok voltak, amilyenek maradtak utána.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> 1453 febr. 28-án, tehát még a hadjárat előtt, meghalt René felesége, Izabella. (Leco y de la Marche i. m. I. 262. l.) Ez alkalommal Marcellus részvétét fejezi ki Renének. V. ö. *Vat. Lat. 5145. f. 1.* „Itaque et paucis ante diebus ad te scripsi et dolorem meum, quem ex obitu clarissimae reginae uxoris tuae cepi, litteris meis tibi significavi et quantum potui, moerorem ac luctum tuum consolari conatus sum: et quotienscumque mihi scribendi occasio aut facultas dabitur, non praetremittam.“ Hogy René bánatát enyhítse s hogy nagyrabecsülését ezzel is kifejezze, Johannes Chrysostomus egyik munkáját (amit éppen a szóbanforgó kódex görögül és latinul tartalmaz) küldi neki ajándékba (u. ott f. 2.): „Hisce igitur diebus homo doctus et mihi familiarissimus cum in vetustis Graecorum commentariis quaedam legisse se diceret, quae ad vitae christianae eruditionem et afflictorum consolationem magnopere viderentur, petiit ab eo, ut eum locum in Latinum converteret, ut cum ipse legissem, statim ad Te mitterem. Non enim dubitavi pro tua religione et singulari pietate rem me Tibi gratissimam facturum.“ A munka kiadatlan ajánló-levelében érdekes vallomást találunk a két kiváló kortárs egymás iránti barátságáról (u. ott f. 1.): „Quantopere Tecum esse et Maiestatem Tuam, quam semper animo intueor, oculisque cernere cupiam atque optem, testes sunt omnes et quidem summi viri ac principes, quibuscum de tua amplitudine et nostra coniunctione, quam mihi summae gloriae esse duco, saepissime mentionem facio. Sed cum et locorum intercapedine, et gravissimis patriae muneribus ac negotiis desiderio meo satisfaciendi hoc tempore facultas omnis erepta sit, unam rationem invenio minuendi desiderii mei, si quoniam praesens Te videre non possum, quam saepissime tecum per litteras colloquar. Vereor enim, ne cum Tu tantum in amicitiae nostrae societatem contuleris, quantum ipse praestare atque assequi nunquam possem, Maiestatem scilicet nominis tui, qua nihil in terris nec maius, nec sanctius est, nisi continuis ac perpetuis officiis hanc nostram necessitudinem colam, iniustus esse

Marcellus és René mély barátsága a valószínű kiindulópontja Janus Pannonius és René irodalmi összeköttetéseknek is. E feltevés nélkül, melyet közvetve több adat támogat, nem tudnánk megmagyarázni, hogyan lett volna másként az Itáliától ez időben távol élő René egyáltalán figyelmessé a Guarino iskolájában tanuló gyermekifjúra. René és Janus Pannonius összeköttetése már 1451-ben elkezdődött. Kétségtelen tehát, hogy ezidőben már Marcellus is összeköttetésben állt Janus Pannonius-szal. A gyér és bizonytalan értelmezésű adatokból a valószínű helyzet a következőképpen rekonstruálható.

1451 elején Vitéz János a már négy év óta Ferrarában időző Janus Pannoniust látni szeretne volna s ezért Magyarországba hívta. A látogatásnak azonban váratlan akadályai támadtak: Janus Pannonius Vitéz tudta nélkül tartozott Guarino-nak s az óvatos mester jótállás nélkül nem akarta őt útnak eresztetni. Az akkor már híres költő Janusnak hamarosan akadtak pártfogói, kik kezeskedtek érte. Ezeknek egyike volt Giovanni Antonio della Torre, modenai püspök, kihez azután Janus Pannoniusnak Olaszországba való visszatérésekor Vitéz meglehetősen hangú köszönőlevelet írt.<sup>14</sup> Janust szorult helyzetében a jelek szerint mások is támogatták. Talán ekkor karolta őt fel Jacobus Antonius Marcellus, kit Janus legelső pártfogói között említ a hozzá írt dicsőítő költemény bevezetésében.<sup>15</sup> Marcellus segítségével azonban főleg abban állhatott, hogy René figyelmét felhívta a hazájától távol szorult helyzetbe jutott tehetséges ifjúra. Egészen világosan erre céloznak s a költemény keletkezésének időpontját (1452!) tekintve csak erre célozhatnak a René-re írt dicsőítő költemény bevezető sorai:

---

videar.“ Az itáliai expedíció utáni irodalmi összeköttetésük legbecesebb emléke az 1458-ban befejezett Guarino Veronese-féle Strabon-fordítás, melyet Guarino Marcellusnak ajánlott fel, Marcellus pedig René-nek. E híres műnek eredetileg felajánlott díszes kéziratát ismertette Durrieu i. m. — Marcellus dedikációját René-hez kiadta S a b b a d i n i, La traduzione Guariniana di Strabone. Il libro e la stampa III. 5 s köv. lk.

<sup>14</sup> Vitéz J. levelei (Schwandtner II. 101. l.).

<sup>15</sup> Teleki kiadása I. kötet 61. l. „Ille meis primam Musis impendit honorem.“

Tu primum nostros dignatus videre lusos  
 Ccepisti ingenio sponte favere meo;  
 Tu primus patrio miseratus ab orbe remotum  
 Dixisti auxilio velle iuvare tuo.<sup>16</sup>

Nem sokkal Janus Pannoniusnak Magyarországból való visszatérése után egyenesen René felkeresésére<sup>17</sup> írta a fiatal költő első nagyobb ráánk maradt művét: *Carmen pro pacanda Italia, ad imp. Caes. Fridericum III.* Tíz hónap mulva pedig kifejezetten Marcellus felszólítására elkészült a *Panegyricus in Renatum*. Az ajánlás bevezető sorai a költemény keletkezésének körülményeiről semmi kétséget nem hagynak:

O qui Romani genus alto a sanguine ducis  
 Marcelli, o Venetae maxima fama togæ!  
 Accipe magnanimi laudes, Jacobe, Renati!  
 Accipe mandatis carmina facta tuis.<sup>18</sup>

Mindez arra mutat, hogy Janus Pannonius e két költeményt hálából írta azért a segítségért, mellyel Marcellus és René szorult helyzetében gondjain könnyítettek. Pontosabb adataink egyébként sem arra vonatkozólag, hogy Janus Pannonius és Marcellus ismeretsége hogyan keletkezett, sem pedig arról, hogy René miként kapcsolódott bele Janus Pannonius életébe, egyelőre nincsenek. A továbbiakban a két említett költemény René-re vonatkozó részeit vizsgáljuk.

## II.

Hogyan jutott René arra a gondolatra, hogy Janus Pannonius-szal a koronázására és menyegzőjére Itáliába utazó III. Frigyesre dicsőítő költeményt írasson? Mi volt egy ilyen költeménynek az adott helyzetben a célja és értelme? Mindezekre a kérdésekre, amiket e költeménnyel kapcsolatban ez alkalommal először vetünk fel, talán a történelmi háttér ismerete adhat elfogadható választ.

<sup>16</sup> Ábel, *Analecta*, 132. l.

<sup>17</sup> U. ott 131. l. Sed qui iam pridem bis quinque mensibus actis  
 Alterius vates te rogitante fui...

<sup>18</sup> Teleki I. k. 211. s. köv. lk.

<sup>19</sup> Ábel, *Analecta* 131. l.

III. Frigyes 1452 január elsején érkezett meg olasz földre. Kiséretében volt V. László magyar király is, akit III. Frigyes nápolyi tartózkodása alatt Rómában hátrahagyott s akit Aeneas Sylvius előadása szerint ez alkalommal, majd később Firenzében is meg akartak tőle szöktetni. A magyar királyt magyar urak is kísérték, kik Villachban csatlakoztak a menethez.<sup>20</sup> Frigyes különben zsigori alaptermészetének megfelelően nem annyira költekezésre, mint inkább gazdag ajándékok gyűjtésére használta fel útját. Egyfajta dologgal bánt elég bőkezűen: a különböző kitüntetésekkel.

Ferrarába, hol Janus Pannonius ezidőben élt, 1452. jan. 17.-én érkezett meg. S mivel Borso III. Frigyestől a koronázás után hercegi rangot remélt, fényes fogadtatást rendezett. Egész sora a különböző ünnepegeknek, mulatóságoknak volt hivatva emelni a császárfogadó napok fényét: játékok, táncok, versenyek stb. a legtarkább változatosságban.<sup>21</sup>

Kétségtelen, hogy az olaszok, e világosan látó realpolitikuskok, kiknek köréből nemsokára egy Macchiavelli fog kiemelkedni, nem sokat törődtek a császár árnyékhatalmával. A fényes fogadtatások, ünneplések, ajándékozások háttérében ott lappang a kegyetlen valóság: a császár annyira hatalom nélkül szűkölködött, hogy egyes városoktól szabályszerű *salvus conductus* eszközölt ki előre s maga a pápa is ellátta őt útlevéllel. Gregorovius

<sup>20</sup> V. ö. AENEAE SYLVII episcopi Senensis... *Historia Rerum Friderici Tertii Imperatoris. Argentorati 1685.* 60. l. „Caesar... Regem Ungariae Ladislaum secum ducens, Kal. Januarii Italiam intravit“. — A Villachban történt csatlakozásról 59. l. „Ibi et Bohemi et Ungari convenerant domi Nobiles quamplurimi, qui Romanam videre coronationem, Italiae spectare mores, militiae cingulum mereri magnopere optabant. — A római és firenzei szöktetési kísérletekről 85. és 91. l.

<sup>21</sup> Aeneas Sylvius írja Borso céljairól u. ott 61. l. „Porro Borsius qui nondum erat de feudo investitus, altiore cupiens gradum, ex Marchione se Ducem creari optavit. Quam rem Fridericus, ante coronam Romae receptam minime se temptaturum, cum rediret autem, quod rei publicae conduceret, consideraturum facturumque dixit.“ — A ferrarai ünnepegekről u. ott 61. l. „...incredibile est, quantam universus populus laetitia agitaret, quot ludi fierent, quis domorum et templorum ornatus, quae facies urbis esset. — V. ö. még Muratori *S. R. I. XX. 463. l.*

szerint ez a „történelmi komédia“ mindennél világosabban bizonyítja, hogy a középkori császárság koncepciója menthetetlenül megbukott s hogy a császári méltóság immár formula, legfeljebb közjogi cím minden tényleges erő nélkül. E helyzet lassú, de feltartóztathatatlan fejlődés eredménye. Dante még azt hitte, hogy hazáját a német császárok fogják felemelni, egy félszázaddal később Villani már tudta, hogy az Alpesektől délre a császárok valójában sohasem uralkodhatnak. III. Frigyes korában vagyunk a mélyponton: a császárság cím, legfeljebb igény. Utána már nem is koronáznak többé császárt. Aeneas Sylvius valóban jól látta, hogy az olaszok csak annyiban engedelmessé válnak a császárnak, amennyiben akarnak; a baj ott kezdődik a császár számára, hogy egyáltalán nem akarnak.<sup>22</sup>

A valósággal szemben a látszat sokkal csillogóbb. Ferrarában pl. a felfelé törekvő Borso d'Este, mint Gregorovius írja, térdre borult az árnyék-császár előtt, kijelentette, hogy minden földje tulajdonképpen a császáré s győzelmi menetben vonultatta be a merevarcú bábót városába, hová fogadására már egybegyűltek Lodovico Gonzaga Mantuából, továbbá a gyermek Galeazzo Maria Sforza Milanóból.

Nem hiányozhattak egy ilyen alkalommal a XV. században a humanista produkciók sem: a beszédek és költemények. Itt is azt a különös jelenséget észlelhetjük, mely ennek a mozgalmas, forrongó korszaknak annyira sajátja: a mély szakadékot s látszat és a valóság között. A humanizmus öntudatlanul, lelki alkatánál fogva halálos ellensége volt a középkori császárság eszméjének, mely alól szinte észrevétlenül, de annál szívósabban elvonta azt az elméleti alapot is, amire még támaszkodhatott volna. Mindez azonban nem akadályozta meg a humanistákat abban, hogy a császárral szemtől-szembe kerülve a legtúlzóbb módon ne dicsőítsék annak nagyságát és hatalmát. Zsigmond császárkoronázási útjának — jórészen kiadatlan, sőt ismeretlen — humanista emlékei vaskos kötetet töltenének meg. III. Frigyesnek is bőven kijutott ebből a kétes értékű tömjénillatból, bár talán közel sem olyan mértékben, mint annak

<sup>22</sup> V. ö. Bryce, A római szent birodalom (ford. Balogh Ármin), 333. l.

idején Zsigmondnak. Zsigmond közvetlen modora, nyájasága, bohém könnyelműsége, emberi szeretetreméltósága megnyerte a sziveket. Frigyes csak hivatali méltóságánál fogva, illendőségből dícsérték, de nem szerették. Fagyos hallgatagsága, zsigoriságig menő fösvénysége éppen olyan tulajdonságok voltak, amiket a humanisták legkevésbé tudtak elszenvedni. Hogyan szerethették volna pl. a szép szavak mesterei azt az embert, aki Poggio szerint mindig a mások szájával beszélt, a magáét lehetőleg ki sem nyitotta?

Ferrarában is megkapta III. Frigyes az elmaradhatatlan humanista produkciókat. Az egyik szónok még a szenvtelen császárt is meglephette: ez a kis Galeazzo Maria Sforza volt, Francesco Sforza 8 éves fiacskája. A latin beszédet atyja az ilyesmiben nagy gyakorlatú, hosszú hízeltő pályáján a legnagyobb szavakhoz edzett Francesco Filelfoval készítette mérték szerint, amennyiben terjedelme, tárgya, beosztása gondosan előre meg volt állapítva. A kis szónok a beszédét jól betanulta s egykorú feljegyzések szerint olyan szépen elmondta, mintha például harminc éves lett volna!<sup>23</sup> Valamikor, Zsigmond koronázó-útja alkalmával, a fiatal Leonello d'Este tartott hasonló beszédet, amit valószínűleg mestere, Guarino Veronese készített számára.

Az öreg Guarino, a humanista ékesszólás elismert nagysága, a rendes ferrarai dísz-szónok, ez alkalommal csak kisebb szerephez jutott. Helyette inkább kedvelt tanítványa, az akkor már egész Itáliában elterjedt hírvű csodagyermek került René felkérésére abba a helyzetbe, hogy a valóság előtt szeméit behunyva költeményével a császár nagyságát dicsőítse s tőle, a tehetlentől, a feldúlt Itália számára békét, rendcsinálást kérjen.

Nem könnyű a terjedelmes költeményben megtalálni, mi érdeke volt René-nak a megiratása? Külsőleg a szokványos dicsőítő költemény. Mindjárt az első sorok megütik azt a hangot, ami általában az egész humanista panegyricus költészetet számunkra elviselhetetlenné teszi: Frigyes dísze

<sup>23</sup> V. ö. Aenas Sylvius i. m. 62. l. „Tum quoque Galiacius puellus, orationem ad Fridericum Latinam intrepide apteque pronunciauit, adeoque vultu gestuque seriusum præbuit, ut in ætate virili virilem animum omnes agnoscerent.

a császároknak, Itália támasza, kit az istenek a földi lakók szenvedései iránti könyörületből küldtek le egyenesen az égből, kinek hatalmától reszket az Atlas, Caucasus, a Tanais, Tigris, Nilus stb. Szerencsére hamarosan eljutunk az alapmotívumhoz, a békéért való könyörgéshez. A költemény nagyobb részét (a 102. sortól kezdődőleg) a nemes matróna, a megszemélyesített Itália panasza és kérése tölti be, aki, miután kifejezte örömét a császár látogatásán, előadja bánatát, szomorú állapotát. Az előadás hosszadalmas, nem éppen logikus, tele van ismétlésekkel, kitérésekkel. Pl. mikor arról van szó, hogy Italia már szinte kétezer év óta nem ismeri a béke áldásait, evvel kapcsolatban a költemény rögtön fel is sorolja a régi Róma legnevezetesebb háborúit. Az egyenetlenségek, túlzások, nagy bőbeszédűség ellenére vannak részletek, mikor bámulattal állapíthatjuk meg a gyermekifjú rendkívüli költői erejét.<sup>24</sup> Szép részlet pl. a háború-ejtette sebek leírása az erőteljes

<sup>24</sup> Janus Pannonius költeményének értékét akkor tudjuk csak méltányolni, ha összehasonlítjuk egyéb humanista termékekkel e korból. Pl. ugyancsak III. Frigyeshez írta beszédét 1452-ben a ferrarai Hieronymus Castellus Physicus et Orator. Ezt a beszédet megtaláljuk a bolognai egyetemi könyvtár Tioli-gyűjteményében vol. XV. 209. l.-tól kezdődőleg. A beszédben ugyanaz a békevágy nyilvánul meg s ugyancsak a „concordia Italica“ megteremtésére hívja fel a császárt. A Janus Pannonius költeményében található hízelgés azonban valósággal eltörpül Hieronymus Castellus gátnélküli magasztalásai mellett (213. l.): „Tu unus ex tot millibus hominum, cui caeteri omnes parere merito debeant: tua sunt iura, tuae leges, tua iudicia, tua plebiscita: tu rem familiarem, tu rempublicam restituis, sive domi, sive foris, sive in bello, sive in pace quid agatur, id omne tuo nutu geritur; tu unus es, in quo nitatur omnium salus, in quem omnium vota respiciunt: tu afflictis opem, oppressis vindictam, sceleratis supplicium, bonis felicitatem affers; hanc potestatem summus ille deus, cuius vices geris in terris, ea lege tibi dedit, ut mundum hunc omnem quasi rempublicam quamdam putes, in qua Principem te constituit, cuius partes ita tuearis, ut in ea bene beateque vivatur“ etc. Összehasonlítási alapul szolgálhat még Lauro Quirini munkája, *De pace Italiae*, a Vat. Lat. 5356. kéziratban. Kiadta Arnaldo Segarizzi, Lauro Quirini umanista veneziano del secolo XV. Memorie della Reale Accademia delle scienze di Torino. Serie II. T. LIV. A munka 1440—47 között keletkezett; a megszemélyesített Italia és Mercurius beszélgetnek benne az olasz politikai viszonyokról. Sok gondolata közös Janus Pannonius művével. Tendenciája azonban éppen homlokegyenest ellenkező, mert Quirini a béke oszlopának Alfonsót szánja.

refrénél, ami ezt a részletet egységbe kovácsolja: Mars impius egit. Szépen sikerült hangokat talál a költő a béke áldásainak rajzánál, midőn a megszemélyesített természet is béke után kiált:

... pacem colles et robora clamant,  
Pacem stagna, lacus, pacem fera saxa loquuntur. (85—86.)

Renéről látszólag szó sincs: a nyers politikai célzatot Janus Pannonius diplomatikusan elrejti. Azt a nehéz feladatot, hogy III. Frigyes előtt a vele barátságos Alfonsót, leendő felesége révén rokonát, kihez a császár vendégségbe is készült, befeketítse, Janus Pannonius elég ügyesen oldotta meg.<sup>25</sup> Az olasz államok közötti politika súlypontja az akkori közfelfogás szerint tulajdonképpen a Sforzák friss uralomrajutása volt. Alfonso ügyét, ezt a több, mint évtizedes faît accompli-t általában elintézettnek tekintették. Janus Pannonius az olasz politika súlypontját — nem tudjuk közvetlen sugalmazásra-e, vagy a saját invenciójából — igyekszik áttolni e költeményében az Alfonso-René problémára, nem nyíltan, csak célzásokkal, inkább csak sejtetve szándékát, amit nyíltan kimondani a császár előtt alig lehetett volna. Alfonsóra, a jövevény békebontóra, bitorlóra céloznak a következő sorok:

Aspice, quos Athesis, quos perflut Addua campos  
Aspice cum Tuscis Picenas gentibus urbes,  
Et quas possedit *Calydonius advena* terras.  
Cuncta simul Mavorte fero quassata videbis. (203—6.)

Kétségtelenül Alfonsóra céloz burkoltan akkor is, midőn az erőszakos szerzemények visszaadásáról, a status quo ante biztosításáról **beszél**:

Et quos innumeræ locupletavere rapinæ,  
Vis quibus et ferrum quæsitos crimine census  
Auxit, et in prædam miseri domus acta propinqui  
Ad possessores referant ablata *vetustos*... (327—30.)

Még legnyiltabb akkor, midőn a békevágy jeleinek fel-

<sup>25</sup> Frigyes természetszerűleg Alfonso pártján állt érzelmileg. Gyakorlatilag állásfoglalása nem sokat számított. Alfonso-pártisága annyira köztudomású volt, hogy midőn Ferrarában a választandó útirányról tárgyaltak, felmerült Firenze elkerülésének gondolata abból az okból, mert Firenze René-pártisága veszélyt jelenthetett volna. V. ö. Aeneas Sylvius i. m. 65. l.

sorolásánál felemlíti, hogy az elárult Nápoly azóta is siratja elűzött régi urát:

Parthenope exactum deplangit prodita regem. (215.)

Arra nincs adatunk, hogy Janus Pannonius költeményét nyilvánosan felolvasta volna a császár előtt. Ez nem is valószínű. Janus Pannonius költeménye már csak azért sem lehetett programmpontja a hivatalos ferrarai ünnepeknek, mert — mint láttuk — tulajdonképpen magánjellegű politikai akció volt: René megrendelésére készült, melyet valószínűleg Jacobus Antonius Marcellus közvetített.<sup>26</sup> Már a politikai illendőség is úgy kívánta, hogy az ilyen kényes tendenciájú költeményt inkább magánúton nyujtsák át. Mindenesetre jellemző a korra, hogy olyan gyakorlati politikai életben tevékenykedő férfiak, mint René és Marcellus, hittek abban, hogy a magas politikában való állásfoglalás befolyásolható egy akármilyen sikerült költeménnyel. René és Marcellus, főleg az utóbbi, renaissance-emberek, a humanista életfelfogással átítatott lelkek, kik valóban hittek a szépen gördülő hexameter, a klasszikus mintákon alapuló poezis hatalmában. Csupa olyan illúzió, amiktől Frigyes messze esett. Ha Janus Pannonius sugalmazói pl. előre kikérték volna a császár környezetében utazó Aeneas Sylvius tanácsát, az régi tapasztalatai alapján felvilágosíthatta volna őket, hogy Frigyesre alig lehet irodalommal hatni.

Még egy pillantást vethetünk arra, hogy az általános békevágy, mely Janus Pannonius költeményében is kifejezést nyert, mennyiben érezhette magát kielégítettnek Frigyes békeszerző tevékenységével? Kétségtelen, hogy a jóindulat Frigyesből nem hiányzott, csak a hatalom. Visszatérése alkalmával Ferrarában, hol Borso hatalmas aján-

<sup>26</sup> Janus Pannonius költeményének müncheni kéziratait leírja Ábel, *Analecta* 21—24. lk. Az egyik kéziraton (Cod. Lat. 5395. f. 97.) pontos keltezést találunk: „Carmina Jo. Pannonii in laudes Caesarum Ferraria anno LII. IX. Jan.“ Mivel Frigyes jan. 17.-én vonult be Ferrarába, jan. 9. csak a költemény befejezésének kelte lehet. Az u. ott található megjegyzés („Hec carmina quidem in padua Cesari tradidit anno LII. 4. Jan. sc. [!] Matheus Pandolfius“) semmi vonatkozásban nincs Janus Pannonius költeményével, hanem szemmelláthatólag a következő, Matthaues Pandolfiustól származó 42 soros költeményhez tartozik.

dékok fejében (a jelenlevő milánói követ azok értékét 30.000 dukátra becsülte) valóban megkapta a Modena és Reggio hercege címét, a császár próbált a békéről komolyan tárgyalni, azonban éppen Alfonso követei nem jelentek meg<sup>27</sup> s a rossz hírek miatt hazasiető császár 1452. május 21.-én minden eredmény nélkül elhagyta a várost. Velencében újra próbálkozott a békeszerzéssel,<sup>28</sup> midőn azonban terveit a doge-nak előadta, az diplomatikusan értésére adta, hogy az adott körülmények között az állam becsülete nem engedi meg az ilyen irányú tárgyalásokat. Velence ugyanis éppen akkor kezdte meg, még pedig szerencsésen, hadműveleteit Sforza ellen.

### III.

Így ízlelte meg Janus Pannonius először a politikát, mely majd egyszer nyakát fogja szegni. A megkezdett úton Marcellus kérésére hamarosan tovább ment: tíz hónappal<sup>29</sup> a III. Frigyeshez írt költemény után, tehát 1452 végén egy újabb, most már nyíltan René-párti, sőt egyenesen Renéről szóló és Renéhez írt dicsőítő költeménnyel lépett a porondra. E költeménynek kb. a fele maradt ránk.<sup>30</sup>

<sup>27</sup> A béke lehetőségében nem bízó Alfonsót már előzőleg Frigyes nehezen tudta rávenni, hogy a tervezett béketárgyalásra követ küldését egyáltalán elhatározza. V. ö. Aeneas Sylvius i. m. 84. l. „At cum Caesar iterum et iterum instaret, victus Alfonsus importunitate precum missurum se Ferrariam legatos inquit, qui de pace ad imperium Caesaris agerent.”

<sup>28</sup> V. ö. Aeneas Sylvius i. m. 96—7. lk.

<sup>29</sup> Ezt maga mondja az ajánlásban:

Sed qui iam pridem *bis quinīs mensibus* actis etc.

Nem egészen pontos tehát, amit ugyancsak ebben az ajánlásban olvasunk:

Nam iam bisseños Phoebus circumtulit annos,  
Sustulit ut regnum fraus inimica tibi...

René 1442-ben év elején távozott Nápolyból, 1452 végén ennek kb. 11 éve múlt el, nem pedig 12.

<sup>30</sup> A költeményt a legfontosabb Janus Pannonius-kézirat, a Vat. Lat. 2847. tartotta fenn — legalább felerészben — számunkra. A kódex tartalmát leírja Ábel, *Analecta* 17. s köv. lk. Azt kétségtelenül sikerült azóta megállapítanom, hogy a kézirat egykori tulajdonosa Angelo Colocci volt s az ő könyvtárából került a Vaticana-ba. Az epigrammák gyűjteménye először külön kézirat volt s csak később kötötték össze azzal a résszel, mely az elegiákat s köztük a René-re írt csonka panegyricust is

Janus Pannonius nem azért írta e költeményt, hogy feltépje a régi, talán már behegedt sebeket, hanem inkább, hogy az elvesztett királyság visszaszerzésére a már különben is harcra készülődő Renét buzdítsa:

Te cupidus resonis iterat Garganus in antris,  
 Ingeminant nomen saxa Salerna tuum.  
 Quare age nubiferas transcende ferociter Alpīs,  
 Causa tibi faciles suggeret acqua deos. (15—18.)

Janus Pannonius bizonyosra veszi a győzelmet s előre megígéri, hogy a diadal után még nagyobb költői ambícióval (graviore plectro) fogja őt megénekelni. A győzelem is elmaradt, tehát a győzelmi ének is. Általában ezen túl Janus Pannonius költészetében René többet nem szerepel, csak majd a Marcellusról szóló dicsőítő költeményben emlékszik meg még egyszer róla néhány szóval.

A tárgy, a műfaj, a célzat nagyjában ugyanaz, mint a III. Frigyeshez írt költeménynél volt. Egy feltűnő különbség mégis azonnal szembeötlik: A Renére írt költeményben sok a krónikás elem. A krónika mintegy össze van benne házasítva a dicsbeszéddel s ez a különös vegyülék könnyen gördülő hexameterekbe lett öntve. Ez Guarino ismert módszere, aki dicsőítő beszédeiben lehetőleg pontos adatokkal dolgozott, de a tisztán dekoratív célzatú rhető-

---

tartalmazza. Ez utóbbi részt megállapításaim szerint maga Angelo Colocci másoltatta le, míg az előző rész valamivel régibb s más kéztől való. Az elegiákat tartalmazó rész lapszámozása eredetileg önálló volt s a jelenlegi lapszámozást akkor kapta, midőn az epigramma-gyűjteménnyel utólag egybekötötték. Az eredeti 1.-től kezdődő lapszámozás nyomai azonban e részben is még néhol láthatók a második lapszámozás mellett. A jelek szerint a második rész lapvesztései még arra az időre esnek, mikor az még nem volt egybekötve az első résszel. A kétféle lapszámozás különbségéből s az egyes lapokon elférő átlagos 25 sorból megközelítő pontossággal ki lehet számítani, hogy a költeményből valószínűleg lapvesztés következtében kb. 450 sor hiányzik. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányairól s e kéziratról más összefüggésben kívánok majd egyszer részletesebben szólni. Más kézírata a költeménynek egyelőre nem ismeretes. Némi reményünk még lehet rá, hogy a René könyvtárában bizonyosan elhelyezett eredeti példány, vagy annak egy másolata valahonnan, esetleg Franciaországból előkerül. A René könyveiről ránk maradt egyébként hiányos jegyzékben Janus Pannonius nem szerepel. V. ö. La bibliothèque du Roi René. Communication de M. Albanès. Revue des sociétés savantes des départemens. V-e série v. 8. 1874, 301. s köv. lk.

rikai elemet sem sajnálta. Guarino azonban szívesebben maradt a prózánál, míg könnyű tollú tanítványa inkább kedvelte a verses formát.

Jellemző kijelentése Janus Pannoniusnak mindjárt a költemény elején, hogy időrendben fog haladni. Ez a szerkesztési elv fölötte egyszerű. Janus Pannonius általában a nagyobb költeményeiben gyenge szerkesztőnek bizonyult. Amilyen fölényesen, szinte ösztönszerű biztonsággal kezelte az epigrammát, olyan nehézkesen tapogatózott a nagyobb lélekzetű alkotásaiban. E téren pl. a határozottan epikaibb érzékű másik Guarino-tanítvány, Basinius, messze felülmulta őt. Janus Pannonius nem epikus, csak krónikás, aki a száraz adatokat rhetorikai szóvirágokkal, klasszikusokból excerpált szólamokkal, bábuk gyanánt ide-oda rángatott istenekkel — csodás elem! — cicomázza fel. A mai olvasó türelmét ezek a nagyobb költemények valóban próbára teszik.

Tehát az időrendi elv szerint nekünk is előlről kell kezdenünk: át kell esnünk René származásán, családfáján, majd a házasságra való célzás következik, tehát megismerkedünk feleségének, Izabellának a családfájával is. S mivel Renének fia is van és e fiú ismeri a történelmet, az ifjú költő evvel kapcsolatban kézikönyvszerűen átismételteti velünk a római történelem főbb eseményeit. A legtávolabbi alkalom elég ok arra, hogy terebélyes kitéréseket ragaszson a krónika törzsére. Ez után következnek René nagyszámú erényei, szépen, sorjában — a csecsemőkortól kezdve. Az aránytalanságok szemléltetésére csak egy példát hozok fel: az atya intései, aki Renét az uralkodásra, a hadvezéri fogásokra oktatja, lefoglalják a költemény ránk maradt részének majd egy harmadát! Szinte külön taggá dagad a költeményben s jóformán véges-végig közhely. Érdekes, hogy Janus Pannonius, aki a hadakozást sohasem kedvelte s később is, ha zászlósúri kötelességeiből kifolyólag hadbavonult, elégiákban adott kifejezést gyenge egészségi állapotától csak fokozott pacifista érzelmeinek, itt is, mint a Ludovico Gonzagára írt dicsőítő költeményben, rendkívüli hosszadalmassággal fejtegeti a hadvezér munkakörét. A békeszerető humanistát az antik hadászati irodalom kész stratégiává formálta.

Végre elérkeztünk a férfi Renéhez. Egyelőre még nem a viselt dolgaihoz! Előbb meg kell ismerkednünk az életnek ebbe a szakaszába eső jeles tulajdonságaival. E rész, mint történeti forrás, eléggé jelentős, amennyiben az általánosságok híg levében nemritkán egy-egy konkrétobb, érdekesebb adatra is bukkanunk. Megtudjuk, hogy René bőkezű a tudósokkal, több nyelvet beszél s foglalkozik a festészettel.<sup>31</sup> Irodalmi működéséről még nincs szó: ennek oka valószínűleg az, hogy René irodalmi munkásságának java későbbi időre esik. Majd sorjában következnek egyéb jó tulajdonságai: kegyessége, előrelátása, vitésége, fényes haditettei...

Tehát eljutottunk René tetteihez. Az életrajzi vázlatban azonban csak a kiemelkedőbb mozzanatok jutnak szerephez: René fogságba vetése, a nápolyi trón elnyerése, a fogságba való önkéntes visszatérés, mely kihívja a Regulus-szal való összehasonlítást. A nápolyi események ismer-

---

<sup>31</sup> Ezt a részt fontosnak tartom s alkalmasnak arra, hogy egy újabbban is bolygatott vita eldöntésében szerephez jusson. A legújabb René-monográfiában (a *Livre du cuer d'amours espris* bécsi kiadásának idézett *Einleitung*-ja) 11. l. Smítal nagyon szkeptikusan nyilatkozik René művészi tevékenységéről: „Weit mehr als seine politischen und militärischen Erfolge oder besser Misserfolge haben René's enge Beziehungen zur Kunst und Literatur der Zeit seinen Ruhm bei der Nachwelt begründet, die wohl unter dem Einflusse der Sagen, welche die zweifellos volkstümliche Persönlichkeit des historischen René bald umrankten, dessen Leistungen und Verdienste auf diesem Gebiete zu übertreiben begann, ja René selbst zum Schöpfer zahlloser künstlerischer und vieler literarischer Denkmäler oft recht kritiklos zu stempeln versuchte. Erst die fast jüngste Zeit begann hier auf streng kritischer Grundlage das richtige Mass von René's Verdienst zu suchen.“ Smítal valószínűleg elsősorban Lecoy de la Marche cikkére (*Le roi René et ses travaux artistiques. Revue des questions historiques* XV., 874.) céloz, midőn a régibb tudományos irodalom kritikátlanságáról beszél. Szerinte René maga nem volt festő, inkább csak pártfogója a festészetnek. A vita eldöntésére nem érzem magam hivatottnak, csak nyomatékosan utalok a tudományos irodalomban eddig számba nem vett, Janus Pannoniustól származó adatra:

*Nec putat indignum picturae impendere curam,*

*Cum sciat huic priscos multum indulsisse Quirites.* (322—3.)

Ez a részlet a kissé általános kifejezésmód ellenére csak annyit jelenthet, hogy René maga is festett! S Janus Pannonius a Renére vonatkozó adatait jó helyről, valószínűleg magától Marcellustól kapta.

tetésébe Janus Pannonius csak éppen, hogy belefogott, mert a 497 sorral egyetlen kéziratunk megszakad s a René nápolyi vállalkozásáról szóló rész már hiányzik.<sup>32</sup>

E költemény tulajdonképen René egy hosszasan előkészített restaurációs kísérletét bevezető propaganda-irat. Janus Pannonius nyíltan hirdeti, hogy René átkelése az Alpeseken küszöbön áll. Firenze már 1448.-tól kezdve sürgeti a beavatkozást. Végre 1453-ban René, mint Francesco Sforza és Firenze szövetségese, megindult hadseregével. Komoly hadi sikereket azonban csak Alfonso szövetségesevel, Velencével szemben ért el. Alfonso intrikái, a firenzeiek és Sforza ravaszkodásai rövid idő alatt a mindig lovagiasan gondolkodó franciát annyira elkedvetlenítették, hogy kétségtelen harctéri sikerei ellenére a végső célról lemondva, 1454 elején visszatért hazájába avval a fogadással, hogy olasz földre többé nem teszi a lábát. Igéretét meg is tartotta. A következő restaurációs kísérletet 1461.-ben már Alfonso utóda Ferdinando d'Aragona ellen János fia vezette — ugyancsak sikertelenül.<sup>33</sup>

Janus Pannonius gyors hírnevét, amire különben máshonnan is sok egykorú adatunk van,<sup>34</sup> szemléltetően mutatja, hogy a politika hatalmasai költészetét olyan hamar ütőkártyának használták fel, vagy legalább annak szánták. Azt viszont el kell ismerni, hogy az irodalomnak politikai célokra való felhasználását Alfonso sokkal jobban értette, mint ellenfele. Az a híres irodalmi kör, mely Alfonso udvartartásának szerves kiegészítő része volt, tulajdonképen nagyszerűen organizált dicsőítő apparátus, mely mintául szolgált az

<sup>32</sup> Alfonsó-ról a töredékben néhány egészen nyílt, gyalázó hangú nyilatkozatot találunk:

Barbarus insanos effundit ductor Hiberos (448.)

Nescio, quis veniens ab Iberis Cantaber oris,

Immeritum proprio tentat modo pellere regno (474—5.).

<sup>33</sup> E kísérletnek humanista emléke Fuscus Paracletus Cornetanus Anjou-ellenes epikus költeménye. V. ö. Giovanni Martucci, Un poema latino inedito del secolo XV. sulla tentata restaurazione angioiana. Edizione non venale di soli cinquecento esemplari. Roma, Giovanni Balbi, 1899.

<sup>34</sup> Legérdekesebb adat Vespasiano Bisticci-nek Janus Pannonius-életrajzában: „Era fama della sua virtù non solo in quello studio (t. i. Guarino iskolájában), ma per tutta Italia non si diceva altro che di questo giovane“. (Ábel, *Analecta*, 225. l.)

akkori és későbbi Európa minden dicsvagyóbb fejedelmének — Hunyadi Mátyásnak is. René e tekintetben jóval középkoribb, ügyetlenebb, mert az újabb kor irodalmi eszközeit csak félénken tapogatózva, láthatóan elsősorban Marcellus biztatására használta fel. Alfonso viszont a művelődés terén politikailag is értékesítő lehetőségeket gyorsan felismerte s nagyszerűen ki tudta aknázni. Ma sokszor nevetséges gögnek tűnik fel előttünk az a humanista önteltség, mellyel az akkori tollforgatók a hírnév osztogatóinak szerepét játszották s már csak üzleti érdekből is lépten-nyomon emlegették. Pedig ez nem volt teljesen üres szó. A humanisták valóban a közvélemény kovácsai voltak, sokszor az utókor közvéleményéé is. Alfonso ma is általában az a *Magnanimo*, amivé elsősorban jól fizetett hírszerző harsonái tették. S René, aki mindent összevéve kiválóbb embernek látszik,<sup>35</sup> mint diadalmas ellenfele volt, legfeljebb egy-két történetírója szemében az érdemesebb. Az is jellemző, hogy a humanisták II. Pál pápát főleg Pomponio Leto római akadémiajának szétrobbantása miatt annyira befeketítették, hogy pl. Pastor, — hiteles okmányok alapján — alig győzte őt az évszázadokon át rátapadt rágalmaktól úgy-ahogy megtisztítani!

Janus Pannonius a Renéhez írt költeményével az akkor aktuális olaszföldi politikai problémák egyik legkényesebbjét tapogatja s az Alfonsótól szervezett nagy dicsőítő kórusal ellentétben jóformán az egyetlen humanista, aki Alfonsót határozottan bécsmérelni meri. Talán ez is oka annak, hogy a költemény csak egyetlen kéziratban maradt ránk, abban is csonkán. Ebből azonban azt következtetni, hogy Janus Pannonius Alfonsónak meggyőződéses politikai ellenfele volt — mint Sabbadini teszi<sup>36</sup> — kissé túlzott gondolat lenne. Janus Pannonius Alfonsót titokban épp olyan nagyra

<sup>35</sup> V. ö. Lecoy de la Marche i. m. 225. l.

<sup>36</sup> I. m. 252. l. „Giano... non era estraneo alla politica dei suoi tempi; che anzi vi prese viva parte con sentimenti risolutamente angioini...“ A továbbiakban Sabbadini emlegeti Janus Pannonius hangsúlyozott Anjou-pártiságát (la spiccata partigianeria angioiana), melynek szerinte talán része lehetett a későbbi Mátyás ellen szőtt összeesküvésben is („la quale forse non fu estranea alla sua complicità nella congiura contro Mattia Corvino“). Ez az utóbbi feltevése a jeles tudós-  
nak teljesen elhibázott, fantasztikus kombináció.

becsülte, mint a többi humanista<sup>37</sup> és III. Frigyest, akihez első nagyobb dicsőítő költeményét írta René céljai szolgálataiban, később többször becsmérelte.<sup>38</sup>

A közvélemény akkori irányítói sok esetben belső meggyőződésüktől függetlenül bocsátották rendelkezésére tollukat pártfogóiknak, esetleg a többet fizetőknek. Költőnk is, midőn Renét dicsőítette és Alonsót gáncsolta, megfizetett, vagy enyhébben kifejezve, lekötelezett szócső volt, mint hasonló helyzetben annyi, meg annyi humanista.

*Huszti József.*

---

<sup>37</sup> Alfonso halálakor pl. valósággal hódoló hangú epitaphiumot szerzett dicsőítésére. Epigr. I. 231.

<sup>38</sup> V. ö. Epigr. I. 17. (De corona regni ad Fridericum Caesarem) és 20. (Ad Fridericum Caesarum).

\*

Helyreigazítás. A 90. l. 35. jegyzetének utolsó három sora helyesen így olvasandó: „...rámutatott és az 56. lapon pontosan idézi Vicomercato művének címét. Magam nem találtam meg a könyvet a budapesti könyvtárakban.“

*Szerk.*

## SAJTÓ ÉS TUDOMÁNY.

**S**AJTÓ ÉS TUDOMÁNY mint ellentétek állanak szemben egymással a közfelfogás szerint. A tudományos munkát az alaposág, megbízhatóság, sőt igazságszeretet hiányának vádja éri, ha „zsurnalisztikát“ látnak benne,<sup>1</sup> de az újságíróra sem dicséret az ő frazeológiája szerint a „tudományos“ jelző.

Az ellentétek áthidalásának egyedüli módja az, ha a tudomány kiterjeszti vizsgálatai körét a sajtóra.

A sajtó egybefonódása a modern élet minden megnyilvánulásával, minden lehetőségével szintén erősen ösztönöz arra, hogy a sajtónak, mint kultúrformának a megértése és megvilágítása tudományos feladattá váljék.

Jelen rövid beszámoló jellemezni akarja a sajtó tudományos vizsgálatának célját és feladatait; vázolni akarja a kialakulásban levő sajtótudomány helyzetét külföldön és mintegy prognózist szeretne adni: miként fog alakulni a sajtótudomány magyar kiágazása.

### I. Gyakorlati újságíróképzés.

Az egyetemes sajtótudomány terén két ellentétes irány alakult ki, az egyiket Amerika, a másikat Németország képviseli a legtipikusabb formájában.

Amerikában a gyakorlati rész van túlsúlyban, itt szoroson vett sajtótudományról nem lehet beszélni.<sup>2</sup> Az egyetemeken vagy önálló sajtó főiskolákon céltudatos, gyakorlati újságíróképzés folyik, amely kezdeményeiben már hatvanesztendő multra (1869) tekinthet vissza. 1893-ban az egyetemre is (University of Pennsylvania Philadelphiában) be-

<sup>1</sup> Vö. pl. M á l y u s z Elemér: Milyen történelemre tanítanak hírlapjaink? Magyar Szemle 1929. V. köt. 267—270. ll.

<sup>2</sup> Vö. Walther Heide: Entwicklung und Stand der wissenschaftlichen Zeitungskunde bezw. journalistischen Berufsbildung unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. Zeitungswissenschaft, 1926. évf. 6. sz. — Karl Jaeger: Von der Zeitungskunde zur publizistischen Wissenschaft. Jena, 1926. 28—31., 36—39. ll. — Emil Dovifat: Der amerikanische Journalismus. Stuttgart—Berlin—Leipzig, 1927. 217—239. ll.

vonult az újságíróképzés rendszeres tanfolyamok formájában, 1908-ban Missouri állami egyetemével kapcsolatosan külön *School of Journalism* alakult, 1915-ban pedig a newyorki Columbia-egyetemen nyílt meg egy ilyen újságíróiskola, amelynek felállítását a makói származású Joseph Pulitzer, a „New York World“ tulajdonosa kétmillió dolláros alapítványával segítette elő.<sup>3</sup> Ma már majdnem az összes egyetemeken rendes tárgy a zszurnalisztika, sőt a legtöbbször önálló zszurnalisztikai fakultások működnek. Úgy vizsgáznak itt a leendő újságírók, mint nálunk az orvosok, tanárok, vagy mérnökök, s a hallgatók az egyetemen szereznek meg minden gyakorlati ismeretet. Külön lapokat adnak ki, amelyeknek szerkesztősége a hallgatók sorából alakul. Legfejlettebb e téren Oklahoma állami egyeteme, amelynek újságíró iskolája egy napilapot, két hetilapot, egy-egy havi és negyedévi folyóiratot és egy évkönyvet jelentet meg.<sup>4</sup>

Talán nem egészen érdektelen, hogy mit tanulnak a leendő újságírók az egyetemi esztendőök alatt.

A követelmények az egyes egyetemeken meglehetősen különbözők ugyan, igen jellemző mégis az újságíró fakultások tanrendje az egész amerikai dollárfilozófiára. A Columbia-egyetemen (New York) pl. négyéves a tanulmányi idő. Az első két év alatt a jelölteknek csak az „általános műveltséget“ kell elsajátítaniuk, a két utolsót fordítják a szakkiképzésre. A harmadik évben kötelező egy idegen nyelv és a gépírás tanulása. Ekkor foglalkoznak a hírszolgálat technikájával (heti 3 óra), amelyet saját szerkesztőségükben gyakorolnak be, azután vannak külön kollégiumok politikai, illetőleg kereskedelmi szerkesztő-jelöltek részére (5–5 óra), végül pedig hírszociológiát tanulnak, hogy az olvasóközönség érdeklődésének felkeltését és a híryananyag hatásos kikészítését (Aufmachung) elsajátítsák. A negyedik év tanulmányai a következők: riporterszolgálat gyakorlatokkal (3 óra), praktikus szerkesztőségi munkálatok: a távirati anyag kezelése és kiválasztása, címek, vezérszavak megszerkesztése; azután egy-egy előadás a vezércikk, színikritika, könyvismertetés, vasárnapi mellékletek összeállítása

<sup>3</sup> Vö. Jaeger id. m. 28–29. ll.

<sup>4</sup> Vö. uo. 39. l.

stb. köréből. Mindezek mellett a sajtótörténelemre azonban csupán heti 2 óra jut.<sup>5</sup>

A gyakorlati újságíróképzés amerikai arányokban semmi más államban nem talált követésre, de itt-ott mégis látunk efféle kezdeményezéseket. Így Franciaországban a lillei kath. egyetemen áll fenn egy Section du Journalisme, Varsóban működik egy önálló újságíró főiskola és az oroszországi újságíróképzés is (Moszkva 1921 óta, legújabban Szentpétervár) gyakorlati alapokon nyugszik.

## II. Sajtótudomány.

Németországban is megpróbálkoztak amerikai mintára a gyakorlati zsznalisztaképzéssel. R. W r e d e létesített 1899-ben Berlinben egy újságíró-főiskolát, de amint nálunk sem volt a hasonló kezdeményezés hosszúéletű, itt sem vált be.<sup>6</sup> Ellenben az utolsó húsz év óta akadémikus jellegű sajtótudomány van kialakulóban.<sup>7</sup>

A sajtótudomány a XVII. századig visszaviheti kezdeiteit, mert már a régieket is érdekelték az újsággal kapcsolatos kérdések.<sup>8</sup> A legérdekesebb és legtanulságosabb talán a régiek közül a „von dem Spaten“ néven író Kaspar St i e l e r munkája: *Zeitungs-Lust und Nutz; oder derer sogenannten Novellen oder Zeitungen wirkende Ergötzlichkeit, Anmut, Notwendigkeit und Frommen, auch was bei deren Lesung zu*

<sup>5</sup> Vö. uo. 37—45. ll.

<sup>6</sup> Vö. D o v i f a t : id. m. 237. l.

<sup>7</sup> R. P r u t z : Geschichte des deutschen Journalismus. I. Hannover, 1845. 26. és kk. ll. — Karl d' E s t e r : Die geschichtliche Entwicklung der Zeitungsforschung in Deutschland von ihren ersten Anfängen bis zur Gegenwart. Zeitungswissenschaft 1928. évf. 69—72. ll.

<sup>8</sup> A legrégebbi ismert munkák pl. Ahasver F r i t s c h : Discursus de Novellarum quas vocant Neue Zeitunge hodierno usu et abusu. Jena, 1676. — Joh. Ludw. H a r t m a n n : Unzeitige Neue-Zeitungs-Sucht und vorwitziger Kriegs-Discoursen-Flucht. Rothenburg, 1679. — Christian W e i s e : Schédiasma curiosum de lectione Novellarum... et nucleo novellarum historico... Weissenfels, 1676. — Christian J u n c k e r : Christian Weises Curieuse Gedanken von den Nouvelles oder Zeitungen... Frankfurt u. Leipzig, 1703. — U. a. z : Schediasma Historicum de Ephemeridibus Sive Diariis Eruditorum in nobilioribus Europae partibus hactenus publicatis... Leipzig, 1692. etc.

lernen, zu beobachten und zu bedenken sei... (Hamburg, 1695.) Stieler a szigorú erkölcsbírakkal (Hartmann, Fritsch) szemben védelmébe veszi az újságot; az általános műveltség megszerzésére kiváló eszköznek tartja és a véleményalkotás alapját látja benne. Ő az első, aki a „Zeitung“ szót mai jelentésében fogja fel.

Az újsággal foglalkozó irodalom a 18. század folyamán is végigkísérhető, habár csak szórványosan és kevésbé jelentős munkákkal. A 19. századforduló idején a sajtóismeretek legtekintélyesebb képviselője Joachim Schwarzkopf (1766—1806).<sup>9</sup>

Nagyon korán érte el a sajtóügy az egyetemi oktatás magaslatát is. Halléban már 1700 körül tartott előadásokat a sajtóról Johann Peter Ludwig (1688—1743), amint azt egyik munkájában „ein Perpetuum über die wöchentlichen Gazetten“ néven említi.<sup>10</sup> A 18. század második felében legnevezetesebbek Aug. Ludw. Schlözer ilytárgyú előadásai a göttingai egyetemen. Breslauban 1806-ban Joh. Gottlieb Schummel tanár tartott előadást a sajtóról, Münchenben pedig 1829/30-ban Carl Heinrich Hermes hirdetett kollégiumot az újságról.

Mindezek természetesen csak elszigetelt jelenségek, folytatás nélkül maradt próbálkozások.

A modern sajtótudomány megalapítása Karl Büchernek, a híres nemzetgazdásznak nevéhez fűződik. Bücher már 1884-ben kezdett a baseli egyetemen sajtóismereti előadásokat tartani, 1916-ban pedig megalapította a lipcsei „Institut für Zeitungskunde“-t, amely az 1897—1912-ig fennálló heidelbergi zszurnalisztikai szeminárium mellett (alapította Adolf Koch) az első és egyedüli volt Németországban. Ettől kezdve hatalmas lendülettel halad a sajtótudomány ügye. 1924-ben Karl d'Estér nyilvános (hauptamtlich) tanszéket kap a müncheni, két évvel későbbben pedig Erich Everth

<sup>9</sup> Vö. töle: Über de Zeitungen. Frankfurt a. M. 1795. — Über politische Zeitungen und Intelligenzblätter... Uo. 1802. stb.

<sup>10</sup> Kleine Teutschen Schriften... Halle, 1705. 90. l.: Vom Gebrauch und Mißbrauch der Zeitungen bey Eröffnung eines Collegii geführt anno 1700. — Idézi K. Jaeger id. m. 4—5. ll.

rendes professzori kinevezéshez jut a lipcsei egyetem filozófiai karán.

Hatalmas lökést adott a sajtótudomány fejlődésének az 1928 nyarán megrendezett kölni sajtókiállítás, a *Pressa*, amely különösen népszerű összefoglaló művek megírására hatott ösztönzőleg.

1928-ban már tizenkét sajtóismereti intézet áll fenn Németországban — Berlin, Dortmund, Freiburg, Halle, Hamburg, Heidelberg, Kiel (nem önálló), Köln, Leipzig, München, Münster és Nürnberg (keresk. főiskola) — s a nyilvános tanszékek mellett néhány magántanár és megbízott előadó is tart előadást.

A sajtóismereti vagy sajtótudományi intézetek bizonyultak a sajtótudomány eredményes és rendszeres művelésére a legalkalmasabb berendezéseknek.

Szervezetükre nézve tipikus a berlini „Deutsches Institut für Zeitungskunde“, amely az újabb intézetek közé tartozik ugyan, de tudományos teljesítőképesség terén az elsők közt foglal helyet. Ujságolvasóterme, könyvtára, archivumnak nevezett újságkivágatgyűjteménye, hírlaptára teszik lehetővé és eredményessé a sajtó tudományos vizsgálatát. Ezek mellett van azután bőséges szemléltető anyag a sajtó történelmére, a hírszolgálatra és a nyomtatás-technikára vonatkozólag.

A német sajtótudományi irodalom<sup>11</sup> a következőképen kezd differenciálódni:

1. A sajtóismeretek, illetőleg sajtótudomány elmélete.  
2. Sajtótörténelem. 3. A sajtó élete (= strukturája és funkciója). Ide sorolható mindaz, ami a lapkiadás, szerkesztés és nyomdatechnika kérdéseivel összefügg. 4. Hírszolgálat. 5. Sajtójog. 6. Statisztika. 7. A sajtó kapcsolata a társadalom életével. Ide tartozik mindenekelőtt a politikai élettel való kapcsolat s itt elsősorban a közvélemény mivolta és befolyásolása, ezenfelül mindaz, ami az újságban megjelenik: a kultúra, egyház és iskola, művészet, színház, zene, sport stb.

A fontosabb munkák összefoglaló áttekintése is erre a sorrendre fog támaszkodni.

<sup>11</sup> Vö. H. A. Münster—H. Traub: Zeitungswissenschaftliche Literatur im In- und Ausland. Prismen; Presse und Pressa. Hg. von H. Pfeiffer. 1928. 65. l.

## Elmélet.

A németországi sajtótudomány képviselői ma általában azt vallják az amerikai gyakorlattal és egyes régebbi német véleményekkel szemben, hogy a zszurnalisztika, mint ilyen, nem tanítható és nem tanulható meg.<sup>12</sup> O. Wettstein pl. még húsz évvel ezelőtt lelkesen hirdette azt a felfogást, hogy amint a festő is látogatja a képzőművészeti akadémiát, a zenész is végez konzervatóriumot, pedig mindkét művészi pályához elsősorban tehetség szükséges, akként kell az újságíró is leendő életpályájára külön főiskolán vagy egyetemen előkészíteni.<sup>13</sup> Ma az általános felfogás eltolódott e tekintetben.

A megfelelő előképzettség szükséges voltát természetesen ma is elismeri mindenki, de R. Wrede próbálkozása óta senki sem gondol az újságírásnak mintegy mesterségszerű betanítására amerikai mintájú zszurnaliszta-iskolákban. Az újságíróképzést nem tekintik a sajtótudomány elsőrangú feladatának. Elengedhetetlenül szükségesnek vallják, hogy a leendő újságíró az egyetemen komoly szaktanulmányokat folytasson. Talpig embernek kell lennie valamely szaktudományban, legyen bár az jog vagy közgazdászat, irodalom vagy kereskedelem. Ez az első. Az újságírás mesterségszerű elsajátítása a gyakorlatban igen könnyen fog menni annak, akinek a szakismeretei már bőségesen megvannak.

Az elméleti kérdések tárgyalásában a teoretikusok rendszerint különbséget tesznek „sajtóismeretek“ és „sajtótudomány“ között.

Legrendszeresebb e téren Martin Mohr (Zeitungskunde und Zeitungswissenschaft im Deutschen Institut für Zeitungskunde zu Berlin. Leipzig, 1927.). Szerinte a sajtóismeretek feladata a sajtót elsősorban jelenlegi formájában vizsgálat tárgyává tenni. Hozzá tartozik a hírszolgálat is. A sajtótudománynak pedig az egyes jelenségek történeti fejlődését kell megvilágítania.

A tudomány művelésében Mohr nem ismer külön módszert, hanem az újság dualisztikus (szellemi-anyagi) struk-

<sup>12</sup> Vö. Karl d' Ester—W. Heide: Ein notwendiger Zusammenschluss. Zeitungswissenschaft, 1928. évf. 33—34. ll.

<sup>13</sup> Das jüngste Kind der Alma Mater. In: Studien über das Zeitungswesen (Adolf Koch-Festschrift). Frankfurt a. M. 1907. 1. és kk. ll.

túrájához mérten tanulni akar a szellemi és természettudományoktól egyaránt, főleg azonban a filozófiától és filológiától, a történelemtől és jogtudománytól, a közgazdaságtól és szociológiától.

Alapjában véve hasonló felfogást vall a sajtótudomány feladatairól Erich Everth is. Székfoglaló előadásában (Zeitungskunde und Universität. Jena, 1926.) csak azért beszél sajtóismeretekről, mert ezt az elnevezést szerényebbnek tartja, de nagy optimizmussal meg van győződve, hogy nem sok időn belül teljesen kialakul a sajtótudomány is.

Még messzebb megy Karl Jaeger (Von der Zeitungskunde zur publizistischen Wissenschaft. Jena, 1926.) Szerinte a XVII. században művelték a leíró sajtóismereteket, újabban áttértek az összehasonlító sajtóismeretekre, innét egyenes út vezet a sajtótudományhoz, amelyet leghelyesebbnek tartana „publicisztikai tudomány“-nak elnevezni (65—69. ll.).

Egy ilyen publicisztikai tudomány jogosultsága, sőt objektív lehetősége nagyon vitás. Elismerik ezt a mérsékelt és tárgyilagosan ítélő sajtótudósok is. Kétkedéssel szól a kérdésről Emil Dovifat is már említett és stiláris szempontból különösen kimagasló egyetemi székfoglalójában (Wege und Ziele der zeitungswissenschaftlichen Arbeit. Berlin und Leipzig, 1929.).

Dovifat egyébként rendkívül fontosnak tartja azt, hogy az újság keretében szellemi, technikai és gazdasági erők, mint közösen ható tényezők egyesülnek és e három erő kölcsönös hatásának vizsgálatában látja a sajtótudomány legközelebbi feladatát. A tudomány céljainak tárgyalásában lényegileg egységes M. Mohr és E. Everth felfogásával.

Itt kell megemlíteni Walter Schöne lipcsei magántanár könyvét is (Die Zeitung und ihre Wissenschaft. Leipzig, 1928.), amely a sajtótudomány eddigi eredményeinek igen ügyes összefoglalása.

### Sajtótörténelem.

A magyar sajtóismeretek szempontjából a sajtótörténeti munkák szinte áttekinthetetlen tömege nem bír azzal a jelentőséggel, mint az általános problémák tárgyalása. A

kisebb-nagyobb monográfiáknak feltétlenül igen becses rendkívül nagy számával állunk szemben, amelyek a német sajtó kezdeteitől a legmodernebb időszakig nagy alapossággal mutatják be a részleteket.

Összefoglaló munkákban azonban a német sajtótudomány is szegény. R. E. Prutz nagy szorgalommal látott neki annakidején a német hírlapirodalom története megírásának (*Geschichte des deutschen Journalismus. I. Teil. Hannover, 1845.*), de a maga koráig három kötetre tervezett nagy munkájának csak az első könyvével lett készen, amely mindössze 1744-ig terjed. Hasonlóan nem jut el koráig Ludwig Salomon háromkötetes, csinnal és könnyedséggel megírt műve sem (*Geschichte des deutschen Zeitungswesens von den ersten Anfängen bis zur Wiederaufrichtung des Deutschen Reiches. Oldenburg und Leipzig, I. kiad. 1899. II. kiad. 1906.*)<sup>14</sup>

Olyan összefoglaló, nagy munka, amely a német sajtótörténet fejlődését napjainkig tárgyalná, még megírásra vár.

### A z ú j s á g é l e t e.

A német sajtótudomány az újság „struktúrája és funkciója” néven szokta összefoglalni. Talán nem veszít a fogalom jelentéstartalma semmit, ha emez idegenül ható kifejezés helyett egyszerűen az újság életéről beszélünk. Az újság életéhez tartoznának tehát mindama kérdések, amelyek az újságszerkesztés, kiadás és sajtótechnika berendezésével és működésével állanak összefüggésben.

Az újság életének bemutatására az első számításba jövő munkák a világháború előtti időre esnek (R. Brunhuber: *Das moderne Zeitungswesen. Samml. Göschen. Leipzig, 1907.* — *Das deutsche Zeitungswesen. Uo. 1908.* — H. Diez: *Das Zeitungswesen. Aus Natur- und Geisteswelt. Leipzig, 1910. II. kiad. 1919.*). A háború után, különösen pedig a kölni Pressával egyidejűleg, a felfokozott érdeklődés kielégítésére főleg népszerűen megírt munkák keletkeztek nagyobb számban. (Emil Dovifat: *Die Zeitungen. Die deutsche Wirtschaft u. ihre Führer. Bd. III. Gotha, 1925.* — Paul Harms:

<sup>14</sup> Ism. Bleyer Jakab, *Budapesti Szemle* 1900. 101. köt. 473—478. ll.

Die Zeitung von heute. Ihr Wesen und ihr Daseinszweck. Wissenschaft u. Bildung. Leipzig, 1927. — Otto Meynen und Franz Reuter: Die deutsche Zeitung. Wesen und Wertung. München u. Leipzig, 1928. — Hans Traub: Zeitungswesen und Zeitungslesen. Wege zur Bildung Bd. VIII. Dessau, é v n. (1928.) — Karl d'Estér: Zeitungswesen. Jedermanns Bücherei. Breslau, 1928.)

Eredeti mondanivaló szempontjából Dovifat könyve áll első helyen. Különösen kidomborodik nála az újság dualisztikus (szellemi-anyagi) természete. Ez a kettősség nemcsak abban az ellentétességben nyilvánul meg, hogy a sajtó anyagi eszközökkel szellemi célokat akar elérni, hanem hogy az újságnak, jóllehet magánvállalkozás, mégis a közérdeket kell szolgálnia. Már az egyes lapok alapításánál is elkülönülnek a tisztán elvek propagálására szánt újságok az üzleti céllal alapítottaktól. Amint azonban a legkeményebb gerincű elvi hírlap (Gesinnungszeitung) is kénytelen mindinkább érvényre juttatni az üzleti szempontokat is, akként a tisztán üzleti vállalkozás (Geschäftszeitung) sem tudja magát soká kivonni a véleménynyilvánítás kötelessége alól.

Úgyes grafikonjaival és ábráival különösen szemléletesen hat az említettek közül d'Estér munkája, amely a történeti fejlődés tipologizált bemutatása mellett az újság életéről is világos áttekintést nyújt.

Igen figyelemreméltóak Karl Büchernek az újság életére vonatkozó összegyűjtött dolgozatai is (Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde. Tübingen, 1926.). Az újságok alapformáiról, az előfizetések, hirdetések, reklámok történetéről, a kritika és névtelenség problémáiról írt kisebb tanulmányai bizonyítják, hogy Bücher a sajtótudomány feladatát teljesen a mai felfogás szerint ítéli meg.

Az újság életét teljes részletességgel és tudományos alapossággal tárgyalja végül Otto Groth nagyterjedelmű munkája: *Die Zeitung*. Ein System der Zeitungskunde (Journalistik). (Mannheim—Berlin—Leipzig, I. 1928. XX + 1029 I. II. 1929. VII + 620 I. A III. köt. sajtó alatt.) Szorgalmas anyaggyűjtés és német alaposság eredménye ez a „Handbuch“, amely az egész sajtótudományban egyedülálló. A könyv speciális része jobb, értékesebb, mint az általános rész.

## Sajtó és társadalmi élet.

A német sajtóstatistikai és sajtójogi munkák ránk nézve csak esetleges összehasonlítás szempontjából volnának érdekesek, így ezekre most nem szükséges kiterjeszkednünk. Annál fontosabb azonban a sajtónak és a társadalom életének kapcsolatát tárgyaló irodalom.

Szellemi és gazdasági életünk minden jelensége megtalálja a sajtóban a maga visszhangját, a maga tükörképét. A sajtótudománynak ennél fogva minden fontosabb kultúrformára ki kell terjeszkednie, nem azért, hogy magát a jelenséget vizsgálja, hanem tisztán az újsággal való kapcsolatát, visszatükröződését az újságban. Nem az a kép érdekli a sajtótudományt, amely az illető jelenségről az újságban megjelenik, hanem maga az újság, tehát maga a tükör, valamint azok a törvények, amelyek szerint a visszatükröződés végbe megy.

A legfontosabb probléma ezen a téren a közvélemény kérdése. A közvéleményről szóló számtalan felfogás között ma legnagyobb tekintélye Ferdinand Tönniesének van, aki hatalmas munkában (*Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin, 1922.) tárgyalja a közvélemény szempontjából a sajtót is.

Mellette igen háttérbe szorulnak a régebbi munkák (Heinrich Wuttke: *Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung*. Leipzig, 1875. — Franz von Holtzendorff: *Wesen und Werth der öffentlichen Meinung*. München, 1880.), csupán Wilhelm Bauer könyve (*Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen, 1914.) tarthat még komoly érdeklődésre számot.

Speciálisan a politikai közélet szempontjából világítja meg a sajtó szerepét Max Garr (*Parlament und Presse. Ein Beitrag zum Prinzip der Parlamentarischen Öffentlichkeit*. Wien u. Leipzig, 1908. *Wiener Staatswissenschaftliche Studien* 8. Bd. 2. Heft.)

A kultúrának és sajtónak kapcsolatára vonatkozólag már kissé elavult, de még mindig legértékesebb munka Emil Löbl-é (*Kultur und Presse*. Leipzig, 1903.).

Ezeknek a kapcsolatoknak részletesebb áttekintésére most nem lehet feladatunk kitérni.

\*  
\*  
\*

Az Amerikai Egyesült Államokon és Németországon kívül a többi kultúrállamban is megtalálta már a sajtótudomány a maga művelőit. A számottevő országok közül talán Hollandia az egyedüli rajtunk kívül, ahol még nem tudott megvalósulni egyetlen ilyen irányban felvetett terv sem.

Legelőbbre van Franciaország, ahol a már említett gyakorlati irányú intézmények mellett gazdag sajtótudományi irodalom is van.

Angliában a sajtótudomány meglehetősen hátramaradott: még a hírlapok története is alig van feldolgozva. Újságíróképzésről a világháborúig egyáltalán nem volt szó, a békekötés után azonban a londoni egyetemen állítottak fel újságíróképző tanfolyamokat. Ezek főleg azt a célt szolgálták, hogy leszerelt katonatiszteknek tegyék lehetővé a zurnaliszta pályán való elhelyezkedést, így sem tudományos szempontból, sem a gyakorlati újságíróképzés terén nincs különösebb jelentőségük.<sup>15</sup>

Újabban Olaszországban is polgárjogot nyert a sajtótudomány az egyetemeken, az első a perugiai egyetem volt e téren.<sup>16</sup>

Svájcban a zürichi egyetemen már 1910 óta szigorlatozni is lehet az újságismeretekből.<sup>17</sup>

De nemcsak Amerikában és Európában, hanem a távol Keleten is megtaláljuk a sajtótudomány nyomait: Japánban már három év óta fennáll egy sajtóismereti intézet.<sup>18</sup>

### III. Magyar sajtótudomány.

Magyarországon olyan értelemben vett sajtótudományról, mint aminők a nagyarányú külföldi kezdemények, ma még beszélni sem lehet, de kialakulásának lehetsége fenn-

<sup>15</sup> Emil Dovifat: *Journalismus und journalistische Berufsbildung in England*. Berlin, 1925. 17. l.

<sup>16</sup> Vö. *Zeitungswissenschaft*, 1928. évf. 4. sz.

<sup>17</sup> Vö. *Jaeger*, id. m. 10—11. ll.

<sup>18</sup> Vö. *Zeitungswissenschaft*, 1926. évf. 1. sz.

áll, és annak az érzése, hogy nálunk is szükség van a sajtó tudományos vizsgálatára, mind általánosabbá válik.

Az egyetemes sajtótudomány terén figyelemmel kísért két irány — a gyakorlati és elméleti — próbálkozásai már nálunk is nyomon követhetők. Az utóbbi években Budapesten működő sajtófőiskola (1921—28) azt a látszatot keltezte, mintha Magyarországon is kellő talajra talált volna a gyakorlati újságíróképzés gondolata, amelyet Szemere Miklós a magyar országgyűlés előtt már 1902 tavaszán felvetett.<sup>10</sup>

Ma, a sikertelen kísérletek után, senki sem hiszi komolyan keresztülvihetőnek az amerikai szellem által kitalált zszurnalisztaképzés gondolatát, annál erősebben támad fel azonban a sajtótudomány szükséges voltának érzése.

A hazai helyzet bővebb jellemzése előtt szükségesnek látszik rámutatni a fogalmak tisztázása szempontjából bizonyos ellentmondásra, némi feltűnő zavarosságra, nevezetesen arra, hogy míg a német tudományos életben állandóan újság ismeretekről, hírlap tudományról (Zeitungskunde, Zeitungswissenschaft) beszélnek, a magyarban az eddigi gyakorlat szerint mindig sajtó ismeretekről, illetőleg tudományról esik szó.

Kétségtelen, hogy a két szó jelentése nem fedi egymást teljesen. A „sajtó“ szó a mai magyar nyelvben a periodikus, időszaki (éves, évnegyedes, havi, heti, napi) megjelenéshez kötött nyomtatványok minden fajtát felöleli, míg a „Zeitung“ ma csak a napilapot jelenti.

Az időszaki, időhöz kötött, tehát a következő számmal jelentőségét elvesztő sajtó jobb, de még nem általános elnevezése volna az idő-s a j t ó, mert ez nem külső tulajdonságot, hanem a sajtó ephemère természetét hangsúlyozza (vö. Minerva, 1928. 402—406. II. Thienemann Tivadar).

A magyar kifejezés tartalmilag mindenképp bővebb, s ha a magyar sajtótudomány — amelynek kialakulását előre látjuk — valóban qualitative szélesebb körre fog kiterjeszkedni, mint a német, annak feltétlenül meglesznek az

<sup>10</sup> Szemere indítványa a német sajtótudomány körében általánosan ismert. Vö. E. Löbl: Kultur und Presse. Leipzig, 1903. 206—207. II., K. Jaeger, id. m. 11. l.

előnyei. A német „Zeitungskunde“ csak a napilappal akar tudományosan foglalkozni, mert ebben a sajtótípusban nyilvánulnak meg a lehető legfelfokozottabb mértékben az idő-sajtó jellemző tulajdonságai: aktualitás, periodicitás és publicitás. A német felfogás tehát szinte kizárja a megfigyelés köréből a folyóiratok és szaklapok roppantul szélesen elnyúló, nagy kiterjedésű és fontosságban sem lebecsülendő világát, megszakítja szinte a természetes fejlődés menetét, amely az időtlen könyvtől a folyóiraton át vezet a leginkább időhöz kötött hírlaphoz. Ez a vád a magyar sajtótudományt nem érhetné.

Bizonyos az is, hogy a folyóiratot nagyon nehéz az újságtól elhatárolni s az a roppant nagy differenciáltság, amely a folyóirat területén észlelhető, az átmeneti formák hosszú sorát hozza létre.<sup>20</sup>

A határok inkább csak a könyv és a folyóírás között vonhatók meg, de itt sem élesen. Az említett jellemvonások ugyanis igen sokféle variációban, különböző erősségi fokban mutatkoznak a folyóiratok más-más csoportjánál. Tudományos folyóiratnál pl. szó sem lehet a legszélesebbkörű publicitásról, sőt az aktualitás is sokszor alig-alig meglévő tulajdonság. Egyedüli megkülönböztető jel tehát csak az időszaki megjelenés volna, amelynek formális sajátsága az újból és újból visszatérő cím, belső tulajdonsága pedig a soha-végetnem-érés hallgatag beigérése.

A folyóirat másik szélső formája az újsággal érintkezik, ez a mai irodalmi piacra jellemző képes hetilapok csoportja. Ugyanaz a felfokozott aktualitás jellemzi, mint a napilapot, ugyanaz, vagy a mai viszonyok bizonyossága szerint még nagyobb a publicitása, mint az újságnak (a Berliner Illustrierte Zeitung példányszáma közel kétfélmillió, míg a német napilapok alig érik el a háromnegyedmilliót; a magyarországi viszonyokra vonatkozólag nincsenek megbízható adatok), s hogy a szabályos megjelenés gyakoriságában nem veheti fel a versenyt a napilappal, annak nemesak technikai akadályai vannak, hanem összefügg azzal, hogy a napilapok is egyre bővebben hoznak képanyagot.

<sup>20</sup> Vö. Joachim Kirchner: Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftenwesens. Leipzig, 1928. — Gerhard Menz: Die Zeitschrift. Ihre Entwicklung und ihre Lebensbedingungen. Stuttgart, 1928.

Ha a leendő magyar sajtótudomány, mindezek meg-gondolása alapján, nem fog csupán a napilap megfigyelé- sére szorítkozni, s nem fogja kizárni a folyóiratot vizsgáló- dása köréből, az idő-sajtó fejlődésének megértése szempont- jából qualitative sokkal szélesebb területre fog támaszkodni, mint a külföldi sajtótudományok általában.

Hogyan áll tehát a magyar teoretikus sajtótudomány ügye?

A sajtóra vonatkozó irodalom futólagos áttekintése is arra a meggyőződésre vezet, hogy kezdeteinket e téren egy- általán nem szabad lebecsülni. Ha vannak is hiányok, ha teljesen nélkülözünk is ma még minden rendszerezési kísér- letet, bizonyos, hogy az erre váró adatok bőségesek és ér- tékesek.

Leginkább fejlett a sajtó történetére vonatkozó irodal- lom, ami természetes is, minthogy a hírlapirodalom történetét az irodalomtörténet keretében, habár mellékágként, de mégis csak művelték.

A kezdetek több mint száz évre nyúlnak vissza. B i t n i z Lajos nyitja meg az ide vonatkozó munkák sorát „Az újság- levelek' és tudományos folyó iratok' eredetéről“ írt cikkével (Tudományos Gyűjtemény, 1821. XII. köt. 54—71. ll.), akit ily módon az ifjú tudomány első magyar mesterének lehet tekinteni.

Igaz, hogy összefoglaló hírlapirodalomtörténetünk csak egy van: F e r e n c z y József könyve (A magyar hírlap- irodalom története 1780-tól 1867-ig. Bpest, 1887. 506 l.) az is elavult, de mégiscsak támaszpont a további munkára. Ugyan- csak Ferenczytól van az egyetlen olyan áttekintés is, amely külföldiek számára hozzáférhető (La presse périodique en Hongrie. Revue de Hongrie V. 1910. 432—449, 579—597. ll.). Annál értékesebbek a bibliográfiai munkák és a részlet- kutatások.

A sajtóbibliográfia terén legnagyobb érdemei id. S z i n y - n y e i Józsefnek vannak. 1861 óta jelentek meg a Vasárnapi Ujságban évről-évre a magyar nyelvű hírlapokra és folyó- iratokra vonatkozó kimutatásai, 1895-től fogva pedig a Magyar Könyvszemle adta ki rendszeres mellékleteként az évi beszámolókat, amelyeknek összeállításában később töb- ben is közreműködtek. 1896-tól kezdve a magyarországi

idegen nyelvű hírlapirodalom bibliográfiájával is megbővültek e kimutatások, az 1914. évvel azonban, sajnos, végkép megszűntek.

Ugyancsak értékes Kereszty István bibliográfiai munkássága, aki a magyarországi sajtó összeállítását a kezdetektől 1867-ig terjedő korra végezte el.<sup>21</sup> Mellettük háttérbe szorul Szalády Antal jelentősége azért is, mivel betűrendes összeállításában<sup>22</sup> a nem-magyar nyelvű sajtót mellőzi.

A világháború utáni helyzetre mindenekelőtt Elekes Dezső igen ügyes grafikonokkal szemléltetett statisztikai összeállításai,<sup>23</sup> valamint Wünscher Frigyes<sup>24</sup> és Thurzó Nagy László<sup>25</sup> munkái vetnek világot. Az elszakított részek magyar sajtójához György Lajos<sup>26</sup> és Olaj Ferenc<sup>27</sup> szolgáltatnak adatokat.

Még gazdagabb a sajtótörténelem különböző részletkérdéseinek irodalma. Rákóczi Ferenc hírlapjának adatait főleg Thaly Kálmán kutatta fel.<sup>28</sup> Az ötvenes évek sajtótörténetét Angyal Dávid,<sup>29</sup> a németnyelvű folyóiratokét Zuber Marianne<sup>30</sup> írta meg. A budai hírlapírással Gárdonyi Albert<sup>31</sup> és Kelényi B. Ottó<sup>32</sup> foglalkoztak. Erdély sajtójának történetét Jakab Elek,<sup>33</sup> Gyalu Farkas<sup>34</sup> és

<sup>21</sup> A magyar és a magyarországi sajtó időrendi áttekintése 1705—1849. Magyar Könyvszemle 1914. 111—130. ll. — Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. M. N. Múzeum Könyvtárának címjegyzéke V. Bpest, 1916.

<sup>22</sup> A magyar hírlap-irodalom statisztikája 1780—1880-ig. Bev. ellátta Ferenczy József. Bpest, 1884.

<sup>23</sup> Az időszaki sajtó statisztikája. M. Statiszt. Szemle, 1927. 250-271. ll.

<sup>24</sup> Csonka-Magyarország sajtója. A Sajtó Könyvtára. 3—4. szám. Budapest, 1927. II. kiad. 1928.

<sup>25</sup> A vidéki sajtó. Miskolc, 1928.

<sup>26</sup> A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje. Kolozsvár, 1924.

<sup>27</sup> La presse Hongroise dans les états successeurs 1918—1928. Revue de Hongrie, 1929. ápr. 15. sz.

<sup>28</sup> Az első hazai hírlap. 1705—1710. Értekezések a tört. tud. köréből VIII. köt. 4. sz. Budapest, M. Tud. Akadémia 1879. és több más cikkben.

<sup>29</sup> Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1926. 1—222. ll.: A magyar hírlapirodalom 1849—1860.

<sup>30</sup> A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Német Philologiai Dolg. XVII. Budapest, 1915.

<sup>31</sup> A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. Könyvtári Szemle 1917. 2. sz.

<sup>32</sup> Buda és Pest hírlapirodalmának multja. A Sajtó, 1927. 1. és 5. sz.

Musnai Ürmössy Lajos<sup>35</sup> írták meg részleteiben. Megvan az irodalma a pozsonyi, győri, komáromi sajtónak,<sup>36</sup> hogy csak a nevezetesebbeket említsük.

Ha még mindehhez hozzávesszük, hogy vannak értékes újságírói monográfiáink is (pl. Kossuthról, Kemény Zsigmondról, Rákosi Jenőről<sup>37</sup>), elmondhatjuk, hogy a sajtótörténelem minden terén és minden formájában figyelemreméltó munkákat tudunk felmutatni.

Sőt az újság életére vonatkozólag is van már némi magyar irodalom: régebben Szomaházy István,<sup>38</sup> újabban különösen Szabó László<sup>39</sup> foglalkozik eredményesen a modern napilap szerkesztésének titkaival.

Ez a rövid bibliográfiai áttekintés csak teljesen futólagos, tehát nem teljes és nem is célja a teljesség, így pl. egészen mellőzi a folyóiratok és újságok hasábjain meghúzódó és sok esetben igen érdekes és értékes cikkeket. De már ennyi is elég bizonyíték arra vonatkozólag, hogy egy magyar sajtótudomány rendszeres kiépítéséhez csak együvé kell hordani az anyagot, amely szinte készen vár a feldolgozásra.

A sajtóval való tudományos foglalkozás szükséges voltát nálunk is érzik már a sajtószakemberek s körükből elismerésre méltó kezdeményezések indultak ki. Így Wünscher Frigyes, a Magyar Távirati Iroda igazgatója *A Sajtó* címen folyóiratot szerkeszt, mely már harmadik évfolyamánál tart, Thurzó Nagy László pedig Miskolcon adja ki a vidéki sajtó problémáival foglalkozó folyóiratát (*A Vidéki Sajtó*). Ha nem is érik el ezek a kezdemények a berlini „Zeitungs-

<sup>33</sup> Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. A magy. tud. Akad. nyelv- és széptud. Ért. X. köt. 9. sz. Bpest, 1882.

<sup>34</sup> Az első erdélyi magyar hírlap. Kolozsvár, 1890.

<sup>35</sup> Erdély irányadó lapja (1830—40-es években). Kolozsvár, 1907.

<sup>36</sup> Angermayer Károly: *Pressburger Zeitung* története. Pozsony, 1896. — Alois H. Pichler: *Entstehung der „Pressburger Zeitung“*. Hg. zum 150. Jg. Pozsony, 1913. — Pitroff Pál: *A győri sajtó története*. Győr, 1915. — Baranyay József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bpest, 1914.

<sup>37</sup> Vas György: *Kossuth Lajos hírlapi cikkei*. Tört. Szemle 1913. — Ürmössy Lajos: *Kemény Zs. publicistai munkálkodása Erdélyben*. Irod.-tört. Közl. 1898. — Papp Ferenc: *Rákosi J., a hírlapíró*. Bp., 1924.

<sup>38</sup> Az újság. A hírlapírás műhelyéből. Bpest, 1893.

<sup>39</sup> A modern újságírás. Bpest, év n.

wissenschaft“ tudományos színvonalát, a harmincéves hamburgi „Zeitungs-Verlag“ tekintélyét, a zürichi „Die Presse“ publicitását, az angol „The Journalist“ vagy az amerikai „Editor & Publisher“ előkelőségét, azt azonban feltétlenül bizonyítják, hogy a sajtó tudományos problémái már magyar földön is megérnek a tudományos feldolgozásra.

Hiányzik még, hogy a magyar tudományos közvélemény is elismerje a sajtóismeretek szükségességét és belássa a magyar sajtótudomány kialakulásának létjogosultságát.

Mindenekelőtt az irodalomtörténetnek kell felismernie az időhöz kötött sajtó térhódításában az irodalom szükség-szerű továbbfejlődésének útjelzését s be kell látnia, hogy a sajtó az eddiginél sokkal több figyelmet érdemel. Sürgős megírásra vár a magyar sajtó fejlődésének története. Ne legyen azonban ez ismét a lapengedélyezések vagy a cenzúra története, esetleg a politikai küzdelmek újabb jellemzése a hírlapi cikkek szemüvegén keresztül: magának a zsurnalisztikának, a zsurnalisztikai formáknak fejlődéstörténetére van szükség.

Magyar sajtótudományi intézet is szinte készen áll: a Nemzeti Múzeum könyvtárának hírlaptára, amelyben elenyészően kevés kivétellel a teljes magyarországi sajtó együtt van. A sajtótudomány előmozdítása szempontjából megbecsülhetetlen kincse ez Magyarországnak; ilyen gyűjteménye nincs a német Zeitungskundénak, s az egész külföldön ritkítja a párját. Hovatovább kinő a hírlaptár a Széchenyi-könyvtár kereteiből és mintegy praedestinálva van arra, hogy belőle épüljön ki az igazán minden követelménynek megfelelő *Magyar Sajtótudományi Intézet*.

Az a tény, hogy húsz év leforgása alatt jóformán a semmiből egyetemekben képviselt tudomány lett, hogy korunk szinte ontja magából a sajtóról szóló munkák tömegét, bizonyítja, hogy a sajtótudományt a közszükséglet hívja életre. A berlini egyetemen szkeptikus hangok ellenére is megszervezték a sajtóismeretek tanszékét; a sajtótudomány ezzel áttört a hivatalosan elismert tudományok phalanxán és végérvényesen helyet foglalt a német egyetemi tudományok sorában.

Ma csak Hollandiában és Magyarországon nincs sajtótudomány...

Máté Károly.

# TUDOMÁNYOS IRODALOM

Kornis Gyula

Nemzeti megújulás. Eggenberger, Budapest, 1929. 8-r. 52 l.

Nagy József

A kultúra decentralizációja. Különlenyomat a Magyar Paedagogia 1929. évi 7—8. számából. 8-r. 18 l.

Nagy József

A fejlődés eszméje. Filozófiai értekezések. Egyetemi nyomda. Budapest, 1929. 8-r. 59 l.

Bárány Gerő

Ethikai világrend. Széphalom-Könyvtár 14. sz. Szeged, 1929. 8-r. 16 l.

Prohászka Lajos

Pedagógia mint kultúrfilozófia. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929. 8-r. 56 l.

ifj. Imre József

Rektori beszédek. Dunántúl, Pécs, 1929. 8-r. 55 l.

Budai Gergely

Joannes Chrysostomos pedagógiája. Sylvester-kiadás, Budapest, 1927. 8-r. 90 l.

Bartók György

A „rendszer“ filozófiai vizsgálata. Értekezések a filozófiai és társad. tud. kör. III. köt. 5. sz. Akadémia, Budapest, 1928. 8-r. 45 l.

Soós Paula

Pascal metafizikája. Budapest, 1928. 8-r. 51 l.

Mészáros László

Roger Bacon és a természettudomány. Szabadka, 1928. 8-r. 47 l.

Németh Antal

A színjátszás esztétikájának vázolata. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1929. évf.-ből. 8-r. 56 l.

Pintér Jenő

Váczy János l. tag emlékezete. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XX. köt. 10. sz. Bpest, 1929. 8-r. 15 l.

Trócsányi Zoltán

A magyar falu szépírói. Különlenyomat az „Új Barázda“ 1929. husvéti számából. Budapest, 1929. 8-r. 8 l.

Farkas Gyula

Mécs László. Kortársaink (szerk. Hankiss János) 7. sz. Budapest, Studium, 1929. 8-r. 65 l.

Semetkay József

Mécs László. Különlenyomat a salgótarjáni reálgimnázium 1928—29. évi Értesítőjéből. 8-r. 12 l.

Julius von Farkas

Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. Sonder-Abdruck: Ungarische Jahrbücher IX. 1. 1929. 25—40. ll.

Vajthó László

én, Ady Endre. Széphalom-Könyvtár 12. sz. Szeged, 1929. 8-r. 57 l.

Horváth Cyrill

Szent László-legendáink eredetéről. Székfoglaló Értekezés. Bpest 1928. 57 l.

Papp Zoltán

Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Eötvös-Füzetek X. Eötvös-Kollégium volt tagjainak Szöv. kiadása év n. 8-r. 87 l.

**K. Posonyi Erzsébet**

Erdélyi János és a népköltészet. Különlenyomat az Ethnographia—Népelet 1927. évi 2—3. számából. 8-r. 65 l.

**Vitéz Péterfy Károly**

Váradi Antal. Budapest, 1928. 8-r. 70 l.

**Révész Imre**

Krisztus és Antikrisztus. Ozorai Imre és műve. Theologiai Tanulmányok 3. sz. Debrecen, 1928. 8-r. 33 l.

**Bessenyei György**

Hunyadi. Budapest, V. ker. Berzsenyi D. reálgimn. VII. oszt. 1928—29. 8-r. XXII+65 l.

**Keresztúry Dezső**

A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. Minerva-Könyvtár XVI. Bpest, Eggenberger, 1928. 8-r. 25 l.

**Fischer Vilmos**

A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig, Budapest, 1928. 8-r. 71 l.

**Jánky István**

Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei. Dunántúl, Pécs, 1928. 8-r. 53 l.

**Szombathely Etelka**

A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. 8-r. 56 l.

**Pogány Albert**

Kazinczy nyelvújítása (levelezése alapján). Dunántúl, Pécs, 1928. 8-r. 47 l.

**Horger Antal**

Általános Fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre. Kókai Lajos, Budapest, 1929. 144 l.

**Elemér Moór**

Zur Siedlungsgeschichte d. deutsch-ungarischen Sprachgrenze. Sonderabdruck aus den Ungarischen Jahrbüchern Band IX. H. 1—2. Gruyter, Berlin u. Leipzig, 1929. 8-r. 52 l.

**Erdélyi Lajos**

A régi magyar irodalom történetéhez a nyelvjárások alapján. Bpest, Studium. 25 l.

**Erdélyi Lajos**

Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk. A Magyar Nyelvi tanulmányok II. kötetéből 1928. 9. l.

**Tolnai Vilmos**

Magyarító szótár. Második kiadás. Eggenberger, Budapest, 1928. 8-r. 339 l.

**Rácz Elemér**

A ritmikus próza XII—XIII. századi okleveleinkben. Élet-ny. Budapest, 1927. 8-r. 25 l.

**Papp István**

Magyar nyelvatlasz. Német irodalmi és nyelvtudományi Dolgozatok a debreceni tud. egyetem német szemináriumából I. k. 4. sz. Debrecen, 1929. 8-r. 20 l.

**Literaturdenkmäler**

aus Ungarns Türkenzeit. Bearbeitet von Franz Babinger, Robert Gragger, Eugen Mittwoch und J. H. Mordtmann. Ungarische Bibliothek I. Reihe 14. Berlin, 1927. 8-r. VI+231 l.

**Payr Sándor**

Luther és az egyházi ének. Különlenyomat a „Theologiai Szemle” 1926. és 1927. évfolyamából. Debrecen, 1928. 8-r. 42 l.

Payr Sándor

Cordatus Konrád budai pap, Luther jó barátja. A Luther-Könyvtár és Múzeum Füzetei 5. Budapest, 1928. 8-r. 44 l.

Julius Petersen

Festrede am Lessingfeier der Friedrich Wilhelms-Universität zu Berlin. Berlin, 1929. 8-r. 26 l.

Turóczy-Trostler József

Lessing és a felvilágosodás. Születésének 200. évfordulójára. A „Századunk“ Könyvtára 6. sz. Bpest, 1929. 8-r. 8 l.

Márer Erzsébet

Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. Német Philologiai Dolgozatok XXXVI. Budapest, 1928. 8-r. 53 l.

Kurzweil Géza

A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. Német Philologiai Dolgozatok XXXVII. Panonhalma, 1928. 8-r. 101 l.

Kovács Mária Olga

Hugo v. Hofmannsthal művészete. Szeged, Koroknay ny. 1927. 8-r. 16 l.

Alexandre Eckhardt

Le Tércence Jansiste de Molière. Extrait de la Revue des Cours et Conférences. Boivin & Co. Paris. (1929.) 8-r. 14 l.

Eckhardt Sándor

Újfrancia leíró nyelvtan. Eggenberger, Budapest, 1929. 8-r. 225 l.

Hirschler Imre

Chanson d'Aspremont tanulmányok. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 5. Dunántúl Pécs, 1927. 8-r. 84 l.

Bariska Mihály

Gróf Széchenyi István és a francia irodalom. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 4. Budapest, 1928. 8-r. 95 l.

Maritschnigné Jankovich  
Kornélia

Marcelle Tinayre. Tanulmány az írónőről és műveiről. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 5. Eggenberger, Budapest 1928. 8-r. 76 l.

Hencze Béla

Kazinczy és a francia felvilágosodás. Bibliothèque de l'Institut Française à l'Université de Budapest 6. Eggenberger, Bpest, 1928. 8-r. 76 l.

Machovich Viktor

Ciperis de Vigneaux (Chanson de Geste a XIV. sz.-ból). Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 7. Eggenberger, Budapest, 1928. 8-r. 56 l.

Krémer Erzsébet

Maurice Barrès és a lélektani regény. Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Reg. Hung. Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis 7. Dunántúl-ny. Pécs, 1928. 8-r. 50 l.

Csányi Endre

Baudelaire élete és költészete. Fischer-ny. Subotica 1928. 8-r. 42 l.

Georg Gábor

Die Misantropie Chamfortes, Berlin, Karl Curtius 1928. 8-r. 46 l.

Muzsi Piroska

Adalékok Pierre Bayle hatásához Voltaire-re. Hódmezővásárhely, 1928. 8-r. 53 l.

## Róna Éva

„The Princess“. Tennyson és a nőkérdés. A kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem angol philológiai intézetének kiadványai I. Budapest, 1929. 8-r. 79 l.

## Szerb Antal

William Blake. Széphalom-Könyvtár 10. sz. Szeged, 1928. 8-r. 24 l.

## Kastner Jenő

Lettere inedite di Giuseppe Cassone a Ugo Meltzl. Budapest, 1928. Corvina kny. 8-r. 15 l.

## Várdai Béla

A százéves Manzoni-regény. Különlenyomat a Kath. Szemle 1927. évi VII. füzetéből. Stephaneum, Budapest 1927. 8-r. 27 l.

## József Balogh

Rex a recte regendo. Speculum vol. III. The Mediaeval Academy of America. Cambridge Mass. 1928. 580—582 l.

## Marót Károly

Homo divinus és homo faber. Különlenyomat a Magyar Szemle 1929. májusi számából. 8-r. 7 l.

## Julius Hornyánszky

Von Hippokrates bis Tacitus. Pécs, Dunántúl, 1929. 8-r. 24 l.

## Ladislao Tóth

Bonfini in Ungheria. Ascoli Piceno, 1928. 8-r. 28 l.

## (Bonfini-emlékkönyv)

Antonio Bonfini MCDXXVII—MCMXXVII. A cura della brigata ascolana amici dell'arte. Ascoli Piceno, 1928. 8-r. 139 l.

## Pálffy Ilona

A tatárok és a XII. századi Európa. A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei II. Egyetemi Nyomda Budapest, 1928. 8-r. 72 l.

## Szabó Ferenc

Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. Kolozsvári-szegedi értekezések XIII. sz. Békéscsaba, Kőrösvidék-ny. 1927. 8-r. 70 l.

## Hárich János

A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története (1526—1773). Dunántúl, Pécs, 1928. 8-r. 59 l.

## Tóth László

A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban. Különlenyomat a Századok 1928. évf.-ből. A Római Magyar Történeti Intézet Kiadványai. Budapest, 1928. 8-r. 56 l.

## Vanyó Aladár Tihamér

A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon. Pannonhalma, 1928. 8-r. 109 l.

## Lám Frigyes

Egy győri polgár a reformkorszakban. Győr sz. kir. város, 1928. 8-r. 148 l.

## József főherceg

A világháború. Amilyenek én láttam, II. köt. Olasz háború. Doberdo. M. Tud. Akadémia, Budapest, 1928. 8-r. VIII + 842 l. 47 melléklet.

## Kastner Jenő

Türr István 1860-ban. Budapesti Szemle 1929. 45 l.

## Wolf Rózsi

Gioacchino Pizolli, a bolognai magyar-illir kollégium freskófestője. Doktori értekezés. Budapest Stephaneum 1928. 8-r. 92 l.

## Berkovits Ilona

A Budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe s a XIII. és XIV. századi velencei miniaturafestészet története. Doktori értekezés. Stephaneum, Budapest, 1928. 8-r. 74 l.

## Várdai Béla

Dürer Albert. Szent István Akadémia, Budapest, 1928. 8-r. 24 l.

## Genthon István

Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Egyet. Nyomda, Budapest, 1927. 8-r. 88 l.

## Kaposy János

Mária Terézia budavári királyi palotájának tervező mestere. Archaeologiai Értesítő 1928. 166—187.

## Ernyey József

Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524—1640). Numizmatikai Közlöny XXV. 1928.

## Asztalos Miklós

A wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyvvállománya. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XII. k. 185—185 l.

Keöpeczi Sebestyén  
József

A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere. Erdélyi Tudományos Füzetek. 13. sz. Cluj-Kolozsvár, 1928. 8-r. 19 l.

## Aldo Dami

La Hongrie de Demain. Critique des programmes revisionistes. Delpeuch, Paris, 1929. 8-r. 227 l.

## Stephen Czakó

Trianon Hungary. Boston 1929. 8-r. 23 l.

## Lajos György

La vie intellectuelle des Hongrois de Transylvanie (1919—1925). Extrait de la Revue des Études Hongroises nos 2—3. 1928. Paris Champion, 1928. 8-r. 25 l.

## Zsolnay-Emlékkönyv

Zsolnay Vilmos 1828—1928. Dunántúl Pécs, 1928. 8-r. 20 l. + 40 képmell.

## Kovács Alajos

Pécs lakosságának összetétele. Composition de la population de Pécs. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1928. évf.-ből. 8-r. 28 l.

Pécs-Baranya, 1918—1928. A Dunántúl kiadása Pécs, 301 l.

## Szent Benedek

Emlékkönyv 529—1929. Pannonthalma, 1929. 339 l.

## Zenei Szemle

Szerkeszti: Járosy Dezső, Szabolcsi Bence, Tóth Aladár. 1929. I. kötet. Budapest, 84 l.

## Film és Művelődés

Pedagógiai, népművelési és művészeti havi filmszemle. Felelős szerkesztő: Stein Márton. 1929. 4. évf.

# MINERVA

címen már nyolcadik évfolyamánál tart az a folyóirat, mely a magyar *szellemtudományok* öneszméletének és tudatos összetartásának lett vezető orgánuma. Mikor a folyóirat terve kialakult, a magyar szellemi tudományok önérzete a mélyponton állt. A „bölcészet-, nyelv- és történettudományok” egymástól mindinkább elidegenedtek, a pozitívizmus jegyében állva egyre szűkebb és szűkebb területekre specializálódtak, csak a természettudományokat tartották igazi tudománynak és követhető példának. A filozófiai műveltség hiánya az önérzetüket vesztett szellemtudományok előtt tudományos érdemnek látszott. Azóta nyolc esztendő múlt el és ezt a nyolc esztendőt a magyar tudományosság történetében is a *szellemtudományok szabadságharcának* lehetne mondani. Hogy ez idő alatt a tudományos közszellem a szellemtudományok javára megváltozott és az irodalomtudomány, történelemtudományok, filozófia és pedagógia újból egymásra találtak, hogy a filozófia újból eleven tényezője a tudományos életnek, hogy a szellemtudományok újból ráeszmélnek önállóságukra, összetartozandóságukra és a *szellemtudomány, szellemtörténet* fogalma behatolt a köztudatba — mindebben a Minerva folyóirat tanulmányainak nagy részük van.

---

A Minerva-Társaságra és a folyóíratra vonatkozó minden közlemény THIENEMANN TIVADAR címére küldendő.  
(Pécs, Központi Egyetem).

REVUE  
DES  
ÉTUDES HONGROISES

Sous les auspices de l'Académie Hongroise des Sciences  
dirigée par

Zoltán Baranyai  
chargé de cours  
à l'Université de Szeged  
(4, Chemin de Miremont, Genève)

Alexandre Eckhardt  
professeur à l'Université  
de Budapest  
(Ráday-utca 32. III. 4.)

7<sup>e</sup> ANNÉE — 1929

PARIS

Librairie ancienne Honoré Champion 5, Quai Malaquais (VI<sup>e</sup>)

Ungarische Jahrbücher

Zeitschrift für die kulturellen, sozialen und wirtschaftlichen  
Fragen Ungarns und seiner Nachbarländer, begründet von

Professor Dr. R. Gragger

Band IX. 1929

Walter de Gruyter & Co.

Berlin und Leipzig

CORVINA

Rivista di scienze lettere ed arti della Società Ungherese-  
Italiana

MATTIA CORVINO

diretta da

Alberto Berzeviczy

e redatta da

Tiberio Gerevich e Luigi Zambra  
(Budapest, I., Horthy Miklós-út 49.)

Anno IX. 1929

TIPOGRAFIA FRANKLIN  
BUDAPEST

# MINERVA

SZERKESZTI  
THIENEMANN TIVADAR



## TARTALOM

KASTNER JENŐ: Együgyű lelkek tüköre. Egy középkori legenda életrajza.

THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak.  
A könyv szerzője.

KRITIKAI SZEMLE: Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete.  
A magyar irodalom a középkorban.  
*Máté Károly.*

TUDOMÁNYOS IRODALOM.

BUDAPEST, 1929  
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS  
RÉNYI KÁROLY BIZOMÁNYA  
IV., Kossuth Lajos-utca 2.

# MINERVA-TÁRSASÁG

névvel 1921-ben tudományos társaság alakult. A társaság célja: a magyar szellemi élet történetének művelése. Tagja lehet a magyar tudomány minden barátja, aki az évi tagdíjat beküldi. A tagok a *Minerva* folyóiratot tagdíjuk fejében kapják.

A társaság vezetésére a következők választották meg: Elnök: Gomboez Zoltán, alelnök: Hóman Bálint, titkár: Farkas Gyula, szerkesztő: Thienemann Tivadar.

*A Minerva-Társaságra és a folyóiraatra vonatkozó minden közlemény Thienemann Tivadar címére küldendő (Pécs, Központi Egyetem).*

---

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő.*

*A póstatakarékpénztári csekk számla száma: \*38.688.*

---

## I N H A L T

EUGEN KASTNER: Spiegel der einfältigen Seelen. Biographie einer mittelalterlichen Legende.

THEODOR THIENEMANN: Die Grundbegriffe der Literaturgeschichte: Der Verfasser.

ANZEIGE: Karl Máté über Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. I.

## EGYÜGYŰ LELKEK TÜKÖRE.

— Egy középkori legenda életrajza. —

**A** MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1867 július 22-i ülésén Toldy Ferenc azzal a különösen hangzó kijelentéssel lepte meg hallgatóságát, hogy a bécsi udvari könyvtárban felfedezett egy olasz nyelvű kéziratot, mely Árpádházi Boldog Margit egy erkölcsi munkáját tartalmazza.

Négy évvel később, 1871-ben visszatért e megállapítására. Most már bővebben fejtegette, hogy a *Specchio dell'anime semplici dalla beata margarita figliuola del Re d'ungaria scripto* — mivel a magyar királyleányról aligha tételezhető fel, hogy tudott volna olaszul — alkalmasint latinból van fordítva. A XIII. századi Speculumok műformájának követésével bizonyítva a műnek korába beágyazottságát, boldog Margit legendájából vett adatokkal igyekezett valószínűvé tenni a szentéletű királyleány latinul tudását és teológiai kérdések iránti érdeklődését, de a fordítás korának meghatározását a bécsi egyetem akkori olasz tanárának, Mussafianak felvilágosításaitól tette függővé.<sup>2</sup> Hiába várta-e a felvilágosításokat, vagy talán nem úgy ütöttek ki azok, mint ahogyan remélte volna? Bizonyos, hogy az Akadémia által őrzött Toldy-hagyaték nem tartalmaz e tárgyra vonatkozó Mussafia-levelet s hogy irodalomtörténetírásunk atyja nem tért vissza többé irodalmi szenzáció erejével ható bejelentésére. De fejtegetései alapján Békesi Emil és Szinnyei József máris besorozták boldog Margitot árpádházi íróink közé.<sup>3</sup>

Nemsokára azután előkerült a nápolyi Biblioteca Nazionale-ban a Toldy által felfedezett műnek egy második pél-

---

<sup>1</sup> Az Akadémiai Értesítő (1867. 205. l.) az ülés beszámolójában csak annyit mond, hogy „Toldy Ferenc a Margit-legendá koráról értekezett“. A bejelentésről l. Toldy alább idézendő értekezését.

<sup>2</sup> Margit királyi hercegnő mint ethikai író. Értekezések a Nyelv és Széptudományok köréből 1871. II. 7. (8—14. ll.)

<sup>3</sup> Békesi Emil: Magyar írók az Árpádházi királyok korában. Katholikus Szemle 1896. 750—31. ll. — Id. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.

dánya is.<sup>4</sup> Foglalkozott vele Fraknói Vilmos,<sup>5</sup> Lovas Elemér<sup>6</sup> s legutóbb Miskolczy István<sup>7</sup> a nápolyi nemzeti könyvtár magyar vonatkozású kézíratairól számolva be. A kérdés részletes felkutatását ők érdeklődésük természeténél fogva ugyan elhárították maguktól, de ők állapítják meg először, hogy a két kéziratban őrzött „ájtatos elmélkedéseket“ a munka egész „önkényesen és alap nélkül“ tulajdonítja boldog Margitnak, mert tartalma messze fölülmulja egy XIII. századi apáca műveltségét.<sup>8</sup> Miskolczy István pedig, amellet hogy először ismerteti röviden a művet, kitűnő érzékkel annak forrására és korára is rámutatott.

Mindezek ellenére még ma is alkalmoszerű Toldy Ferenc bízattása: „ez ügyet tisztába hozni a magyar tudomány feladása, sőt kötelessége“. Tegyük hozzá: a magyarországi olasz filológiáé.

## I.

Sz. Bonaventura filozófiája az „Együgyű lelkek tüköré“-ben.

A Boldog Margitnak tulajdonított „Specchio delle anime semplici“ című munkát a bécsi kézirat<sup>9</sup> meglehetősen romlott és sietős másolatban őrizte meg. Írójának arra sem volt ideje vagy hozzáértése, hogy az iniciálék számára üresen hagyott helyeket kitöltse, gyors munkája közben pedig olykor nemcsak egyes szókat, hanem fél- sőt egész mondatokat is kifeled. Ezeket a hibákat egy egykorú kéz a margón pótolta ugyan vagy helyreigazította, de a szöveg így is nem keveset szenvedett a másoló hanyagságától.

<sup>4</sup> A bécsi példány jelzete: Bibl. Pal. Vind. Cod. 15.093; a nápolyi: Cod. membr. in fol. picc. Ms. XII. F. 5. Jakubovich szíves közlése szerint az első írása a XV. századra, a másodiké a XIV. közepére mutat.

<sup>5</sup> Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis. Budapest, 1896. CLVIII. l.

<sup>6</sup> Lovas Elemér: B. Margit történetének részletes forráskritikája. Pannonhalmi főapátság főiskolai évkönyve 1915—1916. 312. l.

<sup>7</sup> A nápolyi Biblioteca Nazionale magyar vonatkozású kézíratai. Magyar Könyvszemle 1927. I—III. sz. 146—148. ll.

<sup>8</sup> Fraknói id. h.

<sup>9</sup> A kézirat 128 csak rekto-oldalán számozott levélből, tehát 256 lapból áll és bőrrrel átvont fatáblák közé van kötve. A sokkal díszesebb nápolyi-kéziratot csak fényképmásolatokból ismerem.

Ha aztán a kódex XV. századnak látszó kézírásának nehézségeit leküzdöttük, meglepődve vesszük észre, hogy az — mint már Miskolczy István is megjegyezte — Szent Bonaventura misztikus filozófiájának népszerű fejtegetését adja árpádházi boldog Margitnak szájába!

Tényleg, a munka praemissái Sz. Bonaventurának abban a tanításában gyökereznek, hogy a lét és megismerés egyedüli alapja Isten; nélküle az ember semmi bizonyosat meg nem ismerhet, semmi erkölcsi jót nem akarhat. Az ember célja tehát Istennel egyesülni s általa a tökéletes megismeréshez és jóhoz eljutni. Ehhez az egyesüléshez azonban az intellectus nem vezethet el; csak a szeretet, a *charitas* képes rá. Az ember célja tehát az isteni kegyelem által vezetett *charitas*.

Lelkünk útját a szeretet által Istennel való egyesüléshez Sz. Bonaventura „Itinerarium mentis in Deum“ c. főmunkájában fejtette ki. A bűnbeesett embernek ugyanis fáradságosan kell megmásznia a felemelkedésnek ugyanazon lépcsőfokait, melyeken az első ember — aki az isteni tudás és jó birtokában volt — alázuhant.<sup>10</sup>

A mi könyvünkben is a Szeretet atyja minden megismerésnek;<sup>11</sup> írója számára is tudás és szeretet egyazon dolog.<sup>12</sup> Itt is himnuszt olvasunk a szeretethez,<sup>13</sup> mert az szabaddá és félelem nélkül valóvá teszi a lelket.<sup>14</sup> De megvan a *Specchio*-ban Sz. Bonaventurának az a másik alapelve is, hogy az atyaisten túlaradó mindenhatóságát közli a fiúistennel és így a vele egyesülés útja Krisztuson keresztül

<sup>10</sup> A De Septem Iteneribus Aeternitatis-t Sz. Bonaventúra műveinek 1756-i velencei kiadása XII. köt.-ben használtam. Filozófiájának összefoglalásában Étienne Gilson: La philosophie de S. B., Paris, 1924. és Ottmar Dittrich: Geschichte der Ethik, Leipzig, 1926. III. köt. 100—111. ll.-ra támaszkodom. Figyelemre méltó, hogy kódexirodalunk is tartalmaz fordítást Sz. Bonaventurából. A Weszprémi-kódex 117. lapján (Nyelvenléktár II. köt.) ezt olvassuk: „Kezdetik zenth bonaventura atyanknak kenywe, elethnek, tekeletessegerel az ew hvgaynak.“

<sup>11</sup> „... amore è padre di ogni conoscimento.“ (50. r.)

<sup>12</sup> Notitia o amore.

<sup>13</sup> 67—73. ll.

<sup>14</sup> „solo è libero il quale la fede e l'amore governa, pero che queste due vertudi lo leuano da ogni seruitudine e fannolo senza timore.“ (50. r.)

vezet.<sup>15</sup> Végül az Istenhez való egyesüléshez felemelő hét fokozat is Sz. Bonaventurából van benne véve. A jó cselekedettől kiindulva, az aszkézisen, isteni szereteten, kontemplatív életen, a maga semmiségének felismerésén, a mély-séges alázatban saját akarátának tökéletes megsemmisülésén keresztül jut el a lélek a „mentis excessus“-ig, az elragadtatásig, melynél nagyobb boldogságot csak halála után élhet.<sup>16</sup>

Boldog Margit keresztülment ezeken a fokozatokon. Előbb kereste Istent az erények gyakorlásának aktív életében, megölve lelkében minden bűnt, hogy ne maradjon benne semmi melege, íze, illata az Istentől tiltott dolognak. Azután meghalt benne a természet. Nem a teremtményekben kereste többé az Istent, hanem a kontempláció útján, élve a szellemnek Istenhez-vágyódásában fájdalommal teljes életét. Végül a „szellem“ is meghalt benne: akarata, értelme teljesen megsemmisült az isteni életben.<sup>17</sup>

A Specchio függelékeként kapunk azután egy rövid második könyvet is, melynek tizenhárom fejezete boldog Margitnak amaz elmélkedéseit tartalmazza, amelyek segítségével a tökéletességhez eljutott. Ezek az elmélkedések ismét Sz. Bonaventura „Stimulus amoris“-ára, az utolsó, a szeráfokról szóló, pedig külön is a doctor seraphicus „De sei alis Cherubim“-jára emlékeztet.<sup>18</sup>

Így jutott el boldog Margit a tökéletességhez. Szabad,

<sup>15</sup> Gilson id. mű 178. l. — Specchio 63. v.: „Iddio padre ha una potentia da se medesimo non pigliando alcuna cosa da alcuna persona. Quello che egli ha soprabondantia della diuina monipotentia, lo comunica al suo figlio...“

<sup>16</sup> L. O. Ditt rich id. összefoglalását és a Specchio I. k. utolsó fejezetét.

<sup>17</sup> Ime a séma: 1. attivi — morte del peccato — vita di gratia; 2. contempl. — m. della natura — v. di spirito, v. addolorata; 3. anichilati — m. dello spirito — uita divina (XXI. fej. 57—58., 48. r.) és Sz. Bonaventuránál: „primo delinquere omnia sensibilia, secundo omnia intelligibilia, tertio ingredi caliginem, ubi apparet Deus“ (id. kiadás XII. köt. 180. l.)

<sup>18</sup> A 2. könyv hét elmélkedése a következő: 1. az apostolokról; 2. Mária Magdolnáról; 3. Keresztelő Sz. Jánosról; 4. az Istentől nyert ajándékokról és a szüzességről; 5. az örök szabadságról; 6. Krisztus kinszenvedéséről; 7. a szeráfokról.

megsemmisült, transcendens, kifinomult lélek ő, Krisztus tisztelendő szerelmes szolgáló leánya.<sup>19</sup>

De milyen lelki tulajdonságok segítségével emelkedhetett fel ily magasra? Mindenekelőtt a tökéletes szegénység gyakorlására volt szüksége. Az író emlékeztet az evangéliumi ifjúra, aki Krisztusnak azt mondta, hogy gyermekkorától megtartotta a parancsolatokat. Az üdvözítő azonban egy dolog híját találta benne a tökéletességhez: „Menj, add el, amid van, árát oszd ki a szegények közt. Aztán jöjj, kövess engem és kincset nyersz az égben.”<sup>20</sup>

A másik kellék a tökéletes alázatosság: a három emberi képességnek — memoria, intellecto, voluntà — teljes feloldódása Istenben, mert nem a tudomány, hanem egyedül a „simplicitas“ vezethet csak el hozzá. Innen a könyv címe is.

A lelket, semmiségének ez állandó tudatában, a végtelen szeretet teszi eggyé Istennel. Margit bezárkózik „Isten akaratának szobácskájába“. Lelke, mint a viasz a pecsét rajzát, felveszi Isten alakját.<sup>21</sup> Természetesen e tökéletességhez senki el nem juthat az isteni kegyelem ereje nélkül. Ezért fohász-kodott Margit az isteni jósághoz, hogy semmisítse meg lényét vagy vesse őt ám a pokol kínjára, ő megnyugszik akaratában. Számára már nincsen sem pokol, sem mennyország, csak feltétlen alárendelődés és mindent átfogó szeretet. De Isten kegyelme magához ölelte a k i v á l a s z t o t t a t, már amenyire ezt a testbe zárt lélek törekenysége megengedi.<sup>22</sup>

Ennek a boldogító, tökéletes megismerést nyújtó állandó bonaventurái lelkiállapotnak lírai képekkel és misztikus jelzőkkel való körülírása képezi könyvecskénk tulajdonképeni derekát. Az ily „édes lélek“-nek, „drága gyöngyszem“-nek<sup>23</sup> jutalma: teljes lelki szabadság, béke és boldogság. „Elmerül az örömben, azaz ama gyönyörök tengerében, mik Istentől származnak és állapota felett nem érez boldogságot, mert boldog és a boldogság benne lakozik, sőt a boldogság által ő maga a boldogság, mely természetévé válto-

<sup>19</sup> Anima libera, anichilata, trascendente, sublimata, spirito nichilo stb. jelzőkkel dicséri őt könyvünk.

<sup>20</sup> Specchio II. fej. <sup>21</sup> 51. r.

<sup>22</sup> II. könyv. 10. fej., bevezetés, 30. v.

<sup>23</sup> „anima dolce“, „preziosa margherita.“

zott.<sup>24</sup> Margit az emberi természet fölé emelkedett. A könyv, mely tökéletességéről szól, „Jézus ajándékából iratott“: „szentlélek-diktálta égi könyv“.<sup>25</sup>

Az Istenben való megsemmisülés ez édes lelki állapota a Sz. Bonaventura-i fokozatok némi eltolódásával az ötödik lépcsőnek felel meg könyvünkben. Innen most már pillanatnyi elragadtatásokban érkezik el b. Margit az Istenség és Szent Háromság szemléléséhez. Villanásszerű drága nyitódás-zárulások ezek, melyek a végtelen messze Istent a lélek közelségébe fogadják s mikről a lélek semmi emléket meg nem őrizhet, mert mihelyt önmagának megfigyelésére ébredt újra, a raptus hatodik fokáról visszaesett a megsemmisültség ötödik állapotába.<sup>26</sup> A tökéletes lélek e két fokozat között lebeg, míg a test halálával az Istennel való egyesülés utolsó, hetedik dicsőségére fel nem magasztaltatik. „Oh édességes isteni szeretet! A szentháromságban ím úgy mutatkozol meg nekem, hogy csodálkozom, mint élhetnek azok, akiket tetteikben és akaratukban tovább is az értelem kormányoz, bár tudnak a megsemmisültek nemességéről és gyönyörűségéről!“<sup>27</sup> Ezzel a lírai felkiáltással záródik a *Specchio delle anime semplici*.

B. Margit maga szólalt meg a könyvben és adta lelki állapotának leírását. Ahhoz a királyleányhoz hasonlítja önmagát, aki szerelemre gyúlt a távoli és részére ismeretlen, elérhetetlen Sándor császár iránt, s képének szemlélésével vigasztalódik. Munkájában ilyen képet fest ő is magának az Elérhetetlenről.<sup>28</sup> Népszerűen — *per gli populi* — akar írni, a Szentegyház kisdedeit — *i paruoli della Chiesa* — akarja

<sup>24</sup> „Questa anima è attuffata nello mare degli gaudi cioè nel mare, delle delizie che escono dalla diuinità. Et però nessuno gaudio sente pognamo chella sia in gaudio et attuffato gaudio non sentendo, però che sta in gaudio et il gaudio stia in lei, anzi è esso medesimo gaudio pervirtu desso gaudio la quale a mutata lei in se medesima.“ (58. v. 39. r.)

<sup>25</sup> Bevezetés.

<sup>26</sup> „Quasi baleno amodo duna apertura e subita chiusura“ (55. r., 57. v. és az egész XX. fej.). Az extázist állandóan megjelölő „dalla lunge propinquo“ kifejezés összevethető Sz. Bonaventúra tanításával: Haec lux est inaccessibilis, et tamen proxima animae...“ l. Gilson id. mű 385. l.

<sup>27</sup> 109. r.

<sup>28</sup> I—II. fejezet.

a legmélyebb igazságok szemléletébe bevezetni. Tárgyalásának filozófiai elvontságát és még inkább misztikus magasságát azzal mentegeti ismételten, hogy a test túl durva ahhoz, hogysem a lélekben végbemenő dolgokról beszélhetne;<sup>29</sup> hogy a szeretetről szóló szubtilis fejtegetéseiről az örültség vádját tartja szükségesnek elhárítani;<sup>30</sup> másutt csak sejteti, hogy szó nem képes lelkiállapotának édességét kifejezni.<sup>31</sup> Egyáltalán a szerző mindenképp igyekszik a tárgy misztikumát a feldolgozás módjával is hangsúlyozni. Bizonyos homályos szóképekkel, felosztásokra való utalásokkal már a könyv elején találkozunk, de megfejtésük nagy-sokáig, olykor a mű utolsó lapjaiig várat magára. S minden népszerűség-törekvése mellett a szerző „nagy és súlyos szavakkal él”.<sup>32</sup>

A könyv tehát tulajdonképen b. Margit lelki önéletírása, Vita Nuovája, akar lenni. A magyar királyleány alakját azonban benne a szimbolikus személyek egész sora veszi körül: főszereplők, mint az *anima*, *ragione*, *amore*; mellékszereplők, mint a Szent Lélek, az Egyház, az Erények, a Vágy, Igazság, Csodálkozás, Udvariasság. Ezek két pártra szakadnak. Az egyik tábor dicsőíti boldog Margit tökéletességét, a másik ellenvetésekkel áll elő, hosszú vitákat hív ki és a Szeretetnek nagyon igaza van, mikor egyszer kifakad: Oh Értelem! a te kérdéseid megcsúfolták ezt a könyvet, mert ellenvetéseid hosszadalmassá és szószátyárrá tették, annyi felvilágosításra volt szükséged neked és azoknak, akik téled kapják táplálékukat.<sup>33</sup> Pedig a végső következtetés mégis csak az, hogy aki e lelkiállapotnak nem részese, az hiába olvassa a könyvet, aki viszont felemelkedett már a tökéletesség itt leírt fokára, annak értelme könnyű és egyszerű.<sup>34</sup>

<sup>29</sup> „... il corpo è troppo grosso a parlare di quelle cose che si fanno in spirito.” (39. v.)

<sup>30</sup> Perdio, pensate come queste anime non impazzano, dice la discrezione. (38. v.)

<sup>31</sup> Io non dirò altro, perchè certamente non potrai. (50. v.)

<sup>32</sup> Io ho fatto questo libro in parole molto grandi. (Bef.)

<sup>33</sup> 53. v.

<sup>34</sup> ... in uano safatiga chi legge questo libro non essendo quello chel libro parla (XXVI. fej.) ... coloro che uiuono secondo il libro cio è che sono gionti ad tale uita le intendono briuemente senza che sia sposte loro le chiose... (54. r.)

## II.

## B. Margit és a ferences életeszmeny.

A *Specchio* irodalmi beállítottsága mögött egy misztikus árpádházi boldog Margitot ismertünk meg, aki életével a tökéletes szegénységet és alázatot valósítván meg, önmagában megölte az értelmet és a szeretet által egyesült Istennel.<sup>35</sup>

De honnan vette hát az ismeretlen író a magyar királyleánynak ezt az alakját?<sup>36</sup>

Mindenekelőtt ne feledjük, hogy Sz. Bonaventura minorita volt s filozófiája azt foglalta gondolati rendszerbe, amit Szent Ferenc érzésben és élete példájával valósított meg. Az Istennel való misztikus egyesülésre, a Pax Dei-re való törekvést, az evangélium követésének elvét, a szegénységnek és alázatos együgyűségnek minden tudományok fölé helyezését: mindezt Sz. Bonaventura az assisi poverello-tól tanulta. Az *Itinerarium mentis in Deum* megírására a doctor seraphicus 1259 októberében a Monte Verna magányába vonult vissza, hogy ott csöndben figyelje annak a hatszárnyú szeráfnak a szavát, mely Sz. Ferencnek a Krisztus sebhelyeit hozta s mely ezentúl az extázis szimbolumát fogja számára jelenteni.<sup>37</sup>

A két kortárs, Sz. Ferenc és Sz. Domokos, mikor 1218-ban Rómában találkoznak, az eretnekségek által megbontott kereszténység hitéletét két különböző úton készültek megfrissíteni: a szeretet és a tudás útján. A két koldulórend életeszmenye közti különbséget azzal a távolsággal mérhetjük meg legjobban, mi Sz. Bonaventura és a prédikátor-rendi Sz. Tamás irodalmi művének jelleme közt annyira szembe-

<sup>35</sup> Et la ragione alenti le sue giustizie sopra questa anima libera... Con timore et reurentia saprossimi lanima a questo profondo pelago, poiche... soli mansueti agnelli passano per questo pelago senza pericolo... (Bev.)

<sup>36</sup> „...mi szándéka lehetett — kérdi Toldy — a valódi szerzőnek, ha az más a mi Margitunknál, hogy a maga munkáját éppen IV. Béla leányának tulajdonítsa? Oly híres, vagy csak oly ismeretes név volt-e a Margité az olaszok előtt, hogy a név által biztosítandó siker kedvéért kész volt szerzőségét feláldozni?” (id. Ért.) Épp ez a megoldandó probléma.

<sup>37</sup> Gilson id. mű 69. kk. II.

szökő. Maga Sz. Bonaventúra így fejezi ki e különbséget: Hi sunt Predicatores et Minores. Alii principaliter intendunt *speculationi*, a quo etiam nomen acceperunt, et postea unctioni. Alii principaliter *unctioni* et postea *speculationi*.<sup>38</sup>

Ha tehát a Specchio szerzője a veszprémi majd Nyulak-szigeti dömés apáca legendájában felfedezhette a sz. ferenci életideál követését, máris némileg feljogosítva érezhette magát, hogy ezt Sz. Bonaventura magasztos fogalmazásában adja a szentéletű királyleány ajkaira.

Horváth Cyrill szorgos kutatásai kétségtelenné tették, hogy az első Margit-legenda Joannes Vercellensis 1264-től 1283-ig dömés rendfőnök tollából került ki s hogy ő — 1274-ben Pest mellett nagykáptalant tartván — az V. István királyunk folyamodására X. Gergely által Fülöp esztergomi érsek útján megkezdett és ennek halála után Lodomér váradi püspök útján folytatott első szenttéavatási jegyzőkönyvből, valamint közvetlen tanuk elbeszéléséből merített. Hogyan állítja eléink ez az első legenda, mely ma már csak német feldolgozásokban ismeretes, Margit alakját?<sup>39</sup>

Mindenekelőtt tökéletes szegénységét emeli ki, azt, hogy semmivel sem akar bírni: „dy war liphaberin dez armutz“.<sup>40</sup> Azután ismételten visszatér nagy önmegalázására: „So vil sie höher war an gepurt. so vil vnter tenigt sy sich tyffer und begeret mit den nidern genidert werden.“<sup>41</sup> Felismerte a *Demutigkait* és *Schamickeit*-ben minden más erények anyját.<sup>42</sup> Ezeknek az erényeknek pedig ama korban Sz. Fe-

<sup>38</sup> Gilson id. mű 31. l. Dante is Sz. Domokosban a „dottrina“-t, Sz. Ferencben az „amore“-t hangsúlyozza (Paradiso XII. 97.; XI. 77.).

<sup>39</sup> Három kéziratban — a müncheni, gráci és szentgalleniban — maradt ránk. A Jorg Valder-féle müncheni változatot Horváth Cyrill adta ki a Bp. székesfővárosi IV. ker. kir. községi főreáliskola 1907–908-i értesítőjében „A Margit-legenda forrásai“ c. értekezésében. L. még Horváth Cyrill: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Bp., 1908.; Lovas E. id. ért. 275. l.; Thienemann T.: A szentgalleni Margit-legenda. A bpesti VIII. ker. közs. főreáliskola ért. 1912–1915.

<sup>40</sup> Id. kiadás 25. l.

<sup>41</sup> Ibid. 29. l.

<sup>42</sup> „Sy led nit in keynerweisz daz man sy lobet v̄m dy benanten tugent der schamickait sunder sy vermayd mit allem fleisz des rums

renc volt megújítója. Az említett tulajdonságokhoz járul még Margit nagy könyörületessége<sup>43</sup> s az a buzgalom, melylyel szíven hordja az emberiség bajait és népének szenvedéseit is. Nem tudja elviselni sem az atyja és V. István közötti háborúságok okozta kegyetlenségeket, sem az egyház romlását, mibe a „freysamkeit“, „heyden“ és „ketzer“ döntöttek: „Sy pat auch prüder und schwester und andere geistlich person und schickt dy zu piten daz sy got peten...“ A kegyetlen gubbioi farkas megszelidítésének szimboluma tehát áll némileg boldog Margitra is. A békéltető és szenvedést enyhítő szerep, mely az assisii poverello egyéniségének oly erős jellemvonása, benne is megvan. De mindenekelőtt, bő könnyhullatással és hangos panasszal siratva kinszenvedését, beszélget Krisztussal,<sup>44</sup> mert hiszen „ég az isteni szeretet tüzeben.“<sup>45</sup> Az aszkézist lehelő legenda maga távol van attól, hogy misztikusnak mondhassuk és a Margit életére vonatkozó csodák mind csak gondolatba-látásáról, valamint imáinak hathatós voltáról szólnak, mégis van olyan csíra benne, melyet a legendaképző fantázia a miszticizmus irányában tovább fejleszthet.

Más kérdés már, beszélhetünk-e Margitnál Sz. Ferenc tudatos követéséről. Mindenesetre a minoriták, akiket egy 1217.-i sikertelen próba után először 1228-ban Ioannes de Plano németországi provinciális telepített be Magyarországra, IV. Béla alatt az udvarnál befolyás tekintetében háttérbe szorították a korábban hatalmas domonkosokat. 1239 óta már önálló magyar provinciát alkottak Esztergom székhellyel, hol első kolostoruk emelkedett. Első provinciálisuk nem kisebb személyiség, mint a szentéletű fráter János

---

eytelkait.“ (ibid. 26. l.) „Diese tugent erkant sye sein ein muter und hüterin aller ander tugent in der übte sy sich steticklich mit ganzen fleisz“ (29. l.) Sz. Bonaventúra Ferenc életrajzában (VI. 11.): „Isten szolgálja igen gyűlölte a büszkeséget, mert az minden bűn forrása...“

<sup>43</sup> „... von iren parmherzigen mitleiden mit den armen sichen...“ (ibid. 30. l.)

<sup>44</sup> Ibid. 31., 34. ll. „...alleyn hyelt si in gesprech mit xpo weynend und klagend ser pitter. leyden und sterben.“ (ibid. 27. l.)

<sup>45</sup> „Dy selig dinerin christi war entzündet mit dem fewer der götlichen lieb.“ (ibid. 26. l.)

(1239—1247), II. Fülöp francia király testvéröccse. IV. Béla a rendet elhalmozza kegyeivel. Esztergomi székházukat újjáépítteti, Budán az 1248-ban már fennálló konventjük mellé vagy inkább helyébe 1269-ben — ott, ahol ma a helyőrségi templom emelkedik — rendházat és templomot alapít részükre. S nem fogunk csodálkozni azon, hogy Assisiben már IV. Béla uralkodásának elején mutogatnak egy tőle ajándékozott aranykelyhet, ha tudjuk, hogy udvari gyóntatója — Romanus — ferencrendi, hogy a király maga Sz. Ferenc harmad-rendjének a tagja s hogy a minoriták feleségének, Máriának is bírják kegyeit. IV. Orbán pápa alkalmasint ismerte a ferencesek nagy becsületét az udvarnál, mert 1265-ban egy Valesco nevű minoritát küld Magyarországra, hogy a két király közt a viszályt kiegyenlítse. IV. Béla fia, Béla herceg, felesége, Mária királyné az esztergomi Sz. Ferenc-templomban s nem a székesegyházban temetkeztek. Végül Margit nővére, Kinga, klarissza-apácává lesz.<sup>46</sup>

Így hát, ha magát nem is a távolabb fekvő nagyszombati ferences apácakolostorba adták szülei,<sup>47</sup> Margitnak a Nyulakzigeti monostorban is lehetett bőven alkalma arra, hogy a Sz. Ferenc szegénységen és alázaton alapuló életeszményével megismerkedjék. Joannes Vercellensis legendájának német változata kiemeli Margit temetésének elbeszélésében a ferencrendi „mynder prüder“ jelenetét.<sup>48</sup>

Sz. Ferenc (1226) és Margit halála (1270) közt mindössze negyvennégy év fekszik, de az assisii-poverello szenttéavattatása (1228), holttestének titokzatos eltűnése (1231), a pápai bullák (1237, 1255), melyek a kétkedőkkel szemben tanuvallomást tesznek stigmái mellett, a Sz. Bonaventura által

<sup>46</sup> L. Szabó György Pius: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bpest, 1921. 61—62, 217—218. ll.; Pauley Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Bpest, 1893. II. köt. 316—317, 324, 357, 363. ll.; Kaposi József: Sz. Ferenc virágos kertje. Budapest, 1921. Bev. XXXIII. l.

<sup>47</sup> Ezt a clarissa-kolostort is IV. Béla uralkodása alatt 1240-ben erősítette meg IX. Gergely pápa. Budán csak Róbert Károly hitvese, Erzsébet királynő alapított számukra rendházat. (Szabó Gy. id. mű 431, 437. ll.)

<sup>48</sup> Id. kiad. 37. l.

szerkesztett Sz. Ferenc-életrajz megjelenése (1263) és az összes előző életrajzok megsemmisítésére vonatkozó parancs (1267):<sup>49</sup> mindmegannyi olyan esemény volt, mi odafordította a lelkeket afelé a kis umbriai városka felé, melyben Dante egy új vallásosság napkeletjét látta:

„Però chi d'esso loco fa parole  
Non dica Ascesi, chè direbbe corto;  
Ma oriente, se proprio dir vuole.“<sup>50</sup>

Sőt van talán a b. Margit legendájában egy hely, mely ily életirányító példa mellett szól a maga legendás elburkoltságában is. Egyszer a provinciális — beszél Jorg Valder — elmondta Margit és társnői előtt, hogy álmában aranybetűs írás jelent meg előtte, mely a régi egyházatyák tökéletességének titkát magyarázta meg neki. A titok ebben áll: „Istent szeretni és senkit sem megvetni, csak önmagunkat.“ S azóta Margit tökéletesebb lett Isten szeretetében és a maga megalázásában. A tanítás mindenestre teljesen fedi a sz. Ferenc életeszményét.<sup>51</sup>

Bárhogy is álljon azonban a dolog, bizonyos az, hogy a XIII. század legendázói észre kellett hogy vegyék boldog Margit életében a sz. ferenci példához való hasonlóságot, mert képzeletük ebben az irányban fejlesztette tovább történetét. Egyedül Ranzanus lucerai püspök, aki Mátyás udvarában ír, színezi tovább a Margitról feljegyzett ama hajlamot, hogy sokszor olvastatta és magyaráztatta magának Krisztus és a szentek kínszenvedését,<sup>52</sup> vagy elmélkedett sz. István, Imre, Erzsébet életéről, vagy olvasott zsoldárt és tanította

<sup>49</sup> F. Tarducci: Vita di S. Francesco d'Assisi (Roma 1925.) 365—366, 422—424, 14—16. ll.

<sup>50</sup> Paradiso XI. é. 52—54. ll.

<sup>51</sup> „daz ist dye vollkumenhait der alten veter. Got lib haben. nymant versmehen denn sich selbs... wiewol sie vormals entzundet waz in der lieb gotez doch tet sy mer fleisz got inprünstiglicher zu lieben und in seiner götlichen vorcht zu zunehmen vnd sich selbe zu versmehen als vorstet“ (id. kiad. 30. l.; I. Magyar legenda, Nyelvemléktár VIII. köt. 15—16. ll.)

<sup>52</sup> „Sepe faciebat sibi legi et exponi passionem Christi et aliorum sanctorum, et cum devotione magna audiebat hoc...“ (Mon. Vespr. id. kiad. 167, 215, 231, 254. ll.)

társnőit. Ranzanus, alkalmasint hangsúlyozni akarva a domkosrend alapítójának életeszményét a királyleányban, még hozzáteszi, hogy olvassa Cassianus apát (360—455) *Collationes patrum* című, az egyiptomi remeték belső, lelki életét tárgyaló művét, mely a középkori kolostorok népszerű kézikönyve volt.<sup>53</sup> Mégis nem ebben az értelemben, hanem a miszticizmus irányában bővül tovább boldog Margit legendája. Tanu erre már a második, 1276-ban V. Ince megbízatásából Bianchi Ubert pápai káplán piacenzai kanonok és La Corre jogtudor veronai kanonok által lefolytatott egészen új vizsgálat jegyzőkönyve, mely Bosant Bertold közjegyző fogalmazásában reánk maradt.<sup>54</sup> A Joannes Vercellensisből ismert vonások — önkéntes szegénység, nagy alázatosság, önsanyargatás, imába-merülés, Krisztus kínszenvedésének átélése<sup>55</sup> — mellett e jegyzőkönyvben három új dolgot találunk: Margit a legundorítóbb munkák végzésével, a legvisszataszítóbb betegségek ápolásával neveli akarátát. Mint Sz. Ferenc, csöp-pet sem undorodnék egy tálból enni a leprabeteggel.<sup>56</sup> Akaratát lerombolja, mert „totum desiderium suum habuit inflammatum ad amorem Dei...”.<sup>57</sup>

A másik újság a Joannis Vercellensis legendájával szemben az, hogy Margit imája a természetten uralkodik. Könyörgésére a nap kibujik a reménytelen borulatból vagy a derült

<sup>53</sup> Ezeket az adatokat Toldy állítja össze idézett értekezésében. Ranzanus hivatkozott helyét is ő idézi: „Vacabat plurimum lectioni operis Joannis Cassiani, quod inscribitur *Collationes Patrum*. Cassianus-ról l. Bardenhewer: *Patrologie*, Freiburg 1901. 454—456. ll.

<sup>54</sup> A jegyzőkönyvet Fraknói Vilmos adta ki a *Monumenta Romana Episcopatus Veszpremiensis*-ben Bpest, 1896. A szenttéavatási eljárásra vonatkozólag l. S. Ferrarius: *De rebus ungaricae provinciae sac. ordinis praedicatorum partibus* quatuor. Vienna, 1637. 310—318, 379—382. s utána Fraknói id. mű CVIII—CXV., CXXVII—CXXVIII, CLII—CLIV.

<sup>55</sup> „Diligebat paupertatem et portabat vestes veteres“ (Fraknói id. kiad. 190, 178, 231, 253, 285. ll.) fuit humilis et simplex in domino (ibid. 194, 230.) ... in quolibet tempore multum affligebat corpus suum in ieiuniis in orationibus in fletibus (ibid. 167.) ... orabat cum magna deuotione... (189, 177, 181.) Krisztus szenvedésének átéléséről, ibid. 253, 279. ll.

<sup>56</sup> Id. kiad. 267—268. ll. — *Speculum Perf.* IV. fej. 58. §.

<sup>57</sup> Ibid. 272.

égen hirtelen összetornyosulnak a felhők és zápor zúdul alá, a Duna pedig egyszerre megdagad és kiárad.<sup>58</sup>

Végül, bár nagyon félénken, apácátársnői imáiban való elragadtatásának egyes eseteiről szólnak. Egyszer — úgy hiszik — extázisba esett s Donna Stephana hiába szólította hétszer-nyolcszor is, mikor pedig magához tért, nem tudott semmit a történekről.<sup>59</sup> Másszor „quasi mortua“ fekszik imájában a főoltár előtt,<sup>60</sup> vagy hallják őt érthetetlen szavakat mormolni, mintha valakivel beszélgetne.<sup>61</sup> S mikor felkelt a könyörgésből, oly szép volt az arca, hogy társnői nem mertek rátekinteni.<sup>62</sup>

### III.

#### A nápolyi Anjou-udvar Margit legendája.

A spiritualizálódásnak ismét egy magasabb fokát kell látnunk a paderborni kéziratban fennmaradt Guarinus-legendában.<sup>63</sup> Írója, mint a kódex elején olvasható, a teológia mestere. A domonkosok e kiválósága Hugo testvértől, rendjének XVI. főnökétől 1340-ben nyert megbízatást a legenda megszerkesztésére.

Itt azonban egy kitéréssel tartozunk. Van ugyanis a paderborni Guarinus-legendának egy jelentékenyen bővebb változata, mely négy példányban maradt ránk s melyet leg-

<sup>58</sup> Ibid. 210, 178, 222, 183, 186, 191, 196, 223, II. Könyörgésére a szekér tengelye eltörik (ibid. 223. l.).

<sup>59</sup> „... quadam die frater Martinus, qui erat tunc provincialis, venit ad fenestram monasterii et dixit mihi, quod ego quererem sibi ipsam virginem Margaretham, et tunc ivi et inveni eam in orationibus suis in choro, in loco suo secreto, et vocavi eam et non respondit mihi, et ideo redii ad fratrem Martinum et hoc dixi sibi, et iterum veni ad eam de mandato ipsius, et vocavi ipsam, et ipsa non respondit mihi, et hoc feci septem vel octo vicibus, et videbatur rapta et postea surrexit, et ego dixi sibi: Domina, multum precastis, quia facistis me tantum laborare, et ipsa dixit: Tu debebas me vocare.“ (Id. kiad. 210. l.)

<sup>60</sup> Ibid. 225.

<sup>61</sup> Ibid. 271.

<sup>62</sup> Ibid. 268.

<sup>63</sup> Ma a brüsszeli kir. könyvtár őrzi (7513—18. sz.) kiadása: *Bollandii: Acta Sanctorum*, januarii tom. II. 900—906. II.

először Nápolyban előkerült másolatáról „Nápolyi-legenda“ néven szoktunk emlegetni.<sup>64</sup> A két fogalmazás közt az az összefüggés, hogy a Nápolyi-legenda pontról-pontra egyezik a paderborni kézirattal, de úgy, hogy ami itt néhány sorból álló szakasz, amott hosszú fejezet. A Nápolyi-legenda ezenkívül 19 fejezettel hosszabb mint a paderborni. A záró-sorok azonban ismét egyeznek nagyjában a két fogalmazásban.

Fraknoi óta a Margit-legenda kutatói kivétel nélkül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a nápolyi legenda a Guarinus szövege, míg a paderborni ebből készült rövidebb kivonat. Kiváló történettudósunk ugyanis valószínűtlennek gondolja, „hogy a dominikánus rend egy nagyhírű tagja, rendfőnökétől megbízva, hogy a rend egyik dicsőséges szent tagjának életrajzát megírja, nem egészen hat fólio lapra terjedő száraz, szellemtelen dolgozatban oldja meg feladatát, míg ugyanakkor valaki méltó műben dolgozza fel a tárgyat.“ Ez az általánosan elfogadott feltevésnek egyedüli létalapja.<sup>65</sup>

A kérdés tüzetes vizsgálata arra a meggyőződésre vezetett bennünket, hogy Guarinus legendáját a rövidebb paderborni szövegben kell látnunk. Furcsának kell ugyanis tartanunk, hogy míg a paderborni legenda szinte büszkélkedve fitogtatja szerzőjét és semmivel sem sejteti, hogy szerény kivonat lenne, a hosszabb változat négy fennmaradt másolatának egyikében sem említi írója nevét. Tenné-e ezt, ha — mint a paderborni kézirat — hivatkozhatna egy kiváló dominikánus szerzőségére és arra, hogy a rendfőnök megbízásából a hiteles szenttéavatási jegyzőkönyv adataiból írta életrajzát?<sup>66</sup> Ha azonban e tanúságot nem tartanók per-

<sup>64</sup> A négy másolat a következő: 1. A nápolyi Biblioteca Nazionale-é (Ms. VIII. B. 17.), 2. a római Chigi-könyvtaré (F. IV. 94.), 3. a párisi Arzenál-könyvtaré, 4. az egykori velencei Sz. János és Pál-kolostor könyvtaráé, melynek Batthyányi Ignác erdélyi püspök által a XVIII. század végén készítettett másolatát a gyulafehérvári püspöki könyvtár őrzi. A nápolyi kéziratot Knauz Nándor adta ki a Magyar Sion 1867—68. évfolyamaiban.

<sup>65</sup> Fraknoi id. mű CIV. 1.

<sup>66</sup> A paderborni kézirat címe: *Legenda subscripta de rotulis seu diffusis dictis testium juratorum coram praedictis inquisitoribus a sede apostolica super hoc datis, compendiose et quasi per puncta extracta*

döntő fontosságúnak, ne tulajdonítsunk különös értéket az olyan megfigyelésnek sem, amilyen az, hogy a nápolyi legenda egyik csodát világosan „soror heysabeth, filia domini ladislai de syrmia“-ra vonatkoztatja, míg a paderborni tévesen „Elisabeth, filia regis ladislai“-ról beszéli azt el. Nem esne e hibába, ha a nápolyi legendát kivonatolná.<sup>67</sup> Hanem idézzük elő egyenest koronatanunkat, Ferrarius Zsigmond bécsi domkos egyetemi tanárt, a magyar provincia történetének megíróját és egyben b. Margit buzgó hívét, aki 1640-ben Sartorius atya útján újból kezdeményező lépést tett Rómában a királyleány szenttéavatása érdekében.<sup>68</sup> Ez művében Sz. Margit életét is megírja.<sup>69</sup> A forrásául szolgáló tizenkét legenda közül legelső helyen a Guarinusét sorolja fel. Magában az életrajzban azután ismételten és hosszan idézi Guarinust. Nos, ezek az idézetek jelentéktelen stílus-variánsokkal mindíg a paderborni-szöveggel egyeznek és soha a nápolyival, sőt erről a hosszabb fogalmazásról Ferrarius tudomással sem látszik bírni.<sup>70</sup> Mivel pedig nem tételezhető fel, hogy a tudós teológiai tanár a kivonatot idézze következetesen az eredeti helyett, kétségtelen, hogy a paderborni kézirat őrizte meg számunkra az igazi Guarinus-legendát.

Már most ez a hivatalos színezetű Margit-legendá hang-súlyozza, hogy híven követi a hiteles jegyzőkönyv adatait. Ennek ellenére találunk benne olyan állításokat, melyek ott nem lelhetők fel sőt melyek a jegyzőkönyvből elveszett tanuvallomásokkal sem magyarázhatók, mert szellemük is merőben új.<sup>71</sup> Legendánk ugyanis fokozza a félénk tanuvallomásokban rejlő csodaszerűséget. A Margit imája folytán összetörött szekeret a szent szűz könyörgése újra csodásan összerakozza, a kiáradt Dunát visszaimádkozza medrébe, a raptust pedig a szerző egyenest földöntúli csodába változ-

---

est, anno domini 1540 in curia Romana Auinionis per fratrem Garinum ordinis predic. magistrum in theologia, de mandato a fratris Hugonis magistri XVI. eiusdem ordinis.“

<sup>67</sup> Náp. leg. II. könyv. XIV. fej.

<sup>68</sup> Fraknói id. mű CLIII—CLIV. ll.

<sup>69</sup> Id. mű 220. kk. ll.

<sup>70</sup> L. különösen 277, 299. ll.

<sup>71</sup> L. Lovas id. mű 305, 312. ll.

tatja át. Margit teste felemelkedik elragadtatásában:<sup>72</sup> „Et quia mens eius ad caelum per desiderium ferebatur, corpus etiam sequebatur. Vnde pluries in die sancto Parasceues et omnium Sanctorum, ac Assumptionis Beatae Virginis, vigiliis et solennitatibus, visum est corpus eius inter caelum et terram plusquam vnum cubitum eleuatum: et sic diu manebat nullis sensibus vtens corporeis, et quasi mortua videbatur.“

Ha visszaemlékezünk, hogy Szent Ferencet társai — a Fioretti tanúsága szerint — „il vidono orare ... per grande ispazio sollevato da terra“ és ismét egy fráter „meritò di vedere più e più volte Sancto Francisco ratto in dio et sospeso da terra, alcuna volta per ispazio d' altezza di tre braccia, alcuna di quattro, alcuna volta sino alla cima del faggio...“<sup>73</sup> nem kételkedhetünk ennek az új elemnek forrásában. Hogy pedig a legendaképződés ez újabb állomása nem a szárazon összefoglaló Guarinus fantáziájában született meg, azt bizonyítja ép a mi Specchio-kéziratunk legvégén olvasható függelék-fejezet, mely azt vallja magáról, hogy b. Margit legendájából van véve: „il quale capitolo è tracto dalla sua leggenda.“ Ebben azt olvashatjuk, hogy egyszer Margit, könnyhullatással imádkozván a kereszt előtt „fu rapita dello spirito sancto et fu leuata da terra per misura di quatro comiti e in questo modo stette perispatio di due hore e piu.“

De a Specchio függeléke még egyebet is mond. A legendaképző fantázia diadalát üli s Margit életét, melyben a sz. ferenci tökéletesség eszményének követését fedezte fel, a mester koronájával övezi: boldog Margit is megkapja e magasba-ragadtatásában Krisztus stigmáit. Gondolhatnánk persze arra, hogy ezt a fejezetet is — mint a királykisasszonynak az egész művében foglalt önéletrajzát — csak a Specchio szerzője találta ki. Talán a bécsi példányon fellelhető egykorúnak látszó bizonykodás sem győz meg: „Questa cosa propea mente stanella sua legenda.“ Ám minden kétséget kizár az a körülmény, hogy e legenda-fejezet

<sup>72</sup> Guarinus 53.

<sup>73</sup> I Fioretti di S. Franciesco secondo la lezione del codice fiorentino... publicati di nuovo da Luigi Manzoni, Roma, 1902. LV—LVI. fejezet.

latin eredetijét ismerjük, továbbá az, hogy Ferrarius is tud stigmákról, bár nem Margitra, hanem ennek állítólagos veszprémi tanítómesterére, a szent életű Helén testvérre vonatkoztatja azokat, kiről azonban a jegyzőkönyv különös-kép semmit sem tud.<sup>74</sup>

Mindebből teljesen világos, hogy míg a hivatalos vizsgálat tanuinak, Margit nyulakszigeti társnőinek fantáziáját a történeti valóságot kutató bírák sok „quomodo scit?” kérdése megdermesztette, addig a hívő képzelet másutt szabad szárnyalással követte Margitban a ferences életeszmény magasságait.

A legendának ez a misztikus magasságokba emelkedése — már eleve is sejthetjük — Sz. Ferenc hazájában, Olaszországban ment végbe. A Nápolyban fellelt két, boldog Margitunkra vonatkozó kézirat meg egyenest az Anjouk székhelyére irányítja figyelmünket. A legenda kivirágzására itt úgy látszik ép az a tény volt nagy hatással, mely annak felsését a Nyulak szigetén megakasztotta: tudniillik a pápai vizsgálók 1276.-i Magyarországra küldetése. E legendafejezet ugyanis úgy tudja, hogy a két káplánt V. Ince pápa azért küldte Budára, mert maga is hallott Margit stigmáiról s megbizottai által bizonyosat akart tudni a hír felől. Ők aztán felnyitatták a boldog szűz sírját és — mint hiteles okmányt állítottak ki erről — meggyőződtek az öt sebhely valóságáról. A hiteles okmány, valamint V. Ince szándéka is természetesen csak a hívő fantáziában létezett. Ép így a két tudós kanonok, kiket a valóságban a pápa az előző kihallgatások elégtelen volta miatt új és körülményesebb vizsgálat megejtésével bízott meg, két miszticizmusra hajlamosabb fráterre, a legenda neviüket is véli tudni. Bernát és Márkus fráterre változtak. A váci püspöknek és budai prépostnak a stigmákra vonatkozólag tanukul említése szintén bír némi történeti maggal: ők tényleg ott voltak Margit temetésén. De már legendás továbbfejlesztést kell abban a hivatkozásban látnunk, hogy a csodát az esztergomi érsek „*ejus in morte confessor*“ is megerősítette, mert „*sibi in confessione*

<sup>74</sup> L. Fraknói id. mű CLVIII. l. A latin szöveg közölve van a Bullarium Ordinis Praedicatorum Tom. I. (Romae 1729.) 545. l. 5. jegyz.

dixerat“. A magyar legenda, mely az első szenttéavatási jegyzőkönyvben az érsek vallomását használta, világosan állítja: „Mykoron zent margyt azzon meg holt volna . es eztergami fylep erlek meg hallotta volna ez zent zveznek magery kyralnak leyanyanak halalat. *El jove* . . . boldog azzon clastromaba nyulak zygeteben . . .“ A legenda azonban nem történet és épít téglákkal, melyek nem földi sárból valók.

Még egy tanuságot hív fel a legenda: egy sorort, aki boldog Margit titkainak tudója volt — secretorum ejus conscia —, aki látta, sőt megérintette boldog Margit sebhelyeit, de egész életében megőrizvén a titkot, csak a szűz halála után tett róla vallomást. A latin szöveg még szárazon adja elő aényt. Az olasz fordító már kiszínezi részleteit. Isten engedelmeből — beszéli ez — a királyleány egy társnője és rokona, akivel ő gyakran társalgott a Jézustól vett titkos kinyilatkoztatásokról, meglátta őt elragadtatásában. Miután a boldog szűz magához tért, társnőjével s rokonával cellájába tért vissza nyugovóra. Mikor pedig levette ruháit, a rokon vért vett észre kezein és lábain és csodálkozván alázatosan megkérdezte a boldog szűztől, mit jelent sen ez. Boldog Margit előbb esküjét vette, hogy míg ő él nem árul el semmit, majd elmondta, hogy Krisztus szeráf képében megjelölte őt teste sebhelyeivel. Mikor aztán Margit elköltözött ebből az életről, elérkezett az ideje, hogy rokona a nagy csodát elbeszélhesse. Így is tett. Nagy tisztelettel beszélt e azt mindenkinek.<sup>75</sup>

<sup>75</sup> „Et sicome idio permise questa beata cosi rapta fu ueduta da nima sua compagna e parente duno medesimo habito conquesta beata margarita. colla quale spesse volte conferiva dele sue segrete reuelationi lequali da xto ritenea. Et tornata questa beata in se insieme conquesta sua compagna e parente se ne ando in cella perriposarsi. Et leuandosi ella ilmantello, uide questa sua parente ilmantello in sanguinato e le sue mani e li piedi. laquale stupefatta di questa cosa diuotamente domando la beata margarita quello che questo uolesse dire. Allora la beata margarita auuta prima la fede dallei che mentre chella uiuesse questo non douesse manifestare, e allora glinnarro come xpto crocefisso in specie diseraphino glifermo gli stimate nel corpo suo. Et essendo uenuto il tempo nello quale labeata margarita emigro di questa uita fu tempo che questa sua parente pote manifestare questo grandissimo miracolo e cosi fece. Con grandissima reuerentia e diuotione narraua cio ad ogni gente . . .“

Tehát nem vizsgáló bizottság előtt valló sororról van szó, mint ahogyan a latin szövegből vélhetnők, hanem rokonról, aki „mindenkinek” elbeszéli a szent életű Margit stigmáit.

Ki lehetett ez a rokon? A kolostorban vele együtt volt két ily társnője közül bizonyára alig gondolhatunk a szkeptikus természetű Margit-sororra, V. István feleségének nővérére, aki — mikor Margit csodáiról hall — „wollt die nit glawben”. A másik rokon Erzsébet, V. István leánya.<sup>76</sup> Ez kisleány korában került nénje mellé a nyulakszigeti kolostorba s játszóadás közben kezét Margit ruhájába csusztatva, érezte derekán a ciliciumot. Rajongó hitét Margit szentségében a pápai vizsgálók előtt azzal bizonyítja, hogy a szűz halála után két gyógyulását is tulajdonítja nénje közbenjárásának. Úgy vallja, jelen volt a Duna megárasztásának, a béna gyógyulásának csodájánál.<sup>77</sup> Az ő lelki megalkotottságában már több alapot nyerünk arra, hogy őt legendánk rokonával azonosítsuk. E feltevés annál valószínűbbé válik, mert Erzsébet 1287-ben kilépvén a nyulakszigeti kolostorból férjhez ment ugyan Zaviš Rosenberghez, de ennek 1290-ben bekövetkezett halála után visszatért Budára, majd 1300-ban<sup>78</sup> nővéréhez, II. Anjou Károly nejehez jött Nápolyba, ahol Mária őt az általa alapított S. Pietro a Castello dömés-apácakolostor főnöknőjévé teszi meg.<sup>79</sup> Ez a rokon huszonöt évet Nápolyban élt s csak meghalni jött haza a Nyulak szigetére. Sírja legalább is itt emelkedett.<sup>80</sup> Huszonöt éven keresztül a Posilippo halászatából ezt a magyar fejedelemnőt illette meg a „ius sexantini”.<sup>81</sup> Élével ugyan aligha követte szent emlékeztű nénje példáját. II. Károly „pro usu neces-

<sup>76</sup> „Nobilis et religiose domina Elisabeth, filia quondam clare memorie domini Stephani regis ungarie...” Náp. leg. II. kv. XXXVI.

<sup>77</sup> Fraknoi id. mű 185. kk. II.

<sup>78</sup> Júl. 9-én Károly király emberei elébe mennek Manfredoniába. L. Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybeeskerek, 1892. 529. l.

<sup>79</sup> R. Caggese: Roberto d'Angiò e i suoi tempi. Firenze 1922. 641. l.

<sup>80</sup> 1326 máj. 31-én Mária királynő hagyatéki leltára már mint halott-ról emlékszik meg róla két ezüstpecsétjéről rendelkezvén. L. Wertner id. mű 529. l. Haláláról: Pauler Gyula: Magyarország története az árpádházi királyok alatt. II. köt. Bpest, 1895. 605. l.

<sup>81</sup> Caggese id. mű 280. l.

sariorum suorum“ évi 30 arany-unciát utal ki részére, mit utódja, Róbert „pro robis suis“ 10 unciával told meg, mégis 1506 nov. 8.-án Károly királynak hitelezőit kellett kifizetnie. Alighanem, amint gyermekkorában unta Margit-nénje hosszú imáit,<sup>82</sup> most is inkább volt inyére az udvari élet, melyben a fejedelelnő, mint Mária királynő testvére, dísztelenségében is gazdag ruhájában nem kis szerepet játszhatott.<sup>83</sup>

Kétségtelennek látszik számunkra, hogy Margit legendájához Erzsébet tényleg szolgáltatott egyes adatokat. Az úgynevezett Nápolyi-legendának van ugyanis néhány állítása, melyet sehol egyebütt meg nem találunk. Egészen eredeti betoldások ezek. A Nápolyi-legenda például tudja, hogy Margit tizennyolc társával jött át a veszprémi kolostorból a Szunyogszigetre és hogy itt számuk „de nobilioribus totius regni“ százra emelkedett, mit Béla királyunk egy 1259-ben kelt oklevelében tényleg megerősítve találunk.<sup>84</sup> Új adat az is, hogy IV. László nagy betegségében, melyből Margit csodás segítsége mentette meg, „in castro bude in domo domini Galterii“ feküdt.<sup>85</sup> A legkülönösebb azonban az, hogy míg Erzsébet a vizsgálati kihallgatáskor nem szólt arról, hogy valami tevékeny része lett volna IV. László csodás gyógyulásában és társnői — bár egyebütt gyakran hivatkoznak jelen voltára — ugyancsak nem tudtak erről, itt azt az új adatot látjuk felbukkanni, hogy a beteg király őrzői Erzsébethez fordulnak és ő küldi ki a kolostorból boldog Margit velumát, mely a súlyos kórt egyszerre megszünteti.<sup>86</sup>

Egészen az a dolog látszata, mintha ennek a nápolyi rokonnak, aki harmincnál több év kódén tekint vissza ifjú-

<sup>82</sup> „...in tantum stetit ibi, quod me tedeat et dimisi eam et tui ad dormiendum.“ (Jegyzőkönyv, id. kiadás 185. l.)

<sup>83</sup> L. Wertner és Pauler id. helyein kívül Caggese id. mű 678. l.

<sup>84</sup> Náp. leg. VI. fejt. Az oklevél közölve Theiner nyomán Knauz-nál Kath. Szemle 1867. 653. l.

<sup>85</sup> J. Valter legendájában (id. kiad. 50. l.): „nahan bey dem Closter S. Margar.“, a magyarban: „a clastromnak mellette“ (l. Kath. Szemle 1868. 233. l.), Náp. leg. II. 11.

<sup>86</sup> „...mittunt festinanter ad insulense monasterium, rogant sororem Elyzabeth regis egrotantis germanam, ut mittat eiis pro regis subsidio velum, quod fuerat sancte uirginis Margarete.“ Náp. I. II. 11, Lovas id. mű 354. l.

kori emlékeire, a legenda továbbépülésében némi része lenne. Egy olasz életrajz-fejezet egyenes reá-hivatkozást told be latin forrásába, a Nápolyi-legenda pedig úgy látszik a mult ez eleven ismerőjétől szerzett értesüléseket iktat az előtte fekvő szövegeken épülő elbeszélésre.

A XIV. század első évtizedeinek nápolyi társadalma különös érdeklődéssel fordulhatott az árpádházi királyleány alakja felé. Itt még élénk emlékezetben élt, hogy Károly, a nápolyiak első Anjou-királya 1268 táján nőül kérte IV. Bélának a Nyulakszigetén apácáskodó leányát, mert a magyarokban szövetségest keresett a keletrómai császárság megszerzésére vonatkozó terveinek támogatására.<sup>87</sup> De — mint már előbb a cseh király is — kosarat kapott a fogadalmához hű Margittól.<sup>88</sup> Mária királynő, II. Károly hitvese, majd özvegye († 1325), valamint I. Károly Izabella-leánya, ki a gyógyulását boldog Margitnak tulajdonító IV. László magyar király nejevé lett s férjének halála után visszatért Nápolyba, hogy ugyanabban a domonkosrendi kolostorban töltse életének utolsó négy évét († 1303), melyben Erzsébet főnöknő volt, már pusztá jelenlétükkel is ébren tartották az érdeklődést Magyarország iránt. Martell Károly igényei az Árpádok örökére és Róbert Károly trónfoglalása meg oly élenkké tették azt, hogy Dante — e kor nagy költője — a Divina Commediában kéthelyütt is hazánk felé fordítja figyelmét.<sup>89</sup> II. Károly fiának, Róbertnek uralkodása alatt azután az „Anjouk örök délibábjá”,<sup>90</sup> a keleti császárság megszerzése, jó ideig tovább csalogat, mi a magyar kérdést továbbra is felszinen tartja. Így Nápolyban nem hiányozhatott az érdeklődés a szent életű királyi rokon története iránt.

Megvolt továbbá Nápolyban az a levegő is, melyben a legenda kivirágozhatott. Kétségtelen ugyanis, hogy a fejlődési család misztikus hajlamokkal bírt. Lajos, az uralkodó

<sup>87</sup> Alessandro Cutolo: La questione ungherese a Napoli nel secolo XIV. Corvina, 1929. 135. l.

<sup>88</sup> L. Jegyzőkönyv id. kiad. 220. l.; Guarinus 25; Náp. l. XXV. fejt.

<sup>89</sup> Paradiso VIII. 64. kk.; XIX. 142. kk. sorok l. Kaposi József: Dante Magyarországon (Budapest, 1911.) 17. 27. ll.; Wertner id. mű 510—515. ll.; Cutolo id. ért. 135. kk. ll.

<sup>90</sup> Caggese id. mű 22. l.

Róbert bátyja trónöröklési jogáról lemondott „ut S. Francisci paupertatem profitetur“ s életét 1298—1317-ig tartó tárgyalások után XXII. János pápa a szentek dicsfényével övezi.<sup>91</sup> Azután ott van Róbert Király neje, a majorkai Sancia. Imáiba merül, minden jövedelmét kolostorokra és templomokra költi, míg maga szegényesen öltözködik, alig ad magára valamit és aszkétikus életet él, úgy hogy a pápának kell őt figyelmeztetnie királynői kötelességeire. Nemes apródok és udvarhölgyek helyett ferencrendi szerzetesek és papok raja veszi őt körül, s ezek még hatalmasabbakká válnak, mikor a királyné fivére, „religiosus vir Philippus“, a minoriták nagy barátja és a szegénység elvének buzgó hirdetője is az udvarban telepedik meg.<sup>92</sup>

Nem kételkedhetünk benne: az udvarnak ez a levegője igen alkalmas volt a Margit legendájának teljes kibontakozására. A szent szűz misztikus imában való felemelkedése, lebegése, a sz. ferenci stigmák vörös rózsái, Sz. Bonaventura eszméi Margit ajkán itt teremhettek. Azonban az is természetes, hogy a pápai udvar e legenda-virágzást nem nézhette valami jó szemmel. Hiszen ez olyan csodákkal ajándékozta meg b. Margitot, melyek csak Sz. Ferencet illették és melyekre a lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve semmi támpontot nem nyújtott. V. Kelemen tényleg 1509-ben Róbert Károly magyar király szenttéavatást sürgető követét, András dömés-atyát az antivarii érsekséggel kárpótolja a balsikerért<sup>93</sup> és alkalmasint a dömés rendfőnök is azzal a célzattal bízza meg Avignonban Guarinust, a rend e kiváló teológus tagját, Margit legendájának megírásával, hogy vezesse azt vissza a kihallgatási jegyzőkönyv vallomásaiban adott való alaphoz.

Guarinus munkája — ez már a megbízatás természetéből folyik — világos, precíz, minden legendás színezéstől ment rajzát kell hogy adja a „boldog“ emlékezetű szűz életének. A száznál több tanu kijelentéseit egységes elbeszéléssé kellett szerkesztenie, a legenda-hagyományból is ki kellett választania azt, mi a valóság szellemével megegyeztethető.

<sup>91</sup> Ibid. 7., 650. ll.

<sup>92</sup> Caggese id. mű 658, 641—42, 677—78, 680. ll.

<sup>93</sup> Fraknói V. id. mű CLII. l.

A jegyzőkönyvben olvasván Margit extázisáról, elfogadja a legendából azt a ferences továbbképzést, hogy a szűz teste egyszer a magasba emelkedett imájának raptusában. De már ugyancsak óvakodik attól, hogy stigmáinak vagy különösen tudatos Sz. Bonaventura-követésének hitet kölcsönözzön. A feladat kényes volt. Megoldása egy kiváló teológus megfontoltságát, nyugodt ítélőképességét követelte.

#### IV.

A spirituálistestvérek szerepe és a renaissance-életnézet nyomai a legendaképzésben.

Guarinus feladata azért is kényes volt, mert tulajdonkép bele kellett nyúlnia a két kolduló rendnek akkoriban oly égetően vitás kérdésébe: a szerzetesi szegénység problémájába. Margit „myndenben zegenlegnek zeretevee es meg tartoya” volt „es jgen zeret vala elny zegenlegben”. Szüleitől kapott ruháit elajándékozta: „... ha ez zent vz lat vala mezehtelen chondras zegent . tahat el kevld vala az priorissához hog az zegennek agya egyk capayat melyk yob volna . ha kedyg zent margit azzonnak nem lezen vala tevb capaya egynel tahat kerety vala az prioriffat . hogy ev agyon ruhat az zegennek.”<sup>94</sup> Maga királyleány létére rongyosan, szennyesen járt söpörve a templomot, foglalatoskodva a konyhában, ápolva a betegetek...

A szegénység kérdése ádáz vitákra és egyenetlenségekre adott okot különösen a minoritáknál. A rendnek ugyanis már alapítójának életében két regulája volt. Az egyik a *regula prima*, melyet a szent még kevés hívének életszabályaként állított össze és melyet 1209 tavaszán III. Ince élő szóval hagyott jóvá, de bullával soha meg nem erősített. Sz. Ferenc testamentumában is kitarzott a benne hangoztatott abszolút szegénység elve mellett. A másik a *regula bullata*. 1223-ban a nagyon megsokasodott rend szükségleteinek szemmel tartásával Sz. Ferenc barátjának, Ugolino ostiai bíborosnak (a későbbi IX. Gergely pápának) közbenjárására keletkezett. III. Honorius ezt bullával ismerte el, de Sz. Ferenc inkább

<sup>94</sup> Nyelvelméltár VIII. 38. 60. ll.

eltúrte, mintsem elismerte szegénység-eszményének e lefokozását az átlagember teljesítőképességéhez. Nem ilyen volt az ő égi jegyese!

A már Sz. Ferenc életében egymással szembenálló két párt közül a regula prima feltétlen szegénységét vallók idők múltán *spirituálisok*nak hívták magukat. Inkább remetemint szerzetesi hajlandóságokkal bírnak. Ideáljuk: a Monte Verna Szent Ference, útjuk: a misztikus Isten-megismerés. A másik párt megelégszik az enyhébb regula bullata hű követésén alapuló szerzetesi étellel. Ezek a *conventuálisok*.

Szent Bonaventura 1257-ben lett a rend generálisa. Főfeladatául a két párt kibékítését vallotta s az ennek megvalósítására szolgáló eszközök között elsőrangú fontosságúnak vélte egy oly legendaszöveg szerkesztését, melyben mindkét tábor megtalálhassa eszményképét. Maga vállalja megírását s ha a kép, mit Sz. Ferencről nyújt — különösen a Fioretti vagy Speculum perfectionis étellel teli színeivel szemben — halványnak és dísztelennek is látszik a *mi* ízlésünknek, akár Guarinus Margit-életrajza, legendája legalább pillanatnyilag nagyban hozzájárult a kedélyek lecsillapulásához.<sup>95</sup>

IV. Ince (1243—1254) bölcsen elhatározta, hogy a minoritáknak lehetnek rendházaik, bútoraik, könyveik, mert ezek az egyház tulajdonát képezik s ők csak a haszonélvezet jogát bírják, de már utódai e vitás kérdésben nem helyezkedtek következetes álláspontra. Így a harc tovább dúlt. III. Miklós az Exiit-bullával a konventuálisoknak ad igazat. V. Celestin — „colui che fece per viltate il gran rifiuto”<sup>96</sup> — 1292-ben megengedi két spirituális-testvérnek, Petrus Maceratanak és Petrus Forosemprioninak, hogy remeteséget alapítsanak Sz. Ferenc életpéldájának és első regulájának hű követésére. A rendház enyhébb szabályaival elégedetlen fráterek most csapatostul csatlakoznak Liberatus és Angelus-testvérhez. Hamarosan azonban minden regula és fenhatóság alól kivonván magukat, dologtalanul koldulva járnak házról-házra, vidékről-vidékre. Erre VIII. Bonifác megvonja tőlük az előd-

<sup>95</sup> Gilson id. mű 27—28. ll.; Tarducci id. mű 115. kk. ll.

<sup>96</sup> Dante: Inferno III. é. 59. sor.

jétől kapott privilégiumokat és üldözteti őket. Ám ők nem hagyják magukat. Hivatkoznak arra, hogy amit egy pápa megengedett, azt a másik vissza nem vonhatja; hirdetik, hogy életüket Sz. Ferenc példáján túl az evangélium igazolja, mellyel szemben a pápának sincsen szerintük tekintélye; s a látható egyházzal szembeállítják a láthatatlant, melynek feje Krisztus és amelynek egyedül vallják magukat tagjaikul.

A kolostorlakó *fratekkel* szemben e kóbor testvéreket kissé sajnálkozó-lenéző továbbképzéssel *fraticellinek* kezdik hívni. XXII. János pápa (1316—1334) 1317, 1322, 1331-ben erélyesen intézkedik kiírtásukról. De a nép, mely a feudalizmus bomlásának e korában el van keseredve a nagy javadalmakkal bíró püspökségek és kolostorok ellen, szereti őket. Még szövevényesebbé lett a helyzet, mikor a perugiai ferences nagykáptalan Cesenai Mihály rendfőnök vezetésével kimondja, miszerint nem eretnokség azt állítani, hogy Krisztus és az apostolok sem egyenként, sem összesen nem bírtak semmivel. A pápa ezt a tant 1323-ban a „Cum inter nonnullos”-bullával elítéli és ezzel a spirituális vagy fraticelli tanait végleg heretikusoknak bélyegzi.

A spirituálisok további magatartását ép e helyzetük határozza meg. Most már azt hirdetik, hogy minden regulán túl csak a szeretet szabad szelleme köti őket össze, hogy a gazdag egyház gazdag papjaival és szerzeteseivel szemben ők az apostoli ige hirdetői. Könnyörgésük elvégzésére — így vallják — nincs szükségük kőtemplomra: az egész természet szentegyházuk. S jobb a látható áldozást elkerülni — írják 1330-ban — hogy egyenest közlekedjünk Istennel!<sup>97</sup>

Elveik és magatartásuk azonban szükségszerűleg hullámoztak. Egy részük politikailag kamatoztatja az eretnokséget, Bajor Lajos szolgálatába állván a pápaság elleni küzdelemben. Viszont a firenzei Santa Croce ferencrendi kolostorban a tan misztikus elemei hangsúlyozódnak. Hiszen a toszkániai provincia főnöke 1279-től rendkívül művelt, Párisban tanult ember: fra Filippo da Perugia, aki Sz. Bonaventurának volt benső barátja. A gazdag könyvtárral felszerelt

<sup>97</sup> G. Volpe: Movimenti religiosi e sette ereticali nella società medievale italiana (secoli XI—XIV) II. kiad. Firenze 1926. 196. l.

firenzei kolostorban laknak a spirituális mozgalom szellemi vezetői: a később általuk szentként tisztelt Petrus Johannis Olivi, a S. Croce-studium generale lektora 1287 és 89 között, valamint 1500 elején Ubertino da Casale. Tanaik innen sugároznak szét Toscanába és Umbriába, mert az ő szent bonaventurái elveiknek megromlását kell látnunk abban, ha ez utóbbi vidéken az erkölcsi tisztaság magaslatairól posványba tévedt Bentivegna da Gubbio, fra Giacomo és Giovannuccio da Bevagna azt hirdetik, hogy aki egyszer az Istennel egyesülés misztikumának részese, az bátran megadhat a testnek mindent, ami a testé, mert lelke istenivé lett. Igaz, Sz. Bonaventura, kit a spirituálisok magukénak vallanak, elhagyta mesterének életeszmenyéből az aszkézist, de hogyan gondolhatta volna, hogy kifinomult lelkesége majdan ily alantas anyagiság takarójául szolgálhasson?<sup>98</sup>

Az üldöztetések elől menekülni kényszerülvén, a fraticellik szívesen húzódnak meg a nápolyi és sziliciei tartományokban. Itt ugyanis a bomladozó feudális rendszer helyébe nem lépett — mint Firenzében és Északolaszországban — egy gazdag polgárság új hatalmi centruma a maga elágazó kereskedelmével. Az anarchia teljes. Ily körülmények között a fraticellik bírják a nép rokonszenvét, viszont a konventuális ferencrendiek osztoznak a gazdag egyházi javadalmak ellen parázsló gyűlöletben. S. Angelóban megtörténik, hogy kolostorukat felégetik. Különben is az egykorú okmányok ijesztő képet festenek a nápolyi királyságban uralkodó romlottságról. A kolostorok falain belül és kívül apostata- és „deliráns“-testvérek hemzsegnak; álbarátok koldulják végig az országot. Ehhez járult még, hogy II. Károly a szövőipar

<sup>98</sup> Forrásaim: Volpe id. mű 196., 208—209. ll.; Gilson id. mű 70. l. Szabó Gy. Pius id. mű 48—54. ll.; R. Davidsohn: Geschichte von Florenz. Bd. IV. 3. Teil, Berlin 1927. 29. kk. ll.; Karcsú Antal Arzén: A szerzetes rendek története, Pest 1867. II. köt. 55. l.; Migne: Encyclopédie théologique, Tome IX. Paris 1853. 726. l.; Wetzer-Welte: Kirchenlexikon (faticelli alatt); J. Aschbach: Allg. Kirchenlexikon, Frankfurt 1847; Elencus Hereticorum (Coloniae 1605) 185. l.; A. Felvinczi: Haeresiologia (Debrecini 1683) 201. l.; Tarducci id. mű 266, 334, 342. ll.

fellendítésére Északolaszországból és Firenzéből kiváló munkájukról, de egyben a fraticelliékéhez hasonló eretnokségük miatt is híres „frati umiliati“-kat hívott be Nápolyba.<sup>99</sup>

Az Anjou-udvarban viszont a firenzei kolostor művelt spirituális testvérei nyertek szíves fogadtatást. Negyvenkilencen közülük ugyanis az üldöztetések elől Sziciliába menekültek, ahol II. aragoniai Frigyes pártfogását élvezték. A fejedelem a rend generálisának kiszolgáltatási kérelmére 1313-ban azzal felelt, hogy püspökök és teológusok által megvizsgáltatta a toszkániai spirituálisok életét és tanait s ezek nem találtak bennük semmit, amit az evangéliummal ne lehetne igazolni. De maga Anjou Róbert is, bármily hű szolgája lett légyen az egyháznak — hajlott a spirituális tanok felé. Írói- és humanista-hajlamai — melyek Petrarca barátjává tették — elnézésre és türelemre hangolták. XXII. János pápa, mielőtt 1325 november 12.-én Michele da Cesena ellen fellépne, a kérdésben Anjou Róbert véleményét kérte ki, ő pedig egész értekezést ír az evangéliumi szegénységről, melyben a spirituálisok által vallott elvet meglehetősen védelmébe veszi. A király életének egyik lekitűnőbb ismerője arra a meggyőződésre jut, hogy csak magos méltósága tartotta őt vissza attól, hogy mélyebben bele ne keveredjék a minoritász-kizma útvesztőjébe. Így is megtagadja a Mihály-testvér ellen kiadott pápai bullák kihirdetését; felesége, Sancia pedig ép ezekkel a spirituális ferencrendi testvérekkel veszi körül magát s Maiorca-i Fülöp a nápolyi udvarban békén tervezheti egy külön spirituális életközösség megalapítását.<sup>100</sup>

A domonkosrendben is volt egy hasonló spirituális mozgalom, mely ugyancsak Firenzéből, ottani S. Maria Novella kolostorukból indult ki. Igaz hogy a rend azt, Gualtiero degli Ubaldi nevű vezérük keletreüldésével hamarosan megszerelte és az 1321.-i nagykáptalanon megtiltotta a fratereknek, hogy valakit *spirituale*-nak gúnyoljanak,<sup>101</sup> de Guarinusnak — 1340-ben a pápai székhelyen írván — ügyelnie

<sup>99</sup> Caggese id. mű XIX. 69, 249, 257, 265—66, 602. ll.

<sup>100</sup> R. Caggese id. mű IX, XXVIII. ll.; Volpe id. mű 165. kk. 1.; Davidsohn id. mű 31. kk. ll.

<sup>101</sup> Davidsohn id. mű 37—38. ll.

kellett, nehogy Margit legendája szegénység-ideáljával és misztikus elragadtatásával táplálékot nyújtson a lappangva továbbélő paráznak. Látható, hogy ily körülmények között egy hivatalos Margit-legendá megfogalmazása épen nem volt méltatlan feladat egy dominikánus teológus részére.

De ép oly érthető lesz most már az is, hogy a nápolyi udvarban uralkodó *spirituális-szellemnek* nem volt inyére ez a rövidségében, szűkszavúságában, tárgyilagosságában annyira vigyázatos és száraz életrajz. Alkalmassint valamelyik spirituális-testvér elhatározza, hogy segít a bajon. A dolog kényes: ő sem akar el nem ismert értékű forrásokat igénybe venni. Maga elé teszi tehát a Guarinus legendáját és azt írja át a saját szája íze szerint. Előtte fekszik a jegyzőkönyv is. Ahol jónak látja, inkább arra nyúl vissza. Bepótol forrásában elmaradt neveket, részleteket, csodákat. Guarinus (71 rövid szakaszba osztott) kilenc fejezete 150 fejezetté dagad, melyek anyagát mintájánál világosabban két könyvbe tagolja.<sup>102</sup> Egyszer, midőn elfelejti Margit önsanyargatása eszközeinek fokozó felsorolásából a kezdőtagot, azt a végén egy „quis plura?“ közbevetésével pótolja.<sup>103</sup>

Vannak azonban mélyebbreható különbségek a két legenda között. Amennyire középkori Guarinusban a forma teljes háttérbe vonulása az istenes tartalom mögött, ép oly világos a nápolyi legenda igyekezete, hogy szép köntösbe öltözzék. A teológus kifejezően tömör irályát ugyan néha csak a vallásos irodalom sablónos kifejezőkészségével higitja fel,<sup>104</sup> de máskor határozottan érezhető, hogy stílusát és formaérzékét már megillette a humanizmus szelleme, mely Petrarca 1341.-i látogatásával bevonulását ünnepli a nápolyi udvarban. Olykor Margit hosszú beszédét szövi bele az elbeszélésbe,<sup>105</sup> vagy cifrázó hasonlattal díszíti munkáját,<sup>106</sup> stílusa pedig, távol minden skolasztikus formalizmustól, egy-

<sup>102</sup> Guarinus VII. 46.-nál kezdődik a Náp. I. II. könyve.

<sup>103</sup> Náp. I. XII. Guar. 10—11.

<sup>104</sup> Pl. Náp. I. X. Guar. 7.

<sup>105</sup> Pl. Náp. I. XXV. (Guar. 25.)

<sup>106</sup> Prouide quoque considerans uirgo sancta, quod lampas uirgininitatis non lucet, nec uirginum sponso placet, si non impleta fuerit oleo caritatis... (Náp. I. XXVI.)

szerűen, színesen beszél el, ahogyan Petrarca híres latin levelei tudtak akkoriban elbeszélni.

A szerző egyénisége korántsem vonul háttérbe. Ott van az mindenütt: reflexiókkal, felkiáltásokkal kíséri az elbeszélést,<sup>107</sup> Guarinus rideg tényei mögül pedig egyszerre kibontakozik az élet és az ember. Ábrázolásai mindenütt pszichológiai rajzon épülnek. Íme például boldog Margit extázisa: "... pre deuotionis exuberantia liquescebat anima eius. ex aspectu dilecti resoluebatur in lacrimas . mens et affectus eius in deum totaliter ferebantur. et in talis deuotionis suauitate perseuerans ab hora consecrationis usque quod sacerdos sacrum communionem sumpsisset abstracta a sensibus et quasi mortua uideretur."<sup>108</sup>

Az ember mellett annyira érdekli a szerzőt az élet is, hogy Margit csodáinak elbeszélése a részletek feltalálásával és kiszínezésével olykor mesteri novellává szélesedik. Olvaszuk el a kútba esett szolgáló megmenekedésének történetét. Az éj sötétjének tág festése; az apácák nyüzsgése és szemrehányása Margitnak azért, hogy a leányt ilyen időben kiküldte; a holttest kihúzásának részletei és a tetem verisztikus ábrázolása egészen háttérbe szorítják magának a csodának lényegét.<sup>109</sup> S ha megfigyeljük, milyen színesen írja le a Duna áradását,<sup>110</sup> vagy Margit ostoroztatását társnői által;<sup>111</sup> ha észrevesszük, hogy Mariota története vagy Barand Miklósnak fogságból való menekülése az ő elmondásában mennyire közel kerülnek lelkünkhöz, kénytelenek vagyunk arra gondolni, hogy az 1540-es években, mikor legendánk keletkezett, már Boccaccio novellázása szórakoztatta a nápolyi társaságot.

<sup>107</sup> Pl. XI, XIII. XIV. XVIII. fej.

<sup>108</sup> Guarinus „In orationibus semper flebat“ szavaiból ez lesz a Nápolyi legendában: „Toto spiritu, tota mente, toto animo orabat dominum, flens largiter, uelut anima plangebat, suspirabat, gemebat, postulabat suo spiritu, cogente diuino spiritu, gemitibus inenarrabilibus, uox lamentationis et fletus planctus et gemitus eminus audiabatur (Náp. I. XXXI., Guar. 30.) — L. még Náp. XLIII. (Guar. 37.) Náp. LII. (Guar. 43).

<sup>109</sup> Náp. XLVIII. (Guar. 40.)

<sup>110</sup> Náp. XLVI. (Guar. 39.)

<sup>111</sup> „Verberabant et eiulabant, percutiebant et flebant. fluebant. riui sanguinis de plagis corporis lacerati.“ (Náp. XIII.)

Boldog Margit életének ily felfogása természetesen bizonyos laikus szellem benyomulását jelenti legendánk történetében. A jegyzőkönyv olyan vallomásaiból, melyeket Guarinus elmellőzhetni gondolt, kerekednek a Nápolyi-legenda legszínesebb novellái.<sup>112</sup> Hogy mennyire a motiválás, a valószínűség, a novellisztikus részlet a fontos nála, nem pedig a valláserkölcsei célzat, azt egészen szemléletesen bizonyítja a következő eset. Az 1276.-i kihallgatás harmadik tanuja, domina Jolent, július 24.-én — tévedésből-e vagy igyekezetében, hogy több tanura hivatkozasson? — azt állította, hogy az apácák, mikor a szolgálólány szerencsétlenségét észrevették, a frátereket hívták segítségül s ezek éjjel odasiétvén kihúzták a leányt a kútból.<sup>113</sup> Társnői azonban úgylátszik hamarosan felvilágosíthatták Jolentet, hogy tévedése vagy túlbuzgalma a klauzura megsértésének súlyos gyanúját veti Margit kolostorára, mert július 27.-én újból jelentkezik a bizottság előtt és kijelenti: „quod per errorem dixerat, quod fratres fuerunt presentes ad trahendum predictam servitiale[m] de dicto puteo, quia non fuerunt ibi, sicut postea recordata est...”<sup>114</sup>

Guarinus természetesen elfogadja a helyreigazítást és mit sem szól a fráterek segítségéről. Mit törődik azonban nápolyi írónk a klauzúra megsértésével? Ezért ugyan el nem szalajt egy novellisztikusan pompás részletet! Az apácák a fuldokló segítségére sietnek. De erejük gyöngé hozzá, hogy felhúzzák a kútból. A lokutorium ablakához szaladnak tehát és a kívüllakó frátereket kiáltva szólítják, jöjjenek gyorsan a haldoklót megsegíteni. A fráterek odaszaladnak, leszállnak a kútba, nagy nehezen kihalásszák a testet, melyet azután a fráterek és szororok együttes erőfeszítéssel húznak fel.<sup>115</sup> Hogyan is juthatott volna eszébe a kiváló dominikánus teológusnak, a rend későbbi főnökének, hogy egy ilyen

<sup>112</sup> Náp. I. II. kr. LXV. fej. — Jegyzőkönyv id. kiad. 306—309. II. Náp. I. II. kv. LXIX. fej. — Jegyzőkönyv id. kiad. 320—325. II.

<sup>113</sup> „Ad fenestram fecerunt signum, et dixerunt hoc fratribus, et fratres intraverunt et iverunt ad puteum...”

<sup>114</sup> Jegyzőkönyv (id. kiad. 178—179. II.)

<sup>115</sup> Náp. I. XLVIII. (Guar. 40.) I. Lovas id. mű 217—218. II.

boccaccioi árnyalatot szőjön bele legendájába?<sup>116</sup> Nápolyi ismeretlenünk azonban hiába ismétli munkája végén a középkori mondókát: „hec autem stilo rudi, sed ueredico scripta sunt“. Jól érezzük, hogy ez már csak csökevényyszerű séma: életszemléletét, formaérzékét, stílustörekvéseit már a renaissance ihlette meg!

Margit alakja szabad szárnyalással lebeg az ily realizmussal megrajzolt jelenetek fölött. Guarinus „boldog“ Margitjából „szent“ Margit lett. A nápolyi legendában az egyes esetek általánosítása és csodás, misztikus értelemben való magyarazata által igazán valósággá válik a jegyzőkönyv egyik tanuvallomása: „totum id quod erat in ea miraculum fuit.<sup>116\*</sup>

Ha forrásában például az állt, hogy a szűz gyermekkorában a Keresztrefeszített nagy tisztelője volt, ő szent ferenci elképzeléssel hozzá teszi: „... et in hoc solo gloriari uolebat ut mundo moriens posset cum christo spiritualiter crucifigi.<sup>117</sup> Ha azt olvassa Guarinusnál, hogy Margit imájára e g y s z e r megeredt az eső, rögtön kész a következtetéssel „obediebat ... uirginis ... insensibilia elementa“.<sup>118</sup> Az elragadtatás sem kivételes, hanem állandóan ismétlődő lelkiállapota lesz a szent királyleánynak:<sup>119</sup> „Mivel meghalt a világ számára és az apostoli tökéletesség magosságaira felhágott, majd önmaga volt, majd nem az volt többé, mert Krisztus lakozott benne...“ Szíve már az örök király előtt virrasztott s annak titkainak is részesévé lett.<sup>120</sup>

<sup>116</sup> Újabb bizonyítékot látunk ebben arra, hogy a bővebb Nápolyi-legenda nem lehet Guarinus munkája.

<sup>116\*</sup> Jegyzőkv. 243. l.

<sup>117</sup> Náp. I. VII. (Guar. 4.)

<sup>118</sup> Ibid. XLV.

<sup>119</sup> ...in spiritu rapta (XXXVII) ...in extasi fundebatur mens eius fulgoribus maiestatis (XXXVIII) ...uirgo beata in spiritu sursum rapta... (XXXIX.) stb.

<sup>120</sup> Et quoniam mortua erat mundo utuens autem deo, ad apostolice perfectionis scandens fastigium, uiuebat iam ipsa iam non ipsa, quia christus uiuebat in illa. Vnde quod uita eius in abscondito, cum christo sursum in celestibus habebatur et cernebatur... (Náp. XXXV.)

„...sopito corpore cor ejus ante regis eterni faciem uigilabat (XXXVI.)

A legendát szabadon továbbképző fantáziának ez állandó misztikus intonációja, a Krisztussal és Istennel egyesültség lelki állapotának és az apostoli tökéletesség eszményének hangoztatása nem méltán kelthetik-e fel bennünk azt a hitet, hogy a Guarinus középkort lehelő legendáját egy spirituális testvér alkalmazta átdolgozásával annak a nápolyi társadalomnak az ízléséhez, melyet már megérintett a renaissance hajnali fuvallata? S nem világos-e a Nápolyi-legenda és a Specchio szelleme között az összefüggés?

## V.

A „Specchio delle anime semplici“ és a Margit-legenda életrajza.

Az árpádházi boldog Margitnak tulajdonított „Specchio delle anime semplici“-ről még világosabban kimutatható a spirituális eredet, mint a Nápolyi-legendáról. A bécsi kézirat másolója ugyan, ahogyan hanyag munkájába gyakran bele-tévedő nyelvjárási sajátságok mutatják, velencei vagy isztriai lehetett,<sup>121</sup> de a könyvnek szép toszkán nyelvezete, közmondásai és kifejezései, íróját kétségtelenül firenzeinek vallják.<sup>122</sup> Szabadon folyó stílusa pedig, melyen nyoma sem látszik az idegenszerűségnek, — különösen ha e megfigyelésünket azzal támogatjuk meg, hogy a mű célzata népszerűsítő — arról győz meg, hogy nem latinból való fordítással,

„... ut inspiratio omnipotentis ei daret diuinorum intelligentiam arcanorum, et quod cunctis hominibus in mortali carne uiuentibus naturaliter manet incognitum, in supernaturalis lucis radio fieret sibi notum“ (LII).

<sup>121</sup> Erre a nyelvjárásra mutatnak: 1. a palatálist helyettesítő spirans pl. zio (ciò), .dispiazere (dispiacere), zì (ci), dezo (di ciò), dise (dice); 2. zöngés hang a zöngétlen helyén, pl. alguno (alcuno), fuogo (fuoco), breuileggio (privileggio); 5. az s ~ ž (zs) megfelelés (amorožo, geložo), mely hangot velencés ortográfiával X-szel ír át kódexünk: pl. texoro, l. Gröber Grundriss der Romanischen Philologie. Bd. I. 705—706. II.; J a b e r g - J u d: Sprach- u. Sachatlas Italiens... Bd. I. (Zofingen 1928) Karte 63.

<sup>122</sup> Pl. „Anima stracca“: „voi pigliate la paglia e lasciate il granello“. A nápolyi kódex néhány lapja, amelyet dr. Miskolczy István szívességéből fényképmásolatban használhattam, csak megerősíti e feltevésemet.

hanem eredeti művel van dolgunk. Valóságos firenzei cortesia-val benne a Lélek a Szeretetet *Messere*-nek, ez őt viszont *Madonna*-nak, *Amica*-nak, *Preziosa diletta*-nak szólítja és kedves, intim beszélgetés fejlődik ki közöttük.<sup>123</sup> De van a munkának egy hasonlata is, melyben mintha Dante firenzei költői iskolájának, a „dolce stil nuovo“-nak a modora csengne vissza. A lelki képességeknek drámai szereplőkként való felléptetése s a filozófiai gondolatnak fantázia-képek halmozásával való magyarázata különben sem idegenek tőle könyvünkben.<sup>124</sup>

Egy misztikus értekezés firenzei szerzőjét tudni Nápolyban, máris gyanút ébreszthet. De a további kutatás fáradsága alól maga a szerző ment fel bennünket azzal, hogy művére félreismerhetetlenül rányomta a maga spirituális-voltának bélyegét. Azokat a heretikus elemeket ugyanis, melyeket a ferences spirituális mozgalom alkotó részeiként felismertünk, viszontláthatjuk e boldog Margitnak tulajdonított „valláserkölcsi“ munkában!

A *Specchio* szerint az Istennel-egyesülés harmadik és legtökéletesebb fokozata messze fölötte áll a két alsóbb fokozatnak: az erények követésének és az aszkézisnek.<sup>125</sup> Ez még rendjén volna. De már összeütközésbe kerül a szerző az egyház tanításával, mikor azt állítja, hogy az erény és aszkézis követői elvesznek (periscono) vagy csak igen szerényen érdemlik ki a túlvilági boldogságot (umilmente si saluano).<sup>126</sup> Szerinte, aki nem semmisítette meg akaratát Istenben, „hiába hisz abban, amiben hisz“.<sup>127</sup> Különösen azok ellen hadakozik,

<sup>123</sup> *Specchio* 37. r.

<sup>121</sup> „Come il sole ha la sua chiarezza da Dio e riluce sopra tutte le cose inferiori senza che in se tiri alcuna sozzura...“ (*Specchio* 33. r.)

„Fere lo Sol lo fango tutto'l giorno;

Vile riman, nè il Sol perde calore...“

(Guido Guinizelli *Al cor gentile* ripara sempre amore... kezdetű híres filozófiai canzonejének 4. versszakában).

<sup>125</sup> „... sono eglino paruoli e si paruoli che adpena si puo esprimere per rispetto della grandezza di coloro i quali sono morti della uita dello spirito.“ (61.)

<sup>126</sup> 60. r. v.

<sup>127</sup> „... chi non è quello (t. i. anichilato) che gli crede in danno crede.“ (XXX. fej. tartalomjegyzék).

akik az „erények csigaútván” haladva azt állíták, hogy a tökéletesség magosabb fokait csak tanácsolja s nem parancsolja Jézus. Kúfár-gondolkozásúaknak mondja az ilyeneket. Hasonlatosak a bagolyhoz, mely azt hiszi, nincs szebb madár fiainál a kerek erdőben.<sup>128</sup> Még súlyosabban esik latba az, mit Margit lelke — s ő „erős mint a tengerpartján épült vár” és „hegyek, szelek, esők fölött trónol”<sup>129</sup> — a vallásnak egyház által előírt gyakorlatáról mond. Istennel-egyesültségében, így olvassuk kéziratunkban — Margit nem kíván többé „sem misét, sem prédikációt, sem bűjtöt, sem imát s minden lelki ismeretfurdalás nélkül megadja a természetnek, ami őt illeti.” A bűjt például csak ártatlanságában és békéjében zavarná meg őt, aki nem szolgája, nem rabja többé az Értelem által diktált erényeknek.<sup>130</sup> Nem keresi Istent a bűnbánat által és az Egyház egyéb áldozatai révén sem, sőt szamaraknak nevezi azokat, akik csak kézzel rakott templomokban tudják a mindenütt jelenvaló Istent imádni...<sup>131</sup> A szerző, miután Margit életében felismerni vélte a spirituálisok által vallott szegénység, megalázkodás, misztikus Istennel-egyesülés eszményeit, most már mit sem törődik a királyleány történeti alakjával, hanem elhagyja a legendaképzés határait és apokaliptikus képeken keresztül szájába adja a maga eretnekségét is. Az a boldog Margit, aki ciliciummal, vasövvel, szeges kapcával kínoztta testét, aki különös ajtatossággal járult az oltáriszentséghez s mondott „ezer veni Sanctet ezer veniával es bevhtel vala vizzel”,<sup>132</sup> egész lényével ellenkező heretikus ízű tanok hirdetőjévé lesz könyvünkben. Hiába figyelmezteti őt az Ész: „Vigyázz, hogy tévedésbe ne essél!” „Ha tévedek — feleli Margit lelke — velem téved a Szeretet, mert mindezt ő hiszi, gondolja és mondja

<sup>128</sup> 53. v. 60—61., 55. r.

<sup>129</sup> 51. v. 62. r. v.

<sup>130</sup> 22. v., 27. r. v., 30. r. v.

<sup>131</sup> „...non cerca iddio per penitentia ne per alguno sacrificio della chiesa...” (tartjgyz. XXVII. fej.) Tali, dice questa anima, i quali io chiamo asini, cercano idio netempli orando... Ma coloro anno buono tempo iquali non adorano Iddio solo in templi fatti commano, ma per ogni loco per unità della diuina bontà“ (XXIII. fej. 64. v.)

<sup>132</sup> Nyelvelmléktár VIII. köt. 15. l.

bennem.<sup>133</sup> S a szerző hangsúlyozza, hogy a látható anyaszentegyház Margit lelkiállapotát meg sem értheti, mert az ily királyi lelkeket csak a tökéletes egyház ismerheti fel.<sup>134</sup>

Azt természetesen, hogy eltért volna az Egyház hitétől, szerzőnk ép oly kevésbé hajlandó elismerni mint a ferenc-rendi spirituálisok általában. Legfőljebb belátja és hangoztatja, hogy minden népszerűsítő célja ellenére a könyv nem mindenki kezébe való, mert értelmének felfogására sokan képtelenek lévén, belőle mérget szívhathnának.

És annak is szükségét látja, hogy a hívek megnyugtatása miatt művét három kiváló egyházi férfiú bírálata alá bocsássa, kiknek véleményét nem mulasztja el a könyv végére iktatni. Csakhogy e három a próbáló részrehajlatlanságában és ortodoxiájában is kénytelenek leszünk kételkedni. Személyükről nem sikerült semmit sem megtudnunk, de feltűnhet, hogy az első közülük ferences szerzetes, bizonyos Giovanni-testvér, ki — nem tudjuk — nemcsak a spirituálisok szemében állott-e az életszentség hírében! Ítélete is elég különös: A könyvet valóban a Szentlélek által írottnak tartja s úgy véli, nem találhat abban a világ egy papja sem kivetnivalót, ha ugyan megérti a benne mondottakat.

A második bíráló, Don Franco villersi apát, vállalkozik arra, hogy a Spirituálisok nagy és egyedüli fegyverével, a Szentírással bizonyítja be a könyvben mondottak igazságát. Ő is különben szerzetes.

A harmadik vizsgáló már tárgyilagosabb embernek látszik. Ő sem mond semmi rosszat a könyvről, de az Istenben való megsemmisülés tanának elismerése ellenére azt tanácsolja, hogy a mű csak kevés kiválasztottak kezébe adassék, mert — s itt Gottufredo Da Fontani, a teológia mestere, a

<sup>133</sup> „...guardate bene che voi non erraste... Se erro, meco insieme erra lamore il quale mifa queste cose credere, pensare e dire.“ (40. v., 42. r.)

<sup>134</sup> „...la sta chiesa non intende lo stato di queste anime pero chella chiesa predica il timore e questa è sopra i timori e sopra l'opere della carità per lo suo nobile nichilo il quale mi fa queste cose credere, pensare e dire.“ (40. v. 42. r.) A könyv allegorikus szereplői közt is ott van a chiesa minore vagy chiesa piccola.

dolog elevenére tapint — azt egy „o l y a n rajongó spirituális írta, milyen alig van még egy vagy egy sincsen“.<sup>135</sup>

A *Specchio delle anime semplici*-t tehát egy a firenzei Santa Croceből menekült exponált spirituális ferencrendi testvér művének kell tartanunk, aki — felismervén b. Margit történetében a sz. ferenci életeszményt, szájába adja Sz. Bonaventura filozófiájának eretnek árnyalatú változatát. A szent hírében álló árpádházi királyleány neve tanainak cégérül, de egyszersmind pajzsul is szolgál a nápolyi társadalom előtt, mely érdeklődik fejedelmi házának rokona iránt és tiszteli őt.<sup>136</sup>

Hol van most már a *Specchio* helye a Margit-legendá élet-trajzában? — vetődik fel bennünk a kérdés.

Szaladjuk át még egyszer ennek az életrajznak fázisait. Boldog Margit első legendája, a Joannes Vercellensisé, 1275 táján, az első jegyzőkönyvből és a szájhagyományból merítvén, Margitnak csak aszketikus, de nem misztikus életéről tud. A kolostorban társnői emlékezetében kezdenek kifejlődni bizonyos misztikus értelmezések, melyeket azonban a hivatalos szenttéavatási vizsgálat fürkésző kérdései meg lehetőségen lehűtenek. Kedvezőbb volt a talaj a legenda fejlődésére a nápolyi Anjou-udvarban. Itt Sz. Ferenc élettörténetének hatása alatt egy misztikus Margit-legendá keletkezett, mely a királyleány testének magasbaemelkedéséről, stigmáiról tud s a ferencrendi spirituálisokra vezethető vissza. Anjou Róbert uralkodása alatt, a XIV. század harmincas éveiben egy ilyen spirituális-testvér írja a *Specchio delle anime semplici* című munkát. A nápolyi udvarban termett e spirituális-legendának a való alapokra történendő visszavezetése céljából a rend generálisa 1340-ben a pápa avignoni udvarában a jegyzőkönyv hiteles adataival hivatalos legendát írat. Végül valami nápolyi spirituális, aki nincsen megelégedve a Guarinus-legendá ridegségével s akit már a renaissance-életfelfogás lehellete is megérintett, a domonkos teológus legendáját a maga és az udvar misztikus vallásos felfogásával átírja. A

<sup>135</sup> „...questo libro efatto duno spirituale feruente che pochi o nulli simili sitrouerebbono...“

<sup>136</sup> A nápolyi kódex díszes kiállítása előkelő megrendelőre mutat.

franciskánus spirituálisok eszerint tehát valósággal kisajátították maguknak árpádházi Margit alakját, mert az Anjou királyi család s rokonában a maguk szegénység-eszméjének képviselőjét vélték felfedezhetni. Sejthető, hogy a pápai udvar előtt, mely minden erejével az eretnekségbe vesző spirituális mozgalom elnyomásán dolgozott, e tény nem lehetett ép jó ajánlólevél Margit szenttéavatása érdekében.

Végül még egy pontot kell tisztáznunk. Hol foglal helyet a mi magyar Margit-legendánk a legenda életrajzában? S milyen viszony áll fenn a nápolyi spirituális Margit-legendá közt és közte?

A Specchiot és a nápolyi legendázás stigma-hitét a magyar író minden bizonnyal nem ismerte. Annál valószínűbb, hogy az úgynevezett Nápolyi-legendá előtte feküdt. Két körülmény teszi e feltevést szükségessé. Az egyik az, hogy Erzsébet szerepének ismerete IV. László király gyógyulásában csak a nápolyira vezethető vissza, mert az — mint mondtuk — másutt meg nem található.<sup>137</sup> A másik az a kétségtelen szövegmegfelelés, mi a két legenda közt a hiú novicia esetének elbeszélésében nyilvánul meg s mely azt bizonyítja, hogy e ponton a magyar legenda a nápolyit követi.<sup>138</sup> Előtte volt tehát e Margit-életrajz.<sup>139</sup> Ha mégis alig használta azt fel, hanem megelégedett Johannes Vercellensis legendájának a jegyzőkönyv adataiból való kibővítésével, ez azt jelenti, hogy észrevette, hogy csupán e két forrás tartalmaz egymástól független s ép ezért egymást kiegészítő hiteles adatokat. Hozzájuk nyúl tehát vissza. Erzsébet szerepének kiemelésében, egy gondolatolvasás csodájában követi ugyan a Nápolyi-legendát, de szelleméből és miszticizmusából a magyar szerző mitsém kölcsönzött. Úgy látszik szándékosan

<sup>137</sup> Náp. I. II. kv. XI. fejt. — Magy. I. 178. I. (V. ö. Lovas id. mű 354. I.; Fraknói id. kiad. 299—300; J. Valter id. kiad. 50. I., Guar. 53.)

<sup>138</sup> Náp. I. LIV. — Magy. I. 115—116. II.; v. ö. Lovas id. mű 316. I.

<sup>139</sup> A magyar legendát a nápolyival összevetette Horváth Cyrill Irodalomtört. Közl. 1906. XVI. köt. 305, 452. kk. II. Ő úgy ítélte, hogy „nincs Margit-legendánknak-Guarinussal (azaz — szerintünk a Náp. I.-val —) egyező helye, melyet máshonnan alkalmasabban származtatni ne lehetne.“ Vele szemben Lovas (id. mű 316, 354) az általunk felhozott két egeyzést már felismerte.

távoltartotta magát tőle; talán mert felfedezte beállításának önkényesvoltát, lelkületének világiasságát.

\*

\* \*

A Margit-legenda életrajzának fénykora a Posilippo alján, Nápoly tüzes ege alatt játszódtott le. Itt fonódik az árpádházi királyleány alakja köré egy misztikus-, „spirituális“-legenda. Benne és különböző árnyalataiban az anjoukori olasz-magyar szellemi összeköttetések legszebb emlékét bírjuk. Az „Együgyű lelkek tüköre“ ez árnyalatok közül a leg-szélsőt képviseli.

*Kastner Jenő.*

# IRODALOMTÖRTÉNETI ALAPFOGALMAK.

## B. Szerző személyiség.

A SZERZŐT a kéziratot világ határánál hagytuk el,\* amint szerényen vagy elhallgatta vagy megemlítette a maga nevét, de személyének pusztá megnevezésén túl nem fődte fel a maga incognitóját az olvasó előtt. A könyvvilág kezdetén új jelentőséget nyer a szerző személye is.

1. A fejlődés mindenekelőtt abban nyilvánul, hogy a nyomtatott betű a szerző személyéhez fűzi az irodalmi művet és végre elnémítja a közvetítőt, aki eddig mindig a szerző mellett állott és folyton beleszólt a szerző munkájába. A szóbeli szöveg teljesen ki van szolgáltatva a közvetítő előadónak és teljesen elszakadt első szerzőjétől; a kódex szövege már jobban egybefonódik első írójának személyével, de magán viseli a másoló kezenyomát is — a nyomtatott betű ellenben szilárd alakká kristályosítja a szerző szövegét és éles határvonalat húz az eredeti munka és a reprodukív fél munkája között. A reprodukciónak mindjobban megfogható öröksége ekként a szóbeli előadóról a kéziratmásolón át a könyvnyomtatóra száll. Ő az objektív közvetítő a szerző és a közönség között, aki változatlanul közzé teszi a szerző munkáját, de már nem azonosítja magát vele. Nálánál hűségesebb átadó csak a Gép lehet, a rádió, amely hosszú fejlődés eredményeként teljesen kikapcsolja a közvetítőt, a hangot lehántja a beszélőről és közvetlenül továbbítja a láthatatlan hallgatóhoz. A fejlődés folytonossága itt is átmeneteket teremt. A nyomdász eleinte ugyanezt a hatáskört kívánja átvenni, amelyet előtte a kéziratmásoló betöltött. Ő is — mint azelőtt a másoló-író — kezdetben még szellemileg részt kíván venni azokban a munkákban, amelyeket kinyomat. A tudós író-másolók nyomába ezért tudós könyvnyomtató-mesterek léptek, akik Aldus Manutius, Froben, Henri Estienne példaadását követték és mint humanista tudományt gyakorolták a könyvnyomtatás mesterségét.<sup>1</sup>

\* Vö. e tanulmány előbbi fejezeteit Minerva 1927 és 1928. évfolyamában.

<sup>1</sup> Froben korrektora, Gelenius, nem fogadta el a görög tanárságot, amelyre Melanchton ajánlotta.

A magyar irodalomban Heltai Gáspár való e humanista könyvnyomtatók típusából, később pedig Misztótfalusi Kis Miklós, aki a XVII. század változott viszonyai közepette gyönyörű példáját mutatja az írás jövőjébe látó apostolnak. Nyomdát alapít, mert mindenkinél előbb tisztán látja, hogy magyar könyvnyomtató mestereknek kell megtenni az első nagy elhatározó lépést a magyar irodalmi műveltség és szellemi fölemelkedés felé. A magyar könyv története külföldön nyomtatott magyar könyvekkel kezdődik, de magyar irodalom csak akkor keletkezhetett, mikor magyar könyvnyomtató mesterek vették a kezükbe a magyar könyv sorsát.

Milyen nehezen pattant szét a könyv korában az a kapocs, amely valamikor a másoló scriptort a kódexhez fűzte, abból látható, hogy a könyvnyomtató még sokáig maga ír előszót a munkához, amelyet kinyomat. Előszavát a Nyájas Olvasó megszólításával kezdi, mert még azt hiszi, hogy ő áll az olvasó és a szerző között és voltaképp ő az, aki a közönség előtt megjelenik és az irodalmi viszonyt a szerző munkája és az olvasó között létrehozza. Később a nyomtatónak ez az ártatlan fontoskodása is értelmét veszítette és időszerűtlenné lett. A szerző bemutatásának utolsó csökevénye fennmaradt abban, hogy a szerző sokáig két előszót ír munkájához: az egyikben mintegy a munka helyett beszél, a másikban a Nyájas Olvasó kezdéssel a nyomdász helyett önmagát mutatja be a közönségnek. A nyomdász egykori nagy szerepéből végül csak egy objektív formula maradt fenn: az impresszum, amely a szellemi rész teljes kikapcsolásával csupán a nyomdabetűk tulajdonára vonatkozik. Ez aztán a könyv állandó tartozéka maradt mindvégig.

2. Amikor a szerző mellől lassan elmarad az utolsó kísérő, a könyvnyomtató is és a szerző teljesen egyedül áll munkájával a közönség előtt — akkor végleg bevéődik a szerző neve a könyv állandó szövegébe. A könyvolvasó a szellemi fejlődés magasabb fokán már nem elégszik meg az elébe adott puszta szöveggel, hanem a szöveg mögé kíván tekinteni és tudni akarja, ki az, aki ezt a szöveget létrehozta. A könyv szerzőjének ki kell elégítenie ezt az individualizált tudásvágyat, amely a gondolattal együtt megakarja ismerni a gondolatot földidéző személyt is. A név a könyv címlapján azt jelenti, hogy a szerző egyedül és osztatlanul viseli azt a

nagy felelősséget, amit a nyomtatott betű széles publicitása író tollára ró. A könyvnyomtatás kezdő korában több író már önérzetesen arra hivatkozik, hogy név nélkül soha semmi írását nem bocsátotta ki, ami annyit tesz, hogy soha sem tért ki a nyomtatás nyilvánosságából eredő súlyos felelősség előtt.<sup>2</sup> Tout honnète homme doit avouer les livres qu'il publie — mondja később Rousseau a Nouvelle Héloïse előtt. Így gondolkodik a mi Kazinczyunk is: „én ugyan ha semmi darabomat nem eresztém-ki bélyeg nélkül, azt nem a hír szomja miatt cselekszem, hanem azért, mert gyűlölöm az anonymitást.”<sup>3</sup> A kéziratos irodalom korában a névtelenség érdem volt és az író szerénységét fejezte ki: a könyvnél ellenben a névtelenség sokak személyében, pl. Schopenhauer ítélete szerint, a szerző erkölcsi személyiségének súlyos defektusát árulja el.<sup>4</sup>

A személynév, amelyet az író félénken és vonakodva mondott ki valamikor, fontossá lesz a könyv korában formai szempontból is, mert a szerző neve a könyv címlapjára kerül és az irodalmi mű egyik jellegzetes meghatározója lesz. Miként nem minden címszó egyformán alkalmas arra, hogy nevet adjon az irodalmi műnek, úgy nem minden személynév jó arra, hogy a könyv címlapjára kerülve irodalmi márka legyen belőle. Még Hazucha Ferenc is jónak látta irodalmi használatra a Kelemenfy László nevet választani: a személynévtől eltérő írói nevek a könyvirodalom föl-tételei között keletkeznek, mikor bebizonyosodik, hogy az író neve maga is egyik eleme az irodalmi hatásnak. Irodalmunk nagy nevei egytől-egyig hangzatos, emlékezetes nevek, önmagukban is artistikusan hatnak és első hallásra is szívesen elfogadjuk róluk, hogy irodalmi értékeket jelölnek. Kazinczy, aki nálunk első tudója az irodalmi hatás titkainak, Dayka nevét megfontoltan a görögös ipszilonnal ékesítette, egy másik pártfogoltját, az isteni Farkas Sándort

<sup>2</sup> Luther: Nun hab ich meinen namen ynn alle mein bucher offentlich und am tag frey gehandelt, mich zu recht erpotten und noch erbiete. Weimari kiadás VII. k. 296 l.

<sup>3</sup> Levelezése XIII. 240.

<sup>4</sup> Luther u. o.: der schreyber seinen namen nit anzeygt, will nit recht stehen, furcht das liecht — beyset heymlich wie ein vorgifte schlange.

a jellegzetesség kedvéért Bölöni-nek, Székely Sándort pedig Rákosi-nak nevezte: „Rákosivá keresztetem el — mondja — mert ez a Székely nem eléggé bélyegző név“!<sup>5</sup> Mennél modernebb korba követjük az irodalmat, annál több lesz az az örökletes személynévtől eltérő, a társadalmi érvényesülés szempontjából tudatosan megválasztott artisztikus hatású írói név.

Tárgyaltanná vagy legalább időszerűtlenné lett a devotiónak az a formája, amely azt kívánta, hogy a szerző rejtse el a nevét az olvasó szeme elől. Könyvek előszavaiban is találhatunk alázatossági formulákat, de ezek csak a nyomtatott betű előtti szégyenkezést fejezik ki vagy még inkább a „soha-meg-nem-elégedésnek“ és a fölserkent önérzetnek leplezésére szolgálnak. Az író új szerepében a maga személye helyett inkább munkáját kisebbíti, mert úgy érzi, hogy ez nem méltó hozzá és nem elégíti ki határtalan becsvágyát. Az alázatosság formulái szinte alig észrevehető jelentésváltozással az önérzet formuláivá alakulnak át és az önértékre eszmélt személyiség korlátlan szellemi ambícióját árulják el az avatott olvasó előtt.<sup>6</sup>

Ha közelebbről vizsgáljuk a szerzőnek szembetűnő metamorphosisát, azt látjuk, hogy a nyomtatott betűkből fakad az önérzet, mely a porig alázott szerzőt magasra emeli. A könyv állandó szövege nemcsak a térnek ismeretlen messzeségeibe viszi szét a szerző szavát, hanem kiemeli azt az idő mulandóságából is és egy darab örökkévalóságot biztosít számára. A szóbeli szövegnek csak pillanatnyi tiszavirágélet jut osztályrészül, a kézirat már hosszabb életű, de néha még a szerző szemeláttára változik el és ezen nem segít a szerző tiltakozása a másolók önhatalmú beavatkozása ellen, nem segít az a súlyos átok, amellyel egy középkori német író megfenyegeti az interpolátorokat. A nyomtatott betű ellenben az idő mulandóságának ellentálló individualitássá kovácsolja a szerző művét. A nyomtatott betű oly maradandóvá teszi a szerző szavát, mint a kőbe vésett epigraphia. Talán ez volt a könyvnyomtatás legnagyobb revelációja.

A könyvnek ez a szövegzonzerváló képessége még a pub-

<sup>5</sup> Levelezés XVIII. k. 275 l.

<sup>6</sup> F. Baldensperger *La Littérature*, 1919. p. 252.

licitás megnövekedésénél is inkább föl tudta serkenteni az író önérzetét. Egy új végtelenség távlata nyílt meg író és olvasó előtt, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy aki a nyomtatott betűbe rögzíti gondolatait, időtlen maradandóságot biztosít önmaga emlékének. Exegi monumentum aere perennius — mondják Horatiust idézve költők és tudósok — és az idők végtelenségébe tekintenek nyugodt önérzettel, mert érenél maradandóbb anyagba, a nyomtatott betűbe ásták elidegeníthetlen gondolataikat. A könyvnyomtatásba újraéled az a monumentalizáló erő, amely a kőbe vésett epigraphiában lakozik, csak hogy a könyv nemcsak a benne kifejezett tartalomnak állít örök és személytelen emléket, mint a felirat, hanem a szerző nevének örök fennmaradását biztosíthatja az utókor emlékezetében. A maradandó nyomtatott szöveg publicitása a messze jövőnek is szól és a halhatatlanság leg szebb földi ajándékát, a történelmi emlékezetet adja jutalmul az írónak, a pártfogásnak és mindannak, aminek dicsősége az író tollán szárnyra kel.

Az individualizmus útján messze előrehaladott középkori költők (pl. Walter von der Vogelweide) már tudatosan bánnak a versbe foglalt szónak megörökítő hatalmával,<sup>7</sup> de csak az írás új korának kezdetén válik köztudattá, hogy az örökkévalóság számára dolgozik az író, ha nyomtatásba rögzíti szavát. A nyomtatott betű fényességet áraszthat vagy árnyékot boríthat a névre, melyet maradandóvá tesz; föl magasztalhatja, de gúny és nevetség prédájává teheti az emlékezetet az utódok szemében. Az örökkévalóságba nyíló végtelen távlatból sugárzik át minden érték, amely a könyvirodalom hajnalán nimbuszal övezi az író hivatását, hatalmat és felelősséget ad annak, aki a nyomtatott betűformákba önti gondolatait.

Irodalmunk kezdő korában szemtanui lehetünk egy mélyértelmű jelenetnek, amely föltárja előttünk az írói öntudat legbensőbb lényegét. Balassa Bálint halálos sebeitől vérezve fekszik az esztergomi táborban és búcsúzik. Dobokay gondjaira bízza gyermekeit, akikben életének folytatóit látja s aztán mint író is a halálra készül. Vergiliust idézi e nehéz órában, bűnbánó psalmust fordít Béza verseiből és szellemi

<sup>7</sup> Burdach: Reinmar der Alte und Walter von der Vogelweide. 2. kiadás, 1928. 32. l.

hagyatékáról intézkedik. Tanítványát, Rimayt „vallotta helyben valónak lenni.“ Arra kérte őt, hogy „halálát verseivel ékesítse meg,“ megbízta őt verseinek kiadásával és emlékének megörökítésével. A humanista végrendelkezése ez: soha Balassa előtt magyar író így nem gondoskodott emlékének fennmaradásáról, utána meg minden későbbi írónak lelkét terheli az ő utolsó kérdése: miként öröklődik át az író emléke és szellemi hagyatéka az eljövendő nemzedékre? A haldokló Balassa felelősséget érez önmaga személyével és munkáival szemben: nem elfelejtetni kívánja a nevét, mint a régi anonymusok, hanem az utódok emlékezetébe akarja vésni, hogy itt járt e földön. És ez az önérzet — amely irodalmi végrendelkezésében megszólal, — a halál tőszomszédságából fakad. A megvilágosult önérzet valami olyanról tud, amit az alsóbbrendű élet és a gyermek-álom elől fátyol borít el: tud az élet keletkezésének és elmulásának misztériumáról. Az író is, mikor szellemileg nagykorúvá lesz, arra eszmél, hogy csak múló, rövid ideig élhet együtt munkáival: véges élete után pedig elkövetkezik az időtlen Végtelen, amelyben a fennmaradó mű lesz személyének egyetlen emléke. Az irodalom ebből a szempontból egy nagy *Ars Moriendi* képét tárja elénk: a mulandó egyének egymás után, korábban vagy későbbben távoznak az élet színhelyéről, de előbb mindenki sietve a maga módja szerint megalkotja önmaga monumentumát, hogy valami maradandó emléket hagyjon vissza a földön.<sup>8</sup> Az irodalmi mű is részese lesz az életnek, amely időbeliséget, szüntelen változást jelent, ameddig maga szüntelen változik és alakul; amikor azonban a nyomtatott betűk által mozdulatlan merevségbe rögződik, kikapcsolódik az időfolyamatból és egy elmúlt élet időtlen szimboluma lesz belőle,

<sup>8</sup> Az *Ars Moriendi*-ről vö. cikkem *Irodalomtört. Közlemények* 1922. — Rehm Walther: *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zur Romantik* Halle. 1928. 1. I.: Plato sagt im Phaedon: Das Leben des Philosophen sei eine ständige Betrachtung des Todes, und Cicero nimmt diesen platonischen Gedanken auf: „Tota philosophorum vita est commentatio mortis“. Diese Überzeugung hat sich durch zwei Jahrtausende hin erhalten. Schopenhauer bekennt: Der Tod ist der eigentliche inspirierende Genius oder der Musaget der Philosophie. Schwerlich sogar würde auch ohne den Tod philosophiert werden. Und Thomas Mann fügt hinzu: „Es würde schwerlich gedichtet werden auf Erden ohne den Tod“.

emléke annak, aki megalkotta. Mivel a könyv írója a marandóság számára alkot, közel érzi magához a halált, mint a búcsúzó Balassa. Tudatában van annak, hogy eliramlik az élet; meghitt viszonyban áll az elmúlásnak mindig jelenlévő képeivel és amikor önnönmagának legmélyére tekint, a halál rokonát ismeri fel magában.

Régi irodalmunkban Zrinyi Miklóst tekinthetjük e megvilágosult írói önérzet legnemesebb kifejezőjének. Burekhardt a renaissanceról azt állította, hogy fölfedezte az egyéniséget. Hasonló egyoldalúsággal azt állítják a XVII. század művészetéről és filozofiájáról, hogy a barokk-korszak fedezte föl az idő végtelenségét. Zrinyi Miklósnál valóban mindig ott kísért eleven valóságként az az érzés, hogy „az idő szárnyon jár, soha semmit nem vár És foly mint erős folyás.“ Mivel mindennek elmúlása mélységes rezonanciát kelt benne, ezért csendül ki szavaiból oly erőteljesen az írói önérzet szózata: „Véghöz vittem immár nagyhírű munkámat. Melyet irígy üdő, sem tűz el nem bonthat...“

Az önérzet ily leplezetlen kifejezésével leginkább a könyvirodalom első humanista korában találkozhatunk. „A világhi jó hírnév — mondja a növekedő individualizmus egyik élesszemű régi magyar megfigyelője — közönségesen háromban adatik: a dicséretesen viselt dolgokban, a nevezetes írásokban és az pompás épületekben (noha ez utolsó álhatatlanab).“<sup>9</sup> E kor emberei még nem láthatták előre, hogy a betűk nőttön-növekvő áradatában könyv könyvet fog eltemetni, hogy ha a betűbe foglalt gondolat fenn is marad, nem marad fenn időszerűsége, elfakúl a jelentősége az utódok szemében. Amit még Zrinyi Miklós nem tudhatott, átvillant a kételynek borulatában az „Őszikék“ Arany Jánosán, aki azt mondotta magának: ha az utókor „sok más jelhez, könnyed vékony kareolással rólam is tőn némi jelt“ — a jövőendő nemzedék nem kérdi, „tán se tudja, Nem is igen lesz rá gondja, hogy itt éltem s a tömegben, Én is lantot pengeték.“

Erre nem gondolnak e korszak mecénásai sem, különben nem boldogulnának az írói önérzet kúfárai: a humanisták közül többen, akik az örökkévalóság szeszélyes sáfáraiként kellek magukat s ezen a címen egyre újabb és egyre fenye-

<sup>9</sup> L a s k a i János Illyésházi Gáspár Kézben Viselő Könyv 1639 előszavában.

getőbb igényeket támasztanak a pártfogó kegyeivel szemben. Követelésük többnyire sikerrel jár, mert a tapasztalatlan mecénás valóban azt hiszi, hogy az író a jutalom fejében őt fogja pártfogolni a történelem előtt. Maximilian császár, a német renaissance nagy mecénása, aki maga is irodalmi babérokra törekedett, bőségesen gondoskodott udvari költőiről és történészeiről, mert azt hitte, hogy „az emlékezet megörökítésére fordított pénz időtlen időkig megmarad . . . aki nem gondoskodik kellő időben önmaga nevének megörökítéséről, annak emléke elmúlik, mint a harangzúgás.”<sup>10</sup>

Valahogy így gondolkodott a mi Gyöngyösink is, aki nálunk a legilletékesebben szólhat író és mecénás kölcsönös viszonyáról. Azért írta a Wesselényi Ferencnek ajánlott Murányi Vénust, — erős önbizalom szólal meg e szavaiban — mert miként Didonak szerelme a mai napig tovább él a költő által „azon Nagyságtok egymás kedvéért való cselekedete is, a következő időnek messze levő határait repülván, ottan is hiresüllyön, ösmértessék, terjedgyen s élyen örökké, annak emlékezetét viselő Historiámnak elevenítése által.”

Az írói önérzet régi irodalmunkban csak a legritkább esetben szólal meg Zrinyihez hasonló érces hangon, mégis a legtöbb régi könyv első lapjain valamikép kifejezésre jut, hogy a halhatatlanság egy sugara játszadozik a szerző személye körül. Ha nem maga a szerző mondja el az önérzet varázsigeit, elmondják helyette mások. Új formák keletkeznek a fölserkent írói önérzet kifejezésére: az író halhatatlanságát hirdeti a dicsérő vers, vagy a szerző életrajza munkája élén, amihez néha még arckép is járul, erre törekedik az író összes műveinek összegyűjtött kiadása.

A dicsérő versek ép annyira hozzátartoznak a XVI. és XVII. századi könyvek morfológiájához, mint a cím, a szerző neve vagy az előszó. Eredetileg mint gyászversek egyegy elhunyt nagy ember földi halhatatlanságát hirdették — ilyen dicsérő versek jelentek meg pl. Balassa Bálintnak vagy Zrinyi Miklósnak halála után — később az irodalmi mű állandó tartozékává, üres formákká rögződtek. Néha szinte úgy

<sup>10</sup> Wer in seinem leben kain gedechtnus macht, der hat nach seinem tod kain gedechtnus und desselben mensche wird mit dem glockendon vergessen, und darum so wird das gelt, so ich auf die gedechtnus ausgeb, nit verloren. Weisskuning ed. Schultz. 66—1.

hatnak, mintha az Exegi Monumentum paródiái volnának. Erre gondolunk, mikor egy-egy doktori thesis első lapjain a tanulóársak chórusa kiapadhatatlan dicsőséget ígér társuknak, aki az első félénk lépéssel próbálkozik az irodalmi versenypályán. A megörökítésnek ez a formája azonban csak lárvája a régebbi állapotnak, a könyvirodalom gyermekkorának, amikor nem frázis, hanem eleven valóság volt az író földi halhatatlanságába vetett hit.

Nyomtatott könyvek élén néha megjelenik dicsérő versektől kísérvé az irodalmi mű újabb attribútuma, az írói halhatatlanság hathatósabb kifejezése: a szerző panegirikus életrajza. Középkori kéziratos művek elején hiába keresnők a szerző írónak történelmi felmagasztosulását: az írói életrajzok e típusai az olasz renaissance körében alakultak ki és a humanista könyvirodalommal együtt terjedtek el, egyes példáival már a régi magyar irodalom körében is találkozhatunk. (Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. Minerva, 1928. 94. l.). A könyv olvasó alig hogy megtudja a szerző nevét, már a névnel is többet akar tudni az íróról, akivel szellemi kontaktusba kerül: meg akarja ismerni a szerző író egész emberi mivoltát, hogy ezzel mintegy áthidalja azt a nagy térbeli, időbeli distanciát, amely a szerzőt tőle elválasztja. Ez a kíváncsiság az irodalmi mű alkotójának személye iránt nemcsak a szellemi fiziognomiára vonatkozik, mert az a rckép is, amint az a könyvek élén csakhamar megjelenik, láthatóvá akarja tenni a távoli szerzőt és az egykori idillikus jelenvalóságból valamit vissza akar varázsolni a könyv olvasó közönség számára.

A könyvirodalom még egy formát talált, amely által a szerző személyét az életrajznál is magasabb polcra tudja emelni: ez az Összes Művek gyűjteményes kiadása. A kéziratok kora gyűjteményes kéziratosokat termelt vagyis egybefűzte a különmemű munkákat az olvasó esetleges érdeklődése szerint vagy a másoló kezek szerint, de nem találunk rá példát, hogy a szerző személye kedvéért egy író szétszórt munkáit egyesítette volna. A kódex szerzőjének személye nyilván még nem volt elég erős ahhoz, hogy saját munkáit egybefoglalja. Nagy evolúción kellett keresztülmennie a szerző értékelésének, míg az első Opera Omnia című gyűjtemény megszülehetett.

Jellemző a könyv szerzőjére ez az irodalmi forma, még pedig azért, mert valóban a személyiség pilléréen nyugszik és valóban az alkotó láthatatlan személye az az erő, amely gyakran különemű művek között is kohéziót tud teremteni. Milyen távol esnek egymástól néha egy szerzőnek művei, gondoljunk a fiatal Goethe Wertherére és az öreg Goethe optikai tanulmányaira, de a mi individualizált gondolkodásunk mégis egybekapcsolja, azaz a szerző fejlődő, alakuló egyéniségére vonatkoztathatja az egymástól idegen irodalmi alkotásokat.

Az első gyűjteményes kiadások óta mindig visszatér az a gondolat, amely e kiadásokat életre hívta: az író önmaga emlékjelét építi föl, mikor összes munkáit, mintegy teljes és szerves egésznek kiadja a kortársak és az utókor számára. E gyűjtemények szükségszerűen kitermelik az írói önérzet minden más attributumát. Fölékesítik a műveket a szerző arcképével, életrajzával, dicsérő versekkel és panegirikus bevezetésekkel, kiegészítik a szerző munkáit magántermészetű levelekkel és életrajzi vallomásokkal, elborítják a szerzőt az irodalom díszeivel és trafeáival — mintha hősi halottat kísérnének utolsó útjára. Ha átlapozunk egy ilyen teljesnek szánt kiadást, pl. Erasmus összes műveinek kiadását, valóban együtt találunk mindent, amire az írónak szüksége lehet, amikor a földi halhatatlanság hosszú útjára indul.

Az összes művek kiadása csak az individualizmus magas fokára emelkedett irodalomban válik lehetségessé. Nálunk talán Tinódi próbálta először szétszórt munkáit összegyűjteni, de csak a 19. század első felében jutott irodalmunk annyira, hogy a legnagyobbak műveik kiadását megérhették. A teljes kiadásra a nagy példát megint Kazinczy mutatta „Báróczynek Minden Munkái“ (1813, 8 kötet) kiadása által. Benne támadt föl a legtisztultabban a modern olvasó óhajta, hogy az író — jelen esetben Báróczy — „mind azt a’mit dolgozott és különb időkből közre eresztett, összeszedje, új gondokkal végig-tekintse, s egyben kiadja — minden változtatás nélkül, hogy a mit Báróczyénak akarunk nézni, Báróczyé legyen.“

Ha az író műveinek monumentális kiadására zárókövet akar tenni, megírja önéletrajzát. Az írói önéletrajz és az Opera Omnia kiadása két testvér műfaj: mindkettő

ugyanannak a szellemi magatartásnak eredménye és ugyanabból az adott helyzetből keletkezik. A legtöbb írói önéletrajz megírására az ösztönző alkalmat az Összes Művek kiadása szolgáltatott: az író önéletrajza ilyenkor folyamatos kommentárként válik az Összes Művekhez, a kettő kölcsönösen meg-eleveníti és kiegészíti egymást, a munkák az életrajzot, az életrajz a munkákat. Az önéletrajz akarva-nem-akarva mindig elárulja előttünk, hogy az író az önvádoló magába-szállás pillanataiban sem veszíti el hitét személyének értékében és szükségét érzi annak, hogy számot adjon magának és másoknak arról, miként gazdálkodott istenadta képességeivel.

Ez a felelősségérzés a magasabbrendű szellemi műveltség ismertető jele: objektív kritériuma az individualizmus fejlődésének. Az önéletrajzot-író emberek sorában azonban különös jelentőségre emelkedik az író, aki életét nem hadvezéri, vagy politikai tetteknek, hanem a szellemi előrehaladásnak szenteli. Az önéletrajzíró generális rendszert akkor veszi kezébe először a tollat írói ambícióval, mikor önéletrajzához fog, — az író ellenben, aki a maga pályafutását teszi a leírás tárgyává, önéletrajzával csak egy újabb kötetet csatol Összes Műveihez, csak tovább halad a maga pályáján és már eleve irodalmi tettek és küzdelmek emlékeit sűríti össze újabb és individuálisabb irodalmi formába. Az önéletrajzírók sorában a költő és író csak később bukkan fel, csak akkor, amikor az irodalom már valamelyes társadalmi alakulattá, közérdekké fejlődött és az író már szimbolikus jelentőséget nyert a közösség szellemi élete szempontjából. Régi irodalmunkban már akad néhány önéletrajz (A magyar önéletírás kezdetei, Minerva 1926. Mátyás Károly), sőt Bethlen Miklós és Rákóczi konfesszióikban a magába-szállásnak szentágostoni mélységeit is érintik, de írói önéletrajzok nálunk csak az Összes Munkák kiadásával kapcsolatban a 19. században jelennek meg a színtéren. A klaszszikus példát ismét Goethe, nálunk Kazinczy mutatta a Pályám Emlékezete által.

Az Összes Művek teljes kiadását, beleértve az író önéletrajzát is, a mai napig az írói kiválóság előjogának tartjuk. Az író személyének különös megbecsülését látjuk benne akkor is, ha az író már nem érte meg Minden Munkái megjelenését, mint Báróczy, de ha az író saját kezével rendezi el

összes műveinek teljes kiadását és azonfelül megírja élete történetét is, e nagy számvetés által valóban az önismeretnek és öntudatnak kivételesen magas fokára emelkedik. Aki az egyéni önérzetnek ezt a kivételes magasságát eléri, megint a halál rokonának tudja magát; megint a személy elmúlásának és a művek fennmaradásának előérzéséből merít erőt és ihletet.

Az író, mikor elrendezi műveinek testamentumszerű vég s ő k i a d á s á t (Ausgabe letzter Hand), valahogy mindig hasonlóvá lesz az önmaga sírhelyét elkészítő vén Toldi Miklóshoz...

Az elmúlás őszi hangulata borúl az öregedő Goethének, az öntudat legmagánosabb magasságaira elért írónak alakjára. A szerző szellemi fejlődése — amelyet eddig figyelemmel kísértünk — beteljesedik abban a fenséges nyugalomban, amellyel a vég felé haladó Goethe szellemi hagyatékát elrendezi és önmaga emlékét végleges formába önti úgy, amint azt végső akarataként az utókornak kívánja átadni. Kéziratok kincseit rendezi, selejtez, naplóit és a hozzá intézett leveleket csoportosítja, hogy a késő utókor betekintessen mindennapos tevékenységébe. Hagyatékának rendezéséhez fiatalabb munkaerőket vesz maga mellé és saját maga vezeti be őket szellemi műhelyébe, maga neveli műveinek későbbi gondozóit és megőrzőit. „Szeretném, írja az egyiknek, ha úgyanezt a szorgosságot, amelyet a régi írók kiadására fordított, ezentúl az én javamra fordítaná.”<sup>11</sup> A megkezdett önéletrajz már régen összes műveinek tartozéka lett; most fokozott buzgalommal dolgozik életrajzi annalesei-  
nek folytatásán, átolvassa régebbi munkáit, történelmi tanulmányokba merül, hogy pályafutása a történelmi tudatosság teljes világosságával jelenjen meg saját szeméi és az utókor előtt. Szinte úgy érzi, hogy önmaga „epitomator”-ává lett és mint saját munkáinak megőrzője jár e földön. Sajtó alá rendezi levelezését Schillerrel, figyeli személyének és munkáinak messze elágazó kisugárzásait a világirodalomban; megértő bírálatokat ír azokról a munkákról, amelyek róla szólnak és mindsűrűbben jelennek meg; figyeli társának, Schillernek

<sup>11</sup> „so würde ich es mir zur Ehre und Freude rechnen dass Sie die Bemühung, welche Sie alten Schriftstellern zugewandt, auch mir wollten zu gute kommen lassen“. Briefe 39 K. 65. S. 76.

történelmi sorsát, amint az Carlyle és mások munkáiban kialakul és benne saját életének egy darabját látja történelemmé válni. Mindjobban meggyőződik róla, hogy az ő egyéni pályafutásában egy nagy történelmi korszak szellemi fejlődése tükröződik. E kristálytisztá öntudatból fakadó bölcsesség készíti arra, hogy szüntelen titkos küzdelmet folytasson az elmúlás árnyékával, amely mindig nyomában van, mindennap szembe nézzen a halállal, és a földi halhatatlanság végtelen útjára készüljön... talán azért irtózott annyira a halál képétől, mert egész életével küzdött az elmúlás ellen.

A szóhagyomány változó szövegei óta figyelemmel kísérjük a szerző alakváltozásaiban azt a meg-megújuló törekvést, hogy az ember szövegrögzítő képletek által, monumentalizáló föliratok, kódexek és könyvek által maradandó formákba önti gondolatait. A személy elmúlik, de a szellem a személy életén túl fenn akar maradni és hagyományt akar teremteni az utódok számára. Milyen eredménytelenül küzdenek az elmúlás ellen a szóhagyományok emlékezetes képletei és mennyivel mélyebb értelemben győzedelmeskedik a szellemfenntartásra irányuló akarat a könyvvilágban, Goethe szellemi magasságán. A szellem fennmaradásáért folyó küzdelemben az irodalmi mű szerzője fokozatosan kivívja a maga szellemi függetlenségét. Elmaradnak közvetítői, nem hallgat többé a mecénásra és látszólag nincs már szüksége a közönségre sem. Az írás kényszerűsége nem mások akaratából vagy a közönség tapsaiból származik, hanem azért támad föl benne, hogy kibányássa magából a humanumot, azt magasra emelje és megrögzítse, elsősorban önmaga megbecsüléséért. Az író csak magára hallgat, önmaga parancsából nyúl a tollhoz, hogy objektív alakban maga előtt lássa, ami kifejezetlenül benne lakozott. Önmagát keresi és bármit is írjon, önmagáról szól.

Goethe ebben az értelemben minden művét konfessziónak mondotta: a konfesszió és az önéletrajz, amely oly nehezen lépi át a nyomdafesték nyilvánosságát, öntükröző erejénél fogva különös jelentőséggel bír a modern író számára. Az írott szó publicitása nőttön-növekedik, a közönség köre térben és időben egyre kiterjed, de mennél többen figyelnek az író szavára, annál inkább mondhatja ez magáról, hogy egyedül van és csak önmagának ír. Mindenkihez szól és vol-

taképen senkihez. Önmagába vetett hite azt is megengedi neki, hogy — miként még látni fogjuk — kiutasítsa olvasói köréből a nagyközönséget. A szellemi autonomia a szerzőt magánosságba vezeti.

3. Az individualizmusnak egy egészen más légkörébe érkezünk el, mint aminőt a kéziratos irodalommal kapcsolatban a „személy“ szóval jelöltünk. Nem elesettségről és nem gyámoltalanságról panaszkodik most a társaitól elszakadt ember, hanem a személy értékességéről és páratlan különvalóságáról szól; fölismeri, hogy az ő belső világa önmagában zárt, végtelen mikrokozmosz a makrokozmoszban, amelybe más be nem léphet; amely semmi mással össze nem mérhető és amelyért önmagának tartozik felelősséggel mindenekelőtt. Az individualizmusnak ezt a magasabb rendű formáját a személyiség szóval jelöljük, hogy ezzel megkülönböztessük a „személy“ szóval jelzett állapottól és kifejezzük a poláris ellentét a „személytelen“ hagyománnyal, amelyre a névtelenség jellemző.

Burckhardt óta szinte szállóigévé lett az a gondolat, hogy az olasz renaissance fedezte föl az emberben a tudatos személyiséget. Burckhardt ezzel általánosítva, de találó kifejezéssé tömörítette azt a Leibniztől Hegelig érlelődő nagy történelmi gondolatot, hogy az ember szellemileg mindig gyarapodva folyton tovább halad a tudatosuló individualizmus útján; egyre jobban megérteni és megbecsülni tanulja az egyéniségbe zárt külön világot s egyre beosztóbban és céltudatosabban gazdálkodik egyszeri véges emberéletével. Ennek a fejlődésnek kiemelkedő mozzanata az olasz renaissance, az a korszak, amelyben az irodalom elválik a kézírattól és új alakot ölt a nyomtatott könyv által.

Burckhardt kritikusan arra mutattak rá, hogy hatalmas egyéniségek mindig is voltak és az olasz renaissance előtt is találkozhatunk a történelemben az akaraterő kolosszusai-val: csak forrásanyagunk hézagossága okozza, hogy nem ismerjük őket közelebbről egész egyéni különvalóságukban. A régiebb mult, mint a hegyek a messze távolságban, csak az egyszerűsített konturokat és típusokat láttatja, mert a messzeségben összefolyik az a sokrétű tarka különösség, amely csak közelebbről lesz fölismerhetővé. Ha középkori emberekről kimerítő részletességgel tudósítanak a fennmaradt írásos

dokumentumok, ha olvashatók egykorú leírásukat, önéletrajzukat, ha feltárulna előttünk mindennapos levelezésük, akkor nem az olasz renaissancetól számítanók az egyéniség fölfedezését. Valóban Burckhardt történelemszemlélete első-sorban irodalmi forrásokból származik és az irodalomra talál. De ép e kényszerű egyoldolúsága által figyelmeztet arra, hogy az írás által bontakozik ki az ember, mint önmagán uralkodó személyiség, és pedig annál élesebben exponálódik kutató szemünk előtt, mennél írásosabb korba jutunk. Nem háríthatjuk pusztán az írásos dokumentumok véletlen hiányára, hogy a középkor egyetlen nagy emberéhez sem férközhetünk oly közel, mint egy századdal később a kisebbek egész sorához, hogy pl. személy szerint egyetlen középkori magyar író-t sem ismerünk oly közvetlenül, mint Janus Pannoniust, Bornemisszát, Balassát vagy Dudichot. Az egyes ember nem is lepleződhetik le írásos dokumentumaiban mindaddig, amíg fejletlen írásgyakorlat mellett az írott mű nem tapad össze írója személyével, amíg a szerző el akarja rejtteni magát és teljesen hiányzik belőle a könyv szerzőjének jellegzetes attribútuma: a történelmi emlékezetességre való törekvés. Az az író, aki önmaga egyéniségét nem tudja kifejezni, másokét sem fogja megrögzíteni a történelem számára.

A személyiség fölfedezése valóban irodalmi jelenség: a szerző szellemi fejlődésének az a mozzanata, mikor az egyes ember tudatosan historizálni igyekszik önmagát és másokat a következő nemzedékek számára. Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy a személyiség kibontakozása csupán a mai történetiszemlélet egy optikai csalódása, amely csak a papírosvilágba tartozik, de mitsem tud róla a tények valósága. Az irodalmi források mögött nem kereshetjük, mint egy színes álarc mögött a szürke valóságot, mert ez az irodalmi álarc már hozzá van nőve az emberekhez, ahhoz a reális valósághoz, amelynek jellegzetes sajátága, hogy írásos dokumentumok által minden oldalról megvilágosodik.

A személyiség történelmi megvilágosodása az olasz renaissanceban csak kezdőkorát éli, de azóta nőttön-növekedve továbbfejlődik a legújabb korig. Megint Goethére hivatkozhatunk, mint a modern historizált ember jellemző típusára. Mintha csak vékony üvegfal választana el tőle, megleshetjük minden elhatározását, csaknem minden napját

meg tudjuk jeleníteni, még pedig nem azért, mert időben aránylag közel esik hozzánk, hanem elsősorban azért, mert írásos dokumentumok, naplók, levelek, memoárok mindent a történelmi világosság fénykörébe emelnek, ami Goethe életéhez tapad. Goethe valóban „mint nyitott könyv“ maradék nélkül föltárta magát a történelem előtt. Nietzsche följegyzett egy irodalomtörténeti elszólást: „Goethe brachte in allen Lagen seinen Lebensrausch zu Papier.“<sup>11</sup> E groteszk kifejezés talán öntudatlanul megéri azt a történelmi igazságot, hogy Goethe írásba rögzítette életének minden múltó mozzanatát; s bár tudatosan oltalmazta magát az egyoldalú könyvműveltségtől, még elhangzó beszélgetéseinek is írásos maradandóságot tudott biztosítani. A historizálás motívuma oly élenken él benne, hogy öregkorában az élet néha csak mint önélet-rajzi anyag jelenik meg előtte.

4. Hogy miként fejlődik a szerző személy tudatos személyiséggé, azt nemcsak az író növekedő önérzetének kifejeződésein figyelhetjük meg, hanem nyomon követjük egy másik, kerülőúton is. Vizsgáljuk meg, miként alakul ki a művek értékelése az eredetiség szempontjából. Az eredetiség teszi az írot a mai kor fölfogása szerint alkotó szerzővé. Az eredetiség modern értékelése azonban hosszas fejlődés eredménye. E fejlődés emelkedő síkját képletesen a következő lépcsőfokkal jelölhetjük meg:

A legalacsonyabb fokon a szóbeliség előadója áll, aki annál tökéletesebben felel meg hivatásának, mennél hívebben tolmácsolja a közös személytelen hagyományt. Az ő alakját az eredetiség teljes tagadásának tekinthetjük. A kezdetleges gondolkodás az irodalmi művet csak azzal a személlyel tudja összekapcsolni, amely kézzelfogható valóságként szemei előtt megjelenik, ezért semmi indíték sem készteti arra, hogy a reprodukáló előadó háttérében valamely eredetibb alkotót keressen.

Egy másik magasabb fokon a kézirat-másoló áll. A gondolkodás a kézirat színvonalain is szorosan a konkrétumhoz tapad, de most már nem azt a személyt mondja alkotónak, aki a szöveget előadja, ill. fölolvassa, hanem a mögötte állót, a scriptort, aki a fölolvassandó kódexet leírja, kifesti, azaz tárgyszerűen megalkotja. A kézirat-készítő sem érdemli meg

<sup>11</sup> Id. kiadás. III. 2641.

a szerző nevet, mert ő is a reprodukciót tartja a maga igazi hivatásának, de az ő munkáján már érezhető a kezdetleges különbségtevés a hagyományozott szöveg pusztasokszorosítása és az önállóbb interpoláció között. A szerzőségnek ez az értékelése átnyúlik a könyv korába és abban nyilvánul, hogy néha még a könyvnyomtatót tekintik az irodalmi mű alkotójának.

Egy harmadik még előrehaladottabb fokon a másoló-sokszorosító scriptor megint differenciálódik a mögötte föltűnő árnyéktól, attól a személytől, aki a leírt szöveget megalkotta és akit a kéziratos szöveg voltaképeni szerző-írójának tekinthetünk. Ez a szerző-író azonban még most sem tud az eredetiségről és szíve mélyén most is a jó kéziratmásoló érenyeire törekszik. Nem a maga személyének akar szobrot emelni, hanem hagyományt ápol, írásba foglalja, amit már mások előtte leírtak, ami a bibliában, a szentatyáknak vagy a bölcs pogányoknak munkáiban vagy más régi forrásokban olvasható; saját személyének teljes kitörlésével hirdetője, terjesztője akar lenni annak a látható vagy láthatatlan evangéliumnak, amelynek igazságai transcendens magasságból vagy egy messze multból származnak. Akár megnevezi akár elhallgatja a maga nevét, munkájának értéke nem saját személyében gyökerezik, hanem a fölhasznált forrás tisztaságától és régiségétől függ. A jó forrás megnevezése és hűséges követése emeli, az eredetiség és önállóság lerontja a munka értékét. Az írói eredetiség ezen a fokon a források kombinálására, a hagyomány bővítésére, rövidítésére, versbefoglalására szorítkozik. A szabad fordítás jellemzi a legjobban a kéziratos műnek ezt a fokozatát az eredetiség szempontjából. Nem véletlen, hogy egész kódexirodalmunk csaknem kivétel nélkül latin szövegek többé-kevésbé szabad fordításából tevődik össze. A kéziratos mű szerzője ebben az átmeneti állapotban a legjobban úgy tud egyszerre eleget tenni hagyománytiszteletének és fejlődő önállóságának, ha átülteti a szöveget egyik nyelvből egy másikba: új munka alakul ki ekként kezei között, amelyet mindenben magáénak vallhat, amely mégis mondatról-mondatra a hagyományhoz kapcsolódik. Az írói eredetiség csak a nyelvi kifejezésre terjed ki, de nem érinti a mű szelleme lényegét.

Kezdő könyvirodalmunk általában túl van már a szer-

zóság értékelésének legkezdetlegesebb fokain. Nem a könyvnyomtatóban keresi a szerzőt, nem azt tartja az irodalmi mű alkotójának, aki az egyes kézirat vagy könyvpéldányt valósággal megalkotta, hanem azt tekinti szerzőnek, ki a szöveget saját kezével leírta. Ennél mélyebb rétegbe azonban nem igen ássa a szerzőség horgonyát. Nem vizsgálja, hogy milyen előzményekből folyik a leírt végső nyelvalak, hogy milyen szálakból van szöve, eredeti-e, kompiláció-e vagy pusztá fordítás, hanem megnyugszik annál a pontnál, ahol a ki nyomtatott szöveg kéziratosa eredetijét meglátja. Ennek előzményei nem is bírnak szemében nagyobb jelentőséggel. Pázmány Péter Kalauzában pl. eleve kijelenti: „új találmányokat és magam fejből költött dolgokat tőlem senki sem várjon. Mert tudom, hogy a pók-háló nem jobb a lépesméznél, noha a pók béliből szövi légy-fogó hálóját, a méh pedig virágokról szedegeti mézét.“ Régi irodalmunkban ezért legfeljebb szöveg-eredetiségről beszélhetünk, tartalmi eredetiségről még nem. Ha XVI. és XVII. századi könyveinket az eredetiség szempontjából vizsgálat alá vetjük, azt fogjuk találni, hogy túlnyomó többségben idegen nyelvekből, főleg latin munkákból vannak lefordítva. Néha jelzik, hogy idegen nyelvből, idegen szerzőtől vannak átültetve, máskor hallgatnak róla: ha címlapjukon figyelmeztetnek is az eredeti munkára, melyből származnak, azt nem azért teszik, mintha a fordító el akarná választani a maga munkáját az eredeti írójának szellemi tulajdonától, hanem gyakran csak azért, hogy az idegen névvel és az idegen cégérrel a könyv kelandóságát növelje. A fejlődés kezdetlegessége abban nyilvánul meg, hogy a fordító a maga szellemi részét emeli ki, a maga nevére bocsátja ki a könyvet, az eredeti szerzőjének nevét csak esetlegesen és mellékesen említi föl vagy egészen elhallgatja. A fordító tetszése szerint, mint szabad prédával bánik el forrásával és a maga munkájának annyi jelentőséget tulajdonít, hogy forrására való pontosabb hivatkozást feleslegesnek érzi.

A szerzőség mélyebb, elvontabb értékelése — a fejlődésnek egy további fokozata — az olasz renaissanceban alakul ki, nálunk leginkább a vallásos földrengés fakasztotta föl az irodalmi kifejezés individuálisabb forrásait. A reformációra jellemző, hogy emancipálni próbálja magát a hagyományos

imaszövegektől és arra buzdította híveit, hogy bármennyire is akadozzon ajkukon a szó, saját szavaikkal fejezzék ki magukat, mikor imádkoznak. A fordítási irodalomban is mutatkoznak a lassú változás tünetei: az eredeti mű szerzőjének szellemi része egyre határozottabban bontakozik ki, a fordító tevékenysége pedig egyre inkább veszít személyes jellegeből. A fordítások pontosabbakká, hűségesebbekké válnak. Itt is megismétlődik ugyanaz a folyamat, melyet már többször megfigyeltünk: mennél határozottabb individualitással fejlődik a szöveg és annak szerzője, annál inkább veszít értékéből a közvetítő, az előadó, a másoló: jelen esetben a fordító. Régi irodalmunk többnyire a fordítót tekinti szerzőnek és az ő nevéhez köti a művet: a 18. század óta pedig mindgyakrabban úgy jelennek meg fordítások, hogy az idegen szöveg szerzőjének nevét, gyakran még az idegen címet viselik címlapjukon és csak esetlegesen, szinte leplezve emlékeznek meg annak munkájáról, aki a magyar szöveget életre hívta. A fogalmak lassú tisztulásának jele, hogy Szenczi Molnár elismeri a belső érték-különbséget az eredeti és fordítás között: a legtökéletesebb fordítás sem eredeti, „az miképen hogy az szönyeget is, ha megfordítja ember, nem szinte oly ékes másfelől“ (Postilla Scult. 76. l.).

5. A szöveg-eredetiség már elismerésre talált, mikor a költött tárgy még súlyos vádakkal állott szemben. A költött mű már eleve meg volt terhelve azzal a váddal, hogy valaki kitalálta, önmagából koholta, hogy van benne valami, ami csak a szerző személyéből ered.

A szépirodalom lassú elkülönülése is abból a differenciátlan ősállapotból indul ki, mikor az író és az olvasó mindent egyformán elhitt; legendát, mondát, hagyományt, mindent egyformán igaznak tartott, ami le volt írva. Írva vagyon: ez csaknem annyit jelentett, hogy igaz. Az igazság pedig, amely írásban testet ölt, a hívő gondolkodás szerint végső fokon mindig emberfeletti kinyilatkoztatásból származik. Emberi elmével ezt a fölülről adott igazságot nem lehet kitalálni vagy kitermelni: csak megismerni lehet azáltal, hogy levezetjük az igazság valamely régibb reservoárjából, valamely más minél régibb írásból, amelynek kijelentései bizalmat érdemelnek. Eredetiség tehát csak egy van és ez az isteni igazságé; az alkotó munka legfőbb attribútuma sohasem illeti meg az emberi elmét.

A költő az igazságok transcendens rendszerében kezdetől fogva rossz lelkiismerettel jelent meg a nyilvánosság előtt. Nem szabadulhatott attól a gondolattól, hogy visszaél az írott szó hitelével, hiszen „költött” mondanivalójának lényege ép ez, hogy nem igaz és mégis úgy van elmondva, mintha igaz volna. Az a nagy ellenszenv, amely a költött vagyis koholt előadás iránt mindjárt megnyilvánul, mihelyt a valóság és költészet világa szétválik, a költészet valótlansága ellen fordul és a fikciót támadja. „Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hívságos mulatságra vágyódnak mindennek fülei — így feddi híveit Bornemisza Péter 1578-ban — álnokul költött fabulákra, királyfia kis Miklósról, poéták óriásairól, Appoloniusról és egyéb hívságról.” A fikció tehát hazugság, hívság, bűn. A rossz lelkiismeret, amely nyomában jár, a régi mesemondók örökségekép átszarmazott a kései kor költőjére is.

Ez a rossz lelkiismeret arra készíti a költőt, hogy mentéseket keressen a súlyos vádakkal szemben. Régi irodalmunkban is igen jól megfigyelhetjük, hol mindenütt keres a mesemondó költő hátvédet a valóság határain kívül eső előadása számára, mennyi minden érvet tud felsorakoztatni a képzelt kritikusok és a gáncsvető Zoilusok ellen, valójában csak azért, hogy elhallgattassa a maga és mások nyugtalan lelkiismeretét és tekintélyt szerezzen szavainak. Legitimitást keres, mert mégis többre értékeli mesterségét, mint amennyire azt Bornemisza egyházi és világi hívei tartják. A tudós író már önérzetesen hivalkodik munkájával, mikor a költő még mindig mentegeti magát és önvédelemből az alázatosság régi fordulataihoz menekül.

Az egyik legprimitívebb fogás, amellyel a nyugtalan lelkiismeretű költő a megrendült hitű olvasót magának akarja nyerni, abban áll, hogy minduntalan hangoztatja igazmondását, mindkettőjük kölcsönös megnyugtatóására. Fiktív előadását mindenkép a megtörtént valóság síkjára igyekszik áttolni. A kezdetleges bizonyító képlettől a legraffináltabb ál-előszóig igénybe veszi a hitelkeltés minden eszközét, személyének szavahihetőségébe vetett hitet is latba veti, hogy az olvasó a valóság szugesztíóját érezze a képzelt világban. Mennél mélyebbre süllyed a költött tárgy „epikai hitele”, annál inkább keresi az előadás formai fikcióit, annál inkább

állítja be és készíti el, hogy kívánatosnak lássék hitelét vesz-  
tette mondanivalóját.<sup>12</sup> Keresi, mert szüksége van rá, a mű-  
vészet bódító varázsszerét, hogy az olvasót észrevétlenül a  
fikciók álom-valóságába vezesse. Ezt azzal a gyermekes mód-  
szerrel véli leginkább elérhetni, hogy a maga személyes  
részét az előadásban lehetőleg kisebbíti. Nem akar szerzője  
lenni a tárgynak, amelyben nem hisz: inkább úgy tesz, mint a  
feddhetetlen erkölcsű tudós író: valóságos és fiktív forrás-  
sokra hivatkozik, hogy mindenkép az igazság közöm-  
bös megőrzőjének és átszarmaztatójának lássék. Annak akar  
látszani még akkor is, mikor saját magának nagyobb része  
van az előadásban, mint a hiteles forrásnak. A költő a fejlődés  
kezdetén az eredetiség gyanuját óvatosan elhárítja magáról.

De ha ez az eljárás sikertelennek bizonyul és ha ennek  
ellenére is megrendül az előadott tárgy iránt való bizalom —  
a költő-író újabb érvekhez fordul, hogy a kétkedő olvasót  
mégis meggyőzze. Ha már be kell látnia, hogy előadása nem  
egészen igaz, mégis azt szeretné, hogy: „szeretettel olvassák,  
mert igen szép” — így mondja a Szent Barlám életének  
magyar fordítója. De ha ez sem eléggé meggyőző érv a köl-  
tött történet igazolására, akkor az erkölcsi tanulság  
teszi indokolttá a történet tárgy előadását. „Nem is ok nélkül  
lett ez — mondja pl. a Szép Magelona kiadójának felriadt  
erkölcsisége — hogy ez egyképen csak nyájas és mulató História  
volna, de inkább tisztességnek és szemermetességnek okaért  
is szerzetetett.“ Ez az érv a költészet leghatásosabb védelmé-  
nek bizonyult századokon át. A költő, akit mindig ki akartak  
zárni a tisztességes emberek köréből, most maga is az erkölcs-  
tanítók fórumára menekül. Művében rejlő erkölcsi oktatásra  
hivatkozik akárhányszor még akkor is, mikor nagyon erkölcs-  
telen történetet mond el. Vagy az erény követésére tanít a  
példa, vagy a bűn elkerülésére figyelmeztet, de az erkölcsi  
okulást, a költő jóhírnevének palástját, mindenben meg lehet  
találni. Temérdek hazugság van ebben az okoskodásban, de  
a közhírfogásra jellemző, hogy csak annyiban tartotta a költő  
irodalomképes jelenségnek, amennyiben az erkölcsitanítás  
igazolta őt. Ugyanezzel az elnézéssel mentette a szerzőt, ha

<sup>12</sup> Cikkem Irodalomtört. Közlemények. 1925. 145. l. — Wilhelm:  
Über fabulistische Quellenangaben. Beiträge 53. k. 286. l.

vallásos érdekből írta művét. Magyarai István az országokban való romlásoknak okairól elmélkedve azt mondja: „Senki boszuságára nem irtam, sem gyalázattyára, sem magammuto gatásomból, hanem bizonságom az Isten, hogy legfő oka az Istennek tisztessége és az Anyjaszentegyháznak haszna.“

A morális indokolás a 18. század folyamán már elkopott és elvesztette meggyőző erejét és a költő még mindig messze volt attól, hogy mentegetés nélkül állhasson a közönség elé. Hogy milyen messze volt még ekkor a közfelfogás az írói eredetiség elismerésétől, ezt a legjobban a költői egyéniség újabb megrendszabályozása, egyben a költő újabb morális igazolása bizonyítja. Ez előbb a klasszikus minták utánzásában, később a természet utánzásában, majd mindkettőben, de mindenkép utánzásban látja a költészet lényegét. Az imitatio és nem az inventio teszi értékessé az író munkáját. Ez a gondolat vezette a humanizmust a klasszikus példák követésében, ennek jegyében lett Cicero, Vergilius és Horatius utólérhetetlen írói ideál, Aristoteles poétikája norma, melynek auctoritása minden kritika fölött áll. Az imitáció a középkori tradicionalizmusból nőtt ki és egyenes folytatása annak a fölfogásnak, amely szerint szerző és másoló ugyanazt teszi. Miként a hívő az isteni igazságnak, úgy ez az új dogma csak az utólérhetetlen ideáloknak tulajdonít alkotó szellemet. Az író munkája csak azáltal válik értékessé, ha a klasszikus minták örök forrásából merít, vagyis többé-kevésbé a reprodukcióhoz tartja magát — elérni vagy fölmúlni a klasszikusokat amúgy sem lehet.

A klasszikus minták helyét idővel újabb ideálok foglalták el, Aristoteles helyébe Boileau lépett, de az az elv, hogy a művészi alkotás lényege az utánzásban és az örök klasszikus normák követésében van, érvényben maradt csaknem a 18. század végéig. Ez a hit mozgatja e század nagy poétikai vitáit, sőt még Lessingben is mélyen benne gyökerezik az a meggyőződés, hogy a művészi alkotás titkát a klasszikus mintákból el lehet lesni és el kell sajátítani. Kazinczy irodalomteremtő programjának is alapmeggyőződése volt, hogy vagy a klasszikus példák utánzása által lesz a magyar irodalom, vagy egyáltalán nem lesz. Inkább egy jó reprodukció, mint egy rossz originál. „Amelley országban még nem virág-

zik a Festés és Faragás, ott első kötelesség az, hogy rézmetszések és olajfestéses copiak s gipsz abgussok által ébresztjük föl az alvó geniet. A poetai munkákban ezeknek substitutjai a fordítások, mellyeken én azért kapok oly igen, minthogy Originaljaink, még a legjobbak is, nem érnek annyit, mint a középszerű és nem épen rossz fordítások." Kazinczy nyilván nem sokat várt a magyar Origináltól.<sup>13</sup>

Még tovább haladt a költő az önigazolás és az eredetiség útján, mikor már nem a klasszikus mintáknak, hanem az egy örök mintának, a természetnek utánzásában látja a művészet lényegét. Ez is csak szublimált formula devotionis, morális kapaszkodó, amelynek segítségével a még mindig kétes értékű költészet valamikép a tudomány és igazság tisztos környezetébe emelkedhetik. A költő most azzal nyugtat meg, hogy olyan valóságot állít szemünk elé, amely ha nem is igaz, legalább lehetséges, ha nem is egyenlőértékű a természettel, legalább hasonlatos hozzá. Gyenge vigasz ez a valóságérzék számára, de ez a megnyugtató mégis hatásosnak bizonyult. Renaissance theoretikusoktól kezdve Batteux-n át egészen a 19. századi német popular-esztétikáig ez volt a legállhatatosabb dogma, amely a költői művet elfogadhatóvá tudta tenni szkeptikus elmék számára. A természet-utánzás tanába sok mindent lehetett belemagyarázni, de az a kor, amely a természetes jogért, a természetes vallásért, a természetes morálért lelkesedni tudott, elsősorban a „természetes“ vagyis észszerű költészetet kereste benne. Szabadságot és eredetiséget engedélyezett a költőnek, de csak a természetes észszerűség lehetőségein belül. A lehetséges határait a költőnek nem szabad átlépnie. Gottsched nagyon megróttta Hans Sachsot, mert az írta egyik darabjában, hogy Ádám és Éva a paradicsomban Luther kiskátéjából kikérdezték a gyermekeiket, amivel a költő nyilvánvalóan túllépte a természet utánzásának tiszteletreméltó határait.

A természet utánzásától egyenes út vezet a költői ingénum elismeréséhez. A sokat vádolt költő végre elérkezett a teljes rehabilitációig. Megnyílt előtte az individualizmus tiszta atmoszférája, amelyben élesen rajzolódnak le a dolgok konturjai — itt szabadon fejthette ki a benne lakozó

<sup>13</sup> Levelezés III. k. 304 l.

szellemi képességeit, nem szorult többé erkölcsi támaszokra és nem kellett elhíttetnie sem magával sem másokkal, hogy valóban megtörtént dolgokat ábrázol, hogy erkölcsileg oktatni akar, vagy hogy a klasszikus mintákat utánozza. Nem akar most még a természet másolója sem lenni, mert műve több mint a legtökéletesebb kópia: eredeti teremtmény, melyet a semmiből az inventio csodája hívott életre: originál, amely önmagában teljes egész, harmónia és rendszer, ép oly áhítatot gerjesztő, mint maga a végtelen természet.

A költői ingénium fölfedeztetése lassan érlelődött. Ókori előzmények után az olasz renaissance írói közül egyesek szembefordultak a közkeletű utánzás-teóriával és elsőnek próbálták az egyén művészi jogait elméletileg védelmezni. Telesio, Michelangelo és Aretino fejtették ki először a teoria nyelvén az individuum korlátlan teremtő képességeit. Teóriájuk egy egész forradalmat rejtett magában és ez ki is robbant a 18. század folyamán. A renaissance kezdeményezéseit ezúttal is az angol irodalom fejlesztette tovább, Young rajzolta meg az új zseni-tannak körvonalait,<sup>14</sup> a német irodalomban Hamann és Herder szállottak szembe költő minden régibb idejét múlt mentegetésével; ők voltak az útegyengetők az eljövendő költő-lágelme számára és ez el is érkezett a fiatal Goethe személyében.

Ennek az új gondolatnak varázsigéje végig futott minden irodalmon, megérintette a magyar irodalmat is. Kármán József fejezte ki nálunk a legpregnansabban a nemzet csinosodása programjában, hogy az írónak szakítania kell lealázó multjával, a devotioval: „ez az alázatos supplicatioja az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja ezt a díszes hivatalt, melyet magára vállalt.“ Az írónak legyen bátorsága, hogy ne másoktól, hanem elsősorban önmagából merítsen, merjen teljesen önmaga lenni, akkor majd „csinos lesz nyelvünk és vele minden szó, mert az magán fogja hordani az eredeti lélek és az öngondolkozás bélyegét“, akkor „nagy lesz majd és méltóságos a literator nevezete“. „Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat,

<sup>14</sup> Zilsel, Edgar: Die Entstehung des Geniebegriffes, 1926.

<sup>15</sup> Edward Youngs Gedanken über die Originalwerke. hg. von Kurt Jahn (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 60) Bonn.

csinosítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába... Nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek.<sup>16</sup> A német irodalom Genie-Zeit, Sturm und Drang, Titanismus szavakkal jelöli meg az individualizmusnak azt a fellobbanását, amely nálunk Kármán gondolataiban a fölszínre ér.

A szerzői önérzet hőmérője sohasem szökött fel oly magasra, mint amikor a költő az ősi teremtő ingénumot fedezte föl magában. Az exegi monumentum hivalkodását messze fölülmúlták az egyéniség új fölszabadítói. Szóvívőjük a fiatal Goethe volt, jelképük Prometheus, a lázadó titán... A költő e zseni-hit szerint, mint a próféta az ótestamentumi hit szerint, az isteni szellem inspirált kinyilatkoztatójának érezte magát. Személyiségében, mint a természet késő csodájában, felsőbbrendű szellemi erők munkálnak. Túlelmeddik a társadalom hétköznapi keretein és akárhányszor fájdalmasan érzi a nagyság szomorú egyedüllétét és újból és újból tapasztalja saját magán a félreismertetés és megnemértés mártíromságát. Az individualizmus dialektikája így szükség-szerűen megalkotja a felsőbbrendű embernek: a költő-zseninek mythosát.

A lángész-kultusz genealogiája szerint irodalmi eredetű jelenség, mégis: a költő-zseni alapján irodalomkívüli tüne-ménynek érzi magát. Lángész-tudatának egyik jellegzetes attribútuma, hogy az irodalmi hagyomány súlyát elenyésző paránynak érzi a benne lakozó ösztönös teremtő erővel szemben. Nem tanul senkitől, nem utánoz semmit, az ihlet minden, a tudatos alkotás semmit sem számít előtte. A zseni egy minden mástól független szellemi birodalmat teremt a maga képmására, ebbe a zárt birodalomba senki idegen be nem léphet és semmi a külső világból be nem hatolhat. Ez a zárt magános birodalom teljesen az alkotó ihletett személyén nyugszik, benne bontakozik ki teljesen a költő-egyéni-ség szabadsága és eredetisége. Az individualizmus e legmagánosabb magánosságában úgy csap a poéta széjjel, „Mint a sebes villám sötétes éjjel, Midőn teremt új dolgokat S a semmiből világokat.“

<sup>16</sup> Horváth János: Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. 29. l.

6. A teremtő egyéniség kultusza, miként Csokonai példája mutatja, a magánosság dicséretére vezet. A magános ember örömeit dicséri a fejedelem Solitude-kastélya épp úgy, mint az író elefántesonttornya, a promeneur solitaire elmélkedése épp úgy, mint Zimmermann orvos nálunk is divatos könyve: *Über die Einsamkeit* (1756). Oh, szent egyedülvalóság, mondja Berzsenyi, áldott magánosság, mondja Csokonai — a teremtő egyéniség egy új fölfedezésén érzett öröm csendül ki e szavakból, mintha csak most eszmélne föl az ember az individualitásába zárt világ gazdagságára és végtelenségére. Ez az áhítózott magánosság az egyéniség mélyén forrásokat fakaszt, melyek egyébként elapadnak a társasélet zürzavarában.

Nach innen geht der geheimnisvolle Weg — mondja Novalis és a romantikus gondolkodás valóban el is érkezett az egyéniség legmagányosabb cellájáig.<sup>17</sup> In uns oder nirgends ist die Ewigkeit mit ihren Welten — folytatja Novalis előbbi mondatát. A magánosság sokféle dicsérete után a romantikusok találták a legmélyebb és legigazabb szavakat arra, hogy az önmagához visszatérő ember válik igazán értékesé, hogy de profundis, az egyéniség legmélyebb ősalapjából fakad az alkotó szellemi munka legfőbb értékadó sajátsága: az eredetiség. Az önmagába tekintő ember lelkiismeretében rejlik az egyéniség magja vagy megint Novalist idézve: in ihm (Gewissen) offenbart sich die heilige Eigentümlichkeit, das unmittelbare Schaffen der Persönlichkeit. Az eredetiség (és a plágium) a lelkiismeret kérdése: a mű annál eredetibb, annál értékesebb és művészebb lesz, mennél „lelkiismeretesebb“, mennél mélyebben tud leszállani a szerző saját egyéniségének tárnáiba. Achte auf die Stimme deines Innern, denn sie ist die Kunst in uns.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Kluckhohn Paul: *Persönlichkeit und Gemeinschaft. Studien zur Staatsauffassung der deutschen Romantik*, 1925.

<sup>18</sup> Friedrich Schlegel: *Autor, Publicum pp. sind literarische Begriffe-Autor, Urheber, Erfinder, Urschriftsteller, Dieß zu bestimmen wer es sey oder nicht sey, keine gemeine Sache. Philosophie der Philologie jegyzeteiben. Logos XVII. 1928. 59. l. Wie viel Autoren giebst wohl unter den Schriftstellern? Autor heisst Urheber. Vö.: Friedrich Schlegel 1794—1802. Seine prosaischen Jugendschriften hg. Minor II. k. 1882. 192 l.*

Ezzel a befelé fordított lélekállapottal már ismételtlen találkoztunk. A romantikus bensőséghez már elérkeztünk, mikor az irodalmi mű fejlődését a magában csendesen olvasó pietistáig követtük, vagy amikor a szerzőt figyeltük meg a nagy számvetéskor, amint önéletrajzát írja és összes műveinek végső kiadását sajtó alá rendezi. Aki a halálra készül — ezt megint Novalis tudta a legjobban — az abszolút magánosságba érkezik el. Az irodalmi mű szerzőjének fejlődése: folytonos előrehaladás a differenciátlan közösségből a lélek magánossága felé.

Az individuum izolálódásának nincsen határa. A magánosság, melyet a 18. században oly nagy örömmel fedeztek föl, később gyötrelmes fogsággá lesz a társtalan ember számára. A 19. és 20. századi irodalomnak egyik érdekes jelensége, miként vonulnak föl végtelen hosszú sorban a szomorú, kitagadott, félreismert, meg nem értett emberek, akik mind menekvést, megértést és megváltást keresnek a végzetes különvalóságtól. *Einsame Menschen* — Gerhart Hauptmann drámájának címe talál az egész modern irodalomra. Az egyéniség diadalmas önérzetét elnyomja a félelmetes elhagyatottság érzése: az ember a világból kiszakadt atomnak érzi magát, hasonlatosnak a megvakult Lear királyhoz, amint az koldusruhába öltözve és mindenkitől elhagyatva az éjjeli viharban botorkál az Ismeretlen felé.

De mindez az „ős-idegenség“ a szerző személyiségéből árad ki, az önmagát kifejező költőből származik át az irodalomra.

A magánosság azonban csak az egyik oldalról mutatja meg a szerző alakját. Ha tovább próbáljuk elemezni az írói öntudatot a fejlődés magas fokán, még újabb és újabb reflexekben ismerjük meg a szerző arculatát.

A magánosság dícsérete is voltaképp mindig visszamutat a társas életre és oly helyzetből adódik, mikor az ember kikapcsoltnak, menekültnek érzi magát a társasélet zaklatásaitól. A magánosságot ezért nem csak a promeneur solitaire élvezi, hanem az incognitóban utazó is, aki a társadalom forgatagában idegennek tudja magát. Ebben az értelemben a magánosságba menekült pl. Goethe, mikor Olaszországba utazott és azt írta Frau von Steinnak, hogy vele fog élni a boldog magánosságban — in glücklicher Einsamkeit ohne

Name und Stand, der Erde näher kommen, aus der wir genommen sind. Ezt a paradoxont, hogy a magánosság voltaképp a társas élethez van kötve, akár egy romantikus naplóíró már kifejezi a mi Rimay Jánosunk 1603-ban: „veszem is eszembe — írja egyik levelében — hogy akkor vagyok egyedül, amikor sokakkal vagyok ittvaló emberekkel együtt, akkor peniglen többekkel, amikor csak magammal“, mert akkor nyílik alkalma a termékeny olvasásra, „mert akkor szólhatok bűbben azokkal, akikben én gyönyörködöm, akiket szeretek.“<sup>19</sup> Nem véletlen, hogy ép a romantikusok, akik annyira el tudtak merülni az egyén magános világába, oltahatatlan sóvárgással keresték az egyéniség felolvadását, a megértést, a megnyilatkozást, a barátságot, a szerelmet, a halált és a végtelent. Az egyéniség és a közösség keresése, mint poláris ellentétek, kölcsönös korrelatív viszonyban állanak, egyik sem lehet el a másik nélkül. A romantika mindkét irányban a végletek felé haladt. Gemeinschaft, Pluralismus ist unser innerstes Wesen — mondja megint a legmagánosabb romantikus.

Az író befelé fordult lelkiismerete nemcsak magát látja, hanem evidentiában tartja azt a tüköképet is, amely másokban alakul ki róla. Az egyre mélyebben hatoló individualizmus újabb jelensége ez: nemcsak egyik embert különíti el a másiktól, hanem fölbontja látszólag az ős-oszthatatlanság misztériumát (das Geheimnis der höchsten Unteilbarkeit — mondja Novalis) és különbséget tesz az ember belső valója és külső társadalmi arculata között. Az egyén mindig változik, más-más funkciót teljesít, más-más szerepet játszik, amint változó társadalmi viszonyok közé kerül. A szerepjátás a társadalmi relációkba szótt ember színéváltozása, amely mint ösztönös reflex már bekövetkezik, mihelyt az egyik csak gondolatban is a másik emberrel érintkezésbe kerül. Az író, aki a nyilvánosság porondjára lép, hogy a figyelmet magára vonja, „hogy látva-lássanak“, erendő rokonságban van a szerepjátzó mímussal: tudatosult magatartással alakítja társadalmi arculatát és saját akarata szerint eleve el akarja dönteni, milyennek lássa és minek

<sup>19</sup> Friedrich Schlegel ugyanezt mondja: Bei diesem Charakter mußte er oft in der geselligsten und fröhlichsten Gesellschaft einsam sein, und er fand sich eigentlich am wenigsten allein, wenn niemand bei ihm war. Lucinde 126. l.

tartsa őt a közönség. Mihelyt a nyilvánosságra gondol, föl-  
tűnik mögötte az a másik én, amit mások szeméből kell ki-  
olvasni. Ez az árnyék ott terem mellette, mihelyt tollat vesz  
kezébe, sőt elkíséri őt a napló, az önéletrajz legtitkosabb  
diszkréciójáig is. Nem mondhatunk ki mindent, amit gondo-  
lunk és nem írhatunk le mindent, amit mondunk. Az irodal-  
lom kezdettől fogva az embernek csak megmutatott, mások  
felé fordított arculatát tükrözi vissza. De ez a társadalmi  
álarc teljesen hozzánőhet az egyéniséghez és ép ez a fegyel-  
mezett magatartás ad akárhányszor értéket és erkölcsi tar-  
talmat az életnek.

Magánosság és szerepjátszás: az író e két ellentétes társa-  
dalmi formába van zárva és mint két szembenálló tükrőben  
egyik arcképét csak a másik fénytörésében láthatja meg.  
Magánosságát akkor érzi, ha a társadalmi álarctól független  
önmagára gondol, mikor pedig a közönség elé lép, akkor érzi  
igazán, hogy a tömeg csak megmutatott külszínét tudja föl-  
fogni: a lélek magánosságába senki be nem léphet, azt mások  
szemével csak félreismerni lehet, megismerni nem. Az írónak  
így az a különös és kivételes hivatása van, hogy a magános-  
ságot a nyilvános szerepléssel egyesítse: hogy a társadalom  
nyilvánossága elé lépjen, de ugyanakkor az egyéniség meg-  
közelíthetetlen bensőségében termett eredeti szellemi értéket  
nyújtson a közönség felé.

A szellemi vezérség az a legáltalánosabb forma,  
amely a fejlődés magasságán az írói tudat minden más nyil-  
vánulását magában foglalja. A szellemi vezérség vezet az  
individualizmus legmagánosabb hegycúcsaira, a vezértudat  
kelti föl a legerősebben az író önérzetét, a vezér-szerepben  
teljesedik be az alkotó embernek az a szellemi többlete, amit  
egyéniiségnek, eredetiségnek, zseninek mondunk, a vezér sze-  
repe a legfőbb szintézisben egyesíti a nyilvános szerepját-  
szást az úttörő lélek kietlen magányával. A vezérségben nyil-  
vánul meg a nagy egyéniség titokzatos charizmája, amely  
másokat követésre kényszerít, a vezérszerep teszi a nagy író  
szimbolikus jelentőségűvé a kortársak és az utókor szemében.

A vezérség az írónak a közönséghez való viszonyából  
adódik; a szellemi vezérség kérdései tehát rávezetnek ben-  
niünket az irodalmi közönség leírására.

— Folytatjuk —

*Thienemann Tivadar.*

# K R I T I K A I S Z E M L E

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban. Budapest, 1930. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása. 8-r. 769 l.

Pintér Jenő neve ma szinte fogalom a magyar irodalomtörténetben. Irodalomtörténetet jelent az új generáció szökincsében. Azzá lett összefoglaló munkái által, melyek különféle bibliográfiai jelzőkkel megkülönböztetve közkézen forognak.

Valamennyi munkája közt mégis első, négykötetes műve tette az irodalomtudománynak és a szakszerű filológiának a legnagyobb szolgálatot. Mostani „rendszerezése” visszatér az első munka filológiai módszeréhez. A tudományos közvélemény biztonnal szívesen látja, hogy a népszerűsítő munkák után ismét előtérbe lép a filológus Pintér.

Több kötetre tervezett „tudományos rendszerezése” eddigi irodalomtörténeti munkásságának betetőzése. Úgy tűnik fel, hogy élete főművének tekinti maga is. Befejezett műnek, nagy egésznek tervezi, amely hosszú időre pontot tesz a magyar irodalomtörténetírás fejlődésében.

A most megjelent első kötet Pintért az amerikai pragmatizmus követőjének mutatja: gyakorlatilag jól és könnyen használható, rendszerezett összefoglalást akar adni az olvasó kezébe. Műve feltétlenül praktikus, hasznos és jó könyv. Világos fogalmazású fejezetekre tagolódik és könnyen áttekinthető. Minden kérdésnek külön kerek fejezet jut, minden fejezet külön lapon, mély bevágással kezdődik, nyomdatechnikailag is tökéletesen megkülönböztetett címekkel. A nagy betűk, ritka sorok fokozzák az olvashatóságot.

Az olvasótól keveset vár. Néha annyira keveset, hogy egyes mondatai mintha már túlkönnyűek volnának. A sok fejezet kezdése és lezárása olyan keret-mondatokat kényszerít a tolla alá, amelyek alig viszik előre a tárgyalás menetét. Legszívesebben törölnők az ilyen vissza-visszatérő mondatokat: „A Szent István-legendában a magyarok első királyának életrajzát olvassuk.” (542. l.) — „A Szent Imre-legendában Szent István király fiának, Szent Imre hercegnek, életéről szól.”

(543. l.) — De ezzel is csak a stílusnak átlátszó, kristálytisztta világosságát kívánja fokozni.

Pintér Jenő iránt érzett tiszteletből tartozunk a részletekbe menő kritikával. A nagy munkának nem ama tartalmáról akarunk szólni, amellyel feltétlenül és mindenképen egyetértünk, erről általános és elismerő ismertetések amúgy is megemlékeznek, hanem az elmélyedő olvasmány jeléül néhány olyan helyet ragadunk ki, amelyekkel nem tudunk mindenben egyetérteni. A kritika az elismerés bizonyoságtevése akar lenni e nagy munkával szemben.

\*

A korszakfelosztásban tükröződik az egész irodalomfelfogás. Pintér idő-mértéke a korszakraosztásban az évszázad. A századokra tagolás gépiesnek látszik ugyan, de változatlan és egységes keretet ad. Szinte jól esik a szemnek, hogy nem látja viszont az „Árpádházi és Vegyesházi királyok korát“, aminthogy azt sem fogja senki nélkülözni, ha a további kötetek folyamán végre eltűnik a „nemzetietlen kor“ is. Irodalmibb volna, ha az ú. n. „keresztény középkor“ alcíme, a *k ó d e x i r o d a l o m*, vagy ha úgy tetszik: *k é z i r a t o s i r o d a l o m* kora véglegesen kiszorítaná a „keresztény középkor“ elnevezést. Épúgy irodalmibb volna, ha a még mindig kísértő „pogány“ középkor helyébe a *s z ó h a g y o m á n y*, vagy az *í r á s t a l a n i r o d a l o m* kora lépne. Le kellene végre már vetni a korszakfrazeológiának régelkopott darabjait.

A bevezetésben egységes korszaknak tünteti fel Pintér az egész középkort s csak a XVI. századtól fogva alkalmazza az évszázados idő-mértéket, a tárgyalás folyamán azonban a középkort is századokra parcellázza. Ez sok a jóból. A XI—XIV. század irodalmi jelenségei annyira homogének, hogy századokra szaggatásuk szinte leküzdhetetlen nehézségek elé állítja az olvasót és szerzőt egyaránt.

A túlzásba vitt tagolás következménye az, hogy századokra esik szét pl. az egyházi beszédről szóló mondanivaló. Nagyon megnehezíti ez az anyag kellő megértését és áttekintését. Századonként külön-külön kell az erre vonatkozó fejezeteket megkeresni, mivel pedig a latin irodalmat a magyartól elválasztva tárgyalja, összesen kilenc egymástól távoleső fejezetben, szétforgácsolva találhatók meg a szervesen össze-

tartozó dolgok. Ez a könyv gyakorlati használhatóságát károsan befolyásolja.

A szerző számára is ugyancsak nagyok a nehézségek, mert nem tud lényegében mást mondani pl. a XIII. századi egyházi beszédről, mint amit már a XII. századinál elmondott. Kénytelen tehát több helyen is ismétlésekbe bocsátkozni, ha nem akarja a stílus világosságát feláldozni. Legkirívóbb a helyzet talán éppen az egyházi beszédek tárgyalása folyamán. Itt újból és újból visszatér pl. az a különben teljesen helytálló megállapítás, hogy „a plébánosok gyöngék voltak a szónoki beszédben s hittudományi képzettségük messze elmaradt a szerzetesek teológiai tudása és szónoki készsége mögött.” (194. l.: 245, 305, 373, 506. ll.) Hogy aztán az említett kilenc fejezetben még sincs szó a Halotti Beszédről, vagy Temesvári Pelbártról, az a monografikus eljárásban leli magyarázatát.

Egészen természetes korhatárként kínálkozik azonban a XV. század. A XI—XIV. század lehetne a latin kódexirodalom kora, a XVI. század első harmadáig tartó kései középkor pedig a magyar kódexirodalom kora. A XI—XIV. századi szellemi életben az arisztokratikus jelleg, a bencés szellem, a román stílus és a latin nyelv uralma döntő érv e kettéosztás mellett, ellentétben a kései középkor alacsonyabb néposztályokra támaszkodó ferences szellemével, gótikájával és egyre jobban szerephez jutó nemzeti nyelvével. (Vö. Thienemann Tivadar: Városi élet a magyar középkorban. Mi-nerva, 1925.)

\*

Nézzük, hogyan tükröződik Pintér könyvében az utóbbi tíz esztendő rendkívül gazdag és mozgalmas magyar irodalomtudományának fejlődése. Pintér regisztrálja a legújabb kutatások irodalmát, de vajjon ugyanilyen mértékben feldolgozta-e őket?

Nyelvemlékeink sorozatát a lefolyt évtized valóban régóta nem tapasztalt mértékben gazdagította. Pintér az új felfedezések első regisztrátora. Ő illeszti be helyére véglegesen nemcsak az Ómagyar Máriasiralmat, hanem Jakubovich Emil felfedezéseit is; nála kapnak először helyet János deák magyar nyelvmeistere (394. l.), a Mondseei tízparancsolat-

töredék (401. l.), Várday Aladár levele mint a legrégibb missilis levél (uo.), az Esztergomi glosszák (396. l.), úgyszintén a vitéz Házy Jenő által felfedezett Soproni szójegyzék (393. l.). A nemrég ismertetett Soproni virágének is meg van említve (720. l.).

Az utóbbi évek legnagyobb jelentőségű gyarapodását, a Gragger Róberttől felfedezett Ómagyar Máriasiralmat „löweni“ Máriasiralom néven tárgyalja, s elvi kifogásokat emel egyúttal az „ómagyar“ jelző ellen. (308—311. l.) Szerinte „a magyarban csak középkori és újkori nyelvi és irodalmi emlékek vannak s amennyiben ómagyarságról lehetne szó, ez az elnevezés legfeljebb a pogánykorra állhatna meg.“

Ókori magyar nyelvről valóban nem beszélhetünk. Úgy hisszük azonban, hogy az „ómagyar“ név, amely Jakubovich Emil és Pais Dezső Ómagyar Olvasókönyvével végleg bevonult a magyar nyelvtudomány szókincsébe, ugyanannyi jogosultsággal bír, mint a rég elfogadott ó-francia vagy ófelnémet.

A Pintér által bevezetett „löweni“ jelző sem mondható szerencsésnek. Ha már löweni, miért nem *louvaini*? Különben is csak felfedeztetése után kerül a Máriasiralom kódexe a „Furor Theutonicus destruxit“ feliratú, német könyvanyagból egybehordott könyvtárba.

Minden ilyen elnevezés csak konvenció. Ahogy az irodalomtörténeti köztudat elfogadja, úgy van helyesen. Nyelvemlékeink rendszeren felfedezőjüktől, vagy első ismertetőjüktől nyerik nevüket. Az Ómagyar Máriasiralom nevét már felfedezője iránt való kegyeletből is meg kellene tartani.

Szomorú sors éri a Házy-féle Soproni verstoredékét: Pintér a „kétes, hitelességű szövegmaradványok“ közé sorolja. (720. l.) Nem értjük miért? Ha úgy érzi, hogy nem bírálható el „megnyugtató módon“, akkor ezt a súlyos vádat meg kellett volna indokolni.

Gyanús lett a régebbiek közül a Szabács diadala is. Pintér nem talál semmit ebben a „száraz históriás énekben“, ami költői szempontból figyelmet érdemelne. „Csak rímeiből“ tetszik ki valamennyire a históriás énekes költői iparkodása, egyébként „poézis nélkül szűkölködő verses marad-

vány". És mégis; szövegének nyelvi benyomása s a „közép-korba nem illő kitünő rímei gyanússá teszik minden sorát". (405. l.) Tudtunkkal a költemény hitelessége ellen senki nem produkált elfogadható bizonyítékokat.

\*

Az utóbbi évek legostromlottabb problémája a húnmonda. Gombocz Zoltán, Király György és Hóman Bálint munkái az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterébe állították a kérdést, s a probléma a mai napig sem került le a napirendről (Eckhardt Sándor, Századok 1928.).

A magyar tudományosság e nagy erőfeszítése a húnkérdés tisztázása érdekében Pintér szemében csak „vég nélküli tartó vita", amely „tele van ellenmondásokkal". (67. l.) Még a fogalmazás biztossága is elhagyja Pintért a kérdés tárgyalásában: a húnmonda elemeiről szóló rész talán az egész könyv legingadozóbban megírt fejezete. (60—61. ll.)

Az *Anonymous*-kérdésben Jakubovich Emil vizsgálatának alapján áll. Elfogadja Péter óbudai prépost szerzőségét: „feltevés ez is, de valamennyi hipotézis között még a legelfogadhatóbb, mert nem pusztán tetszetős vélemény, hanem nyomós érvekkel támogatott állítás". (219. l.)

A *Bécsi Képes Krónika* szerzőjének, ugyancsak Jakubovichot követve, Márk székesfehérvári őrkanonokot tartja. (355—6. ll.)

Nem sikerül azonban mindig a legelfogadhatóbb véleményt magáévá tennie. Az első magyar bibliafordítás kérdésében Timár Kálmán és Gálos Rezső felfogását követi. (386—8. ll.) Nem hiszem, hogy e szövevényes kérdésben jó vezetőket választott magának. Bár nem fogadja el fenntartás nélkül sem a premontrai, sem a bencés eredetet, de tagadja a huszita mozgalom hatását.

A kérdés még elintézésre vár. Kódexirodalmunkban az első felfedezők és kiadók elsősorban nyelvemlékeket láttak, mint azt a Nyelvemléktár neve is dokumentálja és régi irodalomtörténetünknek első korszaka a nyelvtudomány jegyében állt. A második korszak Katona Lajos szellemében elsősorban összehasonlító irodalomtörténeti szempontból vizsgálta kódexeink anyagát. Ennek az iránynak kulminációja idején írta meg Pintér első nagy irodalomtörténetét. Pintér nagy-

részben átveszi az ott regisztrált eredményeket.

Azóta újból megváltozott a helyzet: kódexeink szellemi tartalma áll ma a kutatás előterében. Ezek a kutatások kódexirodalmunk eredetét mindinkább kapcsolatba hozzák az úgynevezett laikus mozgalommal és amennyire az eddigi eredmények alapján ítéletet lehet formálni, ezek semmiképen nem igazolják Pintér felfogását (Minerva, 1928, 377).

\*

Ugyancsak koncentrikus támadás célpontja volt a magyar humanizmus. Valósággal új fejezetekkel bővült a magyar szellemi élet és irodalom története. A Mátyás-korabeli platonista törekvések, melyek középponti problémája az Aristoteles és Platon elsőbbségéről folytatott vita, Janus Pannonius és a Párizsban járt Gosztonyi János életére vonatkozó új adatok, csatlakozva folytatólagosan a magyarországi erasmista törekvések — megannyi teljesen új régió a XV—XVI. századi magyar szellemi élet történetében.

Pintér Huszti József kutatásainak eredményét veszi át a Mátyás-kori humanizmus külföldi kapcsolatairól és Janus Pannoniusról szóló fejezetekben. (Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1924. — Mategna és Janus Pannonius. Századok, 1926. — Janus Pannonius asztrológiai álláspontja. Minerva, 1927.) — Eckhardt Sándor nyomán említi Gosztonyit (Magyar humanisták Párizsban. Minerva, 1929.)

Nem volt szerencsés gondolat Erasmus híveit a humanizmus kizárásával a magyar nyelvű irodalom fejezeteiben tárgyalni, mert hiszen az erasmisták mind humanisták voltak és latinul írtak. Így az „Erasmista törekvések“ című fejezetben csak Komjáti és Pesti Gábor bibliafordítása marad meg, ellenben hiányzik a Mohács előtti dekadens udvar rajza, hiányzik Mária királyné, a Thurzó püspökök, Henckel János és Oláh Miklós neve, mert ezekkel külön-külön a humanizmus fejezete foglalkozik.

\*

Pintér eljárása az anyag tárgyalásában monografikus. Külön fejezetben szól a „szórvány-nyelvemlékek“ mellett a tihanyi alapítólevélről, külön a nagyobb és külön a kisebb Szent István-legendáról, külön egy-egy kerek fejezet

a Gyulafehérvári Sorok, a Königsbergi Töredékek, Gergely deák éneke Both Jánosról, a Mátyás király halálát sirató ének, Apáti Ferenc éneke s így tovább az összes verses és prózai maradványok tárgyalása. Mi lesz, ha ez ily mértékben folytatódik? Így Arany és Petőfi minden versének külön fejezetet kell juttatni.

A monografikus eljárás folytán a középkor irodalmi jelenségeinek tipikus sajátosságai majdnem egészen elsikkadnak. Ha választ keresünk arra a kérdésre, miben áll kódexeink irodalmisága, mik a kódexirodalom jellemző sajátosságai eredetiség és fordítás szempontjából, milyen álláspontot foglal el az író a saját munkájával és mintájával szemben, mennyire különül el a szerző a másoló scriptortól, milyen aláztossági formákban mutatkozik be a szerző egykori olvasóközönségének: kódexirodalmunk sajátlagosan irodalmi problémáiról Pintér nagy művében aránylag kevés felvilágosítást kapunk. (Vö. *Minerva* 1927. 253—261., 1928. 349—354. II.) Ezeknek mellőzésével akárhányszor a mai felfogást vetíti vissza a középkor irodalmi jelenségeinek megítélésében.

Így történik ez pl. az írói tulajdon megítélése tekintetében. Az „első magyarországi plágium“ elkövetőjét erős korholásban részesíti. (679—680. l.) Farnádi Miklós ferencrendi szerzetesről van szó, aki egyik szerzetestársának szentföldi útleírását annak megjelenése után alig öt évvel a „maga neve alatt“ újból kibocsátotta.

— Abban az időben a szerzők is, a kiadók is szabadon garázdálkodtak a könyvpiacra: nem volt sem szerzői jog, sem kiadói erkölcs. A névtelenül megjelent útleírást egy élelmes könyvkereskedő odaadta Farnádi Miklósnak, hogy rövidítse meg s hagyja el belőle Pécsváradi Gábor személyes élményeit. A sajtó alá rendező eleget tett a felhívásnak s így került abba a helyzetbe, hogy az utókor most már rovására írja könnyelmű eljárását. (680. l.)

A modern könyvirodalom szempontjait nem vetíthetjük vissza ekképen a XV. század elejére.

Hasonló anakronizmus a középkor népköltészetéről beszélni. A népköltészet fogalma csak a XIX. század irodalmi felfogásában alakult ki, sőt a „nép“ fogalma is e század romanticizmusában gyökerezik. A középkorban nem éltek Erdélyi Jánosok, Arany Lászlók és Vikár Bélák, akik összegyűjtötték volna „a magyar nép ajkán“ élő (61, 120—121.

ll.) mondákat és dalokat. Másképp alakulna a népköltészet helye irodalmunkban, ha a magyar irodalomtörténetírásba is behatolna annak igazsága, amit már Wilhelm Scherer meglátott, hogy a népköltészet és műköltészet között a főkülönbség a szóbeli, illetőleg írásbeli áthagyományozásban rejlik. A népköltészet nem más, mint a szóhagyomány, az „íratlan irodalom“ továbbélése az írás, illetőleg a könyvnyomtatás korában.

A magyar irodalomtudomány legközelebbi feladata az lesz, hogy a monografiák resultans-vonalán keresztül megrajzolja az irodalom formáinak fejlődéstörténetét. Ehhez a szintézishez Pintér Jenő rendszerezett összefoglalása nyújtja majd az alapot, gondos összeállítású, megrostált bibliográfiája pedig megbecsülhetetlen segítő eszközt fog jelenteni.

\*

Érdeklődéssel várjuk a mű további folytatását, mely a Toldy óta nélkülözött teljes magyar irodalomtörténetnek indul. Azt nem hisszük, hogy a nagy mű pontot tesz irodalomtörténetírásunk fejlődésében és irodalomtörténetünk jövőképe nem akként fog kirajzolódni, hogy — amint az Előszó mondja — „két folyóirat olvasói évről-évre könnyen kiegészíthetik munkámat az újabb kutatások eredményeivel“. Goethe igazsága mélyebbre hatol: „Daß die Weltgeschichte von Zeit zu Zeit umgeschrieben werden müsse, darüber ist in unseren Tagen wohl kein Zweifel übriggeblieben. Eine solche Notwendigkeit entsteht aber nicht daher, weil viel Geschriebenes nachentdeckt wurde, sondern weil neue Ansichten gegeben werden, weil der Genosse einer fortschreitenden Zeit auf Standpunkte geführt wird, von denen sich das Vergangene auf eine neue Weise überschauen und beurteilen läßt.“

Toldy Ferenc óta nagy változáson ment keresztül az irodalomtörténetírás. Pintér Jenő örök történelmi érdeme marad, hogy ennek a nagy fejlődésnek eredményeit egy maradandó tudományos alkotás formájába öntötte.

*Máté Károly.*

# TUDOMÁNYOS IRODALOM

Weszely Ödön

Az egyetem eszméje és típusai. Rektori székfoglaló előadás. Minerva-Könyvtár XXI. Budapest, 1929. 8-r. 51 l.

Nagy József

A magyarság és a filozófia. Különlenyomat. 250—258 II.

Balassa Brunó

A történettanítás multja hazánkban. Dunántúl, Pécs, 1929. 8-r. 161 l.

Marót Károly

Történetírás és történetfilozófia. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1929. évi júniusi (449—462. l.) és júliusi (91—118. l.) számából.

Báró Brandenstein Béla

A cselekvés elméletéről. Értekezések a filozófia és társad. tud. köréből III. köt. 8. sz. M. Tud. Akadémia, Budapest, 1929. 8-r. 62 l.

Schmidt Ferenc

A nyelvbotlások lélektani elemzése. Különlenyomat a Ranschburg-Emlékkönyvből. Bpest, 1929. 8-r. 11 l.

Vajnóczky István

A matematika Pauler Ákos rendszerében. Közlemények a debreceni tud. egyetem matematikai szemináriumából IV. Debrecen, 1929. 8-r. 79 l.

Merényi Oszkár

A magyar lélek története. (Az irodalomtörténet alapján). Kaposvár, 1929. 8-r. 70 l.

Császár Elemér

A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtörténeti Füzetek 35. Budapest, Pallas, 1929. 8-r. 76 l.

Husztai József

Janus Pannonius és Anjou René. Minerva-Könyvtár XXIII. Budapest, 1929. 8-r. 25 l.

Nagy László

Gyöngyösi és a barokk. Budapest, 1929. 8-r. 56 l.

Belohorszky Ferenc

Bessenyei és A Philosophus. A budapesti kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézete 1. Budapest, 1929. 8-r. 42 l.

Tolnai Vilmos

A nyelvújítás. A Magyar Nyelv-tudomány Kézikönyve II. köt. 12. füzet. M. Tud. Akadémia, Budapest, 1929. 8-r. 240 l.

Császár Elemér

A XIX. század nagy magyar költői. Egyetemi előadásai után jegyezte és kiadta Tóth Lajos. Kézirat gyanánt. Budapest, 1929. 8-r. 185 l.

Szinnyei Ferenc

Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. (Székfoglaló). Értekezések a nyelv- és szépiud. köréből XXIV. köt. 14. sz. M. Tud. Akadémia, Budapest, 1929. 8-r. 132 l.

Palos Bernardin

Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Dunántúl, Pécs 1929. 8-r. 76 l.

Farkas Gyula

Romános — romántos — romantikus. Minerva-Könyvtár XXII. Budapest, 1929. 8-r. 30 l.

## Dezső von Keresztury

Michael Babits, der Lyriker. Sonderabdruck aus den Ungarischen Jahrbüchern. Bd. IX. 1929. 110—116. ll.

## Szerb Antal

Az ihletett költő. Széphalom-Könyvtár 15. sz. Szeged, 1929. 8-r. 23 l.

## Melich János

A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. köt. 6. füzet 2. fele. M. Tud. Akadémia Budapest, 1929. 8-r. 241—454. ll.

## Török Pál

Hóman és Szekfű magyar története. Egyetemi nyomda, Budapest, év n. (1929). 8-r. 47 l.

## Payr Sándor

Cordatus Konrád könyvecskéje Magyarország és Ausztria romlásáról. A Luther-Könyvtár és Múzeum Füzetei 10. Budapest, 1929. 8-r. 11 l.

## Asztalos Miklós

A kisebbségi történetírás feladatai és módszere. (Magyar Kisebbség VIII.) 24 l.

## Viktor Guttman

Die theoretischen Grundlagen der Minderheitenfrage. Schriften des Institutes für internationale Recht an der Elisabeth-Universität in Pécs 11. Dunántúl, Pécs, 1929. 8-r. 14 l.

## Czakó István

Multilaterális szerződések és a Szovjet elismerése. Különlenyomat a Külügyi Szemle 1929. évi okt. számából. 8-r. 16 l.

## ifj. Birkás Géza

A nemzeti elv és a nemzetközi bíráskodás. A pécsi m. kir. Erzsébet-tud. egyetem nemzetközi jogi intézetének kiadványai 12. Dunántúl, Pécs, 1929. 8-r. 11 l.

## Hevesi András

A magyar vonatkozású francia színdarabok bibliográfiája. Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1929. évi I—II. füzetéből. Budapest, 1929. 8-r. 24 l.

## Király Ilona

Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések Árpád-kori francia kapcsolatai. A Bertamonda magyar vonatkozásai. Bibliothèque de l'Institut Française à l'Université de Budapest 8. Eggenberger, Budapest, 1929. 8-r. 99. l.

## Vilma de Szigethy

H. F. Amiel traducteur. Son européenisme littéraire ses relations avec la Hongrie. Etudes Françaises publiées par l'Institut Français de l'Université de Szeged 2. Szeged, 1929. 8-r. 95 l.

## Antalffy Mária

Coppée Ferenc költészete. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 9. Eggenberger, Budapest, 1929. 8-r. 76 l.

## Tóth László

Analecta Bonfiniana. Különlenyomat a Turul 1929. évi XLIII. kötetéből. 8-r. 17 l.

## Eugène Kastner

Étienne Türr en 1860 (D'après des mémoires Italiens) Extrait de la Revue de Hongrie 1929. Athenaeum, Budapest, 1929. 8-r. 46 l.

## TARTALOM

	Lap
Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban	70
Farkas Gyula: Romános—romántos—romantikus	172
Husztí József: Janus Pannonius és Anjou René	200
Kastner Jenő: Együgyű lelkek tüköre . . . . .	245
I. Sz. Bonaventúra filozófiája az „Együgyű lelkek tü-	
köré”-ben . . . . .	246
II. B. Margit és a ferences életeszmény . . . . .	252
III. A nápolyi Anjou-udvar Margit-legendája . . . . .	258
IV. A spirituális-testvérek szerepe és a renaissance-életnézet	
nyomai a legendaképzésben . . . . .	268
V. A „Specchio delle anime semplici” és a Margit-legenda	
életrajza . . . . .	277
Keresztury Dezső: Kritikai Szemle. Mitrovics	
Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. 1928.	117
Máté Károly: Sajtó és tudomány . . . . .	223
I. Gyakorlati újságíróképzés . . . . .	223
II. Sajtótudomány . . . . .	225
Elmélet . . . . .	228
Sajtótörténelem . . . . .	229
Az újság élete . . . . .	230
Sajtó és társadalmi élet . . . . .	252
III. Magyar sajtótudomány . . . . .	255
Máté Károly: Kritikai Szemle. Pintér Jenő Magyar	
Irodalomtörténete. Első kötet: A magyar irodalom a	
középkorban. 1930. . . . .	313
Szerb Antal: Magyar preromantika . . . . .	3
I. A felújulás: lélektani probléma . . . . .	5
II. Irodalom és politikum negatív viszonya . . . . .	5
III. Írói öntudat. A felvilágosodás szerepéről . . . . .	9
IV. A preromantikus életforma . . . . .	14
V. Rousseau. Visszatérés a természetben és az érzésen át	
önmagunkhoz . . . . .	18
VI. Rousseau. Visszatérés önmagunkon át a gyermekhez.	
Az anyához. Az enyészethez . . . . .	22
VII. Halál és újjászületés . . . . .	29

	Lap
VIII. Az igazi „költészet“ felfedezése . . . . .	32
IX. Nemzeti múlt és népiség . . . . .	36
X. Európa és a magyar szellem találkozása . . . . .	41
XI. A magyar kultúra viszonya Európához a XVIII. században . . . . .	43
XII. Preromantika és magyar fajiság . . . . .	48
XIII. A franciás iskola. Ányos Pál: Az enyészet-vágy bevonulása a magyar lírába . . . . .	52
XIV. A magyaros iskola: A múlt és a népiség . . . . .	57
XV. A németes iskola: Az izoláció. Nyelvújítás . . . . .	62
XVI. Vissza- és kitekintés . . . . .	68
<b>Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak: B. Szerző személyiség . . . . .</b>	<b>284</b>
(Korábbi fejezetei a Minerva 1927. és 1928. évfolyamában.)	
<b>Weszeley Ödön: Az egyetem eszméje és típusai . . . . .</b>	<b>125</b>
I. Az egyetem lényeges jellemvonásai . . . . .	125
II. Az egyetem kezdete . . . . .	127
III. Renaissance és reformáció . . . . .	137
IV. A Pázmány Péter-egyetem alapítása . . . . .	138
V. Az egyetem eszméjének kialakulása . . . . .	140
VI. A német idealizmus egyeteme . . . . .	141
VII. A francia és angol egyetemek . . . . .	144
VIII. Az olasz egyetemek . . . . .	147
IX. Az amerikai egyetemek . . . . .	148
X. Az újkori egyetemek típusai . . . . .	151
XI. Az egyetem lényege . . . . .	154
XII. Specializálás és totalitás . . . . .	159
XIII. Az egyetem kiváltságai . . . . .	160
XIV. A jövő . . . . .	163
<b>Zolnai Béla: Körmondatt és tiráda . . . . .</b>	<b>92</b>
I. Az összetett mondat szerkezete . . . . .	94
II. A klasszikus körmondatt . . . . .	98
III. A barokk mondatszövevény . . . . .	105
IV. A romantikus tiráda . . . . .	108



# MINERVA-KÖNYVTÁR

1. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. 4.— P.
2. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. 1924 4.— P.
3. Zolnai Béla: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. Becker, C. H. porosz kultuszminiszter és Szekfű Gyula: Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. 1927. 2.— P.
6. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. Szerb Antal: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. Fábrián István: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. Eckhardt Sándor: Sicambria. 1927. 2.— P.
10. Faludi János: Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. Nagy József: Kornis Gyula mint kulturpolitikus. 1928. 2.— P.
13. Prohászka Lajos: Vallás és kultúra. 1928. 5.— P.
14. Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. 1928. 3.— P.
15. Tóth Béla: Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. Weszely Ödön: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. Szerb Antal: Magyar preromantika. 1929. 5.— P.
19. Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda. 1929. 3.— P.
21. Weszely Ödön: Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 4.— P.
22. Farkas Gyula: Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
23. Huszti József: Janus Pannonius és Anjou René. 1929. 2.— P.
24. Máté Károly: Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. (Sajtó alatt).
26. Kastner Jenő: Együgyű lelkek tüköre. 3.— P.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

30

# Ó-MAGYAR OLVASÓKÖNYV

Összeállította

JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ

Legrégibb nyelvemlékeink  
magyarázatos, betűszerinti kiadása

Ára 12 pengő

---

---

## A MODERN MAGYAR IRODALOM

IRTA

VÁRKONYI NÁNDOR

Diszes  
kiállítású, ké-  
nyelmesen áttekint-  
hető beosztású és könnyen  
kezelhető vaskos  
kötet

Ára 40 pengő

Megrendelhető DANUBIA Könyvkiadónál  
P É C S